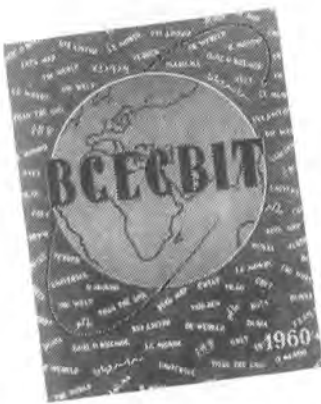

لےو لہ نجیہ

ВСЕСВИТ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ДО 91-ОЇ РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА

КОНСТАНТИ-ІЛЬДЕФОНС ГАЛЧИНСЬКИЙ. На Красній площі. Вірш.

3

АНДРЕЙ ПЛАВКА. Вітання батьківщині Леніна. Вірш.

4

Руссенштрассе 48. Репортаж із Лейпцига.

72

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ, ДРАМАТУРГІЯ

ВЕСНА КУБИ

5

Вірші й оповідання сучасних кубинських письменників НІКОЛАСА ГІЛЬЄНА, ХЕСУСА ОРТА РУІСА (НАБОРІ), ДОРІ АЛОНСО, ХОСЕ ЛОРЕНСО ФУЕНТЕСА, РАУЛЯ ГОНСАЛЕСА де КАСКОРРО, НАВАРІА ТЕХЕРІ, РОБЕРТО ФЕРНАНДЕСА РЕТАМАРА, ХОСЕ МАНУЕЛЯ ОТЕРО.

УІЛЬЯМ САРОЯН. Люди в печері. П'єса.

32

Уільям Сароян (нар. 1908 р.) — прогресивний американський письменник, автор творів «Часи вашого життя», «Людська комедія», «Пригоди Веслі Джексона» та ін. Просякнута духом гуманізму, п'єса У. Сарояна «Люди в печері» з'явилася вперше у 1958 р. в журналі «Тіетр артс».

ФРАНЧІСК МУНТЯНУ. Статуї ніколи не сміються. Роман.

(Закінчення).

103

СТАТТІ, НАРИСИ

Н. РИПСЬКА. Польський плакат.

24

Г. КОЧУР. Перше знайомство.

30

1

О. КЕТКОВ. Життєдайне слово Великого Кобзаря.	60
Ю. ПОКАЛЬЧУК. Про народ і для народу.	62
Домінго Фаустіно Сарм'єнто (До 150-річчя з дня народження).	64
Геть колонізаторів! Хай живе свобода!	65
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. (Данієль Жіллес. Гніздо термітів; Матей Галл. Злочин; Михайлина Коцюбинська. Образне слово в літературному творі).	156

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,

«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

ІОАХІМ ГОЛЛЬ. Пірати в мистецтві.	50
-----------------------------------	----

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Голоси Трафальгар-скверу.	74
Хто справжні вбивці.	76
ЕДМУНД БРЕТТШНАЙДЕР. В джунглях Лаосу.	78
Люфтваффе приземляється вдруге.	82
«Гарімпейро» з Діамантії.	84
ГЖЕГОЖ ЯШУНСЬКИЙ. Битва акул.	87
ОТТО ЯНЕЧЕК. Знайомство з Гонконгом.	88
Як в первісному світі.	92
Об'єктив сміється.	94
Наші інтерв'ю.	86
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ.	97
Хроніка культурних зв'язків.	28
Сатира і гумор.	81, 154
КАЛЕЙДОСКОП «ВСЕСВІТУ».	27, 81, 90, 94
Звідусіль потроху.	91

Головний редактор О. І. Полторацький
Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко.

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

ГАЛЧИНСЬКИЙ

НА КРАСНІЙ ПЛОЩІ

A black and white photograph of a person in a dynamic pose, possibly a dancer or acrobat. The person is wearing a dark, patterned garment and a headpiece. They are holding a long, thin object, possibly a stick or a string, which curves upwards and outwards. The background is light and textured.

Мал. Вернера Клемке

Скільки жалібних сурм ще зворушують світ!
Бо помер — і не стримати болю —
Той, що вісь земну пересунув на схід
Раменом пролетарської волі.

Присягаю: ніколи не знати про слабкість,
З-під пера випромінювать вірші натхненні.
Вік пульсує новий. В ньому твоє імення:
ЛЕНІН.

З польської переклав
Казімір ГУРНИЦЬКИЙ

ВІТАННЯ БАТЬКІВЩИНІ ЛЕНІНА

Землі великій шлю вітання
У теплім подиху вітрів.
В червонім сяєві світання
Вкладаю в мармур злото слів.

Про Пушкіна, про сонце світу,
Про Жовтня незабутні дні,
Про Ленінові заповіти,
Про силу правди, не брехні;

Про тих, що нам кували долю,
Про героїчний Сталінград,
Про непохитну нашу волю
Іти вперед, а не назад...

Де даль Кавказу сніжно-біла,
Де води Дону, як кришталь,
Там пісня щастя задзвеніла,
Немов пружна, іскриста сталь;

Там із в'язниць упали грати,
Там воля вийшла з темноти,
Щоб рабство геть навік прогнати
І всю планету обійти.

З піснями миру йде краями,
Мов ясне сонце по полях,
Щоб люди скрізь були братами,
Щоб квітло щастя на устах.

Я тій землі складу вітання,
Пошлю пісні гірських вітрів,
Впишу в серця палкі бажання,
Вкладу у мармур злото слів.

*Із словацької переклав
Юрій ШКРОБЕНЕЦЬ*

ВЕСНА КУБИ

Фідель Кастро промовляє на бойовому огляді Революційної армії Куби.

РОБЕРТО ФЕРНАНДЕС РЕТАМАР

Полеглим...

Ми живемо.
Ми ті, що вижили.
Хтось вмер за нас і замість нас.

Закльований дзьобами хижими
свинцевих куль,—
упав і згас.

Хто відійшов у дні минулі,
щоб ми жили в прийдешні дні?
Кому впилася в саме серце куля —
Та, що була призначена мені?

Хто вмер за мене в підземеллі?
Його душа лишилася в моїй —
мов голос рідний в спаленій оселі,
немов зоря у хмарі грозівій.

І очі, очі, виколоті в нього,
на світ поглянуть поглядом моїм.
Його життя, любов його, тривога
в моїх словах прокотяться, як грім,—

Над горами...
Над кулями, над хижими...
Над тихим щастям у спокійний час...

Ми живемо.
Ми ті, що вижили.
Хтось вмер за нас і замість нас!

З іспанської переклала

Ліна КОСТЕНКО

Поклик народу до солдата армії Батісти

— Куди ідеш ти, брате мій,
У жовтій формі бойовій?
Що захищатимеш в житті?
— Я нищу все на цій путі,
Як вітер — троянди,
Як буря — троянди.

— Не може бути: отак іти,
Щоб без ідей, переконань,—
З чуттям, живий, людина ти!
Свавіллю й смерті нести дань
Не маєш ти права,
Не маєш ти права!

А ті, що ти стріляєш в них,
Стріляють в тебе не за страх,
Вони живуть в боях страшних,
Щоб плями змити на Прапорах.
Тобі ж це — навіщо?
Солдате, навіщо?

Чи не за хліба чорний шмат?
Щоб ти, як зрадник, його їв
На варті золота й палат
Кривавих деспотів-катів
І звався лакеєм,
Проклятим лакеєм?

Ні! Ти на фронт отак не йди,—
За уніформу й раціон,—
Ставай із молоддю в ряди,
Ім'я якої — легіон,
Вона — за Майбутнє,
За краще Майбутнє.

З Народом стань! І лиш тоді
Героєм підеш до мети,
В обличчя смерті чи біди

Сміливо глянеш.
Будеш ти
Боротися за себе,
За долю велику.

Циклон червоний битв пішов
На тих, що хочуть захистити
Палаці, яхти, злото й шовк,
Що звикли потом нашим жити,—
Тобі ж це навіщо?
Солдате, навіщо?

Йди за Вітчизну — на катів,
Спрямовуй вірно грізний гнів,
Бо ж серце теслів, ковалів,
Співців, студентів, орачів
Живе під мундиром,
Солдатським мундиром.

Джерел не кинуть плини вод.
Тобі цей приклад — не на сміх!
Якщо жбурнеш вогнем в Народ,
Вогонь торкнеться й уст твоїх,
Лишиться лиш попіл —
Із тебе лиш попіл.

Хіба не чуєш — друг гука?
Зове наш Прапор до борні!
Вітчизна вся тебе чека,—
Вперед, солдате!
На війні
Окопи Народу —
Твої це окопи!

*З іспанської переклав
Микола ГІРНИК*

Народний полководець

Гей, робітник, ставай до бою сміло,
І генерала крові покарай.
Тебе веде на переможне діло
Твій полководець — генеральний страйк!

У генерала — хмари ескадрилій,
Він танки вивів на передній край.
Але в твоїй руці мільйонносілій
Вірніша зброя — генеральний страйк!

Давно від горя посивіла мати,
І син і батько — в них немає хати —
І той солдат, твій вірний побратим,—

Він знає, проти кого воювати!
Вони сьогодні кличуть до відплати:
— Ходім на генеральний страйк, ходім!

*З іспанської переклав
Олесь ЖОЛДАК*

Хазяїн пекарні

Від хліба угинаються полиці.
Вогонь в печах палає.
Без кінця
з вогнених пащ виходять паляниці,
немов гарячі золоті сонця.

Пшеничний дух вдихають перехожі.
Голодним дітям сняться калачі...
Між дітьми й хлібом
стали на сторожі
хазяїн — вдень
і пес його — вночі.

В холодну ніч із вікон біла пара
бездомного теплінню обдає.
Що з нього візьмеш?
Хоч погрівся даром.
Ще хоч тепло у світі — нічиє.

Хазяїн важить на долоні гроші.
В полях працюють вбогі сіячі...
Між нами й хлібом
стали на сторожі
хазяїн — вдень
і пес його — вночі.

Хазяїн важко на прилавок сперся —
володар хліба, золота, печей.—
Мертвенний блиск його брудного серця
просвічує крізь щілини очей.
Не знає він, що ми б його убили,
Своєю волею, з піснями.

А тоді б
в пекарні двері навстіж відчинили
і на свободу випустили хліб!

*З іспанської переклала
Ліна КОСТЕНКО*

НІКОЛАС ГІЛЬЄН

Пуерто-ріканська пісня

Пуерто-Ріко,
Як тобі живеться?
Як тобі в «Компанії» ведеться?
При місяці ясному,
По березі морському,
Під пальмами, з гітарою —
Яка чарівна честь
З дядею Семом під ручку ходити!
Якою мовою ти мене розумієш? Якою?
Якою мовою можу я говорити з тобою—
На йес,
На сі,
На б'єн,
На вел,
На маль,
На бед а чи на вері бед?!

Хуане! Ті, що тебе убивають,
Райським твоє життя називають.
Блідий твій лоб горить,
Погляд приреченістю блищить,
Розмовляєш ти на жаргоні
Напівіспанському, напівсленг.
Мов кошеня, тебе потопили в Кореї,—

Ти ішов і не знав, за чиї ідеї—
За йес,
За сі,
За б'єн,
За вел,
За маль,
За бед а чи за вері бед?!

О! Ворога твого я знаю,—
Він тягне і нас до свого «раю»,
Компаньйон це чудовий
І по цукру й по крові,
Компаньйон, що примкнув до союзу
«Юнайтед Стейт енд Пуерто-Ріко»,
Що означає: Нью-Йорк та Сан-Хуан,
Манхеттен і Борінкен, мотузка і шия,—
Хай тобі все це очі відкриє...—

На йес,
На сі,
На б'єн,
На вел,
На маль,
На бед і вері бед!

*З іспанської переклав
Микола ГІРНИК*

Сім реалів

ОПОВІДАННЯ

- Продав дошки?
— Авжеж! Ось гроші.
— Ні, залиш їх собі. Ходім до твого дядька.
— А як мама?
— Їй краще. Зайди до неї. Тільки не барися,— нам треба йти.
Я зайшов у кімнату, і мене огорнула темрява. Мати весь час кашляла на ліжку.
— Мамо, тобі краще?
— Так... Краще.
Я хотів спитати: «А кашель?»,— але не міг

вимовити й слова. Вже вісім місяців моя мати була прикута до ліжка. Лікар, який за цей час приходив до нас двічі або тричі, розмовляв з моїм батьком так, щоб я не чув. Єдине, що я міг почути,—це те, що нам слід перебратися звідси. І бажано в село, бо моїй матері шкідливий цей дім, де ми жили.

— Я їду з татом,—сказав я, помовчавши.— До дядька.

— Добре, сину.

Два стрибки,— і сонце пестить моє обличчя. Батько ступає дуже легко, це так несхоже на його звичну манеру ходити, тягнучи ноги. Видно, що настрій в нього покращав, правда, я ще не знав чому.

Ілюстрації до кубинських оповідань взято з періодичних видань, що видаються на Кубі, «Вохемія» та «Хой Домінго».

Відтоді як батько втратив роботу в кондитерській, я його не бачив таким. Звичайно він був тихий і задумливий. Щоранку збирався кудись ще вдосвіта й іноді повертався з кількома реалами в кишені. І тоді на столі красувався хліб. Але частіше на материні запитання: «Ти заробив що-небудь, Лукасе?», він відповідав коротко: «Нічого». Те «нічого» мало ту перевагу, що було останнім словом дня. Отак минали дні. Завжди так.

Як тільки мати захворіла, я почав потроху підробляти, і це давало мені щодня по кілька сентаво... Я розчищав квітники перед будинками, носив воду відрами, ходив по дорученнях. А потім приносив гроші батькові, і він брав їх, ховаючи від мене очі. Так було і з дошками.

— Ці дошки можна продати,— сказав я, показуючи на зруйнований голубник у нашому підвір'ї. Батько на знак згоди ствердно хитнув головою.

— Ти продав дошки? — спитав він мене тепер.

— Так. Ось гроші.— Я торкнувся кишені штанів і брязнув монетами.— Я хотів купити мамі апельсинів, але згадав, що сьогодні їй треба робити укол.

— Так, сьогодні. Але ці гроші залиш собі. Ходімо до дядька.

Ми йшли поруч. Після довгої мовчанки, батько нараз знову заговорив, ніби продовжуючи свою думку.

— Купи собі на ці гроші, що хочеш.

Тепер я зрозумів, чому у батька був гарний настрій. Дядько Еусебіо обіцяв позичити йому велику суму грошей, тоді ми переїдемо з цього будинку, і мама видужає. Справді, був привід для гарного настрою!

— Я хочу, щоб твій дядько побачив тебе.

Я нічого не відповів. Наші кроки лунали по тротуару.

— Він давно не бачив тебе.

— Атож.

— Років півтора.

— Так.

Хоча я давно не був у дядька Еусебіо, я добре пам'ятав усе, що стосувалося його. Він був високий, худорлявий, як батько, з банькуватими неспокійними очима і довгим носом. Але мені було не дуже приємно згадувати дядьків дім, такий несхожий на наш. Наш будиночок був маленький; його — великий. Наш — дощаний, з цементною підлогою. Його ж — кам'яний, із мармуровими сходами, блискучою паркетною підлогою. У нас раніше був точнісінько такий дім,— розповідала мені мати. Але якось, коли я ще немовлям був і тяжко захворів, мій батько втратив будинок. Дядько позичив йому грошей, і мої батьки не змогли повернути їх. Довелося віддати наш дім,—

пояснила мати. Ця думка якось не вкладалась в моїй голові, і я спитав, не розуміючи: «Дядько Еусебіо купив його?» — «Ні, сину, ні. Це було домовлено. Ти не зрозумієш цього». Звичайно, я не розумів нічого, і не повинен був нечемно запитувати про мого родича, який був такий добрий, що позичив гроші батькові під час моєї хвороби. І тому зараз я був переконаний, що дядько Еусебіо не відмовить нам у необхідному.

Коли ми прийшли, батько затримав мене на мить коло порога.

— Зараз ти знову побачиш свого дядечка,— сказав він весело.— Побачиш, як добре зустріне тебе мій брат.

Але дядько Еусебіо був чомусь дуже заклопотаний того вечора.

— Поглянь, ось Маноліто,— сказав батько.

Та дядько тільки зиркнув на мене і промовив одне слово:

— Виріс.

Зиркнув на одну лише мить, отже не встиг помітити посмішки на моєму обличчі від того, що така поважна людина дивиться на мене і каже: «Виріс».

Потім батько пішов у кабінет побалакати з ним подалі від мене, як він це завжди робив, розмовляючи з лікарем.

Я тільки міг впіймати кілька окремих слів.

«Але, Лукас, де ж гарантія?.. Звичайно, звичайно. Я розумію... Ну звичайно, я б хотів цього... Зараз справи вкрай погані, ледь-ледь...»

Тільки ці слова. Мене захопили інші думки, я дивився в садок на силу-силенну квітів, на ставок і гойдалки. Після цих слів краще було не слухати. Я вже втомився слухати розмови про гроші, про те, що вони потрібні і на те, і на се... Про те, що треба сплатити за ліки, за квартиру, за харчі.

«Було б краще,— думав я тоді,— щоб зовсім не існувало грошей або щоб вони були у всіх». Однак тільки згодом я зрозумів, що для цього мало тільки думати, і що слід знищити багато дечого, щоб народ став щасливий.

Через півгодини, а може й годину, не пам'ятаю, ми вийшли з будинку мого дядька Еусебіо. Батько знову йшов поволі, ледве тягнучи ноги.

І незрозумілий жах охопив мене. Щось було негаразд. Батько мовчав. Тепер я вже не вірив у свої мрії. Моя мати не видужає. Ми не виїдемо з цього будинку. Вже не було підстав для радощів...

— Скільки тобі дали за дошки? — спитав нарешті батько.

— Сім реалів.

І, не дивлячись йому у вічі, не зупиняючись, я засунув руку в кишеню і віддав йому ці гроші.

Старці Чано

ОПОВІДАННЯ

З кілець диму від міцної сигари завжди випливає спогад про старого. Вдихнувши ніжний аромат, неначе відпивши з чаші минулого, я знову бачу селянську садибу, невеличкий садок з огорожею, повитою квітами. І квітучий кактус. Потім густу тінь від фруктових дерев і крутий темно-зелений, золотаво-зелений і знов темно-зелений вигин горба...

І завжди: коло квітів, під деревами або на схилі маячить селянська постать, що заклопотано оглядає рослини, наче живі істоти. Це мій двоюрідний дід в плетених сандалях, з грубим кийком з гілки гуаябі і в соломяному брилі, з-під якого завжди в'ється димок сигари, згорнутої його працьовитими руками.

Це той самий дон Чано із Трес Сейбас, котрий був закоханий в землю протягом вісімдесяти з чимось років і з кожним роком, обробляючи своє тютюнове поле, любив її усе більше й більше. Поле було наче зелена хустка, облямована кронами мигдалевих, лаврових і мангових дерев — густолистих варткових, сповнених пташиного співу.

Якщо зазирнути всередину живої огорожі, можна було побачити добре доглянуте поле, сотні куців, які простягали до прозорого вранішнього світла своє широкі листя. Рука селянина, груба й знайома з суворою ласкою кам'янистого ґрунту, ставала ніжною, коли торкалася паростків на тютюновому полі. Його зашкарублі пальці вміли відшукувати і люто переслідувати шкідників. І тоді можна було скільки завгодно кликати його через огорожу:

— Дон Чано, мерщій, до вас прийшли від сеньйора, підпишіть папірець!

Насупивши густі брови і майже не повертаючи голови й не випростовуючись, старий відповідав:

— Хай заждуть.

— Але, дон Чано...

Випрямляючи м'яке листя, що торкалося землі, він додавав, знизавши плечима, тим насмішкуватим тоном, яким говорив завжди, коли вважав щось не вартим своєї уваги:

— Забиралися б вони усі геть, такі-сякі ді-

ти... Мій тютюн — це мій тютюн, а вони — це вони.

Не раз, коли повний місяць скидав пелюстки свого сяйва, старий приставляв табурет до підпорки навісу і, заклавши ногу за ногу, глибоко затягувався сигарою. Вдихаючи густі й духмяні хмарки диму, він починав щось розповідати для таких, як і я, десятирічних дітлахів, а ми, зібравши всю свою увагу, згорталися клубочком біля його ніг.

Дідусь Чано вигадував казки з якимись фантастичними, неймовірними звірами. Він говорив про величезних сов, що прилітали із своїх печер, щоб схопити хлопчаків-замазур або тих, що руйнують пташині гнізда на деревах. Або розповідав про таємничих істот — напівлюдей-напівчортів, які оберталися на погоничів і збивали з шляху волові упряжки, заводячи їх на зачаровані дороги. Але часом його голос набував незвичної краси, — це тоді, коли він воскрешав у пам'яті дні своєї молодості, коли кубинська земля була вкрита трояндами крові борців за свободу.

Кожного такого вечора ми приносили світло: невеличку головешку, яку висмикували з вогнища, — такий був наш урочистий ритуал. Втягнувши щоки, він прикурював від запаленої скіпочки. Разом з тонким димом тріпотіли й чари його розповіді.

— Я тобі розповідав, як Клотільде Гареня прийшов із своїми людьми у Сабанас Нувас? Тоді твій дід, дівчинко, був зв'язковим. Ніхто не міг краще нього провести за гін через ліси. Але в селах діда переслідували іспанці, які підозрювали, що він зв'язаний з повстанцями. І якщо твого діда не вбили, то це тільки завдяки чарам нечистого, що злигався з ним.

Я з обуренням протестувала проти спілки мого діда з чортом і зупиняла розповідь. Чано довго сміявся, пестячи шорсткою рукою наші голівки, і дивився у високе й чисте небо, де мерехтіло проміння зір. І вів далі:

— Гаразд. Так от, цей відважний Клотільде у двадцять років був страховиськом для іспанців, яким вже набридло діставати від

нього щиглі. І раптом йому заманулося стати табором у Сабанасі, кинувшись, як то кажуть, просто у пащу звіра. Як тільки твій дід сповістив мене про це, я пішов побачитися з Клотільде. Він вийшов нам назустріч, і ми застерегли його: «Обережніше, начальнику, бо іспанські війська близько, вони можуть наскочити на табір». І як ти думаєш, що він мені відповів? Дуже спокійно, з посмішкою, він сказав мені: «Не турбуйся, Чано Крус. Туди, де Клотільде Гареня став на бівуак, не наблизяться вороги вільної Куби!»

Старий помовчав, струснув попіл з сигари і поцікавився:

— Як це тобі подобається, бджілко?

Квітка його живої пам'яті розгорнула пелюстки. Він легко пробуджував спогади минулого і все говорив, говорив, спокійно й тихо, похитуючи ногою і кілька разів запалюючи нову сигару від недокурка.

— На старому дереві край лісу у нас була дозорна вежа. Там, вгорі, попід самісінькими хмарами, ми збили кілька дощок і на них завжди вартував дозорець, погляд якого сягав аж до самісінького іспанського форту в селі. Дерева Куби, дочко, були батьком-матір'ю для повсталих. А ще більше, ніж батьком-матір'ю, був для повстанців тютюн.

Тепер він розповідав про те, як жменька сміливців у самому лахмітті, взутих у мотуз'яні сандалі, хворих і втомлених, якимось вночі прийшли до Трес Сейбас.

— Тяжкі це були часи, бджілко. Іспанці дедалі сильніше накладали лапу на нас, і голод, немов хижий звір, чатував коло кожного житла. Те мале, що в нас було, відняв іспанець. Мисочка борошна і кілька бататів — оце й усе, що міг запропонувати повстанцям твій дід. А крім того, ще коробку сигар. Вони зраділи не борошну, а куриву. Від пахощів тютюну, вирощеного мною, вони вирости аж під стелю. Прийшли змучені, пішли веселі, на три вузли зав'язавши торбину з сигарами із мого тютюну. Це тому, дочко, що курець привчається спокійно думати, а той, хто думає спокійно, живе довго й щасливо.

Старий Чано, мій двоюрідний дід, ненавидів лікарів та їх ліки. Особливо ненавидів за заборону і заперечення незрівняних властивостей тютюнового листа. Він обурювався від самої згадки про нічим не виправдану заборону палити тютюн.

— Шкода?! Від чого і звідки? Шкідливий дим сірки — бо він виходить з каменю. Густий дим пожежі на плантаціях цукрової тростини несе біду, вбиває землю. Але дим

ГРАВЮРИ КУБІНСЬКОГО ХУДОЖНИКА АНТОНІО ФЕРРЕР КАБЕЛЛО

Ми переможемо!

Лицемірство.

тютюну — легкий у повітрі і приємний на смак. А знаєш чому? Тому що його насіння поливав бог власною рукою, щоб кубинець менше страждав.

Простягаючи руки до залитого місячним сяйвом поля, де вимальовувались непорушні обриси тютюнових стеблин, він додав:

— Якби земля не була круглою, то з старого дерева на крутому схилі можна було б побачити, як тягнуться вгору цівки диму від вчених шахраїв, які іншим забороняють тютюн, а самі його вживають. Ось послухайно, це я бачив на власні очі: була у хлопця-повстанця вогнестрільна рана на нозі. Розривна куля з гвинтівки. Дірка величезна. Його лікували окропом, — просто з глека лили на рану, для дезинфекції. Перед тим, як дати ногу, хлопець попросив сигару, і коли зробив першу затяжку, і тіло наповнилося димом, вказав очима на ногу, мовляв, можна починати. І жодного звуку від нього не почули!

Кінчався вечір, і голос доброго Чано все тихішав. Він збирався на відпочинок, наче лісовий голуб, що повертається до свого гнізда. Але перед цим останній кинутий недокуркок зробив у темряві вогненний розчерк.

О, цей час дитинства в кубинському селі! Світанки, сповнені квоктання квочок та писку курчат, що пориваються вискочити на поле. Шум домашнього млинка, що розмелював зернята кофе, наче свердлив світанок. В кінці двору у старого була загорожа, обвішана мішковинням із пальмового

волокна, де він влаштовував півнячі бійки. Сидячи навпочіпки і міцно тримаючи червонясте тіло породистого індіо або хабару, він, перш ніж виштовхнути півня на арену, як знавець, зважував його на руці, оглядав остроги і вгадував якості бійцевих птахів. А коли якийсь з них кидався навтьоки, старий сварився навздогін:

— От, сучий сину! Твій батько, мабуть, іспанський півень!

Старий Чано навчив мене, як пускати в танок квітку кароліни. Для цього зрізався червоний пушок з квітки, а потім вона переверталася догори чашечкою так, що короткі пелюстки торкалися натягнутої шкіри табурета. Коли злегка вдарити по шкірі сидіння, квітка починала танцювати, роблячи граціозні рухи, неначе балерина в червоній спідничці і каштановому капелюшку. Він вмів також, на нашу загальну втіху, перетворити у сюрчок рожеву шкаралупку горіха. А як плів він гамаки із ліан, що називалися «мавп'ячим хлібом»!

Він був справжнім диханням старої Куби, з її безвісним і мужнім життям в глибині країни; він був голосом древньої крові, братом гір і савани.

Старий Чано — це його садиба, його дерева, його цукрова тростина, що хвилюється і шелестить, неначе шовк у сутінках. Син землі, батько плодів, охоронець сонця вірності, яке ніколи не сідає. Завжди бачу його образ в кільцях диму від міцної сигари. Я зустрічаю його в зеленому молодому листі в руках старих кубинських селян. Це дон Ча-

Навіть після смерті ми боремось.

но із Трес Сейбас, який навчив мене робити з квітки кароліни танцюристку, плести прикраси з волокна кокосової пальми, майструвати клітки із стеблин тростини. Той, хто завжди твердив між двома зтяжками незмінної сигари, що креолу, який не вміє любити Кубу, краще б висіти на дереві. Я пам'ятаю мішки свіжого хліба, горщики й різні дрібниці, які він вимінював на яйця, птахів і фрукти. Я пам'ятаю краплі синього світла від ранкової зірки, що виблискує, немов око ангела, на небосхилі.

— Рідний діду Чано...

Залишаючи своє складане ліжко з напнутою білою парусиною, він виходив надвір, тримаючи в одній руці гарбузяну чашку, круглу, милу й темну, як поцілунок чорної дитини, а в другій — чудову сигару. Перш ніж запалити, він відкушував загорнутий кінчик цього димного плоду, потім прохав вогню, оглядав шкіряні піхви ножа, чіпляв

їх до пояса і прямував на тютюнове поле, яке розкривало перед ним м'які обійми. Він дивився вгору, на сонце, яке вже націлювало свої золоті стріли на верхівки дерев; де-не-де зрізав занадто низьке стебло, або обмацував зелені рани щеплення і йшов далі по стежках своєї садиби, заклавши руки за спину і високо задерши голову.

Наче цуценята, ми бігли за ним, майже винюхуючи слід, щоб знайти діда. Він робив вигляд, нібито нічого не помічає, але там, де шлях нам перетинав заплутаний колючий дріт або густі квадрати тростини, він зупинявся і чекав нас.

— О моя земле, моя земле,— зітхав він.— Хіба є десь краща?... Кубинцеві, який не вміє битися за своє небо, за рідні поля, за наші сірі хижки, схожі на голубів, краще висіти на дереві!..

*З іспанської перекладали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Інна НЕЧАЄВА*

Праця і зброя.

Шостий труп

ОПОВІДАННЯ

«Ми виступаємо на захист пригніченого народу, а не на захист убивць, які заслуговують кари».

Фідель КАСТРО

Його посадили в машину...

Він дивився крізь скло на власне подвір'я, наче на чужу і зовсім незнайому садибу. Очі його спалахнули подивом, затримавшись на пишному і тінистому мигдалевому деревці, яке росло проти вікна будинку. Здавалось, він вперше побачив деревце. Машина виїхала за ворота. Світало. Але бліді вогники ліхтарів ще блимали вздовж вулиці. Добре було видно погризені кулями стовбури ріжкових дерев біля лікарні. Поруч великий парк шелестів листям над самотніми лавами і порожніми алеями, над спокійною ранковою гладінню паркового ставу.

Вчора день закінчився в цьому парку дзвінким дитячим гомоном, а тепер голосний пташиний спів сповіщав про новий ранок.

Прокинулись спогади...

У цей парк він часто приводив своїх дітей — давно, ще тоді, коли ледве заробляв 30 песо на місяць і не завжди одержував їх вчасно. Щоб побачити зігріті радістю обличчя своїх хлопчиків, що під звуки катеринки кружляли на карусельних кониках, треба було йти на жертви...

Тепер вечорами у парку, як і в минулі часи, весело крутяться каруселі, а під густими деревами пролягла колія дитячої за-

лізниці, якої раніше не було... Але в цей ранній час карусельні коники ще сплять.

Кілька пташок умостились на їхніх дерев'яних гривах і дзьобиками ніби лоскотують їх, тьохкаючи, щоб розбудити і побачити, як коні під веселі переливи катеринки почнуть своє безконечне кружляння.

Далеко, далеко позаду залишились для нього і недільні вечірні дзвони, і задушевні розмови на кам'яних лавах, що стоять обабіч алей, вимощених цементовими плитами з сітчастим візерунком. Він любив колись стежити за нескінченними караванами мурашок, які перетинали ці плити, тягнучи на собі крихти хліба та клаптики перетлілого листя...

Десь далеко, далеко напівзабутими залишились перші побачення з коханою. О, тоді він будував блискучі, благородні плани. Але сувора дійсність виявилась сильнішою за його несміливі бажання і чесні мрії. Він чіплявся за них що було сили, знову і знову намагався здійснити зруйновані плани, та невблаганне життя розвіяло їх вщент, залишивши у душі тільки гіркоту поразки і бажання реваншу за будь-яку ціну...

Машина набрала швидкості. Замиготіли вздовж дороги багаті будинки в пишній зелені садів. От і його ще недобудований коледж. Потупив очі, щоб не бачити. Тепер він так і залишиться недобудованим...

Все було добре, інколи навіть охоплював жах — так добре йшли справи... Але одного чудового ранку він вийшов заспаний на подвір'я і почув розмову своєї жінки з сусідкою. Вони говорили про події минулої ночі. Як зараз чує їхні голоси:

— Кажуть, їх було п'ятеро. Двоє мулатів і троє білих... Їх ніхто не знає... Я добре чула постріли.

Останні слова сусідки були чистісінькою брехнею. Все відбувалось на такій відстані, що тут почути постріли неможливо. Він знає, що робить. І того разу він вибрав місце далеко від свого житла, щоб там не чути було пострілів. Бреже сусідка!

— А я нічого не чула... — відповіла його дружина.

— Вікна моєї лівої кімнати виходять на північ, — знову почала розповідати сусідка, — і все було чути так, ніби стріляли у нас на подвір'ї.

— А що сталося? — спитав він тільки тому, що треба було щось сказати.

Сусідка здивовано подивилася на нього. Вони жили поруч уже досить довго, та він ніколи не вступав у жіночі розмови.

— В Тагарро знайшли п'ять трупів, — відповіла на запитання його дружина.

Він зблід і не міг стримати схвильованого вигуку:

— Як, хіба їх було тільки п'ять, а не шість?!

— П'ять. Молочар розповідав, що їх було п'ять. Він добре їх бачив — двоє мулатів і троє білих, — швидко і схвильовано почала пояснювати сусідка.

— А хто тобі сказав, що їх було шість? — здивовано спитала дружина.

— Я довідався ще вночі, коли робив обхід... Не хотів говорити тобі, щоб ти не хвилювалася марно — адже Хуаніто ще не було вдома.

— Але ж він тепер уже не ходить пізно...

— Тут, певно, якась помилка... Я перевірю.

Того ранку він пішов з дому, не поснідавши. Сів у автобус, який ходив до Аграмонте. Пасажирів було небагато. Усі вони голосно обговорювали події минулої ночі.

Якийсь чоловік запевняв усіх, що трупів було аж десять. Від цих слів стало трошки легше на душі. Отже, усі вони — молочар, сусідка і цей пасажир — помиляються. Автобус доїхав до останньої зупинки. Тут машина робила розворот і повертала назад, у селище.

На останній зупинці зібрався цілий натовп цікавих. Остеронь стояв джип з поліцейськими. Вони були в касках, озброєні гвинтівками.

Він повернув тоді наліво і пішки дійшов аж до великого ріжкового дерева, товсте коріння якого вилазило з землі і підпирало велетенський стовбур, наче вузлуваті пальці — лапу хижого птаха. Між корінням темніли плями засохлої крові, трупів на місці не було.

— Їх уже забрали, — сказав якийсь хлопчисько і заховався за куц.

— Скільки їх було?

— П'ятеро.

Холодний піт виступив на спині, велика краплина сковзнула по хребту, викликавши огидне тремтіння. Він був певен, що залишилося шість трупів! О, він добре пам'ятає, як у ту ніч жандарми під його наглядом заштовхнули у машину шестеро арештованих із скрученими ззаду руками. Це спочатку, на подвір'ї тюрми, їх було шестеро живих людей, а потім, коли вмерла луна від останнього пострілу і він повертався до машини, під цим самим ріжковим деревом залишилося шість трупів. Пам'ять почала ретельно перебирати хвилини тієї ночі, малюючи кожний його крок. Пам'ять, може хоч вона принесе заспокоєння...

— Сьогодні вночі буде робота? — спитав він у полковника того вечора.

— Повезеш прогулятися ось цих... — і полковник крізь вікно показав на двері тюрми.

Узяв з собою двох солдатів польової жандармерії. Мовчки зайняли свої місця. Він сам вів машину. Солдати посідали ззаду, щоб зручніше було стежити за зв'яз-

ними. Повернули на Гаванське шосе і доїхали до останньої зупинки місцевого автобуса. Була вже пізня ніч. Автобуси не ходили.

— Завтра ранком вас знайдуть...— сказав, наче кинув важкою каменюкою, виштовхуючи з машини в'язнів із скрученими за спиною руками.

— Що ви зробите з нами?— спитав наймолодший з них, йому хотілося хоч на півхвилиночки відтягнути кінець.

— Дамо вам тістечок,— цинічно зареготав один із жандармів.

— Майте серце! Мся жінка— служниця, всна не зможе прогодувати дітей на свій заробіток. Відпустіть мене...

— Твоя жінка влаштується в борделі, там більше заробляють, свиното!— плюнув в обличчя другий жандарм.

В'язень у відчаї кинувся бігти. Жандарми разом дали чергу з автоматів. Передсмертний зойк людини пролунав у нічній темряві.

— Кати! Криваві кати!— кричали приречені.

— Досить цього галасу!— сказав він тоді жандармам. Вони виштовхали з машини решту в'язнів і навели на них дула двох автоматів і ручного кулемета.

Наймолодший почав молитись. Решта востаннє згадували свої родини.

— Гей, ти! Припини молитву! Ми знаємо, що ви, комунисти,— безбожники!

Кулемет, захиляючись, почав випльовувати кулі. В його низькому торохтінні потонули сухі черги автоматів.

Настала тиша. Все навкруги— темне дерево, нічне поле, навіть самих жандармів, здавалося, охопив жах...

Він добре пам'ятає, що сам перевернув по черзі усіх догори обличчям. Їх було шестеро. Двох прийшлося добити з револьвера. Вони ніяк не хотіли розлучатися з життям. Тією ж дорогою повернулись назад. От і все... Але ж трупів було шість... шість!

Наступного дня, після розмови з сусідкою, він їздив на те місце... Уважно оглянув траву навколо дерева... Криваві плями добре було видно між корінням ріжкового дерева і трохи далі від нього— там, де впав перший, що намагався тікати. На дорозі залишилися чіткі сліди від шин грузовика, який вранці забрав мертвих. Може, саме тут він допустив помилку. Може ще тоді треба було запитати жандармів, які були з ним у ту страшну ніч? Але тоді йому не хотілося питати... Він не любив розмовляти вдень про те, що робив уночі. «Мені гидко було вбивати усіх тих, та коли б ми не робили цього, вони б нас уже давно...»— подумав він. І потім, навіщо було питати, нагадувати зайвий раз? Тоді вбивали так багато, що швидко забували де, кого, за що і хто вбивав... Гори трупів... Гори трупів...

Крім того, він добре пам'ятає, як сказав тоді сам до себе:

— Якщо полковник довідається, що один з в'язнів утік, може не виплатити мені чергової премії за службу...

О, він добре пам'ятає той, другий день... На останній зупинці автобуса він підійшов до групи людей біля стойки невеличкої ятки. Вони говорили про нічні події, але коли помітили його— він був у формі— одразу перевели розмову на футбол.

Слухняна пам'ять відтворювала кожний крок, кожне слово, почуте і сказане ним у той день...

«Ага! Вони бояться мене. Бояться щоб і з ними не зробили того, що з тими шістьма».

— Коли їх забрали?— спитав у хазяїна ятки.

— Ще не було восьмої. Сонце вже почало припікати.

— І скільки їх було?

— Не знаю. Здається п'ять.

— Ні, їх було сім— кинув хтось з покупців. Ніхто не міг дати точної відповіді. Тоді він сів у автобус, що йшов на Аграмонте. Проїхавши декілька зупинок, пересів на інший і спустився аж до цвинтаря...

Машина загальмувала і звернула з асфальту. Спогади розтанули, і він повернувся у сьогоднішній день. Поглянув у віконце і побачив, що вони їдуть по передмістю Гранка, це на схід від центра міста. Машина виїхала на ґрунтову дорогу, раз у раз поринаючи у глибокі вибоїни. З обох боків дороги обступали густі дерева. Численне птаство співало свою дзвінку ранкову пісню. Колись він супроводжував полковника цією дорогою, але зараз полковник далеко... Люди, які оце везуть його, певне зупиняться десь, щоб випити склянку вина і почесати язика з друзями, з дівчатами. Тепер у їхній міліції є чимало дівчат. Ходять з пов'язками на рукаві.

Машина підскочила на вибоїні біля цвинтаря, і пам'ять його також зробила стрибок назад, у минуле. І він знов пригадав той страшний день і такий самий цвинтар на Рута 12... Тоді на його запитання відповіли:

— Ми вже закопали їх...

— Скільки було трупів?

— Чотири.

— Тільки чотири?

— Одне тіло забрали. Батько парубійка просив віддати йому сина, щоб поховати за обрядом. Полковник дозволив.

— Ви віддали два трупи?

— Ні, тільки один.

Він добре пам'ятає, що далі не запитував нічого. Настрій був поганий. Якийсь досі незнайомий неспокій огорнув душу. Зав-

жди, коли йому доводилось виконувати таку роботу, він намагався зробити так, щоб було якнайменше свідків. Тому кожного разу просив у полковника надійних людей. Уважно стежив за тим, щоб сусіди ні про що не довідались і не дивилися скоса на його дружину та дітей. Він мріяв про той час, коли, заробивши грошей, кине усе це і тихенько заживе у своєму кубельці. Для того й будував край дороги котедж, заводив сад...

В казармі він зустрівся з одним із тих жандармів, що супроводжували його минулої ночі. Не витримав і заговорив з ним про розстріляних:

— Скільки їх було? Я чув, що знайшли тільки п'ять трупів.

— Біс його знає. Мені здається, що їх було шестеро. Та не хвилюйтесь, ми їх добре постріляли. Не встануть!

Краще було не продовжувати розмову з цим бридким типом. Не тільки розмовляти, дивитися було гидко на його обличчя — ніби розтовчене кулаками. І сміявся він, як ідіот, бризкаючи слиною. Добре було б, якби цей тип забув усе якнайшвидше...

Машина стала. Обірвались і спогади. Думки повернулись у сьогоднішній день. Йому запропонували вийти з машини. Ген, аж до обрію розляглося зелене, вкрите густою невисокою травою поле. Трохи вліво стоїть самотнє ріжкове дерево, вкрите ніжним весняним цвітом... Такий самий, ніби вкритий лускою, стовбур, так само як і в того дерева, випнулось із землі коріння, схоже на лапи хижого птаха...

І раптом, наче щось ударило його по голові, небо розкололося навпіл, страшні судоми стисли горлянку, кров застигла у жилах.

Між корінням ріжкового дерева, немов виходячи разом з ними із землі, напівлежав той... шостий! Воскреслий мрець! Трохи оддалік на траві — його велосипед. Він, мабуть, приїхав набагато раніше, а може пролежав тут цілу ніч, чекаючи світанку, так само, як п'ятеро його товаришів чекали п'ять місяців тому... Воскреслий підвівся. Розстебнута на грудях сорочка відкривала біленькі рубці шрамів від куль. Здавалось, він розстебнув її навмисне, щоб кат, який колись стріляв у нього, переконався у справедливості того, що відбудеться тут за кілька хвилин.

— Зачекаймо, поки добре розвидниться, — запропонував один із супроводжуючих.

— Чим раніше покінчимо з цією справою, тим краще, — відповів другий.

— А ви як вважаєте, чекати поки зійде сонце, чи не треба? — спитали конвоїри.

— Мені байдуже... — відповів він.

Тоді його запросили сісти на камені, почастивали сигарою... Напроти стояв воскреслий. Він мовчки спостерігав усю сцену з початку до кінця, ледве стримуючи гарячу зливу слів. Нарешті настала його черга. Слова виривалися з грудей:

— Там був цей, що сидить зараз проти нас, і ще двоє з польової жандармерії. Нам зав'язали ззаду руки, кинули у грузовик і повезли. Доїхали до Тагарро, звернули вліво. Зупинилися біля такого самого ріжкового дерева і прикладами виштовхали нас з машини. Родрігес кинувся бігти, хотів утекти від смерті... Він упав за кілька метрів, пресбитий кулями... Ми почали кричати «Кати! Кати!» Тоді вони почали стріляти нам просто в лице. Потім... Я не знаю, що вони робили. Коли я отямився, навколо стояла темрява. Гострий біль розривав тіло... Я застогнав... Вирішив доповзти до дороги... Поповз по тілах моїх товаришів, кликав їх, але вони мовчали. Мені пощастило виповзти на дорогу. Це мене врятувало. Хтось їхав машиною, почув мій стогін і підібрав мене. Це був один лікар, який брав участь у нашому русі. Він поклав мене на заднє сидіння, привіз у селище і заховав у себе в будинку. У нього я пролежав два місяці, борючись зі смертю. Потім, коли рани мої трохи загоїлись, він направив мене в села. Там і зустрів я перше січня...¹

Колишній жандарм слухав, не вірячи, що перед ним жива людина. Взагалі, всі події останніх місяців, після першого січня, здавались йому надприродними.

Перші дні і тижні після остаточної поразки він кожної години чекав справедливої помсти. Але минув лютий, березень, а він і далі був на свободі... Тоді він повірив у диво. І заспокоївся.

— Я знала, що ти не замішаний ні в чому, — твердила його дружина. — Я знала, що вони не чіпатимуть тебе.

Він і сам повірив у це й видавав себе за чесну людину. Тому, коли прийшли його заарештувати, дружина страшенно обурилась:

— Ви помиляєтесь! Вам, мабуть, потрібен хтось інший!

До останньої хвилини він також сподівався на якусь помилку. Адже полковник давно втік за кордон, один з його підручних по нічних справах загинув ще на початку великих боїв, а другого розстріляли в перші дні січня... Ніхто не міг би довести його провини. Свідків не було. А сама служба в польовій жандармерії ще не такий страшний злочин, щоб його могли розстріляти.

¹ 1 січня 1952 р. — день перемоги Кубинської революції.

І тільки сьогодні, коли його везли в машині, він згадав про зниклий шостий труп, який виявився живою людиною, живим свідком і грізним обвинувачем.

Перед розстрілом йому сказали, що воскреслий шукав його вже більше місяця по фотокартках з архівів.

— Ви готові? — спитав його чоловік у формі Революційної армії. Спитав спокійно, як людина, що глибоко вірить у правоту великої справи.

— Так. Ходіте... — відповів жандарм і

кат, перекснавшись, що іншого кінця не буде і не може бути.

Він пішов по полю важкою ходою, низько опустивши голову. Біля ніг його коливали голівками ніжні польські квіти. На них вже сідали бджоли. Починався день. Зійшло сонце. Воно, мабуть, теж хотіло бути свідком відплати.

Йому наказали повернутися обличчям до солдатів і до воскреслого — живого доказу його злочинів.

Пролунав сухий залп, грізний і впевнений, такий несхожий на злодійкуваті стрілянини тієї пам'ятної для ката ночі.

На траву впав шостий труп.

Бійці Революційної армії на привалі.

Гойо іде в кооператив

ОПОВІДАННЯ

Хто міг би його відрадити? Наймит Гойо твердо вирішив піти до міста, як кілька років тому, і будь що знайти роботу, аби мати на шматок хліба. «На Кубі люди живуть з чого хочеш,— любив повторювати він.— У нас важко здохнути з голоду». Вмерти він, звичайно, не вмере. Якщо з ним не сталося такого раніше, то тепер і поготів!

Отже, треба перебиратися до міста. А там, за густими ріжковими деревами, де кінчалось обнесене колючим дротом хазяйське поле, тепер усе було інакше. Там широко розкинулася свіжо зорана і засіяна важким зерном земля, чулись веселі голоси і сміх, бо люди вже не лягали спати голі. Там.

Тут, біля ріжкового дерева, місяць тому зупинився «бородатий» у такій самій формі, як і той, що колись давно лежав на цьому місці поранений. Форма така сама, та людина не та...

Стоячи під деревом, «бородатий» сказав: «Люди, давайте закладемо кооператив на цій землі, відсіля аж ген туди». Точно вже й не пригадаєш, але говорив він приблизно так. І як з того часу усе змінилось на селі! Люди почали працювати і жити з своєї праці. Люди були задоволені. Гойо теж кликали до кооперативу.

Але він не пішов. Не міг, хоча колишня поміщицька земля була найкраща і йому подобалось дивитися, як плуг відкриває на ній борозни, щоб людські руки кинули в них зерно. Він любив працю, та й взагалі час було ставати до якоїсь роботи, бо його Амалія ледве мала чим прикрити грішне тіло, а вона ж чекала дитини. Та кожного разу, коли Гойо сам собі говорив «так» і хотів іти записуватись у кооператив, до горла підкочувався якийсь гіркий клубок. Як на те «бородатий», що під ріжковими деревами агітував за кооператив, дуже скидався на іншого, на того, який з'явився на цьому самому місці тієї пам'ятної ночі. Він ледве повз серед густого чагарника, увесь заюшений кров'ю, важкий стогін виривався з безсило відкритих запечених уст.

— Допоможіть мені, до... по... мо... жись!

А в той час Гойо стояв біля хліва і не знав, що робити: чи дивитися на людину, яка повзла, спинаючись руками і важко тягнучи прострілені ноги, чи одвернутися і дивитись просто в бездонну ніч. А ніч тоді була глибока й тиха, тільки стогін пораненого порушував її спокій.

— Нічого не хочу знати, не хочу вплутуватись у політику! — майже крикнув він тоді і перелякався власного голосу, аж затремтів, як дерево від раптового удару вітру.

— Не хочу, не можу вплутуватись...— і кинувся бігти, залишивши пораненого на поталу ночі. Навіть жалібний стогін — «Допоможіть...» — не зупинив Гойо.

Через це і не вступав до кооперативу, бо був переконаний, що винний у смерті людини, яка билася за те, щоб трактори орали вільну землю і селяни засівали її зерном загального щастя.

Та тоді він не міг повірити, навіть уявити собі, що все станеться саме так.

«Колись давно теж приходив до нас чоловік із міста... Він казав те саме: земля повинна належати тим, хто на ній працює, вам дадуть зерна на посів і навіть машини, щоб обробляти землю. Та й що ж? Нічого! Нічого не вийшло з того, хоч ми й віддали йому свої голоси і він проліз у якісь там депутати чи сенатори...»

На якийсь момент усі думки відлетіли геть.

«А коли захворіла Амалія, я пішов до Гавани, тинявся там під Капітолієм, але так і не побачив того чоловіка. Він не прийшов ані допомогти мені, ані відмовити у допомозі...»

Тоді в Гавані він продавав лотерейні білети, торгував різними дрібничками з лотка і взагалі брався за будь-яку роботу, аби тільки мати кілька жалюгідних песо і не повертатися на село під драну очеретяну стріху, крізь яку вночі місяць і зірки поглядали на земляну долівку, на бруд і злидні. Він дуже хотів залишитися в Гавані, але не було змоги. Ніяк не міг загорювати тих кілька песо на прожиток. Навіть грою в більярд,— а він

у себе в Магуарая Арріба ходив у найкращих гравцях. Лотерейних білетів не хотіли купувати після того, як найбільший виграв припав солдатів з урядових військ, які ганилися в горах за революціонерами. Торгівля з лотка теж нічого не давала, бо поліцаї уважно наглядали, щоб ніхто не чинив конкуренції тим, від кого їм перепадали хабарі.

«Єдине, на чому можна тепер заробити— це стежити за тими, хто займається революцією. Поліція дає за це добрі грошики»,— зарадив хтось, але Гойо не сподобалась така порада.

«Я нічого не хочу знати про це, не хочу вплутуватись у політику. Я хочу спокійно заробляти гроші».— Так думав тоді Гойо, але не наважувався висловитись вголос.

Так ні з чим і повернувся він до Магуарая Арріба. Його Амалія видужала сама. Ніяких ліків вона не приймала, і ніхто, звичайно, не викликав до неї лікаря.

«А зараз у кооперативі всім будують житла. І мені б теж збудували... І кредит дали б у корчмі, яку вже називають кооперативною крамницею, бо люди тепер хочуть змінити все, навіть старі назви».

Інколи до Гойо приходили і такі думки, але він одразу пригадував бородатого бійця, якого покинув на вірну смерть, і думки міняли напрямом.

«Ні, це не для мене... Я не гідний користуватися цим. Кожний шматок хліба, що дістанеться мені від кооперативу, нагадуватиме того бородатого, бо він помер через мене, його смерть на моєму сумлінні...»

«Для мене немає іншого виходу — тільки знову на заробітки в місто, бо хазяїн, у якого я працюю, не хоче навіть засівати свою землю — так ненавидить він революцію. І чого я не можу вступити до кооперативу!.. Люди пішли туди, і їм тепер добре... А я — наче бездомний, побитий пес...»

Сумні думки краяли мозок, розривали серце. Не витримавши, швидко пішов прос- то до хати Сільвіно.

«Сільвіно працює в кооперативі і хоче, щоб я також вступив. Треба сказати йому, що я не вступлю. Хай думає, що я дурень, хай що хоче думає. Але він може допомогти мені влаштуватись у місті. Він допоможе...»

— Гойо, ти дурний!

— Я знав, що ти так скажеш...

— Зараз нікому й на думку не спаде перебиратися в місто.

— А я хочу.

Сільвіно похитав головою і мовив:

— Що ж, коли тобі не шкода себе,— іди... У мене в Гавані є друг — капітан. Він великий мій друг, і зробить для мене що завгодно, бо ще коли точилась війна, я підібрав його пораненого, напівмертвого і ходив за ним, аж поки він видужав і знову повернувся в гори...

Очі у Гойо широко відкрилися і полізли на лоб. Він увесь тремтів, як у ту ніч, коли побачив пораненого «бородатого».

— Ти підібрав його тут, в Магуарая Арріба?

— Атож.

— Недалеко від свинарника?

— Так. А відкіля ти знаєш?

— Нічого, Сільвіно, нічого... І це правда, що він живий? І зараз вже став капітаном?

— Авжеж, але що з тобою, друже?

— Нічого, нічого...— і раптом Гойо почав сміятись весело і в смак, на повні груди.

— Чого це ти регочеш? Можеш не дуже радіти,— сказав Сільвіно, намагаючись зрозуміти причину таких веселощів.— Можеш дуже не радіти, бо тепер не так, як раніше, коли офіцери могли влаштувати своїх знайомих на тепле містечко...

Але Гойо вже не слухав. Так само сміючись, він ляснув Сільвіно по спині і пішов з двору.

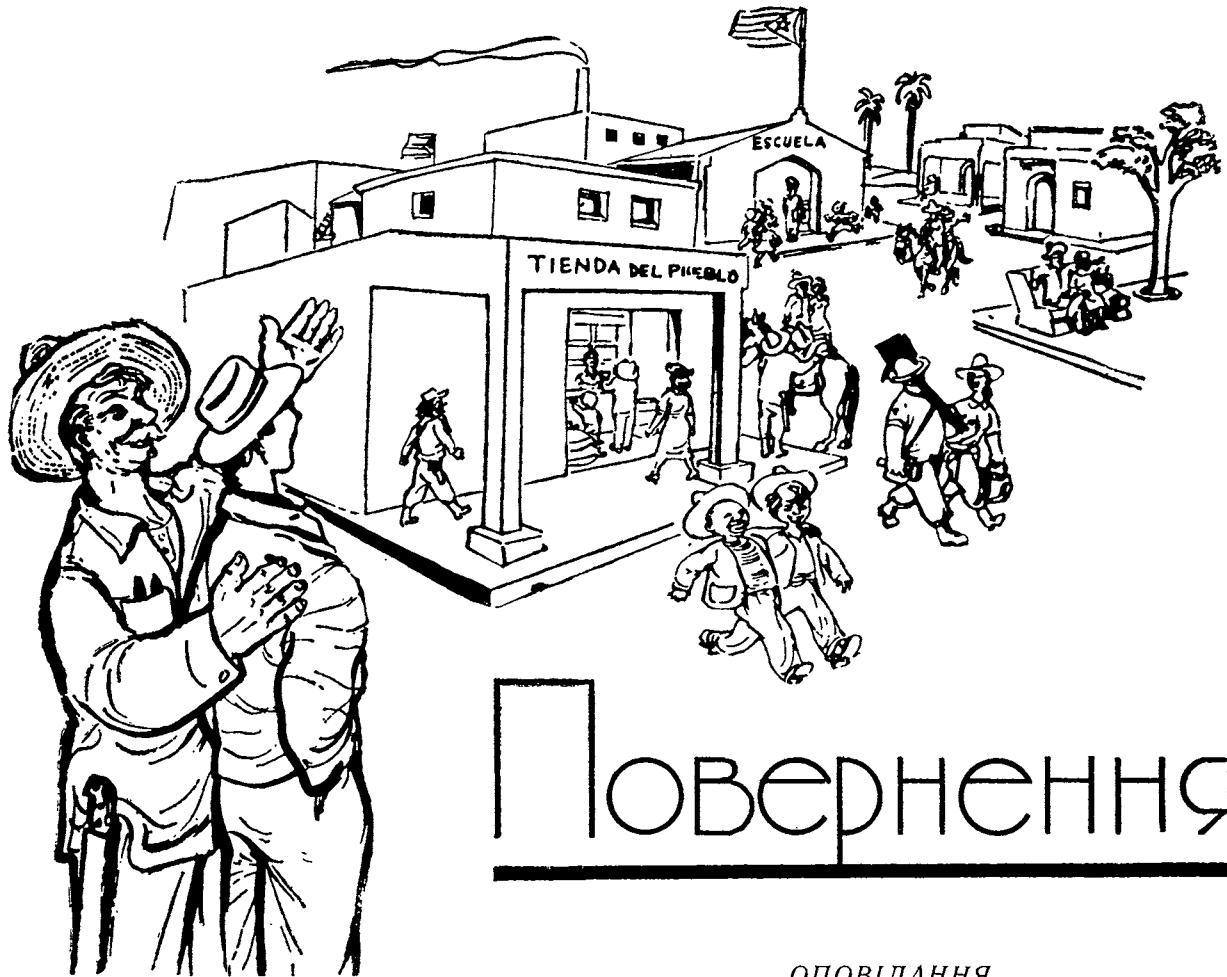
— Гей, послухай, куди ти? Я ж не сказав тобі, як звуть цього капітана. Чи ти вже передумав іти до нього? Адже він може тобі допомогти, може порадити, де шукати роботу!

— Ні, тепер вже не треба,— вигукнув Гойо,— вже не треба... Я вступаю до кооперативу!

Сільвіно довго дивився вслід Гойо і чув веселий, гучний сміх.

— Цей Гойо дурний, наче молодий цапок,— знизав він, нарешті, плечима і повернувся до хати, бо мав іще роботу. Сільвіно не любив довго думати над тим, чому важко відшукати пояснення.

*З іспанської перекладали
Володимир ХАРИТОНОВ та Лев ОЛЕВСЬКИЙ*

Повернення

ОПОВІДАННЯ

Поїзд мчав саваною. Розлоге поле ніби оберталось одним краєм ген-ген аж від обрію, забігаючи в голову поїзда, а другим, ближчим до залізничної колії, проносячись разом із стрункими телеграфними стовпами повз вікно вагона. Вітер закручував пухнастий паровозний дим примхливими арабесками, відносив їх у бік, і вони танули поволі в голубому повітрі.

Пронизливий свисток раз у раз линув безкрайньою саваною. Зачувши його, корови кидали скубти траву і піднімали рогаті голови, а пастухи весело махали пасажиром капелюхами.

Здавалося, це були ті самі пастухи, що й колись. Та це тільки здавалося. В недавньому минулому у селян, що забачили поїзд, капелюхи теж злітали з голови, але одразу ж падали униз і застигали, мов прикипіли до штанів, десь біля коліна.

От перша різниця, яку я помітив з вікна вагона, повертаючись у рідне село після багатьох місяців...

Так, часи тепер змінились... Поїзд напханий людьми до краю. Кого тільки немає в

нашому вагоні! Комерсанти, звичайні пасажери, туристи, а он у куточку вместилося двійко молодят. Це зразу видно з того, як вони дивляться одне на одного, розмовляють.

Двоє непосидючих юнаків мандрують з одного купе в друге, зачіпаючи усіх доброзичливими жартами. А он весело розмовляють і сміються двоє солдатів Революційної армії. Дивлячись на них, я пригадав не такі вже й давні часи і людей у військовій формі із зневажливо примруженими очима, з кам'яними обличчями, що світилися хитрістю та злобою. То були польові жандарми, які приїхали верхи на подвір'я мого батька, орендаря.

— Забирайся звідси! Це все уже не наше!

— Але ж тут наша праця! — спробував суперечити батько.

— Це можеш сказати не нам, а новому хазяїнові.

— Навіщо мені розмовляти з новим хазяїном... Я вас дуже прошу...

Ще й досі пам'ятаю, як батько приниже-

но зняв капелюха... Жандарми сиділи верхи на конях і нахабно сміялись у відповідь. Я ніколи не був боягузом, але тоді вчасно пригадав випадок з родиною Кінтеро. Вони спробували чинити опір, і їх побитими до крові витягли за ворота й покинули лежати у пилюзі посеред сільського шляху. Самому нічого не можна було вдіяти проти жандармів, от коли б усім разом ще тоді накинутись на них! Жандармам, безперечно, довелося б тікати.

— Забирайтесь геть! Краще буде для вас! — ніби зараз чую їх слова.

— Суддя—мій друг,—тремтячим голосом вимовив батько.

— Суддя знає! — змовницьки засміялися вони у відповідь.—Забирайся геть! Скільки треба повторювати! — і жандарми зізліли з коней.

Я прожогом кинувся у кущі. Сумно дивився я із своєї схованки на поле й город, оброблені батьковими руками, на хатину, чисто прибране подвір'я. Хлопцем я вважав працю на землі справжнім марнотратством людської сили. Але в ту мить, коли я сидів у кущах і бачив, як мою сім'ю жемуть з насидженого місця, усе зроблене батьковими руками здавалося мені щонайменше величним! Навіть злиденна хатина виглядала красивим будинком. Душа моя застогнала, і кров ринула мені в обличчя...

— Треба щось робити,—звернувся до мене батько.— Он, подивися на них...

Ми йшли під пекучим сонцем, курним збитим шляхом. Ми — це мати, вагітна на восьмому місяці, і дві мої сестрички. Вони йшли на пальцях, не ступаючи п'ятами, розбитими до крові. Мій батько вголос будував плани на майбутнє. Як тяжко не доводилося йому, я ніколи не чув від нього прокльонів або хоч сердитого слова. Він йшов курною дорогою і все говорив, говорив, говорив...

Та я вже не чув його. Перед нами відкрилося містечко — чистенькі вулички, строкасті завіси на вітринах магазинів, маленький затишний парк, повний дівчат, одягнених у барвисті плаття. У мріях моя наречена була одягнена так само, як вони... Але увесь цей затишок був чужий, не для нас. Ми дивились на нього сумними очима.

Краєвиди Куби надзвичайно красиві. Та все залежить від того, як дивитися на них. У моїх очах тоді стояв смуток. Я поглянув на матір, на батька. Вперше я бачив їхні руки вільними від праці. І це було для нас горем! Адже мати цілими днями зранку до вечора гнулася над грядками, а батько так старанно обробляв землю, хіба що не цілував її, ніби вона була його власністю. «Настане час, о, настане такий час, коли вона буде справді нашою»,— говорив він мені

не раз. Може, мене і не брали б сумніви, якби не приклад родини Кінтеро...

Земля належала сеньйору, який послав жандармів спочатку до Кінтеро, а потім до нас... О, я добре пам'ятаю й зараз обличчя жандармів!

— Ти повинен десь влаштуватися. Дітям треба їсти,— звернувся до мене батько.— У Хуана...

— Батько правду каже, синочку,—промовила мати, тримаючи руки на животі.— Спробуй, синочку...

— Добре мамо, спробую. Побажай мені щастя...

Краєвид за вікном змінився, та смуток мій не проходив, поки я знову не перечитав листа від мого старого. Мені приємно було розбирати його карлючки, я ніби чув батьків голос: «Тепер можеш приїздити. Усе в нас по-новому... Все йде на краще, сину, а скоро буде зовсім добре...»

Спершись на столик біля вікна, я дивився на пологі горби, на розкидані по них хатини. Ось густий ліс обступив залізничну колію, поїзд важко піднімався на гору. Паровоз втомлено дихав, долаючи останні метри підйому, а потім, радісно засвистівши, швидко побіг схилом горба, весело тягнучи за собою вагони...

Коли у нас забрали землю і вигнали із села, я знайшов роботу в одному невеличкому місті. У хазяїна крамниці була дочка... Через неї мені й довелося згодом тікати звідтіля, і я переїхав у більше місто, де були заасфальтовані вулиці, багатоповерхові будинки. А тікати довелося через те, що я «задивлявся не туди, куди треба». Так казали родичі дівчини. Я чув, що для кохання немає перепон. Та нездоланні перепони можуть поставити йому саме ті, хто ніколи не знав кохання, а тільки спекулював на ньому. У її батька була найкраща крамниця в містечку. Я працював там розсильним.

Якось дочка запитала:

— Батьку, хто цей хлопець?

— Якийсь селяк. Правда, досить розумний і шанобливий. У майбутньому з нього може вийти добрий прикажчик.

Я б і став ним, коли б не закохався у хазяйську дочку.

Очі у закоханих відверті й щирі. Кожний, навіть не найрозумніший, у поглядах одразу вгадає любов. От і хазяїн помітив погляди, якими я обмінювався з його дочкою. Звичайно, йому це не сподобалося.

— Мені треба поговорити з тобою,—сказав він якось увечері, коли крамниця була вже зачинена.

Я несміливо наблизився до нього. Те, що я почув далі, так вразило мене, що я оstownів.

— Я виявив нестачу в касі. Та я не хотів

би псувати тобі життя... Ось твої гроші, і можеш забиратися геть.

— З містечка?

— Так,— відповів він, не дивлячись на мене.— Суддя і сержант поліції мої друзі...

З кількома асигнаціями в кишені, я залишив його дім. Вночі я непомітно пройшов на станцію, купив квиток і виїхав першим поїздом. Будинок хазяїна стояв поблизу залізничної колії. Коли поїзд минав його, у вікні майнув силует дівчини, через яку я мусив їхати звідси...

І от я знову повертаюся в ті місця, звідкіля тікав, наче злодій.

— Під'їжджаємо до станції! — лунає по вагону голос кондуктора. Наступна зупинка — кінець моєї подорожі. Але чому так б'ється серце?

Паровоз дав один короткий, другий довгий гудок і, пихкаючи парою, підійшов до перону. Знайомий перон!.. На ньому — повно публіки, яка прогулювалась, нікого не зустрічаючи і нікуди не від'їжджаючи. В маленьких містах люди йдуть на станцію, щоб просто погуляти.

Я визирнув у вікно, щоб подивитись, чи немає кого із знайомих. Погляд мимоволі затримався на одній парочці. Серце не зрадило мене. Це була вона, Кармеліна, дочка крамаря, у якого я колись працював. Тепер вона стала ще вродливішою. Волосся м'якими хвилями падало їй на плечі. Поруч з нею — власник кафе, того самого, що на розі проти крамниці. Я знав його, бо завжди бігав туди купувати сигари для хазяїна. Мені ще тоді не подобався цей тип, бо він занадто часто розпитував про Кармеліну...

Пролунав сюрчок кондуктора, і поїзд по-

волі рушив від перону. Станція швидко почала віддалятися, поки зовсім не зникла за поворотом.

Я знову задивився у вікно. Навкруги — знайомі місця. Ось маленький дерев'яний місток, а зараз буде апельсиновий гай Северіно. Так і є! Он виткнувся невеликий горб, порослий густою зеленою травою. З нього ми вночі любили дивитися на вогники містечка. А ось і полустанок, де я закінчу свою подорож. Поїзд підходить все ближче... І от я вже бачу чоловіка, який стоїть окремо від усіх і на обличчі у нього сяє радість. Коли поїзд зупиняється, я кидаюсь йому назустріч. Це батько, я ледве впізнаю його.

— У тебе чудовий вигляд, тату!

— Гай-гай, сину, ми всі тепер такі—і твої брати і сестри, і мати. Не впізнаєш. Ми вже цілий тиждень чекаємо на тебе, і кожного дня я приходжу сюди, щоб зустріти...

Батько уважно подивився на мене і, мабуть, помітив щось у моїх очах, бо зразу перевів розмову на інше:

— У нас в кооперативі сила народу! Це щось величне, сину мій!

Старий залишився балакучий, як і раніше. Він відповідав навіть на ті запитання, які я ще не висловив, і які він читав у моїх очах. На кожному кроці батько пояснював мені:

— Ось ці будинки мають справжню дерев'яну підлогу і усі вигоди. А ось це Народний магазин! У нас тепер немає шахрая-крамаря. А он там школа. Скоро навіть кінотеатр матимемо свій! — В голосі старого бриніла гордість.

*З іспанської переклав
Лев ОЛЕВСЬКИЙ*

Партія.

Влодзімеж Закшевський.

ПОЛЬСЬКИЙ ПЛАКАТ

Якщо говорити про найцікавіші явища в зарубіжному художньому житті післявоєнних років, то поряд з мистецтвом італійського нео-реалізму та мексиканською графікою слід назвати польський плакат. Є всі підстави твердити, що в Народній Польщі створено свою національну школу плаката, яка вже дістала міжнародне визнання.

Польський плакат закликає до самовідданої праці на благо народу, славить передових людей країни, гнівно таврує негативні яви-

ша в житті суспільства. І, нарешті, виходячи за межі лише своїх національних інтересів, польські художники ведуть боротьбу за мир проти війни, за міжнародну солідарність всього трудового людства, за дружбу між народами.

В чому ж особливості польського плаката? Щоб відповісти на це питання розглянемо кращі його зразки, зупинимось на творчій манері його провідних майстрів.

Перед нами видані в Варшаві великі альбоми — «Польський плакат» і «Польський кіноплакат». Перегортаючи сторінки цих альбомів, звертаєш увагу на безліч дуже виразних творів, які одразу впадають в око і стають зрозумілими з першого ж погляду. Плакат повинен наполегливо і, може, навіть всупереч волі зайнятої людини, привернути її увагу, бодай на коротку мить, але за цю мить він повинен безпомилково впли-

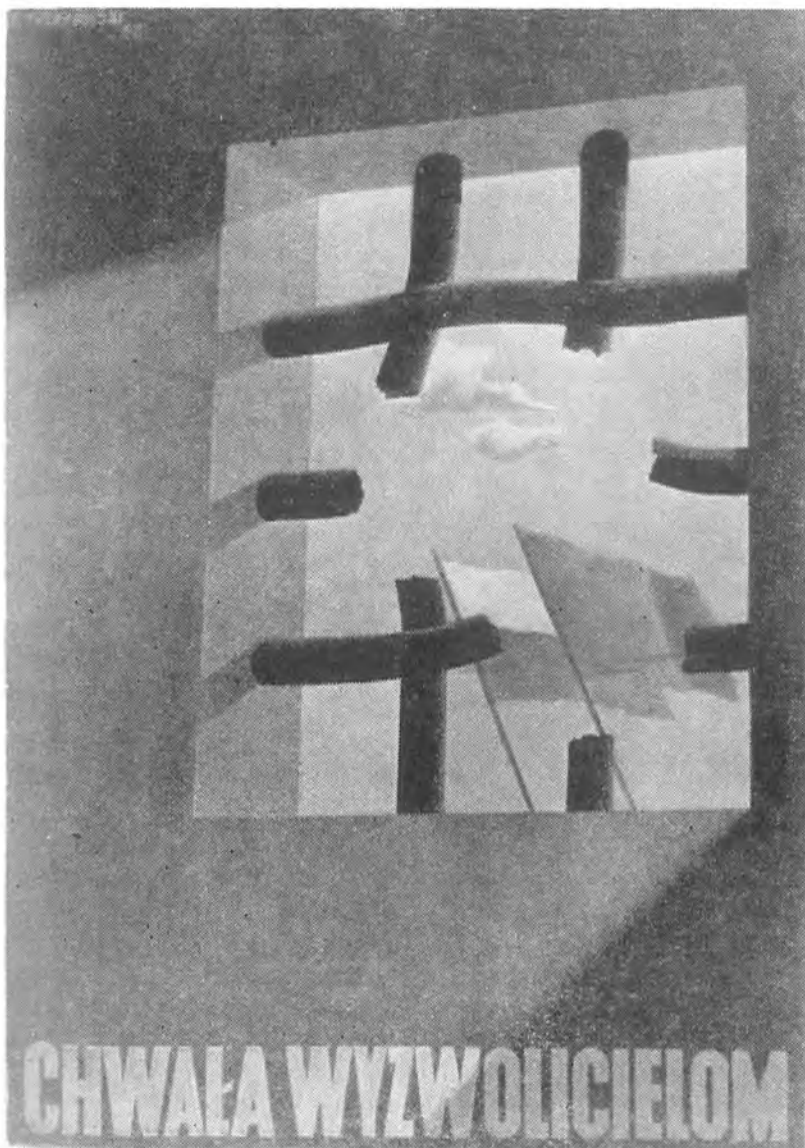
нути на свідомість і почуття глядача, примусити його звернутись до тексту, який ще глибше розкриває зміст твору, його ідею.

Успіх польських художників-плакатистів пояснюється тим, що вони розуміють ці особливості плакатного мистецтва, вміють створити цілісний художній образ. В 1953 році до IV Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Бухаресті відомі польські художники Войцех Фангор і Ю. Тхужевський виконали плакат, що зображує дівчину. Відкрите, мужнє, гордо піднесене обличчя дівчини символізує непереборну силу молодих борців за мир, їх незламну волю відстояти мир на землі. На плечі у дівчини сидить білий голуб — символ миру, а на грудях, на тлі синього светра, замість намиста, гірлянда яскравих прапорців різних країн — учасниць фестивалю. Про вдале розв'язання теми свідчить хоча б те, що плакат було знову перевидано з новим текстом 1954 року, напередодні V Всесвітнього фестивалю. Взагалі темі боротьби за мир — найактуальнішій темі сучасності — присвячено багато творів польського плакатного мистецтва.

Тема «Партія — наш рульовий» вже неодноразово висвітлювалась в плакатному мистецтві й знаходила немало вдалих рішень. Однак своїм плакатом «Партія» (1955 р.) Влодзімеж Закшевський довів, що ще не всі творчі можливості були використані його попередниками. Закшевський вирішив цю тему в героїчному узагальненому плані. Майже весь аркуш займає монументальна, могутня фігура робітника, який впевнено тримає в мускулятих руках кермо. Стриманий колорит твору побудовано на гармонійному поєднанні теплого червонувато-коричневого фо-

Слава визволителям.

Тадеуш Трепковський.

ну з червоним кольором фігури робітника. Над фігурою — такого ж червонуватого кольору слово «Партія».

Такої ж виразності досягають польські художники при створенні негативних образів. На плакаті Я. Тарасіна огидна фігура ледаря, що тікає від роботи, вирісонується чітким силуетом на фоні міських новобудов. «Ледар — дезертир з фронту боротьби за мир і могутню Польщу» — робить висновок художник.

Цілий калейдоскоп негативних типів ми бачимо в плакатах майстра політичної сатири Кароля Ферстера (псевдонім «Чарлі»).

Особливої уваги заслуговує творчість найталановитішого плакатиста Польщі Тадеуша Трепковського, який почав працювати в галузі плаката з 17-річного віку й прожив у мистецтві недовге, але плідне та яскраве життя (1914—1954). Трепковського з повним правом можна назвати засновником польської плакатної школи. Він створив свій неповторно індивідуальний стиль символічного пла-

ката, який позначається тонким, поетичним сприйняттям життя.

Будується нова Варшава. Соціалістичне будівництво знаходить тонке поетичне відтворення в плакаті Трепковського: на фоні ясного блакитного неба гак підйомного крана несе до риштування будови слово «Варшава», складене з червоних літер, а тому схоже на штабель цегли. На край слова присів білий голуб. Плакат говорить про мирну відбудову, про необхідність миру для народів (1952 р.).

Великою популярністю користується плакат Трепковського «Ні!» (1952 р.), який закликає до боротьби проти атомної війни. З темного, наче вкритого хмарами неба, падає страшна чорна атомна бомба. А назустріч їй, з землі, швидко летить світле слово «Ні!», перепиняючи бомбі шлях.

1946 року виникла нова галузь польського образотворчого мистецтва — кіноплакат. Молодий польський художник Ян Леніца справедливо зазначає у вступному слові до альбому «Польський кіноплакат», що під-

няти кіноплакат від дешевої реклами (так званого сентиментального, «револьверного» стилю) до рівня великого справжнього мистецтва, стало можливим лише в Народній Польщі, після націоналізації промисловості, коли художники перестали залежати від суб'єктивних смаків і вимог приватних підприємців, а були поставлені перед відповідальним завданням виховувати глядача, формувати його здоровий художній смак.

Глибоко поетичний кіноплакат Трепковського до польського фільму «Останній етап» (1948 р.), який розповідає про трагічну долю польської дівчини в таборі смерті — Освенцімі. На фоні смугастої тканини, з якої в концтаборах шили одяг ув'язненим, зображено зламану гвоздику. Цим образом сказано все — в страшному таборі смерті зламано молоде життя, яке лише почало розквітати. Жертва ця не поодинокі — їх десятки тисяч, про що говорить п'ятизначна цифра номера вгорі на смугастій тканині.

Дітте — дитя людське. Генрік Томашевський.

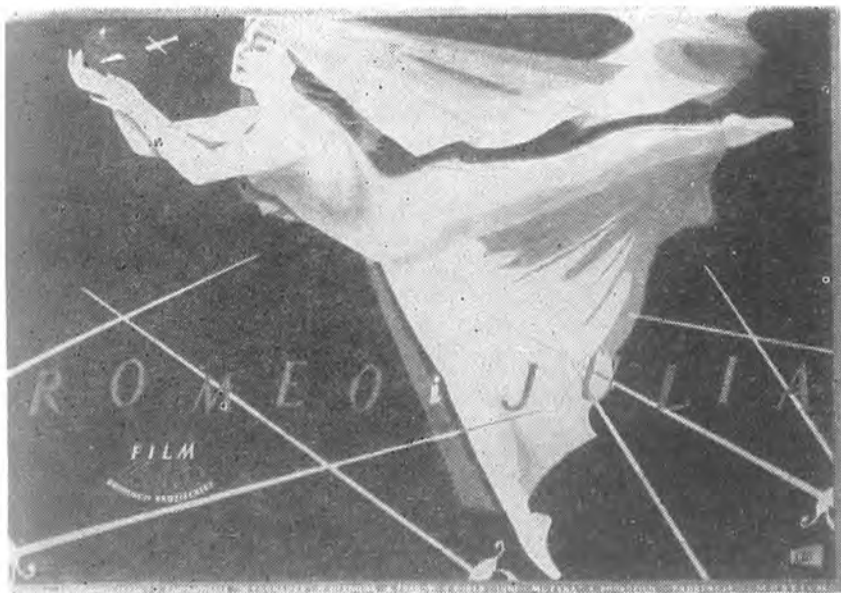

Останній етап. Тадеуш Трепковський.

Поліцейські та злодії. Збігнев Ленгрен.

Ромео і Джульєтта.

Адам Бовбельський.

Серед кращих кінореклам слід відзначити плакат талановитого графіка старшого покоління Адама Бовбельського до радянського фільму-балету «Ромео і Джульєтта». На чорному тлі горизонтального аркуша зображено легку фігурку Джульєтти, яка в ритмі танцю лине вперед, несучи на простягнутих вперед руках палаюче червоне проколене кинджалом серце. Внизу, вздовж всього аркуша розміщено червоні і сині літери, назви фільму і вістря шпаги, над якими летить на заклик кохання Джульєтта.

Одним з корифеїв польського плаката є Генрік Томашевський. Створені ним кіноплакати до датського фільму «Дітте — дитя людське» (1952 р.) та радянського фільму «Ревізор» (1953 р.) є свідомством глибокого проникнення в суть сюжету, тонкого відчуття образів та розуміння національних особливостей цих творів.

Кіноплакат Збігнева Ленгрена до італійського фільму «Поліцейські та злочинці» (1954 р.) свідчить про те, що при замовленні рек-

лами в Польщі враховуються індивідуальні особливості художників. Талановитому майстру карикатури виявився близьким по духу дотепний, просякнутий мудрим іскристим гумором італійський фільм.

Бойове, дійове плакатне мистецтво наполегливо вимагає реалістичної, доступної розумінню глядача форми. Але плакат в Польщі видається величезними тиражами, які досягають часто кількох сот тисяч екземплярів. Він є найбільш масовою формою художнього виховання народу. Тому спроби деяких польських художників в останні роки застосувати абстрактний стиль в плакатному мистецтві залишаються безплідними, бо їх твори не знаходять прихильників серед широких верств народу.

Всесвітнє ж визнання здобув не абстракціоністський, а реалістичний польський народний плакат, плакат глибокої прогресивної ідеї і високого гуманізму, який уже на протязі багатьох років стоїть на передовій лінії боротьби за нову, народну Польщу.

КАЛІДНОСКОП «ВСЕСВІТУ»

СКАНДАЛ. Намагаючись уникнути будь-якого розголосу, поліція англійського міста Ексетер провадить розслідування останнього злочину: викрадення із сейфу кількох сотень фунтів стерлінгів. Сейф стоїть у міському поліцейському управлінні.

ЦІНА НЮХУ. Нюх торговця рибою, на думку англійських суддів, коштує рівно 1443 фунти стерлінгів. Одного такого торговця збив з ніг автомобіліст. Жертва розбила собі носа й втратила нюх. Тепер торговець не може визначити, чи риба свіжа, й шоразу змушений кликати дружину — понюхати товар. Суд ухвалив стягти з автомобіліста на користь потерпілого вищеозначене відшкодування.

«КУПЛЮ УЖИВАНУ ЗЕНІТКУ»... Кажуть, що й глухий прокинеться, коли починають бити мотори великих реактивних літаків. Тому й аеродроми для них будують на значній відстані від населених пунктів. Але в Копенгагені аеродром Каструп розташований біля житлових районів, і отже їх мешканцям реактивна авіація завдає величезних неприємностей. Вже кілька разів населення цих районів влаштовувало мовчазні демонстрації протесту проти страшного шуму (гучномовці тут однаково були б ні до чого). Але їх протести були марними. Тоді один з учасників демонстрації, нічний сторож Карл Шульц, доведений до відчаю виттям, яке зовсім позбавило його сну, вмістив у газетах об'яву такого змісту: «Куплю одну чи кілька уживаних зенітних гармат. Карл Шульц, Льойтегардсвей, 24». Але ця об'ява зацікавила тільки репортерів — і нікого більше...

ДРУЖИ ВЗАСМІНИ

До 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка будапештське видавництво «Еуропа кіадо» підготувало нове видання віршів Кобзаря в перекладі відомого угорського поета Шандора Вереша. Книга вийде в серії «Класики всесвітньої літератури». За останні роки це третє видання віршів Шевченка угорською мовою.

* *

У польському Державному видавничому інституті вийшов з друку збірник «Вибрані твори Т. Г. Шевченка» в перекладі видатних польських поетів.

Нещодавно це ж видавництво випустило повість Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали» в перекладі Є. Єнджеєвича.

* *

Мовами сорока п'яти народів світу надрукований «Заповіт» Т. Г. Шевченка у маленькій книжці, яка вийшла сотисячним тиражем у видавництві Академії наук Української РСР.

* *

Празьке видавництво «Светова четба» випустило вибрані твори Марка Вовчка. До книги оповідань і повістей ввійшли «Інститутка», «Горпина», «Козачка», «Син», «Кармелюк», казки «Ведмідь» і «Чари» та ряд інших. Чудові переклади цих творів зробив відомий популяризатор української літератури і культури в Чехословаччині Рудольф Гулька.

СЛАВА ПОЕТА

Широко відзначила радянська громадськість сімдесятиріччя співця Радянської України — Павла Тичини.

Видатного поета добре знають не тільки в нашій країні, а й за рубежом. Перші переклади його поетичних творів почали з'являтися в зарубіжній пресі ще в 20—30-х роках.

Особливої популярності закордоном творчість Павла Тичини набула після війни. У 1953 і 1954 роках в Празі виходить збірка його вибраних поезій. 1953 року в Будапешті друкується однотомник вибраних віршів поета. 1960 року в Софії вийшла збірка творів Тичини (рецензована у «Всесвіті» № 11, 1960).

З творчістю українського поета знайомі також читачі Угорщини, Польщі, Румунії. У 1955 році з'являються переклади віршів Тичини в Китаї. Переклад казки «Івасик-Телесик» на англійську мову виходить в Лондоні ще 1944 року.

У свою чергу видатний український поет перекладав на нашу мову твори багатьох поетів світу. В творчому доробку Павла Тичини знаходимо переклади з Го Мо-жо, Назима Хікмета, Христо Ботева, Людмила Стоянова, Івана Вазова, Адама Міцкевича та багатьох інших.

Ювілей видатного українського поета був відзначений і за рубежом. Словацька газета «Культурний живот» вмістила статтю про творчість П. Г. Тичини, переклади ряду його віршів. Звертаючись з поздоровленням до поета від імені Спілки словацьких письменників, Мілош Крно і Стефан Жарий пишуть: «Словацькі письменники і широкі кола читачів шанують Вашу поетичну творчість, в якій Ви майстерно оспівали життя близького нам українського народу, до якого народи нашої батьківщини, як і до всіх народів великої радянської країни, відчують почуття глибокої поваги і братерства».

НАШІ ГОСТІ

На запрошення Комітету радянських жінок в Радянському Союзі перебувала делегація жінок Японії. В столиці України японські гості побували на трикотажній фабриці імені Розі Люксембург, в дитячому садку, школі. Учениця 7-го класу 153-ої школи Валентина Кулікова показує гостям роботи своїх подруг.

В Києві гостювала кубинська профспілкорова делегація, що прибула в СРСР на запрошення ВЦРПС. Гості оглянули місто, новий метрополітен, зробили екскурсію на комбінат «Будіндустрія», завод «Точелектроприлад», кондитерську фабрику імені Карла Маркса. На фото: генеральний секретар профспілки працівників торгівлі провінції Гавана Хосе Торрес Марон розмовляє з робітниками комбінату «Будіндустрія».

Увагу численних глядачів привернула виставка румунського народного і прикладного мистецтва, яка відбулася у філіалі Київського музею українського мистецтва. Київляни з великим інтересом ознайомились з творчістю братнього народу.

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

Трудаці Львівщини виявляють великий інтерес до багатой культури братніх народів Чехословаччини. У Львівському державному університеті урочисто святкували 150-річчя з дня народження видатного чеського поета Карела Гінека Махи. Молоді львівські поети Володимир Лучук, Роман Луківський та інші вперше перекладали на українську мову пролог до поеми Махи «Травень», «Баладу», «Ніч», «Прялю» і «Пісню». З нагоди ювілею в університеті було організовано спеціальну виставку.

* *

У місті Сталіно з концертом виступав соліст Загребського театру опери та балету В. Ружьяк (драматичний баритон). Актор майстерно виконав ряд оперних партій як російської, так і західноєвропейської класики. В Радянському Союзі Ружьяк виступав також і з камерним репертуаром. Особливе схвалення глядачів викликало виконання пісень югославських композиторів.

* *

Нещодавно у Києві побував заступник редактора польської газети «Жице літератке» Єжи Ловелль.

В дружніх розмовах з працівниками журналів «Всесвіт», «Вітчизна» та «Літературної газети» польський журналіст поділився досвідом роботи «Жиця літератке», ознайомився з роботою українських газет та журналів, розповів про видання творів українських письменників у Польщі.

* *

В приміщенні Львівського державного музею українського мистецтва було відкрито виставку польського народного мистецтва із збірок Люблінського музею. На виставці експонувалися двісті робіт народних умільців — різьблення по дереву, кераміка, ткацтво та вишивка.

ПЕРШЕ ЗНАЙОМСТВО

Якщо хтось із наших поетів заслужив на окрему збірку перекладів своїх віршів польською мовою, то в першу чергу, звичайно, Максим Рильський.

Кожен знає, як багато він зробив у справі наближення польської поезії до українського читача, в справі зближення двох братніх культур.

Отже, особливий інтерес польських перекладачів до творчості М. Рильського зумовлений і художніми якостями його поезії і цими його заслугами.

Окремі вірші М. Рильського з'являлись у польських перекладах уже віддавна, але в незначній кількості, принагідно, — по журналах, в антологіях.

А от тепер вибрані ліричні поезії М. Рильського вийшли її окремою книжечкою. Правда, початок знайомства аж надто скромний — у книжці всього 19 віршів. Цілком очевидно, що збірка такого обсягу неспроможна дати читачеві уявлення про те різнобарвне й різноманітне явище, яке зветься поезією Максима Рильського.

Упорядник збірки — К. А. Яворський — давній друг і заслужений популяризатор нашої (та й не тільки нашої) поезії. Крім Рильського, він перекладав і Ба-

жана, й Тичину, і Зерова (і, додамо також, Купалу та Коласа). У цій збірці він дав і найбільшу кількість перекладів — 5 віршів з 19. Треба віддати йому належне, — в поставлених видавництвом аж надто тісних рамках він зробив усе можливе, щоб дати читачеві принаймні натяк на розмаїті аспекти ліричної поезії М. Рильського. Перед читачем промайне (інакшого слова не добуру) і Рильський — співець української природи («Дош», «По дощі», «Опівдні»), і Рильський — знавець та цінитель античності, що інколи з неї черпає натхнення («Як Одисей, натовлений блуканням», «У теплі дні збирання винограду»), читач також складе собі деяку уяву і про Рильського — інтимного лірика («Не ясноокий образ Беатріче», «Рожевий лавр цвіте в моїй кімнаті»), познайомиться й з Рильським-трибуном, майстром лірики політичної («Так, ми пролог», «Я — син Країни Рад»). І, нарешті, як і можна було сподіватися, особливу увагу польських перекладачів привернула «польська» тематика в поезії Рильського («До братів-поляків», «Шопен», «І знов «Тадеуша» я розгорнув», «Човен», «Дівчина в Закопаному», «В Варшаві»).

У книжці збережено навіть певну рівновагу між двома лініями, якими йшов розвиток ліричної творчості нашого поета: у збірці знайшла відбиток і поезія медитативна, що відзначається цілковитою прозорістю, класичною ясністю побудови та виразу, нахилом до тактовної, часом злегка іронічної, моралізації. А в інших віршах лірична стихія опановує читача потоком примхливих асоціацій, навіювань. Треба сказати, що в збірці повніше — в межах можливого — репрезентована саме ця перша, медитативна сторона поезії Рильського («Як мисливець обережний», «Збирають світлі, золоті меди»). Гірше стоїть справа в книжці з другою лінією. Читач, вихований на поезії Рильського, шукатиме, цілком природно, в перекладі тих віршів, без яких, здається, не можна уявити собі української поезії, які становлять ніби саме ество нашого поетичного слова, — таких віршів, як от скажімо «Я натовмився од екзотики», «Мені снилося: я мельник в старому млині». Шукати — і не знайде. Може отут саме й усвідомлюєш, що найдошкульніша вада збірки — її обмежений обсяг. А між тим у збірці не викори-

стані всі переклади з Рильського, які з'являлися польською мовою. Досить пригадати хоча б антологію «130 радянських поетів».

Звертаючися до якості вміщених у рецензованій збірці перекладів, можна загалом сказати, що вони задовільні, а то й зовсім добрі. Непогано вийшли всі вірші, які переклав сам упорядник збірки. Доброї згадки заслуговує небіжчик Тадеуш Голлендер (1910 — 1943), у чиєму перекладі дано три вірші. У певному розумінні став уже класичним Тувімів переклад «Шопена».

Річ загальновідома, що переклад взагалі, а надто переклад ліричної поезії — справа дуже складна. Зіставляючи переклади, навіть добрі, з первотворами, дуже часто не можеш позбутися враження, що повноцінне існування ліричного вірша можливе тільки в межах тієї мови, в якій він виник, що переклад — лише неповноцінний, хоч і неминучий, сурогат, який порушує єдину неповторну гармонію. Так і тут, — читач не раз і не два спотикнеться об яку-небудь дрібничку, якої волів би не зустрічати в збірці. Він то натрапить на переклад ритмічно-аморфний («І знов «Тадеуша» я розгорнув» Є. Гординського), то зустріне з приблизним римуванням там, де Рильський особливо класичновикінчений і послуговується лише точною римою («Не ясно-окий образ Беатріче» С. Подлака).

«У теплі дні збирання винограду» — сонет. Хороші перекладацькі звичаї вимагають, щоб і в перекладі це був сонет. У Т. Бохенського залишився єдиний слабенький натяк на сонетну побудову — чотирнадцять рядків, розбитих на два катрени й два терцети. Погану послугу Т. Бохенський зробив собі й авторові, переклавши цю поезію дев'ятискладовим віршем, отже скоротив-

ши рядок на два склади. Це змусило перекладача вдаватися часом до скоромовки, бо на нормальну мову не вистачало місця.

Візьмімо для прикладу оці рядки оригіналу:

«І він спитав: яку б ^{принаду,} знайти
Щоб привернуть тебе до рук моїх?
Вона ж йому: світи ^{лампаду} щодня
Кіпріді добрій...»

А ось як у перекладі:

«Отже він спитав її: чим тебе ^{принаджу.}
Щоб повернулась ти в мої руки?
Відповіла: щодня жмені квітів
І дим Кіпріді...»

Якщо навіть не зважати на те, що «привернути» не означає «повернути» і що жмені (точніше навіть жмутки, оберемки) квітів з'явилися тут для рими, відповідь дівчини звучить занадто лаконічно, як припис, щось на зразок рецепту, особливо в порівнянні з тим, наскільки природно вона бринить в оригіналі. Не знати, як кому, а мені спадає на думку лікар, що після огляду хворого, нашкрябавши рецепта й ідучи мити руки, недбало кидає: «Тричі на день порошки, увечері компрес».

Дається інколи взнаки й зрадлива близькість польської та української мов між собою, — часом перекладач потрапить у пастку якоїсь оманливої етимології, не заглибившись як слід у значення того або іншого слова. У наслідок — неточність або й ляпсус: огудиння з вірша «Опівдні» (перекладеного загалом добре) у перекладача споріднюється з дієсловом «гудіти» й перетворюється в «гучання».

Ось закінчення вірша «Човен»:

«І от, нарешті, з темних улоговин
На вільне плесо впливає човен».

Перекладач віддає це так:

«І от, нарешті, з глибини, що ^{його ховає.}
На вільні плеса впливає ^{щасливий човен».}

Переклад майже дослівний, але як необачно було «уло-

говини» віддавати словом «глибина»! Можна подумати, що це якийсь підводний човен, що ніби він виринув на поверхню плеса з глибини вод. Звичайно, щось подібне ані снилося авторові!

Та що там говорити! Навіть і в перекладі Ю. Тувіма можна знайти недоречний епітет («Усмішка примхлива» перекладена як «по-блажливий півусміх»).

Проте цими причепливими увагами можна і обмежитись — їх небагато. В такій складній роботі, як переклад віршів видатного майстра поезії, подібні огріхи майже завжди неминучі й можуть бути усунені поступово. А досягнення в цій книжці — багато перевищують кількість помилок, на які я звернув увагу.

Добрим словом варто згадати художницю Дануту Сташевську, що доклала чимало зусиль і доброго смаку, щоб надати книжечці приємного вигляду.

Отже, треба сподіватися, що це тільки початок ознайомлення польського читача з творчістю Рильського. Невдуже, коли знайомство буде засновано виключно на 19 віршах. І до цього ще одне зауваження: 19 віршів переклали 10 перекладачів. Добре, що така значна кількість залучена до цієї праці. Та може ще краще буде, коли вужче коло поетів, які відчують особливу прихильність до поезії М. Рильського, спорідненість власних творчих зусиль з його творчістю, візьмуться за переклад і не обмежаться однією-двома випадковими речами, а попрацюють більше й поглибленіше. Тоді, певно, досягнення будуть іще значніші.

Але навіть і після того за цією книжечкою збережеться значення піонерської спроби, що ввела польського читача в поетичний світ Максима Рильського.

Люди в печері

П'ЕСА НА 2 ДІЇ

Нью-Йорк. Закуток Іст-Сайда, призначений на злам. Дія п'єси відбувається на сцені покинутого театру в наші дні.

Діюві особи:

Герцог
Дівчина
Король
Королева
Молодий боксер
Молодий чоловік
Жінка з собакою

Молода королева
Батько
Максим
Мати
Мовчазний Юнак
Десятник
Джеймі

Дія перша

КАРТИНА I

На сцені три саморобні ліжка. На одному з них лежить жінка, яку зватимуть у п'єсі Королевою, вона час від часу кашляє уві сні. Тихо входить чоловік, якого зватимуть Герцогом, уважно вдивляється в обличчя Королеви, піднімає купу старих рукописних п'єс, розгортає верхній зшиток, читає, решту кидає у куток. Знадвору долинає кілька вибухів, один по одному. Він майже не слухає. Чути, як за лаштунками хтось біжить до дверей, що ведуть на сцену. Це — Дівчина. Спершу вона марно намагається відчинити двері, які закривають вхід, нарешті, розчиняє їх і біжить до найдальшого ліжка. Забирається в нього і напинає на голову ковдру. Герцог прямує до ліжка, де сховалася Дівчина. За хвилину вона висовує голову, позирає на всі боки, помічає Герцога і з жахом дивиться на нього.

ДІВЧИНА. Заради бога, що це?

ГЕРЦОГ. Усе гаразд, не хвилюйтесь, це тільки робітники. Вони ламають довкола старі, прогнилі будинки.

ДІВЧИНА (підводиться). О! Я не знала, куди тікати. (Озирається.) Дея?

ГЕРЦОГ. В старому театрі. Ходіте, я покажу вам. Оце сцена, тут — оркестрова яма, а там — зал, нагорі — балкон. Бачите?

ДІВЧИНА. Так, тепер розумію. Раніше я ніколи не бачила театру зі сцени. Це викликає в мене почуття... гордості, чи що. Не знаю чому, але це так. (Раптом замовкає, потім стиха говорить.) Я... я гадаю, тепер мені краще піти. Спасибі вам.

ГЕРЦОГ. Пусте.

ДІВЧИНА (йде, тоді зупиняється). Правда, мені хочеться лишитись. Можна?

ГЕРЦОГ. Ні, тут — наш притулок. Там хвора Королева. Король. Він незабаром прийде. І я, Герцог. Це, звісно, прізвиська. Королева була актрисою. Король — клоуном у вар'єте, але грав і Шекспіра. А я виступав на рингу. Вже майже місяць, як ми живемо однією сім'єю, і це наша домівка.

ДІВЧИНА. Чи не могла б вона стати і моєю?

ГЕРЦОГ. Ні, ні, у нас свої правила й закони. Для інших людей є інші місця.

ДІВЧИНА. А де вони, оті інші місця?

ГЕРЦОГ. Скрізь. А це місце — наше. Ми знайшли його, і, крім того, це — театр. Незабаром його зруйнують, та поки що ми живемо тут своїми (лагідно) правилами й законами.

ДІВЧИНА. Які ж це правила й закони?

ГЕРЦОГ. «Тут живуть тільки люди театру». Ринг — теж театр, бо... Ну, так говорить Король. Крім того, коли я втратив звання чемпіона, то вирушив у турне. Я не вперше на сцені, тільки вперше живу на ній.

ДІВЧИНА. А мені не можна?

ГЕРЦОГ. Ви актриса?

ДІВЧИНА. О, ні. Але я втомилась, і мені треба знайти якийсь притулок.

ГЕРЦОГ (подивився на Королеву, говорить тихше). Добре, а що ви робили досі?

ДІВЧИНА. Ну, працювала там... де складають гармати.

ГЕРЦОГ. Що ви там робили?

ДІВЧИНА. Вставляла ударники. Готової гармати я ніколи не бачила.

ГЕРЦОГ. Гармати були справжні?

ДІВЧИНА. О, ні. Компанія звалася «Американська іграшка».

ГЕРЦОГ. Ваша компанія влаштовувала які-небудь розваги?

ДІВЧИНА. При мені такого не було.

ГЕРЦОГ. А в школі вам не траплялось виступати?

ДІВЧИНА (заперечливо хитає головою). Ні, я надто соромилась. І на фабриці так само.

ГЕРЦОГ. Чому?

ДІВЧИНА. Я завжди соромилась. І боялась.

ГЕРЦОГ. Чого боялись?

ДІВЧИНА. Не знаю. Мабуть, всього і всіх.

ГЕРЦОГ. А мене ви боїтесь?

ДІВЧИНА. Ні, але боюся, що не знайду притулку.

ГЕРЦОГ. Чом вам не піти додому?

ДІВЧИНА. Немає в мене домівки. (Пауза.) Можна мені... лишитись?

ГЕРЦОГ. Ви молода. Тут вам не місце.

ДІВЧИНА. Будь ласка, не проганяйте мене. Не знаю чому, але тут мені не так страшно. Тут я наче вдома.

ГЕРЦОГ. Щоб залишитися, треба належати театру. Так говорить Король, і ми згодні з ним. Він вірить у театр. Це для нього святина. То що ж я йому скажу. «Ось перелякана дівчина. Їй нема куди подітись»?

ДІВЧИНА. А чи не могли б ви навчити мене, як прилучитись до театру?

ГЕРЦОГ. Ні, це зовсім не те. Та невже ви ніколи нічого не робили перед людьми, щоб примусити їх відчувати щастя, сум або гордість за себе?

ДІВЧИНА. Я пам'ятаю дитячу гру, що робила щасливою мене. (Пауза, читає дитячу лічилочку.)

Одна картоплина, дві картоплини, три картоплини, Сім!

Вісім картоплин, дев'ять картоплин, десять картоплин,

Дім!

ГЕРЦОГ. Може щось іще?

ДІВЧИНА (стає струнко, салютує). Я присягаю на вірність прапорові й республіці, яку він символізує. Нація, єдина й неподільна, свобода й справедливість для всіх!

ГЕРЦОГ (замислився). Ну, от вам траплялось бути в театрі. Ви бачили, як грають актори. Чи не могли б ви показати щось схоже?

ДІВЧИНА. Не дуже я й ходила у театри — надто дорого. А от на фабриці я багато мріяла, пригадуючи те, що бачила в кіно. Якось я цілісінький день вставляла ударники не тим кінцем. Звісно, мене прогнали. Спочатку мало не прогнали іншу дівчину, та потім — усе ж таки не її, а мене.

ГЕРЦОГ. Про що ви мріяли?

ДІВЧИНА (після паузи, сором'язливо). Не знаю.

ГЕРЦОГ. Було це схоже на виставу?

ДІВЧИНА. Мабуть, ні, адже я уявляла тільки себе саму. Але я була інша. Вродлива...

ГЕРЦОГ. (подумавши). Ну, гаразд, я скажу Королю, що ви актриса. Гадаю, в цьому немає нічого поганого.

ДІВЧИНА. Справді скажете?

ГЕРЦОГ. Звичайно. До певної міри так воно і є. В усякому разі тепер ви на сцені. І хто зна, може, він повірить нам?

ДІВЧИНА. Дякую. (Вона здається стурбованою, зляканою, але видно, що в неї з'явилась надія.)

ГЕРЦОГ. Коли мені бувало страшно перед боєм, я підстрибував ось так (показує). І ще мені завжди кортіло кричати, але, звичайно, не можна було. Подумали б, що я божевільний. А боксер мусить бути певний, що його не вважають за божевільного. Але якби я міг кричати перед моїм великим боєм, я ніколи б не втратив корони. (Дивиться вгору, пошепки.) Допоможи мені. (Кричить.) Допоможи мені!

Королева сідає, струшує головою, наче для того, щоб відігнати сон і краще бачити, спостерігає за ними.

Ось що мені хотілося зробити. Ось що мені слід було б зробити. І ось чого я так ніколи й не зробив. Який я був дурень! (Сідає. Дівчина підходить, боязко простягає руку і кладе її Герцогові на голову — маленька рука

на голові великого сумного собаки. За мить Герцог зводить на неї очі, підводиться.) Тепер про театр. Вмієте ви співати?

ДІВЧИНА (наспівує).

Привіт тобі, мій милий,
Іди скоріше в круг...

ГЕРЦОГ. Непогано.

ДІВЧИНА. Сьогодні ми танцюєм
З тобою, любий друг.

КОРОЛЕВА. Ласкаво просимо до театру,
Дівчино, хто б ти не була.

КАРТИНА 2

Трохи згодом. Дівчина прибрала на сцені. Обидва вільні ліжка застелені, ганчір'я і лахміття акуратно згорнуто. Дівчина замітає. Королева, лежачи, стежить за нею, потім сідає на ліжку і схиляє голову на руку.

КОРОЛЕВА. Де ж це Король?

ГЕРЦОГ. Зараз прийде. Відпочивайте, Королево. Спійть.

КОРОЛЕВА. Знову спати? Спати й спати? (Хитає головою.) Запам'ятайте, Герцог. І ти, Дівчино. Якщо я спатиму, коли прийде час їсти, розбудить мене. Як би я міцно не спала. Підведіть мене, якщо потрібно. Станьте біля мене, один — праворуч, друга — ліворуч, і коли я все ж таки спатиму, ведіть мене, аж поки я зовсім не прокинуся. Розумієте?

ГЕРЦОГ. Добре, не хвилюйтесь. Ми збудимо вас.

КОРОЛЕВА. Дівчино, якщо я спатиму, коли прийде час, ти збудиш мене?

ДІВЧИНА. Авжеж, Королево.

КОРОЛЕВА. Я тільки-но щось говорила. Про що я говорила?

ГЕРЦОГ. Немає потреби згадувати.

КОРОЛЕВА. Я щось сказала. Що я сказала? Я згадала щось, і тоді я сказала. (Крізь сон.) Але тепер я вже не пам'ятаю. (Вона лягає.)

Герцог стоїть над нею. Повертається до Дівчини.

ГЕРЦОГ. Знову спить.

ДІВЧИНА. Чи не треба їй лікаря?

ГЕРЦОГ. Вона стара, от і все. Я тут з місяць, і вона завжди така. То спить весь час, то раптом на ногах, бадьора, молода, прекрасна. Просто вона голодна. Їй треба більше їсти. Краще їсти.

ДІВЧИНА. Я... не їстиму.

ГЕРЦОГ. Що ви! Це ж необхідно.

ДІВЧИНА. Я піду, коли ви цього хочете...
ГЕРЦОГ. Тепер вирішуватиме Король.

Герцог дістає з задньої кишені рукопис і знову береться читати. Дівчина замітає далі. Входить Король, худий, суворий, старий, з довгастим обличчям. На ньому дрантя, але рухи його сповнені природної величі. В руках — паперовий мішечок з хлібиною. Здається, він глибоко замислився. Герцог і Дівчина чекають, щоб Король помітив їх, але той не дивиться в їхній бік.

КОРОЛЬ. Згинь, нелюдськість, досить, кажу я! Час покінчити з нею. Покінчити.

ГЕРЦОГ (кашляє, щоб привернути його увагу). Королю!

КОРОЛЬ (повертається, майже не дивлячись). Що таке?

ГЕРЦОГ. Цілий день я шукав роботи. Будь-якої. Мене начебто бояться, та й годі. Шукав і грошей на тротуарах. Повернувся нещодавно додому, а Королева знову марить.

КОРОЛЬ. Згинь, нелюдськість!

ГЕРЦОГ. Яка нелюдськість? Де?

КОРОЛЬ. У... у... кожному з нас, що згорбатіли, чекаючи. У всьому, що ми робимо і навіть думаємо. Згинь, нелюдськість! (Лагідно.) Боже мій, як люди ненавидять одне одного, якщо вони проходять повз убогого, наче й не бачать його, не чують його жалісливих благань... Хоч дріб'язок, щоб зарадити великим злидням. (Тверезо.) Я жебрачив цілісінки день, просив тих, хто нижчий за мене.

ГЕРЦОГ. Сподіваюся, хоч вам трохи пощастило?

КОРОЛЬ. Ось хлібина, черства й тверда, але що б там не було, — це хліб. (Дістає з кишені кілька монет, бряжчить ними, розтуляє кулак, дивиться.) Кілька жалюгідних мідяків. Я жебрачив і раніше. Скрутно без грошей, та ще гірше — нелюдськість, їхня і моя власна. Я вже казав, вони нижчі за мене. Мабуть, я помиляюсь. А якщо й ні, не слід так говорити. Ну, досить, мені боляче від цього. (Помічає Дівчину.) Хто це?

ГЕРЦОГ. Вона причетна до театру, як і ми. Гарно говорить, і голос в неї приємний, мелодійний. Працьовита дівчина. (Показує на прибрані ліжка.) Та вона ладна піти, коли ми скажемо.

КОРОЛЬ. Навіщо Дівчині йти? Ось ціла хлібина. (Йде до Дівчини.) Ласкаво просимо до нас, Дівчино. І не бійтеся мене. Увесь день я бачив тільки очі, в яких причаївся жах. І нелюдськість цього знову вразила мене глибше, ніж будь-коли. Колись я розмальовував обличчя білим і червоним — маска блазня. А втім це й було моє справжнє обличчя, а те, що ви бачите зараз, — маска. Ласкаво просимо до нас і не

бійтеся. (Дівчина мовчки киває. Король кладе гроші їй на долоню.) Ось здобуток цілого дня. Купіть щось для Королеви. Молока, ліків чи іще чогось.

ДІВЧИНА. Добре, сер.

КОРОЛЬ (Герцогові). Були й інші здобутки. Я бачив собаку на повідку, яко-го вела жінка, вбрана у хутра. Присягаюсь, собака говорив зі мною очима так виразно, наче людина — диханням і язиком, зубами і піднебінням: «Гей, жебраче! Жебраче! Я віддав би свою душу, щоб помінятися з тобою місцями хоч на єдиний оберт земної кулі!» Жінка у хутрі не дала мені нічого, навіть презирливого погляду, який я міг би згадати з ніжністю, адже я актор і моє життя в тому, щоб на мене дивилися, хай навіть з ненавистю. Будь-який погляд — все ж таки краще, ніж зовсім ніякого. Мова очей маленького песика — великий здобуток, і ще один — думка, що виникла згодом. Гірка думка, та в ній правда, і тому я повинен розповісти. Коли мені, багатієві, — бо я був багатієм, Дівчино, — і жартівникові, що збуджував дотепами шалений регіт і світлий жаль юрби, біля дому або театру траплявся жебрак — старий, скарлючений, потворний каліка, брудний, майже мертвий (поволі простягає руки), чи помічав я того жебрака? Бачив його насправді? Розумів його? Любив? Подавав йому милостиню? (Тихо.) Ні. В душі я казав: «Щоб ти пропав!» Ось що було здобутком. Гірким, але здобутком. Нелюдськість! Власна моя нелюдськість, повернись до мене!

КОРОЛЕВА. Ох, покиньте кричати. (Сідає на ліжку.)

КОРОЛЬ. Ви прокинулись?

КОРОЛЕВА. Зовсім.

КОРОЛЬ. Ось тут моє ліжко. З чого складається день! Вставати вранці. Йти жебрачити. Повертатись увечері. Стіл. Їжа. Товариство. Розмова. А потім спати. (М'яко.) Я надто люблю все це.

КОРОЛЕВА. Ну, принаймні ви знову вдома, і, як бачите, я знову встала. Мені щодня випадає добра година. Добра королівська година. (До Дівчини.) Знаєте, я грала всіх королев: Катерину, Марію, Єлізавету та всіх інших. Молода дівчина із звичайнісінької сім'ї, якщо взагалі це можна назвати сім'єю. Нещасна знесилена мати, бідолаха батько-п'яниця, в брудному домі повно брудних братів і сестер. Часом мені дивно, що з мене стала актриса.

КОРОЛЬ. Стала або ж перестала. Втім стіл готовий, якщо й ви готові.

КОРОЛЕВА. Ніколи не була більш готовою, сер.

КОРОЛЬ. Отже, вашу руку, Жінко. (Пропонує їй руку. Дивлячись на них, Герцог і собі пропонує руку Дівчині.)

Після вечері. Усі за столом. Король і Королева доїдають хліб.

КОРОЛЬ. Ну, от — з хлібом покінчено.

КОРОЛЕВА (збуджено, майже весело). Авжеж, ми з'їли увесь хліб.

КОРОЛЬ. Там, у центрі, горять вогні. Театри повні. Квитки продано. Актори гримуються і вдягають костюми. За хвилину піднімуть завіси, одна за одною почнуться вистави, і Великий Добрий Друг отам (показує на зал) дивитиметься і слухатиме. І поволі заворушиться щось у його душі і прокинеться до життя посмішка, пам'ять, спомин про стару, забуту правду, ніжний жаль, доброта. В цьому таємниця театру.

ДІВЧИНА (пустотливо). А що це таке, таємниця театру?

КОРОЛЕВА. Любов, звісно. Без любові біль і невдача — це лише біль і невдача, більше нічого. А з любов'ю вони — краса, хоч і залишаються біллю й невдачею.

ДІВЧИНА. О!

КОРОЛЕВА (як на сцені). Та не покину я тебе: куди ти підеш, я піду; і де ти спинишся, спинюсь і я; твій народ моїм народом стане, і де помреш ти, там помру і я.

КОРОЛЬ. Браво, ви зіграли це дуже добре.

КОРОЛЕВА. О, Королю, зіграйте клоунську сцену. Королівську клоунську сцену.

КОРОЛЬ. Я належу театру. Й досі належу. Я народився там, а потім мене вигнали.

КОРОЛЕВА. Ви актор чи стара сумна людина, як усі інші старі сумні люди? Я гадала, це вирішено — ми актори! Ви повинні грати самі, а не дозволяти, щоб грали вами.

КОРОЛЬ (кладе в рот крихту хліба). Я ще їм. Може, ви бажаєте, щоб обід теж був грою?

КОРОЛЕВА. А ви волієте, щоб він був чимось іншим? Хіба може він бути чимось іншим? Зіграйте сцену про те, як їдять.

КОРОЛЬ. Але ми щойно зіграли цю сцену, чи не так? (Бере крихту хліба у зуби і з хрускотом розгризає її.)

КОРОЛЕВА. А тепер зіграйте без хліба. В ім'я самої майстерності.

КОРОЛЬ. Мені кинута виклик, Жінко. Ви знаєте, що я можу вбити себе заради мистецтва.

КОРОЛЕВА. Або нас — його чарівністю.

КОРОЛЬ (рвучко підводитьсь). У відомий ресторан приходить згоłodнілий чоловік, це великий пан. Сьогодні він тихий і задумливий, бо згадав час, коли був ніким. Тепер пихатий метрдотель поштиво вклоняється, швидко й мовчки веде його до найкращого столика. Одначе перш ніж сіс-

ти на запрошення метрдотеля (показує, як метрдотель відсуває стілець), він якусь хвилину стоїть, щоб роздивитись, хто ще прийшов до цього святилища, і щоб усі інші могли помітити його. (Королева нахилиється уперед, захоплена його майстерністю і тим, що її виклик прийнято.) Але хто ж він? (Пауза. Надзвичайно виразно, то голосно, то тихо, пристрасно імпровізуючи.) Може, це новий державний секретар перед тим, як він вперше вирушає у... (шукає неймовірне місце призначення.) Дубровник? Іспанський піаніст із Пальми на Канарських островах? Людина, що знайшла помилку в теорії відносності? Той, хто відкрив невідомий соціальний закон чи винайшов лише новий сорт цукерок? А може, він вивчив мови арабських племен і об'єднав їхніх ворогуючих вождів? Або ж це відомий нафтовий бізнесмен? (Невеличка пауза.) Нехай спробують відгадати. Нехай собі. Так чи інакше, час сідати і їсти. Він їсть і їсть, одну рідкісну страву за іншою. (З комічним здивуванням.) То що це? Муха? Звичайна муха? (Він зупиняється. Королева чекає, що буде далі. Король замовк.)

КОРОЛЕВА (тихо). Навіщо ви зупинились?

КОРОЛЬ (серйозно). Це частина сцени. Буває, що людина зупиняється, правда? Раптово. Несвідомо. Згадує і міркує. Чи варто чогось жадати або навіть їсти? (Повільно, дуже виразно.) Джо помер. Мері розлучена. Син Джонні краде автомобілі. Дочка Пат розбиває сім'ю дантиста.

КОРОЛЕВА. Браво!

КОРОЛЬ. Дякую, що спинили мене. Я міг би продовжувати без кінця, від самотності й розпуки. (Пауза.) Дівчино, ваша черга. Зіграйте, будь ласка.

ДІВЧИНА. Зіграти?

ГЕРЦОГ (пошепки). Присяга!

ДІВЧИНА (салютує). Я присягаю на вірність прапорові й республіці, яку він символізує. Нація, єдина й неподільна, свобода й справедливість для всіх!

ГЕРЦОГ. Це державна присяга, Королю!

КОРОЛЬ. Знаю, що державна присяга. Та хто, хай йому біс, увіпхав її в п'єсу?

ГЕРЦОГ. Хтось з нових драматургів.

КОРОЛЬ. От-от. Тепер вдаються до таких витівок. (Схоплюється і проказує весело, мало не наспівуючи.) Боже ж мій, як це кумедно — жити! Просто жити, — навіть як та миша. (Легко підстрибує й заспіває.) Джіммі Джелліко, Джіммі Джелліко, виходь з хати й тан-

цюй з Дезі. Виходь, мій дурненький, усміхнений Джіммі!

Твій батько збожеволів, схилулась твоя мати,
Виходь скоріше, Джіммі, з Дезі танцювати!

ГЕРЦОГ. Ви ще й співаєте Королю, я й не знав.

КОРОЛЬ (тихо). Твій батько збожеволів, схилулась твоя мати... (Пауза.) А ось там я сплю. Інколи мені здається, що я помер, і це все мені ввижається. Дуже дивно. І раптом ось я, живий. І це найдивовижніше. Тепер ваша черга, Герцог. Сцену з п'єси, прошу.

ГЕРЦОГ (розгортає зшиток). Перша дія п'єси про якихось людей, що прийшли до маленького готелю на околиці великого міста.

КОРОЛЬ. Гаразд, гаразд, вони шукають... Шукають чого, Дівчино?

ГЕРЦОГ (пошепки, коли Дівчина повертається в його бік, чекаючи допомоги). Ну, не бійтесь, не бійтесь. Скажіть.

ДІВЧИНА. Ну, один шукає батька, другий шукає матір. Хтось — домівку, ще хтось — де б сховатись...

КОРОЛЕВА. Тільки не ховатись! Ні в якому разі. Це не можна зіграти.

КОРОЛЬ. Ах, дозвольте їй закінчити. Один шукає домівку, інший — де б сховатись. Далі, Дівчино.

ДІВЧИНА. Хтось шукає чоловіка, хтось — дружину.

ГЕРЦОГ (перегортаючи сторінку). А, ось воно. Вестибюль готелю. (До Дівчини.) Як тільки я зустрівся з вами, я зрозумів, що знаю вас.

ДІВЧИНА. І я зрозуміла, що знаю вас.

КОРОЛЬ. Це з п'єси?

ГЕРЦОГ. Так, Королю. Як тільки я зустрівся з вами, я зрозумів, що знаю вас.

КОРОЛЕВА. Ні, ні, не повторюйте. Ніколи не повторюйте.

ГЕРЦОГ. Але рядок повторюється, Королево.

КОРОЛЕВА. А, тоді добре.

ГЕРЦОГ (грає). Я сказав собі: я знаю її. Я бачив її раніш.

ДІВЧИНА. І я сказала собі: я знаю його. Я бачила його раніш.

КОРОЛЬ (після паузи). Далі, будь ласка.

ГЕРЦОГ (квалітивно). Оце й усе. Він намагається посміхнутися і бути чемним, і вона теж, але це не допомагає, — вона йде до себе в кімнату, а він виходить на вулицю.

КОРОЛЬ. Це, мабуть, ще один новий драматург.

ГЕРЦОГ. Правда ваша, сер.

КОРОЛЬ. Повинен вам сказати: дуже дивна п'єса.

КОРОЛЕВА. Вона зовсім не дивна.

КОРОЛЬ. В ній немає ніякої дії.

КОРОЛЕВА. Немає дії! Та це історія життя!

КОРОЛЬ. Так, ваша правда. (Пауза.) Дівчино!

ДІВЧИНА. Слухаю, Королю.

КОРОЛЬ. Підійдіть до мене, будь ласка.

ДІВЧИНА (підходить). Слухаю вас, Королю.

ГЕРЦОГ. Я хотів би віддати їй своє ліжко.

КОРОЛЕВА. Ваше? Без ліжка ви замерзнете до ранку.

ГЕРЦОГ. Я добре вдягнений.

КОРОЛЕВА. Ви, певно, дуже сильні й красиві душею, коли кохаєте з такою галантністю.

ГЕРЦОГ. Ні, Королево. Я незграбний і зовні і душею, і все через те, що п'ятнадцять років тому, під час останнього бою, я боявся, що вб'ю свого противника одним ударом. І тому впав я, вбитий одним його ударом. (Пауза.) Чи житиму я, чи помру до ранку, а Дівчина тим часом добре виспитьсь в моєму ліжку. Галантність, чи як ви ще це назвете, Королево, подібна до тренування перед великим боєм. Відмінність хіба тільки та, що тепер я можу глянути вгору і кричати досхочу.

КОРОЛЬ. Що кричати?

ГЕРЦОГ (тихо, але виразно). Допоможі мені перемогти, не вбивши мого противника!

КАРТИНА 4

Пізніше. Буря. Вітер. Чути, як дихають і бурмотять сплячі. Дівчина спить у ліжку Герцога. Королева — в своєму ліжку, Король — в своєму. Герцог ходить, щоб не замерзнути. Час від часу він мовчки боксує з тінню. Зупиняється. Загортається щільніше в лахміття. Знову ходить. Він згадує свої великі бої. Виходить на ринг, стає у свій куток і чекає, інколи поглядаючи вгору. Чути гонг, але не справжній, а такий, що нагадує музику, майже запрошення до сну. Невідомо звідки з'являється, нападаючи, Молодий Противник у трусах і боксерських рукавицях. Герцог обережно захищається, намагаючись триматись на відстані, але удар Противника зненацька дістає його. Герцог заточився, хоче ввійти в клінч, проте знов дістає удар, і коліна йому підгинаються. Противник швидко б'є Герцога і відступає, щоб подивитись, як той падає. Чути далекий шепіт: «Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім...» Герцог підводиться, але Противник знов атакує його. Герцог намагається ввійти в клінч, але марно. Знову Противник відступає, щоб подивитись, як Герцог падає. Герцог у нокауті, бо на рахунок «десять» він встигає тільки стати на одне коліно. Противник допомагає йому підвестися, нашивку обіймає його, поплескує по спині і йде. Герцог стоїть приголомшений, він не може повірити і згодом знову схиляється на одне коліно. Дівчина раптом сідає, помічає Герцога. Встає

з ліжка, зовсім одягнена. Боязко йде до нього. І, беручи його за руку, наче веде з рингу ганьби і поразки далекого минулого, потім допомагає лягти в ліжко. Дівчина прислухається до важкого дихання Герцога, який поволі заспокоюється і засинає. Вона блукає в темному світі, шукає якогось діла. Та робити нічого. Їй холодно, вона тремтить, цокотить зубами. Сідає на ящик і неначе працює на конвеєрі заводу, знов і знов повторюючи одну-однісіньку операцію. Танцюючи танго, входить вродливий Молодий Чоловік, вклоняється їй. Вони танцюють, потім Молодий Чоловік виходить.

Король сідає, помічає Дівчину, встає й прямує до неї. Веде її за руку до свого ліжка, допомагає лягти. Коли вона засинає, Король починає ходити, щоб не замерзнути. Потім лягає на підлогу, скоцюрбившись, наче звір, щоб трохи зігрітись, але немає тепла в ньому, тепла не дає ані дрантя, ані його поза. З'являється Жінка з песиком на повідку. Король рвучко підводиться, принижено простягає капелюха. Жінка зупиняється, дивиться вбік. Песик дивиться вгору на Короля. Чути голос Короля, що шепоче за собаку: «Гей, Жебраче! Жебраче! Я віддав би свою душу, щоб помінятися з тобою місцями хоча б на один оберт земної кулі!» Жінка й собака виходять.

Королева встає, прямує до Короля, веде його до свого ліжка, допомагає лягти і чекає, поки він засне. Королева кашляє. Вона бачить себе у вигляді Молодої Дівчини в лахмітті, яка входить, уважно дивиться на Королеву, потім виходить. Король, Герцог і Дівчина водночас сідають, дивляться на Королеву, потім одне на одного. Шаленіє буря. Вони прислухаються. Дівчина йде до Королеви. Король прямує до дверей, що ведуть за сцену, зачинає їх на засув, притуляє до дверей вухо, слухає. Герцог стоїть поруч.

ГЕРЦОГ. Ми прокинулися всі разом, Королю.

КОРОЛЬ. Так, я знаю.

ДІВЧИНА. Мені знову примарилось кохання.

КОРОЛЕВА. А мені — видіння мого власного життя, що тепер вже майже минуло, швидко, тихо й німе.

КОРОЛЬ. Я бачив песика.

ГЕРЦОГ. А я програв бій. Що з нами діється, Королю?

КОРОЛЬ. Прийшов наш час.

ГЕРЦОГ. Який?

КОРОЛЬ. Час холоду. Мені холодно. (Навіть голос його здається холодним. Він обнімає однією рукою Королеву, другою — Дівчину. Герцог робить те саме. Вони тупцюють, щоб зігрітись, і повільно пересуваються маленьким колом.)

КОРОЛЕВА. Навіщо ви зібрали нас?

КОРОЛЬ. Бо так ми можемо трохи зігріти одне одного. Ось чому.

КОРОЛЕВА (виходить з колу, обурена). Ні, я відмовляюся сповідувати цю релігію.

КОРОЛЬ. Це не релігія. Це наше безсоння і холоднеча.

КОРОЛЕВА. Я відмовляюсь.

КОРОЛЬ. Нам холодно, Жінко, холодної ночі, в холодному будинку, в холодному місті.

КОРОЛЕВА. Королю, ви боїтесь. Мабуть, смерті. Але ж ви — Людина! Бога ради не дозволяйте, прошу вас, не дозволяйте, щоб цей холод і цей дрібний страх оволодів вами! Мені теж холодно, і їй, і йому, і ця ніч, адже я знаю, остання для мене, або для вас, або для них, або для когось взагалі, та поки я не позбулася зовсім розуму, я хочу жити, наче це ранок першого дня, а я — молода дівчина, перед якою весь світ. Немає смерті, Королю, кажу я, хоча й знаю, що скоро мене не буде.

КОРОЛЬ. Про що, хай йому біс, ви говорите, Жінко? Ви збожеволіли?

ДІВЧИНА. Це з п'єси?

ГЕРЦОГ. О, ні.

ДІВЧИНА. Тоді можна мені щось сказати?

ГЕРЦОГ. Звичайно.

ДІВЧИНА. Королево, було тепліше, коли ви були з нами.

КОРОЛЕВА. Нам потрібен вогонь, а не філософія. (К а ш л я є.)

ДІВЧИНА. Ви не кашляли, коли були з нами.

КОРОЛЕВА. Я не хочу, щоб ви лікували мій кашель. Мій кашель — не хвороба. Це мова, якої я ще не навчилася розуміти.

ДІВЧИНА (до Герцога). Я сказала, тепер скажіть ви.

ГЕРЦОГ (до Королеви). Людям краще триматися вкупі, ніж бути наодинці.

КОРОЛЕВА. Повірте, Герцог, якби ви були одним з моїх трьох синів, я не могла б любити вас ніжніше, та боюся, те, що ви сказали зараз, не може потішити мою материнську гордість.

КОРОЛЬ. Сам Мойсей сказав майже те саме.

КОРОЛЕВА. Ну, що ж. Чіпляйтесь одне за одного. Збивайтесь у гурт, як тварини. На коліна — й моліться! Плачте і стогніть. А я краще помру з холоду на самоті.

КОРОЛЬ. Невже ніколи в світі не було жінки, зустріч з якою принесла б чоловікові саму радість?

ДІВЧИНА (Герцогові, швидко). Я скажу іще. О Королево, зостаньтеся з нами!

КОРОЛЕВА. Слухай, Дівчино. Ми з тобою не придумуємо філософій і релігій. Ми панькаємося з чоловіками, доки є сили. А тоді кажемо: «Чоловіки, тепер боріться самі, зробіть ласку. Вбивайте один одного в ім'я бога, чи правди, чи справедливості, чи місяця, чи води, чи морозива, чи ще чогось, про що думаєте. Вбивайте себе, а потім пояснюйте це нам. Ми будемо чекати і все слухатимемо, жалюгідні й безглузді

слова про те, що ви помилялись, не помиляючись, а потім знову помилялись, все одно не помиляючись.

КОРОЛЬ. Я здаюся. Коли б поруч вас був сам Христос, йому лишилося б тільки продавати апельсини, щоб заробити на хліб.

КОРОЛЕВА. Мені б хотілося, щоб так воно й було. Я пам'ятаю, апельсини чудово пахнуть, особливо взимку.

КОРОЛЬ. Усі великі мислителі й пророки біля вас забули б свої благородні видіння й чисті мрії.

КОРОЛЕВА. І добре було б. Їхні благородні мрії та чисті видіння не допомагають, не допомагають, Людино. Лише заважають.

КОРОЛЬ. Чому ж вони заважають?

КОРОЛЕВА. Справжньому пориву. Єдиному, ви знаєте самі. Адже пориви живуть в кожному з нас. Коли ми — ніщо в нічому, а бажаємо стати чимось у чомусь, давайте поміркуємо, як досягти такого перевтілення без страху, без брехні, без зневаги, без приниження себе й інших, без жорстокості. Ви ж самі щойно таврували нелюдськість!

КОРОЛЬ. О, для вас я — покидь світу, і все через те, що я чоловік. Жінко, мені холодно. Я гадав, що, обіймаючи одне одного, ми трохи зігріємо нещасні тіла. А ви цей простий рух перетворюєте на злочин проти розуму й права, думки й віри?

ДІВЧИНА. Вони грають?

ГЕРЦОГ. О, ні, вони живуть.

КОРОЛЕВА. Оцей ваш гурт — мати й батько нелюдськості.

КОРОЛЬ. Зібратися до купи — значить виявити любов.

КОРОЛЕВА. Аж ніяк. Це значить — виявити страх. Страх перед іншими людьми, незнайомими. А хто ж вони, як не ми самі? Вони з тієї ж планети, що й ми. У них, як у нас, одна голова, а не дві, і дві руки, а не чотири, і вони так само починають і закінчують життя. Коли ви не можете думати, Людино, спробуйте згадати. Вам не холодно, вам страшно. Небезпеки нема, є старість.

КОРОЛЬ. Цілий місяць вона лежить у ліжку, і життя її на волосинці. Та сьогодні ввечері, коли я повинен захистити свою сім'ю, вона перетворюється у постарілу Жанну д'Арк.

КОРОЛЕВА. Захистити? Захисту немає.

КОРОЛЬ. Немає хвороби, смерті, небезпеки, захисту! Дівчино, поговори із своєю матір'ю, будь ласка. Заспокой її. Вона збожеволіла, вона говорить невідомою мовою, її не можна зрозуміти.

ДІВЧИНА. Справді холодно.

КОРОЛЕВА. Це ми знаємо.

ГЕРЦОГ. Ми всі прокинулись разом.

КОРОЛЕВА. І це ми знаємо.

ДІВЧИНА. Нам усім моторошно. Неначе скрізь, не тільки тут, щось коїться.

КОРОЛЕВА. Негода.

ГЕРЦОГ. Ні, Королево, щось інше. Мені і раніше ввижалося, що я програю бій. І я програв. Та річ не в тім. І раніше траплялася негода, інколи вона навіть заставляла мене просто неба. Отже, справа не в ній. Тут щось інше, і мені страшно до смерті.

ДІВЧИНА. А мені—ні. Я нічого не боюся!

ГЕРЦОГ. Не боїтесь? Коли ви тільки прийшли сюди, вас лякало геть усе, а тепер ви кажете, що нічого не боїтесь. Як це сталося?

ДІВЧИНА (серйозно). Не знаю. Нічого не змінилося, крім того, що я тут. (Тихо.) І вдячна всім вам. (До Королеви.) Ви не те що схожі на мою матір, ви насправді мати мені, (до Короля) а ви—батько, (до Герцога) а ви, ну... ви мені не брат і не коханий або чоловік, але наче всі вони разом. (До Королеви.) Він людина, дуже добра людина, і тепер, коли я знаю, що йому страшно, я кохаю його більше, ніж будь-коли.

ГЕРЦОГ. Ви кохаєте мене?

ДІВЧИНА. Так, кохаю.

ГЕРЦОГ. З якого часу?

ДІВЧИНА. Відтоді, як побачила вас, з тієї самої хвилини; вибравшись із своєї схованки, я боялась, що побачу світ у руїнах і що людське життя згасає, але натомість побачила вас на цій сцені. Відтоді. З тієї хвилини. Сто років тому.

ГЕРЦОГ (до Королеви). Не кажіть мені, що нічого не відбувається. Коли я був молодий і дужий, мене не кохали. О, їх було багато, одна по одній, та мене не кохали. Я знав це, і вони знали. То була гра, розвага, більше нічого. Я прикидався, і вони прикидались, і були гроші, і гордість, і сила, і зарозумілість, і молодість, і сміх. І брехня. Та мені було байдуже. Адже я носив корону! Адже я завоював титул чемпіона! (Майже задоволено, але здивовано.) Проте згодом я втратив титул. І всі вони пішли від мене. А я був дурний, я завжди був дурний,— просто дужий, моторний, і мені щастило. Не кохай мене, Дівчино. Я звик, що кохання для мене немає.

ДІВЧИНА. Я кохаю вас.

ГЕРЦОГ. І не жалій мене. Жалість вражає дужче за ненависть, дошкульніше за глум. Я не добрий. Коли я був молодий і справді був самим собою, я так і не побачив схожої на тебе. В душі моїй доброти немає.

ДІВЧИНА (до Королеви). Я кохаю його. (До Короля.) А що? Хіба я занадто гарна для нього? Чи раптом я стала світлом у півночі? Я не можу спати. Не можу спочити. Не можу забути. Мені холодно й самотньо, і більше я цього не хочу.

Чути, як за дверима хтось потихеньку йде, човгаючи ногами, спотикається, падає. Усі чують ті звуки,

але вони невиразні, і тому ніхто не звертає на них уваги.

ГЕРЦОГ. Дякую тобі за любов, Дівчино. Дуже дякую, але вранці...

З-за дверей чути протяжний жіночий стогін.

вранці, Дівчино...

Чути, як чоловічий голос шепоче: «Скоро, тепер скоро, скоро».

коли ця дивна ніч скінчиться...

Зачинені на засув двері деренчать, потім чути три повільні, не дуже сильні удари. Герцог говорить стиха.

ГЕРЦОГ. Королю, там хтось є.

Чути стогін тварини.

ДІВЧИНА. Хто це?

КОРОЛЕВА. Відчиніть, Королю. Комуś потрібна допомога.

ГЕРЦОГ. Ні, дозвольте мені відчинити. Я страшенно боюся, але... я тут найдужчий. (Він іде. Король спиняє його.)

КОРОЛЬ. Чим ми можемо допомогти? У нас нічого немає. Три ліжка на чотирьох. Дрантя замість одягу. Ані їжі. Ані вогню. Чим ми можемо допомогти?

КОРОЛЕВА. Звісно, тим, що не будемо боятись.

КОРОЛЬ. Але я боюсь, і ви теж. Я не знаю, що там. Я навіть не певен, що то людина. Спершу мені здалося—то людина, а потім—ні. Але навіть якби ми й не боялись, чому ми повинні відчиняти? Там, за дверима, цілий світ, в якому повно-повнісінько щасливих людей у власних будинках, а не в зруйнованому театрі з привидами. Нехай вони, щасливі, допоможуть тим, за дверима. (Прислухається.) Може, вони пішли.

Знову чути тихий жіночий стогін.

Я не знаю, що робити. Чому вони прийшли якраз сюди? Ми самі майже мертві. Як ми зможемо допомогти? Чим?

За дверима невиразні звуки.

КОРОЛЕВА. Ви щойно збирали людей у гурт. Візьміть і тих до свого гурту, виявіть любов.

КОРОЛЬ. Я не знаю, хто вони.

КОРОЛЕВА. Байдуже, хто вони. Вони в біді. Це театр, Людино, а не печера. Ми актори, а не звірі.

За дверима невиразні звуки.

КОРОЛЬ. Мені несила сперечатися з Жінкою. Давайте порадимось. Дівчино, відчиняти?

За дверима невиразні звуки.

ДІВЧИНА. Відчинімо, Королю.

КОРОЛЬ. Вже двоє проти двох. Що скажете ви, Герцог?

ГЕРЦОГ. Не знаю. Здається, я вже нездатний думати, та коли Дівчина справді кохає мене, як вона каже, і хоче відчинити двері, що можу сказати я, вдвічі більший і вдесятеро дужчий за неї? Я відчиню, Королю.

За дверима невиразні звуки.

КОРОЛЬ. Отже, троє проти одного, і цей один — я сам; дурисвіти і божевільні варті одне одного. Я відчиню двері.

ГЕРЦОГ. Ні, дозвольте мені, Королю.

КОРОЛЬ. Всі станьте там, край сцени. Театр великий, якщо треба — є де сховатись.

Усі стають край сцени. Король випростав плечі, він готовий іти.

КОРОЛЕВА. Королю!

КОРОЛЬ. Що, Жінко?

КОРОЛЕВА. Я люблю вас, сер.

КОРОЛЬ. Ви надто багато говорите.

Король швидко прямує до дверей, відчиняє, і Чоловік, який притулювся до них, майже падає йому на руки.

ЧОЛОВІК (шепотом). Дякую, дякую, дякую.

Король підтримує його, допомагає увійти. Величезний чорний ведмідь на задніх лапах йде за Чоловіком. Королева, Дівчина, Герцог затамували подих. Король обертається, бачить ведмедя, намагається сховатись за Чоловіком.

Не бійтесь його. Заради бога, прошу, допоможіть моїй дружині.

Чути, як протяжно стогне жінка, потім крик немовляти. Чоловік прямує на звук, падає на ведмедя, той підтримує його. Дівчина вибігає, за нею Королева.

Дія друга

КАРИНА 1

Через кілька годин. Ведмідь прикутий ланцюгом до підлоги. Він і досі стогне, але все тихіше, і погойдується на одному місці. В одному ліжку спить Чоловік, у другому — Жінка. Дівчина й Королева пораються біля третього ліжка, де спить немовля. Герцога немає. Занепокоєний Король чекає біля відчинених дверей. Королева раз у раз поглядає на нього. Король одвертається від дверей, іде до ведмедя, дивиться на нього.

КОРОЛЬ (майже про себе). Ведмідь, що стогне вночі? У Нью-Йорку? Звідки я

міг знати? Ведмідь-людина? (До ведмедя.) Ви злякали мене, сер.

Ведмідь відповідає тихим стоном.

Що, тепер краще? (До Дівчини.) Як там дитина?

ДІВЧИНА. А коли б ми не відчинили дверей?

КОРОЛЬ. Допоможи мені, боже, я був проти. Ніколи не заперечуватиму. Але я міг уявити що завгодно, тільки не дресированого ведмедя разом з людською родиною. Дресирований ведмідь врятував життя нової людини, її матері й батька.

Ведмідь стогне.

Ви стогнете дуже страшно, сер.

Ведмідь стогне тихіше.

Нещодавно ви стогнали не так, але тоді для цього було досить підстав.

КОРОЛЕВА. З ведмедями ви говорите ввічливо, Королю. Не те, що з нами.

КОРОЛЬ. Я завжди любив їх. В моєму уявленні вони зв'язані з образом батька. Але мене бентежить, Жінко, що досі немає Герцога. Мене хвилює також доля тих мідяків, на які він мав купити молоко для хлопчика.

КОРОЛЕВА. Там було досить?

КОРОЛЬ. Мабуть, досить на одну пляшку. Принаймні на маленьку пляшку. Жебрацтво вже не дає зиску. (Раптом.) Що з ним сталося, хай йому біс? (Трохи подумавши.) О, ні!

КОРОЛЕВА. Про що ви подумали?

КОРОЛЬ. Брудна й підла думка, Жінко. Не наважуюсь висловити її. (Засоромлено.) Чи не могло статися... О, ні, я не можу.

КОРОЛЕВА. Що могло статися?

КОРОЛЬ. Що Герцог утік з грішми?

КОРОЛЕВА. Звичайно, брудна й підла думка. Ні в якому разі. Та може, він упав десь? Він зовсім знесилився. (Дівчині, яка підійшла до них.) Цілий місяць він мало їв, а їжа йому потрібна більше, ніж нам. Чи не могло статися, що він упав десь?

ДІВЧИНА (запинаючись хусткою). Я піду пошукаю його.

КОРОЛЕВА. Ну, не будемо зникати поодиноці. Ні! Він не впав. Я певна. Він пішов на світанку. У цей час майже нема де купити молока. Я впевнена, що він незабаром повернеться, і коли молоко буде тут, я вже пильнуватиму. Для вас, для всіх нас — вода, і для вас теж, сер.

Ведмідь киває, стогне.

Молоко тільки для матері.

КОРОЛЬ. А дитина?

КОРОЛЕВА. Про дитину потурбується мати.

КОРОЛЬ. О!

КОРОЛЕВА. У нас нема пляшок з рецептами, у матері є все.

ДІВЧИНА. У мене є перстень. Мабуть, я можу продати його й купити трохи... хліба. (Передає перстень Королеві, та розглядає його.)

КОРОЛЕВА. Гарний перстень, Дівчино.

ДІВЧИНА. Наче справжній, правда?

КОРОЛЕВА. Авжеж. Він справжній і є. Але грошей за нього не візьмеш... В глечик у вода. Ми маємо, що пити. А коли мати й батько прийдуть до пам'яті... Хто зна, може, у батька є гроші.

КОРОЛЬ. У нього є ведмідь, а не гроші. Коли б він мав гроші, невже б він приплетався у таку хуртовину саме до цих дверей?

КОРОЛЕВА. Гаразд, отже ведмідь. Тепер до нашого акторського товариства приєднався дресирований ведмідь і...

КОРОЛЬ. Хвилиночку. Ви гадаєте, що вони лишаться тут на якийсь час?

КОРОЛЕВА. Вони тут, сер. (Дуже в и р а з н о.) Ці люди, маю на увазі й ведмедя, тут. За цими дверима, поза театром, цілий світ багатства, але жодні двері не відчинилися перед ними. Я не знаю чому, і мене це не обходить. Вони тут. Чи надовго,— вирішувати не мені, але поки вони тут, вони друзі й члени нашої родини.

Чути, як хтось біжить. Усі повертаються до дверей. Вбігає захеканий Герцог, в руках у нього дряганий ящик з шістьма великими пляшками молока.

Король зачиняє двері на засув.

КОРОЛЕВА. Браво!

КОРОЛЬ. Браво!

ГЕРЦОГ. Я жалюгідний злодій!

КОРОЛЕВА. Під оте ліжко, Герцог.

Герцог швидко засовує ящик далеко під ліжко Матері.

ГЕРЦОГ. Я сяду у в'язницю, якщо доведеться, але молоко вони не заберуть. Це за багато — і мене схопити і молоко відібрати.

КОРОЛЬ. Вас помітили?

ГЕРЦОГ. За мною гнались. (Витягає гроші.) За милу звідси, а може, й далі, я знайшов ресторан, та вони заправили за одну пляшку більше, ніж я міг заплатити. Випити склянку кави — ніколи в світі мені нічого так не хотілося... (Дивиться на сплячу Матір, на дитину.) Проте я вийшов з ресторану, пішов далі й раптом натрапив на молочний фургон. (Пауза.) Усе місто засипане снігом. Довкола руїни... Я хочу сказати, що продирався крізь руїни, коли вони гналися за мною.

КОРОЛЕВА. Хто за вами гнався?

ГЕРЦОГ. Молочник та якийсь юнак. Його син, напевно. (Тихо.) Лише одного не можу зрозуміти. Вони бігли мовчки. Не кри-

чали: «Тримай злодія!» Спочатку батько біг швидше, а потім син залишив його далеко позаду. І ось що я вам скажу. Коли я тренувався перед своїм великим боєм, то ніколи так не бігав, як сьогодні. Це важко зрозуміти. Я сяду у в'язницю, але ніхто, крім Матері, не дістане цього молока.

КОРОЛЬ. Вам самому треба випити трошки.

ГЕРЦОГ. Ні, це не для мене. Коли б я вкрав його для себе, ніколи б не зміг бігти так прудко.

КОРОЛЬ. А юнак і його батько? Ви втекли від них?

ГЕРЦОГ. Як би я міг втекти, коли на снігу лишилися сліди?

КОРОЛЬ. Тоді сховайтесь.

ГЕРЦОГ. Ховатись, Королі? Після того, як я так біг? Ні, дякую. Я не хочу ховатись.

Чути швидкі кроки.

Ну, ось він.

Усі дивляться одне на одного. Тихий, майже чемний стукіт у двері. Герцог іде відчиняти. Король зупиняє його.

КОРОЛЬ. Заждіть, заждіть.

ГЕРЦОГ. Ні, ми вже чекали минулого разу. Нічого. Нехай...

Герцог відчиняє двері. На порозі Юнак, років 18—19, обличчя в нього похмурі. Він дивиться на Герцога, пізнає його, нічого не говорить, і, коли Герцог відступає, немов запрошуючи його увійти, Юнак входить. Він роздивляється навколо і оглядає всіх присутніх. Погляд його раз у раз повертається до Дівчини, проте обличчя лишається похмурим. Усі мовчать. Юнак проходить мимо ліжок, дивиться на сплячих, а потім обертається до групи, що стежить за ним. Дивиться вгору і в зал. Підходить до ліжка Матері, стає на коліна, дістає ящик, оглядає всіх, знову засовує його назад. Підводиться й прямує до дверей.

ГЕРЦОГ (тихо). Я піду з вами в поліцію, коли хочете.

Юнак дивиться на нього, на Дівчину, хитає заперечливо головою і йде. Усі дивляться одне на одного.

ГЕРЦОГ. Чого він мовчав? Чого він нічого не сказав?

ДІВЧИНА. Він не може говорити.

ГЕРЦОГ. Звідки ви знаєте?

ДІВЧИНА. Він сказав мені.

ГЕРЦОГ. Як міг він сказати? Адже він не вимовив ані слова!

ДІВЧИНА. Він сказав мені дуже багато.

Долинають звуки вибуху, падіння уламків, голоси робітників.

КОРОЛЬ (випростується, віддає гроші Королеві). Тоді до роботи. Може, люди щедрішають, коли йде сніг. (Прямує до дверей, зупиняється, повертає назад голову.) Я ненавиджу жебрачити. (Виходить, за ним йде Герцог.)

КАРТИНА 2

Опівдні. Дитина в ліжку Матері. Глядач бачить лише край ліжка. Дитина кричить. Замоває.

КОРОЛЕВА. Який чарівний голос і який чарівний гнів у цьому голосі!

МАТИ. Ваша любов до моєї дитини, Мати, будить в мені гордість.

Батько, що порається у великій солом'яній корзині, витягає музичні тарілки для ведмедя, обертається й слухає.

БАТЬКО. Ти нагодуєш хлопчика, Жінко? Це чудо, що бідолаха живий, годуй його, годуй.

МАТИ (до Королеви). Я люблю годувати його. Я й не знала, що це так приємно. БАТЬКО. Зате тепер знаєш.

МАТИ (до Дівчини). Одружись, і в тебе теж буде такий хлопчик.

КОРОЛЕВА. Тепер вже скоро, хоч поки що це секрет.

ДІВЧИНА. Який секрет?

КОРОЛЕВА. Мовчазний юнак, звичайно.

ДІВЧИНА. Ні, Королево. Я кохаю іншого.

КОРОЛЕВА. Інший — теж юнак, або був ним, та не його ти кохаєш.

ДІВЧИНА. Тільки його. Більше нікого.

КОРОЛЕВА. Сперечатися про кохання — прекрасно, але Мовчазний Юнак — саме кохання.

ДІВЧИНА. Ні, Королево.

КОРОЛЕВА. Ну, кохай тоді їх обох.

ДІВЧИНА. Ні, лише одного, мого чоловіка.

БАТЬКО. Жінки! Тут самі жінки! Та їхні таємниці. (До ведмедя.) Гаразд, Максиме, берись до роботи! Один, два, три — ну! (Батько співає, а ведмідь у такт б'є тарілками.) Пішки мандрувати нам радісно по світу, любимо ми вулицю, сонечком пригріту. (Зупиняється.) Добре, Максиме. (Дає ведмедеві грудочку цукру.) Тепер відпочинь хвилю, а я візьму куртку й шапку. (Дістає з відкритої корзини на підлозі куртку й шапку, одягається. Вони розшиті яскравими гудзиками й дзвіночками. Другу шапку надіває на ведмедя. Підходить до жінок.) Ну, тепер Максим знову готовий, і я — теж, жінко. Ми підемо працювати. Чи пощастить? Може, роздобудемо трохи грошенят для великої родини.

КОРОЛЕВА. Ви нічого не їли. У глечичку є молоко. Для вас і для ведмедя.

БАТЬКО. Може, після роботи, як пощастить.

Ведмідь стогне.

Може, тільки Максимові дати трохи...

КОРОЛЕВА. І собі.

БАТЬКО. Голодний я працюю краще. І так усе життя. Цю дитину було зачато в голоді. Дружина була моїм хлібом і вином, а зараз вона все і для хлопчика, і для мене. Це чудо! О боже милосердний, я гадав, двері ніколи не відчиняться. Я знав, що ви тут, бо Максим не одходив від дверей. Правда, Максиме?

Ведмідь стогне, коли Батько бере у Королеви чашку молока і ставить її перед ним на підлогу. Королева наливає другу чашку і простягає її Батькові. Той заперечливо хитає головою.

БАТЬКО. Приготуйся, Максиме! Один, два, три, — ну! (Ведмідь б'є в тарілки, Батько і ведмідь йдуть через всю сцену, повертаються, прямують до дверей.) Пішки мандрувати нам радісно по світу, любимо ми вулицю, сонечком пригріту. Пішки мандрувати нам радісно по світу... (Виходять.)

КАРТИНА 3

Трохи згодом. Жінки самі. Королева сидить за столом. Дівчина сидить на маленькому ящику біля Матері. Мати й дитина сплять. Дівчина наспівує, не розтуляючи уст. Потім тихо співає щось схоже на колискову:

Люлі-люлі спати,
Дитятку і мамі.
Люлі вдень і вночі,
Люлі, серденько, мовчи.
Люлі-люлі, синку,
Спить дитина й жінка.

ДІВЧИНА. О, якби я була така вродлива, як вона.

КОРОЛЕВА. Ти будеш вродливою. Не турбуйся про це. Її зробили вродливою пологи. Випий. (Простягає Дівчині чашку.) За його здоров'я!

ДІВЧИНА. Його?

КОРОЛЕВА. Так, дівчино. Мовчазного Юнака.

ДІВЧИНА. Як же це, Королево? Чи для того я все життя чекала кохання, щоб, коли воно прийде, раптом сказати: «Ах, ні, то не кохання, я люблю іншого»?

КОРОЛЕВА. Так, Дівчино.

ДІВЧИНА. Ні, Королево, ні!

КОРОЛЕВА. Юнак кохає тебе, а ти його. Він сказав це тобі ясніше, ніж словами. І ти відповіла йому.

ДІВЧИНА. Я не відповідала.

КОРОЛЕВА. Ти не хотіла, бо гадала, що це погано. Але ти відповіла і радій з цього.

ДІВЧИНА. Як мені радіти? Герцог любить мене, я йому потрібна і тільки минулої ночі просила його не відмовлятися від кохання. Як мені радіти?

КОРОЛЕВА. Радій і не думай, як.

ДІВЧИНА. Не така я жінка.

КОРОЛЕВА. Ти така, як усі жінки. Але ти лише починаєш розуміти це. Бути доброю до Герцога — значить бути недоброю до Юнака, а недоброю до Юнака — значить недоброю до життя і до себе самої.

ДІВЧИНА. Коли це правда, я не хочу бути доброю до себе і до життя. (Раптом.) Мені б хотілося, щоб Герцог ніколи не крав і щоб Юнак ніколи не приходив сюди.

КОРОЛЕВА. Чому ти не дякуєш богові за те, що кохаєш його?

ДІВЧИНА. Я ніколи більше не побачу Юнака, ось чому. Я ніколи не зустрічала вдруге тих, кого полюбила. І мені було тяжко й боляче. (Рішуче.) Я кохаю Герцога. А не іншого. Його я побачу знов.

КОРОЛЕВА. Юнака ти теж побачиш.

ДІВЧИНА (підводиться, дивиться на Королеву, дуже серйозно). Справді побачу? (Королева посміхається. Дівчина збентежена власними словами.) Ні, Королево, то неправда, я кохаю тільки Герцога. Не Юнака. Нехай мені буде нещасний Герцог, а комусь — прекрасний Юнак. Він не для мене. І ніколи він не був для мене. Крім того, мій Герцог випередив його. О, я пишалася... поки...

КОРОЛЕВА. Поки не побачила Юнака!

ДІВЧИНА. Чому це так? Як це так? Це саме так, але чому? Він стояв тут, ходив, дивився і зрозумів! О, хвала богові, я ніколи більше не побачу його. Моє кохання занадто гарне для мене. Але чому?

КОРОЛЕВА. Колись давно я грала таку ж закохану дівчину, як і ти. І я була стомлена, сердита, соромлива, злякана і зрадлива. Чи кохала я його? Чи кохав він мене? А якщо я кохала і він кохав, чи варто було нам обом знати про це? Може, не варто? Бо тоді я не втратила б іншого. А маленьке кохання до того іншого? Чи маленьке кохання теж минулося б? І тоді б зовсім нічого не було? (Зупиняється.) Я грала чудово.

ДІВЧИНА. А чим усе скінчилося?

КОРОЛЕВА. П'єса була погана.

ДІВЧИНА. О, ні, скажіть. Чим все скінчилося? Ви, звичайно, кохали Юнака. І він кохав вас.

КОРОЛЕВА (помітно, що каже неправду). Так я й не дізналася. То був недолік п'єси. П'єси пишуть. П'єси можуть кінчатися як завгодно.

ДІВЧИНА. А як скінчилася та п'єса?

КОРОЛЕВА. Погано. Автор п'єси був дуже сумний чоловік, а втім, як він умів писати! Він приходив на репетиції і час від часу розтлумачував, чому одне так, а інше — не так, але до самого кінця він був сумний і стриманий, і дуже тяжко було в нього на сер-

ці. Він пиячив весь час і робив вигляд, ніби знає, чому п'єса погана.

ДІВЧИНА. А чому вона була погана?

КОРОЛЕВА. Він казав, п'єса погана через те, що правдива, та це брехня, до якої завжди вдаються автори поганих п'єс, нібито щось у житті може бути неправдою. Наче одній правді можна віддати перевагу над іншою. Автор був чудовий чоловік але він, бідолаха, брехав. Він радів з того, що дівчина зазнала невдачі. «Правда! — казав він. — Втрачати — ось правда». Він радів з мого нещастя.

ДІВЧИНА. О, ні, ні!

КОРОЛЕВА. То була хороша роль. І, повір мені, я вгадала в ній усе. Я втратила Юнака. Я втратила Чоловіка. А п'єса жила, жила довго. Розумієш, драматург казав, що мав рацію, віддавши перевагу правді, і що люди зрозуміли це. Проте, це було зовсім не так. Людям подобалось наше мистецтво, акторське. П'єса була погана, але, знаєш, її досі мають за хорошу. Неймовірно, але це так. Автор помер від пияцтва раніше, ніж п'єса зійшла зі сцени. О, він думав, що обрав для свого твору правду. Та він обрав ненависть, чи, може, ненависть обрала його. Від нього залежало обрати любов і написати кращу п'єсу й дожити до того, щоб написати нову.

ДІВЧИНА. Але що було, що було з вами в п'єсі?

КОРОЛЕВА. Було не зі мною, а з ним, з драматургом. Я лише грала свою роль. Така моя робота, акторська робота. Ми не пишемо ролей, ми їх виконуємо.

ДІВЧИНА. А в п'єсі, що ж було з вами в п'єсі? Автор казав, що то правда. Чи не буде те саме зі мною?

КОРОЛЕВА. Буде чи не буде з тобою те, що трапилося зі мною у п'єсі, залежить від тебе, наче це ти сама пишеш п'єсу, і сама вибираєш свою правду. І ця правда — Мовчазний Юнак, якого драматург не дав мені.

ДІВЧИНА. Як мені вибрати? Це зовсім не так просто. Я кохаю Юнака. Мені соромно, але я кохаю. То як же мені вибрати? Що я маю робити? Хто придумав, щоб він виявився сином молочаря? Щоб Герцог пішов і вкрав молоко? Щоб Юнак прийшов сюди слідом за ним? Щоб Юнак увійшов, подивився і зрозумів? Не я.

КОРОЛЕВА. Та коли він дивився на тебе, саме ти, а не хтось інший, обрала його, щоб кохати.

ДІВЧИНА. А він?

КОРОЛЕВА. Покохав тебе, сама знаєш.

ДІВЧИНА. Але він пішов так само мовчки, як і прийшов, і ось знову нікого й нічого...

КОРОЛЕВА. Він повернеться.

ДІВЧИНА. Ви гадаєте? Ви справді так гадаєте? Я чекала цілісінький день. Чому ж він не повернувся? Я кохаю його, та якщо він

не повернеться, кого я тоді кохатиму? Може, почекає, а потім іти шукати його?

КОРОЛЕВА. Він сам прийде по тебе.

ДІВЧИНА. Справді прийде? Отже, правда в цьому, так? Що б там не було в п'єсі, він прийде по мене?

КОРОЛЕВА. Так, він прийде. А якщо ні...

ДІВЧИНА. Ні, він повинен. Дуже прошу, не треба навіть думати, що він може не прийти. У мене, часом, виникає така думка, і мені треба, щоб ви не давали мені так думати.

КОРОЛЕВА. Ну, гаразд, побачимо. Відпочинь отам, у ліжкові Короля. Ти не спала. А я ляжу тут, у самітньому ліжку бідного хороброго Герцога, хай допоможе йому бог.

КАРТИНА 4

Трохи пізніше. Королева і Дівчина застеляють ліжка, де вони спали. Входить Король. На ньому один черевик, і він дуже гнівається сам на себе.

КОРОЛЬ. О, прокляття! Пішов у двох черевиках, а повернувся в одному.

КОРОЛЕВА. Де ж другий?

КОРОЛЬ. Дайте мені спочатку виляти себе, зробіть ласку... Прокляття! Прокляття! Прокляття! Ну що, до біса, робитиму я з одним черевиком? Як я вийду на вулицю? (Скинувши те, що лишилося від шкарпетки, розтирає ногу.) У цьому театрі деś може бути взуття. Дівчино, подивіться, будь ласка, чи не знайдеться для мене пари черевиків.

ДІВЧИНА. Ви загубили черевика? Як може людина загубити черевика? Голову, серце, розум, але — загубити черевика?..

КОРОЛЬ. Прошу, знайдіть мені черевика, бодай мене грім побив! Де ведмідь? Де хазяїн ведмеда?

КОРОЛЕВА. Вони працюють. Ведмідь б'є у тарілки, а хазяїн співає. На ньому різнокольорні куртка й шапка.

КОРОЛЬ. А на ведмедеві?

КОРОЛЕВА. Теж барвиста шапка.

КОРОЛЬ. О, прокляття! Як звуть цього ведмеда? Ні, не кажіть мені, я вгадаю. Великий батько Лір? Колись і мене звали Ліром, бодай мені лихо.

КОРОЛЕВА. Куди подівся ваш черевик?

КОРОЛЬ. Кайся, молоток, кайся, шматок, кайся, ремінець, соломка, кайся!¹

КОРОЛЕВА. О, кажіть іще, Блазню!

КОРОЛЬ. Прокляття, прокляття, прокляття — кажу я! Молоток, шматок, ремінець! Ви знайшли мені черевика, Дівчино?

ДІВЧИНА. Ні, Королю!

КОРОЛЬ. О, прокляття!

КОРОЛЕВА. Може, ви заговорите, нарешті, по-людськи?

КОРОЛЬ. Як почуває себе Мати? Дитина?

КОРОЛЕВА. Здорові.

КОРОЛЬ. Мовчазний Юнак? Він повернувся?

Дівчина обертається і дивиться на Короля.

КОРОЛЕВА. Ні, але повернеться.

КОРОЛЬ. О, прокляття, прокляття, прокляття! Як назвали хлопчика?

КОРОЛЕВА. Він Хлопчик, і вони знають це, і сам він знає це. Хлопчик — це і є Хлопчик. Він чудово прожив день без імені.

КОРОЛЬ. Назвіть його Джорджем. Хороше ім'я. Або Генрі. Теж хороше ім'я. Колись я знав польського клоуна на ім'я Станіслав. Його зовнішність не пасувала до жодної його ролі. Стась, і все. Стась. Прокляття, прокляття, прокляття! (Раптомо.) Я побився об заклад на свій черевик і програв. Назвіть його Фредеріком. Фредерік — звучить добре.

КОРОЛЕВА. Програла черевика?

КОРОЛЬ. Еге ж, програв черевика. Програв черевика! Робітникам, що ламають старі, гнилі будинки отут поблизу. Я гадав, що зароблю кілька мідяків після цілого дня невдач. Адже сьогодні — ні-чо-гі-сінь-ко, тільки маленький хлопчик дав мені оце. (Показує заводну іграшку.) Я, певно, ніколи не побачу цього хлопчика, але колись — він тоді вже постаріє — маленький хлопчик так само дасть і йому що-небудь. Десятник і десять-одиннадцять робітників, білих та чорних, пили навстоячки каву біля маленького багаття серед руїн. Назвіть його Патріком. Чудове ім'я! «Слухайте, усім вам треба посміятись», — сказав я. — А мені — ковток вашої кави». Тоді десятник налив мені кухоль, а хтось з робітників дав сигарету. Лапатий сніг падав і падав... «Я розсмішу вас», — сказав я. «Ми сьогодні сміялися цілісінський день», — відповіли вони. — Стіни падають і смішать нас». Тоді я сказав: «Я примушу вас плакати». (Дивиться на Матір і сплячу дитину.) Назвіть його Робертом. Чудове ім'я! «Ти? Примусиш нас плакати?» — спитали вони. — Як саме?» «Я актор». «Оце добре», — сказали вони. — Коли хоч один з нас заплаче, хоч один, кожний дасть тобі по монеті. Та коли ти провалишся, що ти даси нам?» Я не вагався. «Мій черевик», — сказав я. — Черевик з правої ноги». Назвіть хлопчика Джоном. Джон — одне з найкращих імен.

КОРОЛЕВА. І ви прогнали?

КОРОЛЬ. Гай-гай, світ тепер сміється. Робітники теж сміються. Навіть коли йде сніг. Я зіграв сцену із спійманим злодієм; ця сцена примушувала світ плакати лише кілька років тому. Я показав голодного, що вкрав

¹ Безглуздий набір слів (прим. перекладачів).

яблучний пиріг. Назвіть хлопчика Річардом. Ах, Річард—славне ім'я! З цим іменем йому добре житиметься. Якби мене назвали Річардом, я міг би стати шеф-кухарем! Я зіграв сцену знехтуваного коханця, та вони лише реготали, хоч і не так сильно, щоб плакати від сміху... Я зшахрував трохи, бо знав, що програю, і зіграв іще уривочок із сцени про осміяного промовця, який говорить благородні слова, а люди тільки те й роблять, що кидають в нього гнилі овочі. А потім трошки із п'єси про боязкого юнака. Невже минуло вже двадцять років після того, як вона примушувала всіх плакати? Робітники тільки сміялися. Вони пили каву, палили сигарети і сміялися. Я нахилився, щоб зняти черевики, але десятник сказав: «Та лиши ти його собі, блазню, лиши його». Я відмовився. Я можу бути безсоромним жебраком, але я гордий актор. Прокляття!

КОРОЛЕВА. То була тільки забава. Вони пожартували.

КОРОЛЬ. Жінко, клянусь богом, я не жартував. Що сталося із світом, хай йому біс? З робітниками? В жодному оці—жодної сльозини! Я втратив свою майстерність, хіба ж тут до черевики?

Вибух. Чути, як падають уламки. Голоси.

Це вони. Прокляття, прокляття, прокляття! (Раптом.) Вони навіть давали мені гроші, та я відмовився.

КОРОЛЕВА. Ви не мали права відмовлятися.

КОРОЛЬ. А мав я право провалитися? Ні, але я провалився. (Дивиться на своє ліжко.) І ось воно, моє ліжко.

КОРОЛЕВА. Лягайте. Ви не спали і не відпочили. От чому ви провалились.

КОРОЛЬ. Чи так воно, Жінко? Чи так?

КОРОЛЕВА. Лягайте.

КОРОЛЬ. О, я хочу лягти, Жінко. Страшенно хочу. Щоб не підвестися більше... (Лягає.) Прокляття, прокляття, прокляття мені за провал! Назвіть хлопчика Блазнем. (Засинає.)

КАРТИНА 5

Через годину або дві. Король ще спить. Ведмідь прикутий до підлоги. Батько репетирує з Герцогом і ведмедем. Королева й Дівчина накривають на стіл; з їжі—тільки хліб.

БАТЬКО. Добре, Максиме. Дивись уважно. (Обіймає Герцога.) Він мій друг. Твій друг. Він врятував нам життя. Тепер, коли ми повинні дбати про жінку з дитиною, нам потрібна його допомога. Замість маршировки, музики, пісень і танців—боротьба! Людина і ведмідь. Герцог і ти, Максиме.

(Обіймає Герцога.) Бачиш? Я обіймаю його, але ніжно, ніжно. Розумієш? Він друг, дорогий друг. Він потрібний нам. За три години роботи без жінки я і ти, Максиме, не заробили нічогосінько, жодного мідяка. Щоправда, погода була проти нас, але з жінкою і в найгіршу погоду нам завжди щось перепадало. (Герцогові.) Усе гаразд, тепер не бійтеся, Герцог. Максим розуміє. Адже ти розумієш, Максиме? Друг. Дуже дорогий друг. Ти повинен гратися з ним у боротьбу. Не треба боротися по-справжньому. Він людина, а ти ведмідь, це не одне і теж.

Ведмідь слухає, повертає голову, наче силкуючись зрозуміти.

Ви готові, Герцог?

Королева й Дівчина зупиняються, щоб подивитись.

ГЕРЦОГ. Боротьба, знаєте, не моє амплуа. Я готовий, але я ніколи не боровся. Ані з людиною, ані з ведмедем. (Обертається.) Мені хотілося б, щоб Король не спав.

БАТЬКО. Максим—тямуща людина, ну, в моєму розумінні він людина. Він дужчий за десятьох дужих людей, але він водночас лагідний. Батько і брат для тих, кого він любить.

ГЕРЦОГ. Я люблю Максима, та чи любить Максим мене?

БАТЬКО. Він починає любити, якраз починає. Він відчуває, що тут усі друзі, але ще не певен цього. Я вчу його зараз, а він вчиться швидко. (Дає ведмедеві грудку цукру, другу простягає Герцогові. Герцог починає їсти.) Ні, ні. Дайте цукор Максимові.

Герцог підходить до ведмеда, простягає йому цукор, але той не бере.

ГЕРЦОГ. Бачите? Він зовсім не любить мене.

БАТЬКО. Максиме! Мій хлопчику! Це наш друг. Твій друг. Візьми в нього цукор. (Максим вагається.) Візьми, Максиме. (Ведмідь не бере.)

ГЕРЦОГ. Я хочу допомогти. У нас тепер є дитина, ми повинні піклуватися про неї. Цілий день я бачив найрізноманітніші речі, які мені хотілося вкрати для Хлопчика, але я став боязкий. Я нічого не вкрав.

ДІВЧИНА. Я рада, бо хвилювалася, що ви можете вкрати і я ніколи не побачу вас.

ГЕРЦОГ. Я просив, та я поганий жебрак. Як усі призові боксери. Я повинен допомогти, і край. Ведмеда я не боюся. Тільки я не борець. Може, нам краще боксувати?

БАТЬКО. О, ні, то американський спорт. А ведмідь—європеець. Коли б ви випадково вдарили його, зробили б йому хоч трохи боляче, зовсім мало, він би розлю-

тився і почав вбивати. Бокс швидкий і шалений, Максим ніколи б не зрозумів його. Боротьба — інша справа. Скоро він пов'яже її з простою забавою звірів. Не бійтеся.

ДІВЧИНА. Дуже прошу, не треба. Мені страшно. Я люблю ведмедя, як і всі ми. Та в боротьбу людини з ведмедем люди все одно ніколи не повірять.

Герцог повільно, з хрускотом гризе цукор.

БАТЬКО. Повірять чи ні, але вони люблять боротьбу, і це приносить гроші. Вулиці, ярмарки, карнавали, може, навіть ми попадемо і до цирку. Моє лихо в тому, що я маленький, не партнер ведмедеві, а Герцог величезний, майже такий великий, як ведмідь, і їхня боротьба дала б нам чимало грошей. Коли боремось ми, це жарт. (Швидко.) Нумо, Максиме! (Хапає Максима, намагається повалити його. Ведмідь підіймає його, гойдає, цілує, бурмоче щось, ніжно опускає.) Бачите? Так не піде. Я пробував. Якби я раптом вдарив його, він не перестав би любити мене. (Герцогові.) Якщо сьогодні ввечері ми будемо працювати неквапливо й терпляче, завтра ми покажемо нову велику виставу. Ну, Максиме, мій батьку, мій брате, мій сину, слухай мене. Ця людина — наш друг!

Він обіймає Герцога. Король, напівсонний, сідає в ліжку, дивиться й слухає.

ДІВЧИНА. Ні. Ні! Щось інше. Герцог добрий, і він спробує, він спробує все, щоб допомогти, але це ні, мені страшно.

ГЕРЦОГ. Тому, що ви кохаєте мене, Дівчино? Це правда?

Королева простягає до Дівчини руку, наче для того, щоб вона сказала правду.

КОРОЛЕВА. Звичайно, вона любить вас, Герцог. Ми всі вас любимо. Ви добрий.

ГЕРЦОГ. Я кажу про кохання, Королево. Кохає вона мене, чи це було тільки минулої ночі? Інший час — інша пісня?

ДІВЧИНА. Я кохаю вас.

КОРОЛЕВА. Зажди хвилинку, дитино.

ГЕРЦОГ. Ми всі голодні, холодні й самотні, та коли ви не кохаєте мене насправді, без вагань, як не кохали минулої ночі, не треба прикидатись.

ДІВЧИНО. Я кохаю вас.

КОРОЛЕВА. О, заждіть, заждіть. Кохання говорить дивною мовою. Людино, вона справді любить вас. Звичайно, вона любить вас. Ви не тільки добрий, ви сповнені краси, якої жодна жінка не могла б не любити в своєму обранцеві і в чоловіках взагалі. (Зупиняється.)

ГЕРЦОГ. Далі, Королево.

КОРОЛЕВА. Але їй соромно, що, кохаючи вас, вона кохає також...

ДІВЧИНА. Ні. Ні!

КОРОЛЕВА. ...Мовчазного Юнака. У дні вашої молодості, вашої слави, з вами було те саме. Пам'ятаєте? Звичайно, пам'ятаєте!

ГЕРЦОГ. Пам'ятаю, Королево. (До дівчини.) Дякую вам за нещирість, Дівчино, і, дуже прошу, не журіться. Не журіться. Я ваш друг. (Дівчина кидається йому на груди, схлипує. Герцог, посміхаючись, заспокоює її. Тихо.) Я справді ваш друг.

Дівчина звільняється з обіймів, іде до Королеви. Герцог оглядається і йде до Короля. Несподівано повертає до дверей.

КОРОЛЕВА. Герцог! (Герцог зупиняється. Вона підходить до нього, бере його за плечі і повертає.) Що трапилось, Людино?

ГЕРЦОГ (начебто кажучи: «Я хочу просити в бога ласки»). Я іду просити... (Жест жебрака.)

КОРОЛЕВА. Ви голодні. З'їжте хліба.

ГЕРЦОГ. Хліб, Королево? (Бореться із своїми почуттями, зводить очі вгору, говорить гірко, але з силою.) Віддайте хліб ситому Юнакові! (Серйозно.) О, пробачте мені. (Вибігає.)

БАТЬКО. Він старий для вас, Дівчино.

ДІВЧИНА. І зовсім не старий! Це моя любов занадто маленька. Ніхто не кохає сильніше за нього, і все ж таки я кохаю іншого. А мовчазний Юнак не знає, що я живу на світі... О, я ненавиджу кохання.

БАТЬКО. Ви можете втратити їх обох і знайти іншого чи двох інших і втратити їх теж, бо кохатимете занадто сильно чи занадто мало. І все ж таки світ існує, а ви на сцені, в самому центрі. У коханні немає розсудливості, немає справедливості, немає вибору. (Показує на дружину.) Ведмідь любив її. А я спочатку — ні. Ведмідь задоволено буркотів, коли бачив її. Його душа ставала м'яка і ніжна. Моєю дружиною могла б стати або вона або якась інша дівчина. Ведмідь вирішив за мене, і ось вона — мати мого сина, мого первістка. Чи була вона єдиною в світі, призначеною стати матір'ю мого сина? Ні, Дівчино. Але це сталося. Це сталося, і тепер цього не зміниш. Світ старий, Дівчино. Час безконечний, а кохання — це пусте слово, коли ти не повинен дбати про ведмедя або хлопчика, якого треба викохати й довести до пуття.

ДІВЧИНА. Я хочу вірити в кохання, Королево, хай буде воно словом або іще чимось.

БАТЬКО. Те слово гарне, та в коханні є іще дещо. І саме воно нелегке. Що ж воно таке? (Майже швидко.) Ну... встати рано, зустріти новий день і працювати, яка б не була робота. А крім того, кохання — це... хто зна... Я кохаю її. І я люб-

лю Хлопчика, отого, біля неї. Що це значить? Що все це значить? Це значить, що я повинен навчити ведмедя боротися з високою людиною і не поранити її. Герцог пішов, але ж він повернеться, правда?

КОРОЛЕВА. Хотілося б знати. На очах у бідолахи були сльози.

ДІВЧИНА. Сльози в нього на очах? Він тут свій. І ось він пішов, а я лишилась, хоч і не маю права на цю домівку. Він сказав неправду заради мене, Королево, жаліючи мене. Який театр я знала? «Одна картоплина, дві картоплини...» Це називається бути актрисою? Я присягала прапорові. Хіба це акторська гра! «Привіт тобі, мій милий...» Хіба це з опери? Я прийшла сюди така розгублена, а він знайшов мене, допоміг і захистив мене. Він врятував мені життя. І за той час, що я тут, я зрозуміла більше, ніж за все своє життя. Він казав неправду, щоб я знайшла притулок, а я сказала правду, щоб прогнати його. Королево, зараз я піду й знайду його, і попрошу пробачити, що я так правдиво й підступно збрехала йому. І потім піду своїм шляхом.

КОРОЛЬ (підводиться, тихо говорить). Ну, коли хтось тут і повинен гніватись, то це я. Гніватись, бо ми нічого не знаємо і не можемо нічого навчитися. Та навіть я, Дівчино, не гніваюсь через це, і вам не треба. Нічого не вдієш. Якби ми жили в палаці, а не в цій печері, було б те саме. Коли б ми мали все і навіть більше, ніж все, було б те саме. Якби ми любили бога і він любив нас, було б те саме. І я не гніваюся. Не можу гніватись. Такий світ, такі ми, та й годі, тільки ми не розуміємо цього.

ДІВЧИНА. А чому це так, Батьку? Чому?

КОРОЛЬ. Так воно ведеться.

ДІВЧИНА. А брехня?

КОРОЛЬ. Не треба брехні. Навіщо вона? Для того, щоб терпіти! З гумором, якщо можна. Без пробачень, без подиву, без жалю, без сорому, без якоїсь системи або порядку, складніших, ніж гречність і любов. Не гнівайтесь на себе за те, що ви така, яка є. Коли гадаєте, що ви не є втіленням правди й краси, можливо, ви помиляєтесь.

ДІВЧИНА. Дякую, Батьку. Але це не моя домівка.

КОРОЛЬ. Вона й не наша домівка. Та ми ж тут! Мої батьки й на думці не мали, що мені доведеться тут жити. А якби вони колись і думали про таке, як змушені думати багато інших людей, то все одно ця печера не придатна для житла. Вона для ведмедя чи таких, як ведмідь. Ми — інші створіння. Ми знаємо досить, щоб зрозуміти, що ми не знаємо нічого. І це жахливо й прекрасно. А звірі не знають нічого, та вони й не розуміють, що не знають нічого, і це не жахливо і не прекрасно, просто так. Оцього звуть Максим. Та його мати ніколи

не давала йому імені. Вона дивилася на нього, і це був Ведмідь, а не тигр, чи кріль, чи яструб. Ми думаємо і пам'ятаємо, і говоримо, і сміємось, і співаємо, і танцюємо, і свідомо робимо ще багато дечого. Ми робимо це все, і тому це місце не для нас. Це не наше місце. Це — печера. Що нам робити в печері? Ми ж янголи. Що робимо ми у людській плоті? (Пауза.) Чому ми щосили, але безпорадно намагаємось удати, що належимо цій плоті, що ми повинні залишатися тут і це — наше місце? (Йде до дверей.) Тепер піду шукати черевика. Я провалився і знаю це. (Йде.)

ДІВЧИНА. Я теж зараз піду.

БАТЬКО (кричить). Ні, лишіться, Дівчино! Ви так допомогли моїй дружині й синові.

ДІВЧИНА. Він не повернувся. Я думала, він повернеться. Думала, він кохає мене.

БАТЬКО. Чому ж ви думаєте, що ні?

КОРОЛЕВА. Уранці він кохав.

ДІВЧИНА. Уранці. Який далекий той ранок! Він кохав мене вранці, а тепер вечір, і він не повернувся. Немає рації лишатися тут. Прощайте.

БАТЬКО (кричить). «Прощайте!» Усі завжди кажуть «Прощайте». Але ж вам нікуди подітись. Так лишіться ж, лишіться!

Гучний, веселий стукіт у двері. Королева й Дівчина дивляться одна на одну з надією і страхом. Батько йде до дверей, відчиняє. Це Десятник з Помічником-негром.

ДЕСЯТНИК (входить, дивиться на всіх, потім тихо говорить). Що це? Ми постукали жартома. Люди? Тут? А там що таке?

БАТЬКО. Мій ведмідь. А ви хто, сер?

ДЕСЯТНИК. Десятник. І жінки... Що вони тут роблять?

БАТЬКО. Хвилину тому вони сперечалися про кохання. Як воно виникає і що означає. Може, ви поясните їм... Що воно означає?

ДЕСЯТНИК. Не знаю, знаю тільки, що настала черга висадити в повітря цей красивий старий будинок. (Дивиться вгору.)

БАТЬКО. Висадити? Це театр.

ДЕСЯТНИК. Так, так, але завтра вранці його все одно зруйнують, найпершим у кварталі. І решту будівель у цьому районі теж. Житлові будинки, установи, крамниці, церкви — все старе, прогниле, непридатне, — щоб звільнити місце новим. Та я люблю кожну руїну, яку доводиться валити моїм людям. Подивись угору, Джеймі, — висока й красива будівля, правда?

БАТЬКО. Гаразд. Якщо ви прийшли, то погляньте туди. Це моя дружина. Вона стала матір'ю сьогодні вранці. Біля неї мій син. Їх не можна тривожити, їм треба одужати.

ДЕСЯТНИК (біля ящика). Чи не дозволите мені сісти? Я дуже хочу посидіти тут.

КОРОЛЕВА. Прошу, сер.

ДЕСЯТНИК (загадково дивиться на неї). Дякую. (Сідає, дивиться на Дівчину.) А дівчина? Ваша дочка?

КОРОЛЕВА. Як вважати.

ДЕСЯТНИК. А ви як вважаєте?

КОРОЛЕВА. Три місяці старий актор і я живемо тут. Він знайшов цей театр вранці, а я знайшла його вдень. Він назвав мене Королевою, я його — Королем. Згодом, місяць тому на це місце натрапив старий призовий боксер, а вчора його знайшла Дівчина. Зрештою, у нас — сім'я: великий Актор — вільна людина, що жебрачить на вулицях, тільки б не залишати театру, і я, і боксер, і Дівчина, яка мені справжня дочка.

ДЕСЯТНИК. Великий Актор? Скільки черевиків він носить?

КОРОЛЕВА. Два, коли вони у нього є. Та тепер у нього один.

ДЕСЯТНИК. Ми знаємо його. Сьогодні вдень він страшенно розсмішив нас. Мадам, які у вас турботи?

КОРОЛЕВА. У мене, сер? Ніяких.

ДЕСЯТНИК. А вашої родини?

КОРОЛЕВА. Любов, звичайно, і як зберегти життя та любов. А що турбує вас?

ДЕСЯТНИК. Як краще, швидше, найбезпечніше й дешевше зламати оцей... будинок, а потім прибрати уламки.

КОРОЛЕВА. Просто.

ДЕСЯТНИК (виймає з кишені шматок хліба.) Можна?

КОРОЛЕВА. Будь ласка, сер. І запити?

ДЕСЯТНИК. Ні, дякую, тільки хліб. Я збентежений, і моїм зубам потрібна робота. Я не мастак говорити, і думати теж, якщо хочете знати. (Жує.) Джеймі!

ДЖЕЙМІ. Слухаю, сер.

ДЕСЯТНИК. Що ми можемо зробити?

ДЖЕЙМІ. Я міг би розшукати старого і повернути черевика. Я сховав його в надійному місці. Старий ніколи не знайшов би. Просто я подумав: треба сховати в надійному місці.

ДЕСЯТНИК. Мати й дитину не можна ціпати, Джеймі.

ДЖЕЙМІ. Не можна, сер.

ДЕСЯТНИК. Завтра п'ятниця, післязавтра субота, а потім неділя. (Міркує хвилину, потім говорить рішуче.) Джеймі, скажи моїм хлопцям, скажи моїй команді, скажи їм усім разом і кожному окремо, ти чуєш, Джеймі?

ДЖЕЙМІ. Так сер.

ДЕСЯТНИК. Усім разом і кожному окремо: «Хлопці, він говорить: ми всі повинні хворіти завтра і післязавтра». Вживеш прізвисько, яке ви дали мені, я не проти. Скажи їм: «Божевільний говорить, ми всі повинні хворіти завтра і післязавтра». І край. Захворіти. Всі. Вдома. У ліжках. Кашляти й потіти. Я хочу

старанно все продумати. А це може забрати в мене трохи часу.

ДЖЕЙМІ. Слухаю, сер.

ДЕСЯТНИК. Джеймі!

ДЖЕЙМІ. Слухаю, сер.

ДЕСЯТНИК (виймає з кишені гроші). Знайди велику Людину і поверни черевика, а потім зайди до крамнички, куди ми всі ходимо снідати. Купи нам... Ну, ти знаєш, Джеймі, що ми любимо... тільки багато, я страшенно зголоднів.

ДЖЕЙМІ. Так. Усі хворі до понеділка.

ДЕСЯТНИК. Джеймі!

ДЖЕЙМІ. Слухаю, сер.

ДЕСЯТНИК. Якщо хтось питає, чому... (Довго мовчить, потім швидко говорить, хитаючи головою.) Ніяких «чому».

ДЖЕЙМІ. Так, сер.

Джеймі хутко виходить. Десятник продовжує жувати.

КОРОЛЕВА. А мені б хотілося спитати: чому?

ДЕСЯТНИК (по черзі дивлячись на всіх). Правду?

КОРОЛЕВА. Якщо ви знаєте правду, сер.

ДЕСЯТНИК. Знаю, Королево. Король проходив біля нас, коли ми припинили роботу, щоб випити кави й покурити. Він сказав, що за гріш розсмішить нас. А мої люди сказали: «Та ми й так сміємось весь час. Зроби так, щоб ми заплакали, і ти одержиш багато грошей». І він грав, грав добре, а ми лише сміялися, усі сміялися, крім одного, Королево, наскільки я знаю, — крім мене! Цей один гірко плавав з тієї хвилини, як великий Актор почав, і до кінця. Я був щиро зворушений, коли Актор відмовився від наших грошей і програв свого черевика. (Пауза.) Зворушені були, мабуть, і інші, та жоден з нас не бажав, щоб хтось знав про його жалість і любов до Батька. Ось чому.

КОРОЛЕВА. Я гадала, заради дитини.

ДЕСЯТНИК. Ні, у мене свої діти, я знаю їх і люблю, розумію або ж не розумію і, мабуть, ніколи не зрозумію. Я роблю так заради Батька. Короля. «Божевільного». Блазня. Батька дитини. (Раптом підводиться і тихо говорить.) Тепер я мушу прогулятися і поміркувати над цим.

Іде. Дівчина дивиться на всіх, підходить до ведмеда, кладе голову йому на плече, потім вибігає.

БАТЬКО (кричить). Максиме, я бажав би, щоб тобі подобались не тільки вродливі дівчата!

КАРТИНА 6

Понеділок. Рано-вранці. Батько і мати вже встали. Дитина в неї на руках. Ведмідь чекає. Їхня корзина запакована. Королева й Король теж встали. Усі мовчки кінчають збиратися, пакують клунки, зав'язують мотузки.

КОРОЛЬ. Ну от, Королева.

КОРОЛЕВА. От так, Королью.

КОРОЛЬ. Понеділок.

КОРОЛЕВА. Справді понеділок. Перший день тижня.

КОРОЛЬ. І останній день «Світу».

КОРОЛЕВА. Що ви, облиште!

КОРОЛЬ. Та ні, так і справді зветься цей театр. Я побачив напис на фронтоні лише вчора.

КОРОЛЕВА. Я і гадки не мала. Так чи інакше, у вас обидва черевики, і у мене запаковані всі мої речі.

КОРОЛЬ. І ми добре їли останні дні.

КОРОЛЕВА. Так.

КОРОЛЬ. Є ще один покинутий театр, світло погасло там багато років тому. Трохи далі на схід.

КОРОЛЕВА. О, ні, ні.

КОРОЛЬ. То куди?

КОРОЛЕВА. Де всі інші. Я не заперечую.

КОРОЛЬ. Одні... самітні?

КОРОЛЕВА. Яке дивне запитання, Королью. Яке дивне слово. Хто буває самітним?

КОРОЛЬ. Ви. Ви були самітні, коли я жив поруч. Чи не так?

КОРОЛЕВА. Мені здавалось, що це так.

КОРОЛЬ. Ну, то дозвольте мені хоч понести ваш клунок, поки ви ще тут. Самому мені нічого нести.

КОРОЛЕВА (лагідно). Справді? Лише поки я тут?

Король посміхається.

Ніколи я як слід не розуміла світу поза театром. Де він і як можна туди увійти?

КОРОЛЬ. Я теж не розумів, але я питаю, і ми визнаємо.

БАТЬКО. Нам буде дуже приємно, якщо ви обоє підете з нами.

КОРОЛЕВА. Ви дуже люб'язні. Тільки я не можу.

МАТИ. Буде добре. Я знаю. Всього буде вдосталь. І нам потрібна ваша допомога.

КОРОЛЬ. Герцог міг би навчитися боротись з ведмедем абощо.

БАТЬКО. Так, так, це дуже допомогло б.

КОРОЛЬ (озирається). Ну...

Чути кроки, потім стукіт у двері. Король відчиняє. На порозі Герцог, за ним мовчазний Юнак.

ГЕРЦОГ (обдивляється, вітаючи кожного кивком голови). Ну, ось він. Де Дівчина?

КОРОЛЕВА. Вона пішла невдовзі після вас, Герцог. Шукати вас.

ГЕРЦОГ. Я шукав Юнака. Він не може говорити, але розуміє все, і я сказав, що Дівчина кохає його.

КОРОЛЕВА. Юначе! Ти кохаєш Дівчину?

Юнак дивиться на Герцога, потім на Королеву і ствердно схиляє голову.

Вже кілька днів, як вона пішла. Та вона десь поблизу. Шукай. Ти знайдеш її. Бо вона шукатиме тебе.

Повільно й задумливо входить Десятник. За ним Джеймі з паперами — планами, кресленнями — в руках. Десятник вітає всіх, поглядає на годинник.

КОРОЛЬ. Ми йдемо. І дуже вам вдячні.

ДЕСЯТНИК (підходить до Короля, уважно дивиться на нього). Щасті вам, батьку. Щасті вам всім. (Виходять разом із Джеймі.)

БАТЬКО (Герцогові). Підемо разом. Ви потрібні нам. Спочатку працюватимемо на вулицях, та незабаром нас запросять і до цирку, я певен.

Герцог замислюється, не відповідає. Батько і Мати ніяково посміхаються всім і мовчки прощаються. Батько одв'язує ведмедя, Вони прямують до виходу.

КОРОЛЕВА. О... (Мати зупиняється.) Можна мені подивитися на хлопчика востаннє?

Мати квапливо підходить до Королеви, Королева пильно вдивляється в дитину, потім схиляє голову. Батько, Мати і ведмідь ідуть. Усі, і ведмідь так само, махають на прощання. Герцог оглядається, спантеличений тим, що Дівчини немає. Мовчазний Юнак мовчить, киває й хоче йти. Герцог зупиняє його, хитає головою, дивиться вгору. Вони мовчки чекають. У відчинених дверях з'являється Дівчина.

ДІВЧИНА. Я прийшла по свого чоловіка, якщо він прийме мене.

Герцог обертається і дивиться на неї. Дівчина біжить до нього. Герцог кладе одну руку їй на голову, другу — на голову Юнака. Вони мовчки дивляться одне на одного. Повільно-повільно Герцог підштовхує їх назустріч одне одному, і вони обнімаються. Герцог дивиться вгору.

ГЕРЦОГ. Дякую, сер.

Він вибігає. Король і Королева обіймають Юнака і Дівчину, які пригорнулися одне до одного, потім мовчки пропонують їм йти. Юнак і Дівчина, обійнявшись, виходять.

КОРОЛЕВА. Ну, Королью. (Вона дивиться навколо і вгору, посміхаючись.)

КОРОЛЬ. За хвилину я дожену вас.

Королева посміхається йому і прямує королівською ходою до дверей. Король озирається на всі боки, потім говорить в зал.

КОРОЛЬ. Прощаюсь з тобою, печеро, укриття, лігво, домашнє вогнище, церкво, світе, театре, з любов'ю й ніжністю прощаюсь. (Заводить іграшку.) Прощаюсь і вітаю тебе! (Махає на прощання і швидко виходить.)

Завіса.

З англійської переклали
Юрій ЛІДСЬКИЙ та Ніна НОВОСЕЛИЦЬКА

ІОАХІМ ГОЛЛЬ

Пірати в мистецтві

Влітку 1899 року власник великої текстильної фабрики і розкішної вілли Фрідріх Вільгельм Шлоттер із своєю дружиною Клотільдою подорожував по Італії.

Шлоттер був дуже практичною людиною і завзятим колекціонером творів мистецтва.

Під час огляду Помпеї подружжя зупинилося, щоб відпочити в тіні якоїсь зруйнованої будівлі. Коли їхній провідник кудись відійшов, з руїн визирнув маленький обірванець. Боязко озиравшись і щось швидко промовляючи, хлопчисько показав Шлоттеру стару, облану по краях керамічну чашу. І хоч німець погано розумів італій-

ську мову, він збагнув, що йому пропонують річ, знайдену в цих руїнах.

Покликавши провідника, Шлоттер попросив його бути перекладачем. Виявилось, що хлопець знайшов цю чашу сьогодні, в одному місці, до якого ще не добралися археологи. Сума, яку зажадав хлопець, свідчила, що він добре розуміє цінність знахідки.

Шлоттер подумав, що в Німеччині йому б довелося заплатити за цю річ втричі більше, і він купив у хлопця його знахідку, навіть не торгуючись, потім запитав, чи варто продовжувати тут розшуки.

— О, синьйор! — переклав провідник відповідь хлопця. — Хлопець божиться усіма мадоннами, що тут можна знайти ще багато чого. Але він каже, що займатися розкопками дуже небезпечно. Скрізь вартують озброєні наглядчі.

Але Шлоттер уже прийняв рішення. Він сунув хлопцеві кілька монет і пообіцяв ще більше, якщо той допоможе в розшуках.

Клотільда лишилася на місці, а її чоловік з провідником попрямували за хлопцем. І Шлоттеру справді пощастило! Незабаром він повернувся, спітнілий і втомлений, але на обличчі його сяяла щаслива посмішка. Під своєю курткою фабрикант ховав маленький погнутий бронзовий келих.

Вечері на терасі готелю Шлоттер гордовито демонстрував свої знахідки, викликаючи загальне захоплення присутніх. Лише якийсь худорлявий сивий панок, що сидів за сусіднім столиком, слухав його з глузливою посмішкою. Потім він потягнувся до знахідок, щоб роздивитися їх зблизька. Надівши на носа пенсне, панок уважно оглянув керамічну чашу і келих. Потім зірвав з носа пенсне і сказав Шлоттеру, що хоче поговорити з ним віч-на-віч.

Німець пересів до його столика.

— Ви стали жертвою примітивної фаль-

сифікації, шановний пане! — почав розмову сивий панок.

— Фальсифікації? — схопився Шлоттер.— Ви жартуєте!

— Я готовий битися об заклад, що цей келих пролежав там лише кілька хвилин, щонайменше годину,— засміявся новий знайомий Шлоттера.— Прошу, гляньте уважно сюди. Бачите, келих має зелено-голубий колір, як і всі інші старі бронзові речі. Це вуглекислий окис міді. Але для виникнення окису необхідне повітря. По-вашому ж виходить, що цей келих пролежав сотні років у землі?

Сивий пан присунувся ближче до Шлоттера.

— Ви можете покластися на мене. Я ж не якийсь там агент торговельної фірми, що пропонує вам купити підробку під виглядом справжнього твору мистецтва. Я мистецтвознавець, і мій обов'язок — перешкодити тому, щоб в обігу з'являлися отакі фальшивки.

— Це ж неймовірно, нечувано...— лише спромігся промовити Шлоттер, згадавши про свої гроші.

— Вам пощастило,— заспокоював його мистецтвознавець.— Адже ви натрапили на дрібненького шахрая. А взагалі, не треба сприймати свою невдачу так трагічно. Жертвами різних фальсифікацій часто ставали навіть відомі мистецтвознавці, музеї, наукові заклади. Минулого року в Берлінському музеї на почесному місці було виставлено античну мармурову голову. В щорічнику прусських королівських музеїв її назвали «дуже цінною й оригінальною скульптурою». Але виявилось, що це простісінька фальшивка!

Старий ковтнув вина, вмотивувавшись зручніше у кріслі й повів далі:

— У Копенгагені, в міському музеї, виявили, що на одній статуй атлета, яку до того помилково вважали античною, були навіть штучно зроблені тріщини. Я знаю випадок, коли якийсь фальсифікатор на справжній античний торс насадив нову голову. Лише через багато років фахівці звернули ува-

гу на те, що голова була непропорційально великою для цього торсу. Аналіз довів, що голову було зроблено з зовсім іншого сорту мармуру...

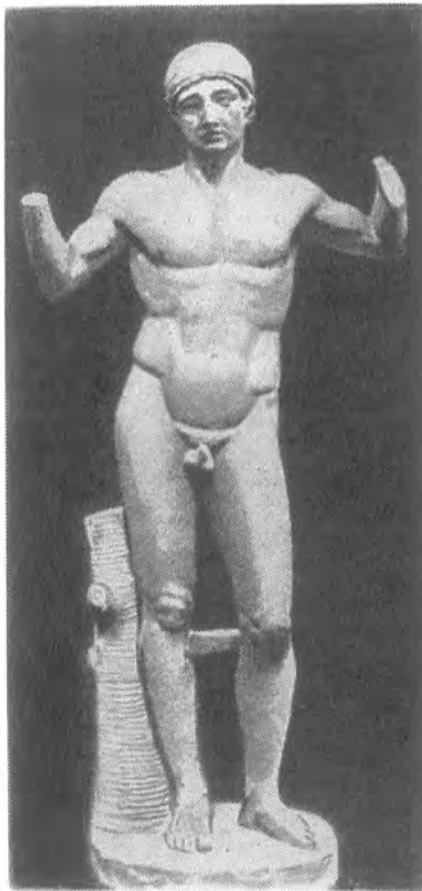
А скільки виявлено підробок з теракоти! Деякі з них були виготовлені так майстерно, що залишаються своєрідними шедеврами в цій галузі. Я можу назвати цілу групу — Гермес, Афродіта з Еросом, Одиссей... Ці роботи свідчать про велику творчу фантазію й технічне вміння їх авторів.

В усякому разі, на аукціонах за ці фальшивки платили величезні гроші...

— Все це ще раз доводить, що треба рішуче покінчити з шахрайством,— перебив його Шлоттер.— Поліція повинна негайно ж втрутитися й заарештувати всіх фальсифікаторів! Усіх до єдиного!

Старий мистецтвознавець у відповідь голосно розсміявся:

— Щоб покінчити з цим, треба дуже добре знатися на цій справі. Вона бере початок у сивій давнині. Фальсифікатори були вже серед стародавніх єгиптян. В єгипетських гробницях іноді знаходять прикраси, в яких поруч із справжніми коштовностями вставлені блискучі скельця. Чи, може, розповісти вам про фальшиві монети й фальшиві гирі? Повірте, вони такі ж старі, як і справжні... Чи не чули ви про відомий стокгольмський папірус? Це документ з III віку нашої ери. Так от, у ньому записано кілька рецептів для виготовлення фальшивих коштовних каменів. А славнозвісний Сенека твердить, що в стародавньому Римі існували великі артілі, що займалися цією справою. За часів середньовіччя на підробках спеціалізувалися переважно ченці та священнослужителі. Вони виготовляли фальшиві рукописи й реліквії. Монети, гирі, рукописи, картини, скульптури, — все це ставало об'єктом фальсифікації. І поруч з розвитком творчої техніки митців, вдосконалювалася й техніка фальсифікаторів...

Ця статуя атлета довгі роки зберігалася в одному з музеїв Копенгагена як «справжня антична скульптура». Але згодом виявилось, що вона являє собою ні що інше, як підробку. Об'єкти рук, штучно зроблений шар затверділої землі й бруду — все це було для фальсифікаторів лише засобом для того, щоб надати своїй підробці вигляду старовинної речі.

І Рафаель теж!

Залишимо тепер співрозмовників на терасі неаполітанського готелю й ру-

шимо по слідах фальсифікацій.

«Хто знає тисячі мистецтв, той знає й тисячу хитрощів»,— говорив Горацій. І справді, вже за стародавніх часів мистецтво й підробки існували поруч і часто були пов'язані між собою. Ось кілька прикладів.

Як розповідає легенда, колись в Афінах жили два художники, які змагалися між собою в точному відтворенні навколишньої природи. Одному з них якось вдалося так вдало намалювати кілька виноградних грон, що горобці злетілися й почали дзьобати намальовані ягоди.

Через якийсь час цього художника запросив до себе його колега. Він сказав приятелеві, що має для нього сюрприз,— картину, подібної до якої гість, напевно, ніколи ще не бачив. Треба лише відсунути вбік оту завісу на стіні — вона прикриває новий твір.

Гість підбіг до завіси й спробував ухопитися за неї. Але його рука сковзнула по стіні. Він повторив свою спробу — і лише тут збагнув, що його обдурили: завісу було намальовано!..

Славетний художник Джотто, який замолodu навчався в одного відомого майстра, полюбляв веселі витівки. Якось, коли вчитель вийшов, Джотто намалював муху на носі святого на ще не завершеній майстром картині. Повернувшись, учитель побачив муху й схопив віника, щоб зігнати її. Лише після кількох марних спроб він збагнув, що муха намальована...

Так само пожартував із свого вчителя і молодий Беккафумі. Але він посадив муху не на ніс, як блюзнір Джотто, а на ногу одного великомученика. Муха вийшла такою, що вражений вчитель обняв свого учня і вигукнув: «Ця муха — шедевр! Хай вона залишиться на своєму місці!»

І її залишили, бо цей великомученик був не дуже важливою персоною...

А ось що вчинив одного разу молодий Рафаель. Безсмертний творець Сікстинської Мадонни тоді ще не був знаменитим і жив дуже бідно — навіть не міг платити комірне своєму хазяїну.

Рафаель працював, коли розлючений хазяїн вбіг до кімнати і, грюкнувши кулаком об стіл, зажадав від Рафаеля, щоб той негайно ж сплатив борг. Художник спочатку розгубився, але тут в голові у нього майну-

Одна з численних теракотових підробок — скульптурне зображення Одисея, що зазнав корабельної аварії.

ла блискуча ідея, і він ввічливо попросив хазяїна дати йому ще пару годин відстрочки.

Коли хазяїн вийшов, Рафаель схопив палітру, пензель і почав гарячково працювати. Невдовзі він, насвистуючи, пройшов повз хазяїна, який стояв біля воріт, і кинув йому через плече:

— Ви можете взяти належні вам гроші, вони лежать на столі!

Хазяїн попрямував до кімнати. І справді, на столі лежала велика купа нових золотих монет. Та коли він поклав на них руку, вона сковзнула по дошці...

Рафаель майстерно намалював ці монети на столі.

Але чи можна ці й подібні їм випадки назвати фальсифікацією? Звичайно, ні. Це був лише невинний обман, обман без злого наміру, обман, що нікому не приносив користі, нікому й не шкодив. Отже, наша перша спроба натрапити на слід піратів у мистецтві не вдалася.

Коли ж почалися справжні фальсифікації? Чим вони були викликані? Чи мають своїх історичних попередників оті дрібні шахраї та фальсифікатори з Неаполя, різні «майстри» по античних статуетках, бронзових і теракотових виробах, малюнках і картинах?

Коли римляни розбагатіли...

В 212 році до нашої ери римський консул Клавдій Марцелл захопив грецьке місто Сіракузи. Він наказав вивезти звідти як воєнні трофеї численні скульптури. В Римі їх

провезли вулицями у тріумфальній процесії. Скульптури справили величезне враження на глядачів, і в Римі виникла мода на грецькі твори мистецтва.

Кожний, хто причислював себе до римського вищого світу, вважав за необхідне зібрати вдома колекцію грецької пластики. Патриції намагалися перевершити один одного числом і цінністю речей в своїх зібраннях.

Постачальники творів мистецтва не встигали задовольняти всіх бажаючих. На ринку грецької скульптури утворювалася загрозна порожнеча.

І тоді на сцену виступили як рятівники становища копіїсти. Вони взялися за молоток і різець, щоб дати змогу своїм співвітчизникам втішатися шедеврами грецьких майстрів...

Але справа не обмежилася простим копіюванням. Спритні гондлярі незабаром вже продавали вироби копіїстів під виглядом справжніх грецьких оригіналів. На них навіть з'явилися «власноручні» грифи славетних грецьких митців!

І пізніше фальсифікатори уважно стежили за модою й уподобаннями свого часу. Часто їм вдавалося вводити в оману навіть дуже обізнаних людей.

В 1402 році герцог Беррійський, який вважався добрим знавцем мистецтв, придбав в одного паризького торговця старовинну медалю з зображенням римського імператора Костянтина. До XVII сторіччя ця медаль вважалася античною. А насправді її виготовив у 1400 році один нідерландський майстер!

Згаданий герцог придбав загалом п'ять медалей із зображенням римських імператорів і в усіх п'яти випадках попався на гачок спритних фальсифікаторів!

В епоху Ренесансу — цього величного часу відродження античного мистецтва — народилося багато справжніх майстрів. Але одночасно з ними з'являлися й фальсифікатори.

Сплячий амур

Шлях митця в ті часи був не завжди прямим. Часто доводилося шукати обхідні, навіть — якщо виходити з теперішніх уявлень про мораль — нечесні стежки до слави. Такою стежкою якийсь час ішла й людина, котрій судилося стати одним з найгеніальніших майстрів усіх часів. Мова йде про славетного Мікеланджело.

Перші кроки його в мистецтві — це було наприкінці XV сторіччя — збіглися з роками зародження меценатства. Одним з визначних меценатів у тодішній Флоренції був Лоренцо Медічі. Він перетворив свій вели-

кий сад на скульптурну майстерню, де працювали талановиті майстри; там же Медічі виставив численні античні скульптури й барельєфи з своєї багатой колекції.

Мікеланджело, який в той час навчався у відомого флорентійського художника Доменіко Гірландайо, проводив кожну свою вільну хвилину в «академії» Медічі. І одного дня він вирішив випробувати свої сили у скульптурному мистецтві.

Для своєї першої роботи Мікеланджело обрав маску старого бородатого фавна. Він з завзяттям почав створювати копію. Поступово на мрамурі вимальовувалися форми маски, потім з'являлися окремі риси старого фавна. І ось роботу завершено. Мікеланджело відступив трохи назад, — він бачив, як це робили тут скульптори, — і оглянув свою роботу. Вона видалася йому дуже вдалою, навіть кращою за оригінал, бо якщо на останньому з'яв старечий беззубий рот, то в копії фавн мав чудові зуби.

Раптом Мікеланджело почув ззаду чийсь швидкі кроки. Це був сам Лоренцо Медічі.

Оригінальний вид, підробки: на справжній античний торс фальсифікатори посадили нову голову. Фальсифікаторів викрила їхня власна необачливість! Фахівці звернули увагу на те, що голова непропорційно велика.

Погляд знавця сковзнув по оригіналу і копії, потім зупинився на молодому скромному скульпторі, який тихо відійшов убік.

— У тебе добра рука! — сказав, посміхаючись, Медічі. — Але ти відійшов від оригіналу. Цей фавн дуже старий, у нього не може бути таких чудових зубів.

Медічі ще раз уважно подивився на молодого хлопця, запитав:

— Як тебе звуть?

— Мікеланджело Буонарроті, — відповів збентежений юнак.

Лоренцо Медічі не забув здібного хлопця. Він став його покровителем, почав давати йому численні замовлення. Але слава Мікеланджело ще не виходила за межі Флоренції. Лише в 1496 році про нього заговорили в Римі. Ось як це сталося.

Мікеланджело для власної втіхи створив скульптуру крилатого амура, що спить із погаслим смолоскипом у руці. Лоренцо Медічі, побачивши цю роботу, був вражений її довершеністю. В скульптурі чудово втілилися античні ідеали того часу. І тут Медічі спала хитромудра думка. Недаремно ж він належав до роду комерсантів!

— Це чудовий твір! — сказав він молодому митцю. — Але ти повинен надати йому стародавнього вигляду, такого, наче його щойно викопали з землі. Тоді він може принести тобі багато грошей. Якщо ти згоден, я можу взяти всю справу на себе.

І Мікеланджело зробив так, як радив йому меценат. Він тоді, звичайно, й гадки не мав, що робить щось погане, негідне митця.

Лоренцо Медічі надіслав амура в Рим відомому торговцю творами мистецтва Валтасару дель Міланезе, і той продав скульптуру за 200 дукатів одному кардиналу, видавши її за справжню античну річ. Що ж

до самого Мікеланджело, то він одержав від римського торговця лише 30 дукатів.

Отже, «античного» амура було продано. Але незабаром поширилися чутки, що він — фальшивий. Вони дійшли й до покупця. Розлючений кардинал послав до Флоренції довірену особу, доручивши їй розібратися в цій справі. Посланець кардинала дуже спритно виконав доручення. Він відвідав Мікеланджело і попросив його показати свої роботи. Майстерня молодого митця була в той час порожня, і він, схопивши олівець і аркуш паперу, швидко зробив кілька малюнків. Вражений віртуозністю Мікеланджело, гість попросив його розповісти про свої твори. Так посланець кардинала дізнався й про сплячого амура. Він одверто розкрив Мікеланджело мету свого візиту і пообіцяв допомогти йому одержати гроші, які не додав римський торговець. Для цього Мікеланджело треба було лише поїхати в Рим, де його неодмінно прийме кардинал. А це, в свою чергу, дорівнювало б загальному визнанню його таланту.

І Мікеланджело поїхав у Рим.

У вищому світі Рима тільки й було розмов, що про його сплячого амура. Кардинал примусив торговця-шахрая забрати назад скульптуру, яка тепер втратила в його очах будь-яку цінність.

Валтасар дель Міланезе все ж відмовився виплатити Мікеланджело решту грошей.

Після першого розчарування Мікеланджело довелося зазнати й другого. Кардинал, на якого він покладав такі великі надії, відмовив йому в аудієнції...

Отже, спочатку сплячий амур не приніс щастя його творцеві.

Але всі, хто бачив роботу Мікеланджело, погоджувалися на тому, що це справжня антична річ. Відомий знавець мистецтва Антоніо-Марія делла Мірандола писав тоді маркізі Ізабеллі д'Есте:

«...якби цей амур належав мені, я не віддавав би його менше, як за 400 золотих дукатів. А власник править лише 200»...

Рим холодно зустрів Мікеланджело, але «Сплячий амур» геніального митця все ж кінцем розчинив перед ним браму вічного міста. Саме від цієї скульптури почався шлях Мікеланджело до світової слави.

Медаль із зображенням Геракліта. Підробку було виявлено завдяки напису. Такою поганою, кострубатою грецькою мовою не міг писати жодний справжній митець часів Геракліта!

Ця медаль із зображенням імператора Костянтина майже 300 років вважалася античною рідкістю. Насправді ж вона — справа рук фальсифікатора.

Обдурені ченці

В XVI—XVIII століттях по всій Італії роз'їжджали агенти поважних, титулованих колекціонерів із Франції. Їх особливо цікавили твори великих італійських майстрів. Якось кілька таких агентів прийшли до одного з венеціанських монастирів і попросили ченців показати їм славетну картину Веронезе «Бенкет в домі Сімона Фарисея».

Після тривалого огляду й захоплених вигуків гості одверто розповіли монахам, що прибули сюди за дорученням самого Людовіка XIV. Король пропонував за картину чималу суму золотом.

Спокуса була великою. Ченці почали запевняти французів, що охоче зробили б приємність його величності, але — гості повинні це зрозуміти — не можна ж просто взяти й продати таку відому картину... Адже згодом всі дізнаються, що монастир втратив такий шедевр...

Королівські посланці відповіли, що чудово розуміють усе і не дозволять собі завдати монастирю будь-якої шкоди. З картини ж можна зробити хорошу копію!

І художник, чиє ім'я лишилося невідомим, незабаром почав таємно відтворювати полотно Веронезе.

Коли копія була готова, монахи повісили її на тому ж місці, де довгі роки висів знаменитий оригінал, а останній упаковували для відправки у Францію.

Можливо, ніхто б ніколи не дізнався про цю аферу, якби раптом на монастир не наскочила венеціанська міська варта. Напередодні відправки хтось повідомив їх про оборудку, і вони забрали з собою картину разом із копією.

А незабаром власті заявили, що віднині картина Веронезе прикрашатиме Палац дожів.

Людовіка XIV ця історія розлютила. Королівський гнів призвів до певних дипломатичних ускладнень, які не на жарт стривожили Венеціанську республіку. Бо чим іншим можна пояснити той факт, що уряд республіки ухвалив у 1664 році подарувати картину Веронезе французькому королю...

Людовік на радіощах надіслав до Венеції листа і, в свою чергу, подарував республіці 100 тисяч крон. Це була непогана ціна — навіть за картину Веронезе.

...Минали роки, і кількість фальсифікацій зростала. Разом з числом оригіналів збільшувалося й число підробок. Раз у раз колекціонери виявляли все нові, досі невідомі твори славетних майстрів. Вони викликали загальне захоплення, їм відводили найпо-

чесніші місця в найкращих музеях світу. Та нараз ці роботи зникали, потрапляли в музейні підвали й комори. Пояснювалося це тим, що насправді «новознайдені» твори великих митців були нічим іншим, як майстерними підробками, що вводили в оману навіть найдосвідченіших фахівців.

Історія з бюстом

«13600 франків — раз! 13600 франків — два!..»

Аукціонер підніс вгору свій молоток і зробив паузу, уважно оглядаючи зал. Жоден з присутніх не підняв руки, щоб назвати ціну вище запропонованої директором Паризьких музеїв. Той посміхався, упевнений у своїй перемозі.

Аукціонер промовив «три!» і опустив молоток.

Так теракотовий бюст поета Бенев'єні, роботи скульптора Лоренцо ді Креді, опинився в Луврі, поруч з творами Мікеланджело та інших славетних митців минулого.

День у день відвідувачі юрмилися біля експонату, захоплюючись його довершеністю. Та раптом — ніхто не знав, звідки — почала ширитися чутка: «цей бюст — підробка...»

Слово «підробка» діяло на громадську думку, як масло на вогонь. Потім з новим експонатом почали зв'язувати ім'я Джованні Фреппа — відомого флорентійського мистецтвознавця, який також брав під сумнів оригінальність бюста.

Проте директор Паризьких музеїв тільки посміхався. «Я хотів би довести до відома громадськості, — заявив він редакторам паризьких газет, — що всі ці чутки є лише зліс-

Цей бюст, зроблений маловідомим скульптором Джованні Бастаніні, довгий час вважався роботою італійського майстра XV сторіччя Лоренцо ді Креді.

ними наклепами. А наклепників слід шукати в націоналістичних колах Італії. Вони лютують через те, що їхня країна втратила такий шедевр мистецтва...»

Щоб покласти край будь-яким сумнівам, він запропонував 15 тисяч франків тому, хто зможе відтворити хоча б деталь цього бюсту. 15 тисяч! На тисячу франків більше, ніж заплатили за цей бюст!

І тут сталася сенсація. З італійського міста Ф'єзоле до Парижа прибув скульптор Джованні Бастіаніні. Він назвав себе автором бюста, виставленого в Луврі...

Скульптор заявив, що з 1848 року, на замовлення згаданого вже Фреппа, він виготовляє скульптурні твори в стилі раннього Ренесансу. Наприклад, він зробив барельєф із зображенням святого сімейства, який Фреппа продав згодом одному великому музею, як твір славнозвісного Верроккьо.

...Бюст Бенев'єні переселився з Лувра в Музей декоративного мистецтва. Тут його показували вже як роботу, що ввела в оману досвідчених фахівців.

Але фахівці помилялися ще не раз.

Корона скіфського царя

В лютому 1896 року у Віденському імператорському музеї з'явився якийсь незнайомець. Назвавшись комерсантом з Одеси, він запропонував дирекції музею купити в нього незвичайну річ, знайдену, як він казав, у 1895 році однією археологічною експедицією біля Чорного моря, на місці колишньої грецької колонії Ольвії.

— В 200 році до нашої ери,— сказав він,— один скіфський цар зробив велику послугу жителям цієї колонії. Що то була за послуга — мені невідомо, адже я зовсім не фахівець у цих справах. Але ви, панове, напевне, знаєте про це краще. Одне слово, грецька колонія віддячила цареві коштовним подарунком — розкішною короною з чистого золота, оздобленою чудовим орнаментом. Саме цю корону і знайшла експедиція, про яку я говорив...

З цими словами таємничий одесит витягнув корону з чемодана й обережно поставив на стіл.

Це була справді дуже коштовна річ вишуканої краси. Спеціально запрошені до музею фахівці не знаходили слів від захоплення. Вони почали вимагати від дирекції, щоб та придбала цю річ. На директорів музею корона також справила велике враження. Але вони не наважилися купити

її, бо ціна, якої зажадав за корону її власник, була дуже високою.

Через два тижні одесит виїхав з Відня, бо закінчився строк його закордонного паспорта. Але додому він повертався без корони. Після розмови в музеї комерсант зв'язався з відомим віденським антикваром Антоном Фогелем і залишив корону у нього.

Фогель подався з короною до Парижа і запропонував її там директорові антикварного відділу Лувра, зажадавши за неї 200 тисяч франків.

І в Луврі всіх вразила краса корони. Швидко скликали авторитетну комісію, і експерти підтвердили, що це справді оригінальна стародавня річ. Корону купили. Незабаром вона з'явилася в луврській експозиції.

Напевно, ніхто в Парижі не звернув уваги на заяву професора Петербурзького університету Веселовського, зроблену в травні 1896 року. Ознайомившись з короною, він заявив, що це зовсім не старовинна річ, а сучасна робота. Не звернули парижани уваги й на виступ директора Одеського музею професора Штерна на конгресі археологів у Ризі. Штерн назвав корону майстерно зробленою фальшивкою.

Минуло сім років. Корона як і раніше прикрашала Лувр. Але раптом, 19-го березня 1903 року, один паризький художник заявив, що орнамент на короні виготовлений за його малюнками.

Це була справжня сенсація. А через чотири дні з не менш сенсаційною заявою виступив паризький гравер Ліфшиц. Він запевняв, що на власні очі бачив за роботою творця цієї корони — гравера Рухомовського з міста Одеси. Рухомовський працював над короною вісім місяців і одержав за свою роботу дві тисячі карбованців.

Авторитет Лувру опинився під загрозою. За розслідування справи взялася спеціально утворена комісія і... паризькі газети.

25-го березня одна газета першою надрукувала розмову свого російського кореспондента з Рухомовським. Одеський гравер визнав, що це він виготовив корону. Він навіть погодився приїхати у Париж і там повторити своє визнання, — якщо, звичайно, йому оплатять дорожні витрати.

І ось державна комісія, що займалася цією справою, запросила Рухомовського до Парижа. Аби не привертати до себе уваги, гравер записався в паризькому готелі під вигаданим прізвищем Барде. Йому не вдалося залишитись інкогніто. Перед готелем зібралися цікаві, а також численні колекціонери автографів. Репортери почали атакувати одеського гравера. Якийсь амери-

Корону, зроблену здібним гравером з Одеси, фальсифікатори видали за рідкісну археологічну знахідку.

канський багатій запропонував йому негайно ж укласти угоду на виготовлення ще однієї такої ж самої корони. Інший американець запропонував дирекції Лувра продати йому корону за 200 тисяч франків, якщо йому дадуть гарантію, що вона справді фальшива...

Члени державної комісії після розмови з Рухомовським вирішили провести експеримент. Вони запропонували граверу по пам'яті відтворити деякі візерунки її орнаменту.

Під пильними поглядами членів комісії Рухомовський почав працювати. І поступово під його руками виникали лінії, що до найменших тонкощів відтворювали «оригінал».

Отже, щодо походження «корони скіфського царя» не залишалося більше ніяких сумнівів. Але імені свого замовника Рухомовський не назвав. Він лише заявив, що корона мала стати подарунком до ювілею якогось відомого археолога. Це вже скидалося на веселий анекдот...

Чим же скінчилася ця історія? Рухомовський повернувся додому, в Одесу. Невідомий власник корони і його віденський посередник поділили між собою 200 тисяч франків. Французький уряд, крім цієї суми, витратив ще чимало грошей на розслідування справи. Що ж до самої корони, то вона опинилася в Музеї декоративного мистецтва поруч з іншими фальшивками...

На закінчення можна додати таке: в 1895 році жодна археологічна експедиція не робила розкопок на місці стародавньої Ольвії. Отже, корону в цей час взагалі не можна було знайти. Але фантазія шахраїв виявилася сильнішою за знання археологів.

А можна й так...

Пірати в мистецтві найчастіше розраховують на неуцтво і коротку пам'ять своїх жертв.

Відомий антиквар Шпітцер, який наприкінці минулого сторіччя був справжнім монополістом на французькому й німецькому ринках мистецьких виробів, часто діяв у змові з найспритнішими фальсифікаторами того часу. Одного разу він придбав срібну підставку від світильника. Бувалий гендляр вирішив на ній заробити. На його замовлення один аахенський ювелір, з яким Шпітцер вже мав справи, приладнав до підставки нову верхню частину. Вийшов новий світильник. Аби надати світильнику «антикварного» вигляду, його добре обробили землею і брудом...

Довго шукати покупця не довелося. Світильник придбав за 25 тисяч франків один з міністрів Наполеона III — Фульд. Цінителі поздоровляли Фульда з придбанням рідкісної речі...

Через деякий час в гості до міністра завітав один відомий археолог. Він уважно оглянув світильник і заявив, що його верхня частина — підробка.

Розгніваний міністр негайно повернув світильника Шпітцеру. Але той лише здивовано знизав плечима. Звичайно, дуже прикро, що пан міністр повірив якійсь нісенітниці — адже він, Шпітцер, сам своїми власними руками відкопав цю річ. Але якщо міністр йому не вірить... І гендляр негайно повернув Фульду його гроші, а світильник знову опинився в крамниці. Через деякий час фальшивку придбав інший любитель старовини...

Спосіб комбінування старовинного з сучасним, справжнього з підробленим належав до найпримітивніших прийомів фальсифікації. Але він був дуже розповсюджений і приносив шахраям непогані прибутки.

Один голландський антиквар скуповував картини маловідомих майстрів минулого і, стираючи підписи справжніх авторів, підроблював на них автографи Рембрандта, Рубенса та інших великих майстрів.

А деякі спритні ділки навіть примудрялися робити з одного мистецького твору — два.

Так, у 1889 році фахівці встановили, що копія з картини Рубенса «Венера, що ховається в гроті» поєднує в собі мотиви двох інших картин цього художника.— «Стара жінка з відром» і «Венера в кузні». Дослідження виявили, що з одної картини Рубенса фальсифікатори зробили дві! Вони вирізали з картини її середину і домалювали її з боків, а до того, що лишилося від оригіналу, додали нову середину...

Крізь три століття

В минулі часи різниця між оригіналом мистецького твору та його копією визначалася зовсім інакше, ніж тепер. З майстерень відомих митців виходили твори, на яких стояв підпис майстра, але які не можна було назвати оригіналами в теперішньому розумінні цього слова, бо часто творцем їх був не сам художник, а його учні.

Так досить часто робив, наприклад, славетний Петер Пауль Рубенс. Навіть самому Рубенсу частенько доводилося познати чужі роботи своїм підписом. Ось що розповідають про цю дивовижну форму фальсифікації.

В березні 1603 року Рубенс одержав від герцога Мантуанського замовлення на ряд копій, які герцог хотів подарувати іспанському королю. Виконавши замовлення, художник упакував картини й сам виїхав з ними до Іспанії. В дорозі його захопила буря із зливою. Прибувши в Мадрид, Рубенс розпакував картини і з жахом побачив, що дощ змив в багатьох місцях фарби, а кілька копій і зовсім пошкодив. Що ж було робити? Повертатися назад, не вручивши подарунок герцога?

І Рубенс прийняв сміливе рішення. Тут же, в Мадриді, він за короткий час написав кілька картин заново, а решту — підправив.

Подарунок був вручений і справив на придворних величезне враження. Знавці одностайно заявили, що ці копії можуть вільно бути названі оригіналами. Всі так розхвалювали Рубенса, що кінець кінцем він погодився поставити на картинах свій підпис.

Згодом, коли Рубенс став знаменитим, все, що виходило з його майстерні, мало власноручний підпис великого майстра—навіть картини його учнів.

Через два століття так само робив і видатний французький художник Каміль Коро. Він дуже радів, коли хтось копіював його картини і завжди був готовий допомогти своїм колегам. Багато написаних

іншими художниками копій з його творів він сам виправляв і охоче підписував.

Цим Коро завдав чимало клопоту фахівцям і експертам. Але для фальсифікаторів його звичка була джерелом наживи. Коро створив близько 700 картин, але вже напередодні першої світової війни в самих тільки Сполучених Штатах налічувалося понад 1200 картин, які вважалися роботами цього художника, бо мали його власноручний підпис.

Ціни і доля

Попит на великі, відомі імена дедалі зростав. Зростали і ціни на твори видатних митців.

У 1800 році картину Франса Гальса «Віллем ван Хейтезен» було продано за 85 марок. Тепер за неї б заплатили не менше, як 500 тисяч марок. Тоді ж, на початку XIX століття, робота Коро оцінювалася в дві-три тисячі франків. В 1912 році за неї платили вже 10—12 тисяч, а у 1932 році — до 30 тисяч франків.

Пабло Пікассо в 1908 році одержав за свою картину «Канатоходці» тисячу франків. У 1941 році цю картину перепродали за одинадцять з половиною тисяч франків, а ще через десять років на одному аукціоні в Сполучених Штатах за неї заплатили півмільйона франків!

Славетний Делакруа одержав за один із своїх африканських етюдів якихось 100 франків, а через десять років цей самий етюд оцінювався вже в 100 тисяч франків.

Небувале зростання цін на твори мистецтва почалося раптово в 20-х роках нашого століття. Причина? Американські мільйонери та мільярдери, всі ці нафтові, сталеві і автомобільні королі, почали вкладати капітал в картини, скульптури і т. п.

В 1945 році Нельсон Рокфеллер заплатив півтора мільйона доларів за три бюсти роботи Верроккьо, Донателло і Дезідеріо. А перед тим банкір-мільярдер Меллон придбав картини Рафаеля, Ботічеллі, Тіціана і Ван-Дейка на суму в сім мільйонів доларів!

Але досить цін і цифр! Треба лише додати, що поруч з відомими майстрами, які одержували за свої твори величезні гроші, існували завжди сотні й тисячі маловідомих художників, які вічно злидарювали. Багатьох з них бідність заганяла в пазурі до безсоромних ділків і шахраїв, які за мізерну платню примушували їх копіювати й підблювати чужі шедеври.

Скульптор з Кремони

Алькео Доссена, скульптор з італійського міста Кремона. Він створював численні скульптури, які його замовники — двоє спритних шахраїв — продавали за великі гроші як античну пластину.

Італійський скульптор Алькео Доссена народився в 1878 році в Кремоні. Молодість скульптора була дуже тяжкою — він ледве заробляв собі на хліб.

Та одного дня випадок звів його з відомим антикваром Палезі. Доссена почав працювати на нього. Але і Палезі, і його колега Фазолі платили скульпторові дуже мало.

Ательє, в якому працював Доссена, скидалося на хімічну лабораторію. В ньому стояли ящики з хімікатами, численні пляшки з рідиною.

Тут, у цій лабораторії, скульптури, створені Доссеною, після хімічної обробки набували вигляду стародавніх. Палезі та Фазолі продавали їх, як справжні твори Донателло і Верроккьо, як справжню грецьку пластину. Статую Афіні вони продали якомусь американському багатієві за 30 мільйонів лір.

Довгий час Доссена нічого не знав про дальшу долю своїх творів. А коли дізнався, то відчув лише безсилий гнів. Адже у нього не було ніякої можливості порвати із своїми замовниками. Хто знав його, Доссену? Ніхто!

У травні 1927 року померла дружина скульптора. У нього в той час не було грошей навіть на те, щоб поховати її. Доссена попросив у Палезі та Фазолі аванс, але хазяї відмовили йому. І це переповнило чашу терпіння...

Доссена зібрав фотографії своїх творів, відніс їх до відомого адвоката й розповів йому все. Після цього скульптор розповів свою історію репортерам. Портрети Доссени з'явилися в усіх газетах, поруч з фотографіями його робіт.

Американець, що купив Афіну, негайно прибув до Італії. Прийшовши до скульптора, він почав благодіти:

— Доссена, статуї Афіні ви не робили! Це ж неможливо! Визнайте, що тут ви збрехали!

Але Доссена наполягав на своєму.

Не лише цей американець, а й багато інших людей не вірили словам Доссени. І тоді йому довелося на місці, в своєму ательє довести, на що він здатний! Спеціальна кінокамера весь час знімала на плівку кожен його рух. Скульптор переконав фахівців.

Палезі й Фазолі заробили на цій афері понад 90 мільйонів лір. Що ж до самого скульптора, то він отримував за свою роботу наймізернішу плату. Покаравши обох антикварів-шахраїв, суд виправдав Доссену.

Алькео Доссена, забутий усіма, помер в 1937 році в римській лікарні для бідних.

(Далі буде)

Переклад з німецької

Статуя Афіні, створена Алькео Доссеною.

О. КЕТКОВ

ЖИТТЄДАЙНЕ СЛОВО ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

Майже століття тому болгари вперше познайомилися з полум'яними поезіями великого сина українського народу Т. Г. Шевченка.

1863 рік. Болгарський студент, майбутній письменник Райко Жинзифов, якому довелося навчатися в Москві, у своїй книзі «Новоболгарська збірка» вміщує зроблені ним переклади поезій Шевченка. Сюди увійшли «Тополя», «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний», «Нащо мені чорні брови», «Утоплена» і «Катерина». Пізніше Жинзифов перекладає «Наймичку», «І день іде, і ніч іде» тощо.

Звернення Жинзифова до поезії Шевченка свідчило про те, що творчість українського Кобзаря була близькою болгарам. У віршах болгарських поетів того часу взагалі відчувається значний вплив Шевченка.

Жинзифов, перу якого належить найбільша кількість перекладів Шевченкових творів на болгарську мову, писав, що Шевченко залишив «славетний пам'ятник у своїх піснях, що житимуть довгі роки в пам'яті не лише українців, а й інших любителів народності».

1869—1871 роки. Видатний революціонер-демократ Любен Каравелов, який теж вчився в Москві, перекладає поезії «Учітєся, брати мої», «Нащо мені чорні

брови», «Породила мене мати», «Тече вода в синє море», частину поеми «Єретик», «Неофіти», уривок «І мертвим, і живим...» та ін.

Каравелов захоплювався творчістю українського Кобзаря. Перебуваючи в Росії, він уважно стежив за життям українського народу, вивчав його мову, історію, побут. «Шевченко,— пише болгарський літературознавець С. Каракозов,— найбільше впливав на Каравелова реалізмом і глибоким соціальним змістом своїх творів. Реалістична і соціально-побутова поезія Шевченка стала зразком для Каравелова».

Переклавши вірш Шевченка «Учітєся, брати мої», Каравелов пише власну поезію «Учете се, мои приятели». Про вплив Шевченка на Каравелова свідчить також і вірш «Кога умра», написаний під безпосереднім впливом «Заповіту».

1885 рік. У журналі «Периодическо списание» в перекладі поета і громадського діяча Петко Р. Славеjkова друкуються «Думи мої, думи мої», «Перебендя» (уривок), «Причинна» (уривок), які чудово відтворюють оригінал.

Пізніше Шевченкові поезії перекладалися також Ст. Чилингировим, С. Дриновим, Діамантіним та іншими.

Є всі підстави вважати,

що поезія Тараса Шевченка справила великий вплив на найвидатнішого болгарського поета-революціонера до визвольного періоду Христо Ботева. Перебуваючи на Україні — в Одесі, Миколаєві,— Ботев познайомився з творчістю Шевченка та інших українських літераторів.

Можна простежити багато спільного в творчості обох поетів. Поезії Ботева про гайдуків, про свободу, про любов до батьківщини співалися болгарськими патріотами як бойові революційні пісні. Один з найкращих віршів Ботева «Боротьба» закінчується закликком.

В царстві скорботи — зло
Буря ось гряде! З очей геть
полуду!
Скоро підлоті вже край, кінець...
Скоро гукнем ми: «Хліб чи
свинець!»¹

Хіба не нагадують ці слова полум'яний заклик Шевченкового «Заповіту»? Вплив Шевченка можна прослідкувати і на таких творах Ботева, як «На прощання», «До своєї матері», «Гайдуки» тощо.

В Болгарії в той час була дуже популярною інсценізація поеми Шевченка «Наймичка». Вона йшла не лише на сцені театрів. Навряд чи знайшлося таке сільське «читалище», де б вона не ставилася. Ця п'єса залиши-

¹ Переклад П. Г. Тичини.

лась популярною і по сьогодні. Хто буває у Болгарії і цікавиться репертуаром художньої самодіяльності, той неодмінно помітить там серед багатьох російських і українських драматичних творів «Наймичку».

Інтерес до творчості геніального українського поета в братній слов'янській країні був не випадковим. Як відомо, доля обох народів в минулому була схожою.

Просякнута духом боротьби проти вікових гнобителів — царів, панів і капіталістів — творчість Тараса Шевченка привертала увагу болгарських письменників, а близькість двох братніх мов сприяла швидкому ознайомленню з поезіями та передачі їх болгарською мовою.

Видатний болгарський вчений Ів. Шишманов, який чимало зробив для популяризації в Болгарії української літератури і, зокрема, творчості Шевченка, писав: «Жинзифов, Каравелов, Славейков — сини подвійно поневоленого народу, що відроджувався, як і український, мусили лише замінити «матір Україну» на «матір Болгарію», або «Македонію», Дніпро — на Дунай або Вардар, широкі степи і самотні могили — на Балкан або Пірін, злого пана — на злого фанаріота — і ось задуми Шевченка перенесені на болгарський ґрунт».

У Болгарії свято зберігається пам'ять про Шевченка. Широко відзначалися ювілейні дати і особливо урочисто — сота річни-

ця з дня народження поета.

Твори великого Кобзаря перекладалися відомими письменниками Людмилом Стояновим, Ангелом Тодоровим, Марією Грубешлівою, Каменом Зидаровим та ін.

1939 року відзначалося двадцятип'ятиріччя з дня народження Шевченка. З нагоди цієї дати був виданий спеціальний випуск газети, присвяченої Шевченкові, в якому брало участь багато видатних письменників і літературознавців Болгарії.

У листі-привітанні ювілейному пленуму Спілки письменників СРСР, надісланому до 125-річчя з дня народження поета, болгарські літератори зазначали: «Вплив Шевченка на болгарську літературу в період її зародження і зростання, протягом другої половини минулого сторіччя, настільки значний, що без нього була б майже неможливою творчість деяких з наших великих письменників і поетів, таких як Любен Каравелов, Ботев та ін. Частина вогню, що буяла в поезії Шевченка, перелилася, таким чином, в епоху національно-визвольної боротьби у кров і плоть болгарського народу».

В той же час, в 1939 році, у нас у Києві, у Державному видавництві національних меншостей УРСР болгарською мовою вийшла збірка вибраних творів Шевченка в перекладі Крума Кюлявкова, який тоді жив у Радянському Союзі. Ця збірка 1949 року була перевидана Товариством болга-

ро-радянської дружби в Софії.

До недавнього часу переклади Крума Кюлявкова становили найповніше видання Шевченка болгарською мовою. Та ось нещодавно за цю справу взявся молодий болгарський поет Димитр Методієв. Кілька років напруженої праці, і у минулому, 1960-му році, болгарські читачі одержали чудовий подарунок — два томи вибраних творів Т. Г. Шевченка. Тут вміщено поеми «Катерина», «Тарасова ніч», «Сова», «Сон», «Наймичка», балади «Причинна», «Тополя», ліричні поезії — всього 108 творів. Переклади Д. Методієва надзвичайно тонко доносять «дух оригіналу», зберігають особливості як змісту, так і форми поезії Шевченка.

«Незабаром наш народ шануватиме соті роковини з дня смерті Тараса Шевченка, а через кілька років — сто п'ятдесяти роковини з дня його народження, — пише Д. Методієв. — З кожним роком, і особливо тепер, в умовах соціалізму, що переміг, твори великого сина братнього українського народу все ширше потраплятимуть до нас. Хай пам'ять про Шевченка буде вічна серед болгарських поколінь, хай все нові й нові видання його творів завітають до болгарських хат і зворушують, ушляхетнюють і підносять болгарські серця».

Отже Шевченко не лише український поет. Це поет всього прогресивного людства, яке бореться за мир і щастя на землі.

ПРО НАРОД І ДЛЯ НАРОДУ

Уся творчість одного з найвидатніших письменників Індії, засновника реалістичного напрямку в індійській літературі і класика сучасних літератур хінді й урду, Прем Чанда (1880—1936) пройнята глибоким почуттям гуманізму. Він змалював не лише страждання індійського народу під гнітом іноземних імперіалістів, а й його боротьбу за вільне та незалежне життя, розкрив душу народу.

Дханпат Рай Шривастава (справжнє ім'я письменника) народився 10 серпня 1880 року у невеличкому селі Ламхи, біля Бенареса, в сім'ї бідного поштового службовця. Коли Дханпатові Раю було 15 років, помер його батько, і йому довелося самому утримувати велику сім'ю. З надзвичайними труднощами, одночасно працюючи, він закінчує середню школу. 1904 року Прем Чанд одержав місце вчителя, а трохи пізніше — помічника інспектора шкіл. Суворий життєвий досвід, багаті життєві спостереження цього періоду дуже позначилися на своєрідності творчого обдарування Прем Чанда. Треба ще зазначити, що він чимало уваги і часу приділяв самоосвіті. 1919 року Прем Чанд складає екстерном іспити за курс Алахабадського університету по спеціальності англійська й перська мови та історія і

одержує ступінь бакалавра філології. Піднесення національно-визвольного руху в 1919—1920 рр. захопило письменника. Наслухавшись палких промов Ганді, в яких він виступав проти співробітництва з англійцями, Прем Чанд на знак протесту проти експлуатації відмовляється від державної посади і відтоді цілком присвячує себе літературній і громадській діяльності. Він працює над прозовими творами, пише публіцистичні статті, редагує журнал.

Перу Прем Чанда належить десять романів, 4 драми і близько трьохсот оповідань. Його перші оповідання були написані під впливом Р. Тагора, але згодом він виробив свою власну манеру письма.

1907 року на сторінках канпурської газети «Замана» було надруковане його перше оповідання «Найдорожчий капітал у світі», яке одразу ж привернуло увагу громадськості. Найдорожчим капіталом автор назвав батьківщину. 1908 року вийшов перший збірник оповідань письменника «Любов до батьківщини», який був підписаний іменем Наваб Рай. В цей час під впливом російської революції 1905 року почалось пробудження народних мас Індії. На всякий прояв вільної думки англійці відповідали репресіями. Збірник визнали бун-

тівним, весь тираж було конфісковано. Автор якимсь дивом уникнув тюрми, але писати йому заборонили. Тоді письменник починає підписувати свої твори псевдонімом Прем Чанд. Спочатку він писав на урду, потім перейшов на хінді. 1914 року вийшов перший роман Прем Чанда «Притулок», де показано тяжке становище жінки в індійському суспільстві. Роман виступає проти давнього забобонного звичаю — жінка після смерті чоловіка залишалась навек вдовою, бо вдовам виходити заміж вдруге в Індії заборонялося.

У 1923 році виходить роман «Нірмала» (виданий нещодавно українською мовою), де письменник знову виступає на захист жінки. Своїм особистим життям Прем Чанд рішуче виступав проти цього звичаю. Він одружився з удовою, кинувши цим нечуваний на той час виклик індійській релігії.

Велика заслуга Прем Чанда полягає в тому, що він вперше в літературі хінді й урду вивів нового героя — селянина. Так, роман «Оселя кохання», написаний в роки підйому революційно-визвольної боротьби індійського народу після першої світової війни і Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, зображує на прикладі одного села тяжке становище всіх селян країни.

Щоб підвищити свої прибутки, поміщики і лихварі посилили експлуатацію селян; збільшили податковий тягар і англійські власті. В селі виникають стихійні виступи проти експлуататорів, але їх жорстоко придушують. Так було тоді скрізь в Індії.

Неорганізованість робітничого класу і селян, слабкість буржуазії, яка очолювала національно-визвольний рух, обумовили поразку руху 1918—19 рр. Десять мав бути вихід, і Прем Чанд у цей період шукає його в реалізації гандістських ідей самовдосконалення і загальної рівності. Роман «Оселя кохання» закінчується тим, що герої здійснюють свій утопічний проект—створення землеробської комуні, де в спільній праці об'єднуються селяни та їх колишні експлуататори. Подібні думки знаходимо і в наступному романі Прем Чанда «Арена».

Національно-визвольний рух під проводом Ганді мав значний вплив на творчість Прем Чанда особливо в 20-х роках. Це помітно і на романі «Поле діяльності», що був опублікований пізніше, у 1932 році. Тут ми бачимо відгуки на події тих років, наприклад, боротьбу за демократичну систему освіти, проти заборони входити в храми «недоторканим» тощо. Але вже в цьому творі письменник починає критично ставитися до гандістів.

Дальший відхід від гандізму помітний в романі «Жертва», що вийшов у рік смерті письменника, і особливо в автобіографічному творі «Нитка щастя», де головний герой говорить: «Живучи з людьми, треба бути людиною. І якщо ти опинився серед диких звірів, то для боротьби з ними доведеться братись за зброю. Стати їх здобиччю прояв не благородства, а безглуздя». Повість «Нитка щастя» не була закінчена.

Особливою любов'ю користуються на батьківщині Прем Чанда його оповідання.

У цілому ряді оповідань («Колодязь Тхакура», «За жменю пшениці» та ін.) розкривається життя простого селянства й невимовно тяжке становище нижчих каст. Горе й віками вироблена звичка коритися долі поки що паралізують людей, але вже в гнівному протесті героїні оповідання «Храм» відчувається, що приходить кінець мовчазному стражданню.

В оповіданні «Сер¹ з чвертю» ми бачимо картину поступового зубожіння селянина й перетворення його на раба лихваря-брахмана. В оповіданні «Визволення» брахман непосильною роботою доводить селянина-бідняка до смерті. Прем Чанд викрив ханжество й підлість пануючих класів («Поминки»), показав індійську інтелігенцію («Вчитель», «Честь поета»). Серед бідніших кіл інтелігенції Прем Чанд знайшов образи людей, які присвятили все своє життя служінню народові, які любили свій народ і свою батьківщину.

Надзвичайне сатиричне обдарування письменника виявилось в серії оповідань, де головним героєм виступає пандит² Мотерам Шастрі. Жадібність, неучтво, самозакоханість служителів культу, що грають на почуттях віруючих, сконцентровано в надзвичайно яскравому образі.

Особливо рішуче Прем Чанд викривав тих представників індійської інтелігенції, які просторікують про культуру, прогрес, батьківщину і захист інтересів

народу, а насправді користолюбні і безпринципні («Непередбачена обставина», «Секрет цивілізації», «Повчання» й ін.)

Політична сатира Прем Чанда досягла найбільшої довершеності в памфлеті «Бажання влади». Тут в головному персонажі, сильному, жорстокому, але боягузливому собаці з кличкою «Томмі», легко можна вгадати персоніфікований образ британського імперіалізму.

У 30-х роках, коли національно-визвольний рух в Індії досяг особливо високого рівня, Прем Чанд публікує збірку оповідань «Ратний шлях», яку англійські власті конфіскували зразу ж після її видання. В збірці зображені революційні події 1930—33 років — мітинги, страйки, масові демонстрації, розстріли мирних і беззбройних людей, арешти патріотів тощо.

Одним з найкращих образів, створених Прем Чандом, є стара Нохрі, головна героїня оповідання «Ратний шлях».

Письменник вважав своїм завданням писати про народ і для народу. Він намагався робити це просто й доходливо, щоб його міг зрозуміти кожен. Саме тому в його творах помітний великий вплив живої народної мови з її колоритними образами і виразними художніми засобами.

Творчість письменника глибоко національна. Вона нерозривно зв'язана з індійською дійсністю, з конкретними історичними обставинами. Зі сторінок його численних творів виростає образ багатомільйонного могутнього народу Індії, що невимовно страждав під гнітом колоніалізму, але тепер прокинувся і робить свій внесок у справу миру в усьому світі.

¹ Сер — міра землі в Індії.
² Пандит — почесний титул, який присвоюється вченим, що пройшли школу індійської класичної науки.

ДОМІНГО ФАУСТІНО САРМ'ЄНТО

(1811 — 1888)

Видатний аргентинський просвітителі і державний діяч Домінго Фаустіно Сарм'єнто, стоп'ятдесятиріччя якого згідно рішення Всесвітньої Ради Миру вшановує людство, народився 1811 року в місті Сан-Хуан, столиці далекої провінції в Андах. Сарм'єнто закінчив початкову школу, але плани батьків послати його вчитись далі не здійснились через нестачу грошей. Втім труднощі не зламали прагнення хлопчика до знань. Родич Сарм'єнто, священник Хосе де Оро, давав йому книжки, навчав його латинської мови, яка незабаром дуже стала йому в пригоді при вивченні французької та англійської. Юний Сарм'єнто жадібно, хоч і безсистемно читав — твори філософські, історичні, політичні, релігійні.

Невдовзі Домінго разом із Хосе де Оро, засланим до провінції, починає навчати дітей. У провінції Сан-Луїс вони навіть будують на свої кошти школу.

1826 року Сарм'єнто змушений був повернутись до батьківської домівки, щоб працювати в крамниці свого родича.

В 1830 році Сарм'єнто бере участь у боротьбі проти федералістської реакційно-поміщицької диктатури Росаса, яка призвела до поширення в Аргентині великого

землевласництва. Коли сили унітаріїв були розбиті, Домінго разом з батьком емігрує до Чілі.

Завдяки клопотанням його друзів і родичів у 1835 році Сарм'єнто було дозволено повернутися в рідне місто Сан-Хуан. Тут він починає видавати газету «Ель Сонда», але йому пощастило випустити тільки шість номерів, бо незабаром газета була заборонена властями.

Сарм'єнто вдруге переходить Анди і влаштовується в Чілі. Тут він редагує газету «Меркуріо де Вальпараїсо». Пізніше засновує газети «Ель Насьональ» і «Ель Прогресо». Невдовзі Сарм'єнто організує в Сант-Яго перший у всій Південній Америці середній навчальний заклад для підготовки вчителів. Він складає методичку навчання дітей грамоти, користуючись досвідом, набутим під час вчителювання в Лос-Андес.

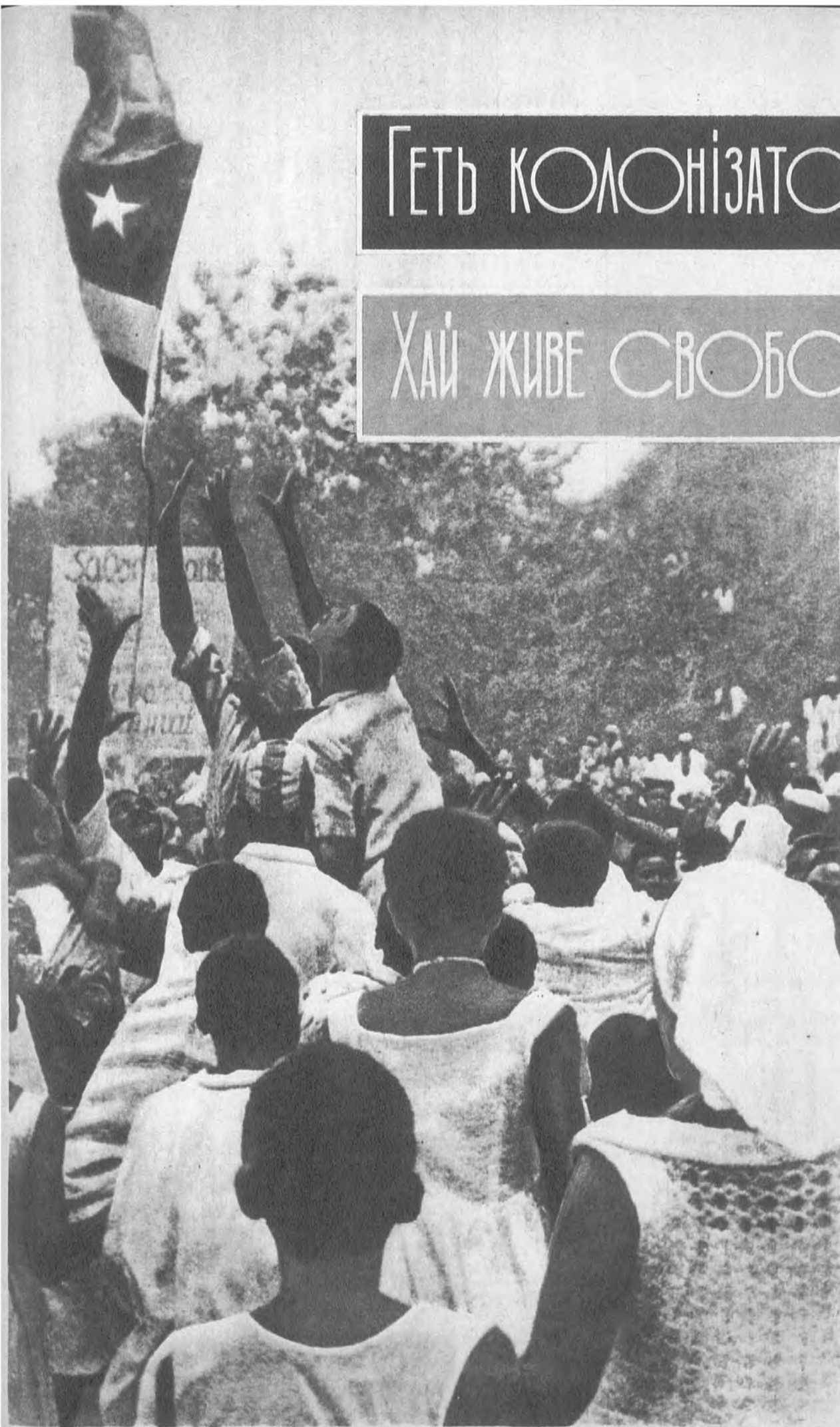
Сарм'єнто надає великого значення спільній іспанській мові як засобу для розвитку Латинської Америки. Він закликає аргентинських письменників облишити канони класицизму і стати лицем до явищ сучасності, до життя, щоб будити громадські почуття і розум читачів. Внаслідок цієї літературної полеміки в 1843 році з'являється автобіографічний твір Сарм'єнто «На свій захист»,

в 1845 році виходить основний його твір «Факундо», який являє собою викладення політичної програми Сарм'єнто, його педагогічних ідей, літературно-критичних поглядів, а також містить розповідь про історію Аргентини. З 1845 по 1848 рік Сарм'єнто подорожує по Європі і США, знайомиться з видатними письменниками і політичними діячами. В 1853 році з'являються «Коментарі до конституції».

В 1855 р. Сарм'єнто приїжджає в Буенос-Айрес. Тут він спрямовує свою діяльність на всебічний розвиток країни. Він стає державним радником, керівником департаменту шкіл, засновує ряд педагогічних журналів — «Загальне виховання», «Анали виховання» тощо. В 1868 році Домінго Сарм'єнто стає президентом Аргентини. В 1883 році Сарм'єнто публікує свою працю «Конфлікт і гармонія рас в Америці». 1886 року виходить книга «Життя Домінгіто». Остання стаття Сарм'єнто, в якій розглядалося становище іноземців в Аргентині, вийшла в 1888 році.

ГЕТЬ КОЛОНІЗАТОРІВ!

ХАЙ ЖИВЕ СВОБОДА!

Виявляється, що триножать не тільки коней, а й людей. Португальський наглядач з булавою — ось символ колоніалізму.

ТАК ЖИТИ?

Ні!

Може, це події часів середньовічної неволі? Може, ці жахливі фотодокументи мають розповісти сучасній людині про далеке минуле її предків? Може ці ілюстрації свідчать про те, як у людських серцях в давнину намагалися вбити любов до свободи?

Ні! Ці фотографії відобража-

ють людей у другій половині ХХ сторіччя, людей, здатних перетворювати природу, споруджувати величні міста, міняти рух річок, здійснювати найвеличніші відкриття аж до розщеплення атома і польотів у космос. Це фотографії про сучасну неволю у світі капіталістичних варварів, що називають себе цивілізаторами. Вони із шкіри пнуться, аби тримати людину в кайданах. А

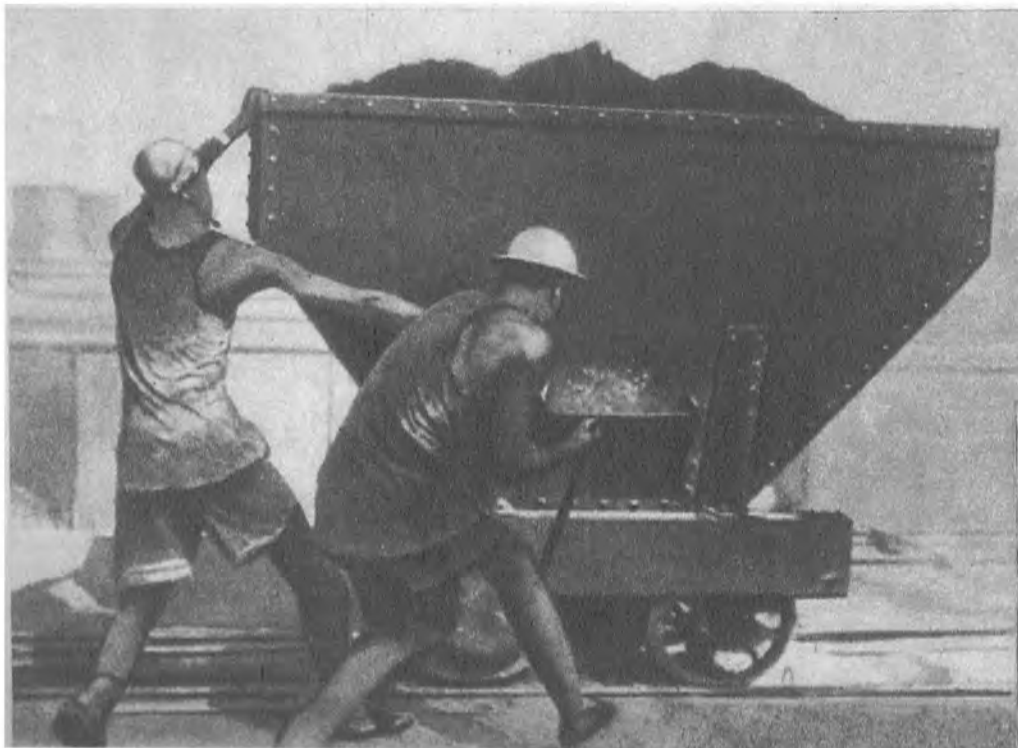
що може бути страшніше неволі?

Виявляється, що триножать не тільки коней, а й людей. Про це розповідають фотографії з Анголи. Португальський наглядач з булавою в руках — ось символ колоніалізму. «Цивілізаторам» з Португалії вдалося знищити досягнення культури колишніх древніх держав — Гола-ан-Данго, Конго і Лунда, — розташованих на місці теперішньої Анголи (площа якої, до речі, в 14 разів більша за площу метрополії).

Зате вони фактично зберегли середньовічну неволю під виглядом примусової праці. Ангольців,

чим відрізняються від рабів ці негри-рудодокопи?

Негри повинні не тільки працювати на білих, але й звеселяти їх.

позбавлених будь-яких прав, передають як худобу іноземним підприємцям. Навіть з офіційних даних видно, що сучасні умови життя корінного населення країни аж ніяк не кращі, ніж у найпохмуріший період середньовіччя.

Як п'явки, смокчуть кров і піт ангольців не лише португальські, а й бельгійські, англійські і, звичайно ж, американські колонізатори. Американський імперіалізм, що став найбільшим міжнародним експлуататором, вивозить з Анголи чверть всіх багатств — 23 проценти експорту.

Протягом довгих сторіч Африка була справжнім символом неволі, всіх форм грабунку, гноблення. Спробуйте назвати хоча б одну із великих імперіалістичних держав, яка не доклала б рук до багатств Африки.

Ніщо не може зупинити імперіалістів у їх прагненні до наживи. Фотографії показують, яким принизливим процедурам піддають колонізатори Південно-Африканського Союзу робітників-негрів на алмазних копальнях по закінченні робочого дня. А хто ж, як не самі негри, є справжніми хазяями алмазів, видобутих їх власними руками?

Нічим не краще становище в англійській колонії Родезії. Чим відрізняються від рабів негри-рудодокопи? Вони повинні не тільки працювати на білих панів, але й звеселяти їх, за це негри мають право голодувати, поневірятися і жити в «готелях», один з яких ви бачите на фото.

Інше фото показує як живе корінне населення Ньясаленду. Надрукувавши його, англійський журнал дав такий цинічний підпис: «Ім нема чого боятися хижаків із джунглів».

Людина живе для щастя! Рано чи пізно прийшовши до цього висновку, вона не схоче більше бути покірним рабом, і тоді ніякі сили, ніякі колоніальні

Принизливим процедурам піддають колонізатори робітників на алмазних копальнях по закінченні робочого дня.

За колючим дротом живе корінне населення Ньясаленду.

В Родезії для негрів будують «готелі» такого типу.

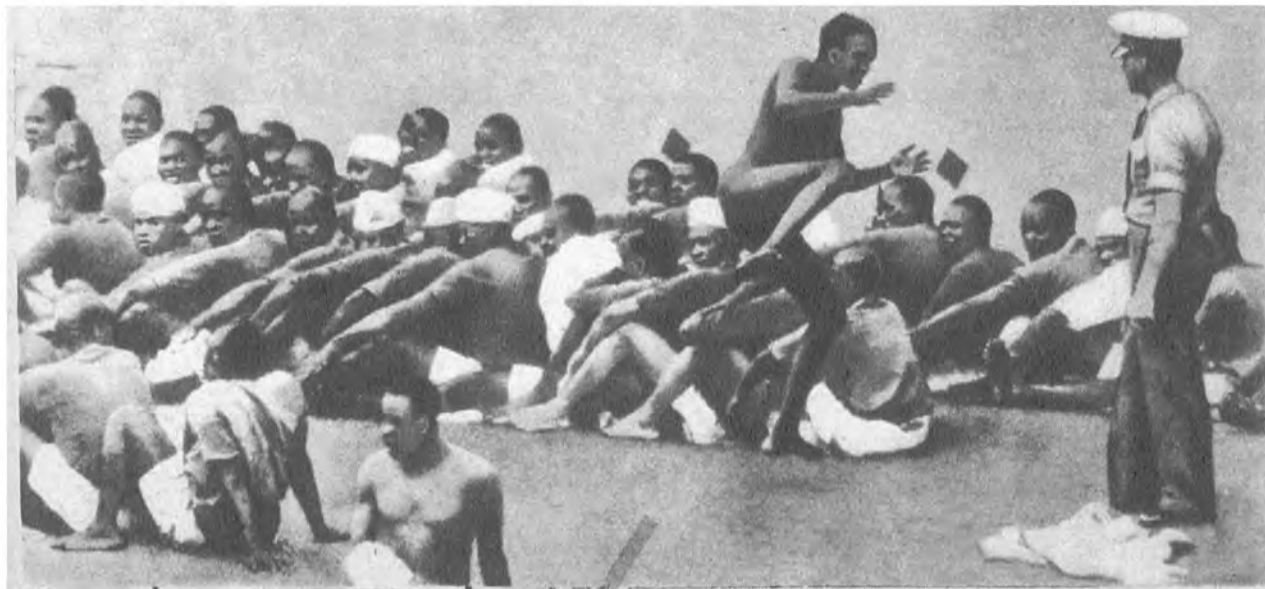

режими неспроможні будуть зупинити її порив до життя. Не допоможуть імперіалістичним колонізаторам ні підкупи, ні провокації, ні маріонетки типу Касавубу, ні наймані вбивці типу Мобуту. Африка вже сказала: «Так жити? Ні!»

Раніше, до проголошення незалежності в Нігерії, негри виконували тут тільки чорну роботу.

Так проводиться «вільний» референдум в Алжирі: солдатів більше, ніж виборців.

На вулицях Алжіра в дні «референдуму».

Від Алжіру до Мису Доброї Надії

Над Південно-Африканським Союзом збираються хмари недалекої бурі.
Кров полеглих кличе до боротьби.

Від повсталого Алжіру до Південно-Африканського Союзу, над яким збираються хмари майбутньої бурі, весь великий континент вирує хвилями гніву й обурення. Немає зараз такого куточка в Африці, де б не точилася в тій чи іншій формі боротьба проти колоніального режиму. Африканський континент охоплений бурхливим полум'ям національно-визвольної боротьби.

Тільки за останні 15 років на руїнах старих колоніальних імперій в світі утворилось 35 незалежних держав, населення яких становить 821 млн. чоловік. Вони завоювали волю в боротьбі з імперіалізмом. Досить сказати, що у жовтні 1960 року колонії займали площу в 13 228 892 кв. км., тобто в 2,7 рази менше, ніж у 1945 р. Населення решти колоній у жовтні 1960 р. становило 83,3 млн. чоловік, тобто зменшилося у порівнянні з 1945 роком майже у 8 разів.

Тяжких втрат зазнали імперіалістичні держави — Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Голландія, Бельгія, Португалія, США в результаті розкладу колоніальної системи імперіалізму після другої світової війни. Крах колоніальної системи — процес, який стає дедалі інтенсивнішим з часу Жовтневої революції 1917 року, а зараз вступив у стадію особливо бурхливого розвитку.

Кольорові й негри в місті Дурбані не хочуть більше бути рабами. 60 расистських законів проти кольорових діють в Південно-Африканському Союзі.

Характерною рисою нинішнього етапу національно-визвольного руху в Африці є загальне охоплення, ланцюгова реакція завору-

70 000 негрів страждають в концентраційних таборах Кенії. На фото — до таборів везуть нову партію в'язнів.

В м. Вулавайі (Південна Родезія) неграм забороняють переступати межу білих кварталів міста.

Ось так наймані вбивці розправляються з конголезькими патріотами.

шень та повстань, що розгортаються з дедалі більшою силою.

Велетень, що рве кайдани неволі, відчув у собі непереможні сили, його надихає підтримка і симпатії могутнього табору соціалізму. Раніше значно легше було колоніалістам силою зброї придушувати повстання своїх рабів. Але тепер існує такий могутній фактор, як соціалістичний табір. Дні останніх колоній злічені. Уперті спроби колоніалістів будь-що утримати владу в Африці зазнали ганебної поразки. Тимчасом події в Конго, звіряче вбивство Патріса Лумумби показують, що колоніалісти не збираються здаватися без бою.

Ні! Ні! Ні! Перед смертю не надихаєшся. Полум'я гніву, наче підхоплене могутнім вітром, вириє з новою силою.

Колонізаторам не спиться, горить земля і під ногами португальського диктатора Салазара. Його страшенно налякало повстання в Луанді — адміністративному центрі тієї самої Анголи, про яку ми розповідали. Фашистський правитель терміново послав туди військові підкріплення.

Але велетень, що рве кайдани, вже не дасть знову закувати себе. Досить подивитися на алжирських патріотів, які ведуть запеклі бої, на авеню Сталінград в конголезькому місті Букаву і на демонстрації у Південно-Африканському Союзі, — досить подивитися на все це, щоб зрозуміти — колоніалізм доживає свої останні дні. Африку населятимуть тільки вільні народи.

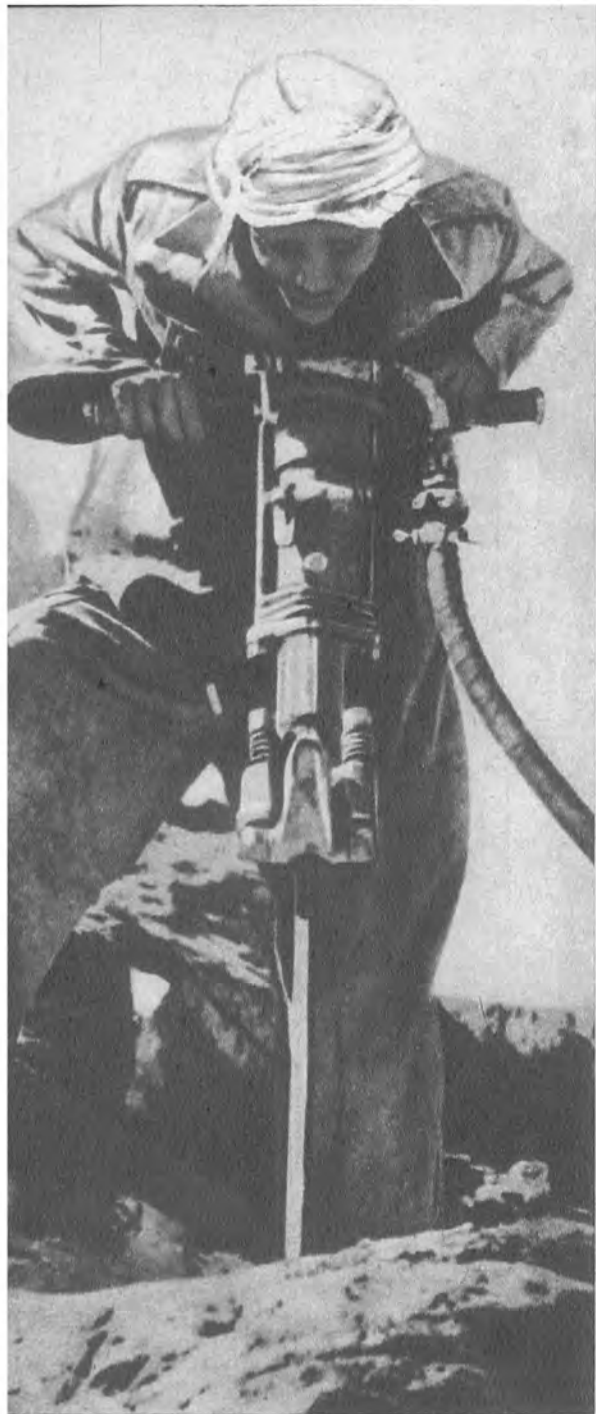
Історія вже винесла свій вирок колоніалізму, і жодні хитрощі колонізаторів, не врятують прогнилу систему.

Авеню Сталінград в місті Букаву (провінція Ківу, Конго).

З 1954 року в Алжирі загинули десятки тисяч борців за свободу, але на місці кожного вбитого встали нові бійці.

Чи задовольниться меншим той, хто може досягти більшого? Хіба негр із Південно-Африканського Союзу не знає про те, що його африканські брати вигнали геть білих поневолювачів і піднесли прапор свободи? Він відчув теплий подих волі і зрозумів смисл свого життя. Перші кроки — завжди найважчі. Але вони вже зроблені, і шлях до майбутнього ясний.

Невільники з Анголи знають, що в Гвінеї такі ж люди як вони, які ще зовсім недавно жили у кайданах, сьогодні споруджують для себе будинки, закладають сади, а в Гані діти ходять до школи і вчаться, щоб самим в майбутньому прикрашати життя.

В розбурханому полум'ї битв урочисто пісню залунали слова свободи для всього Чорного континенту. Людина раптом зрозуміла, що вона спроможна наблизити свободу чи віддалити її прихід.

І то тут, то там спалахує іскра, що має розгорітися в полум'я, яке спелить рабство й жорстокість і високо піднесе ім'я людини, народженої для щастя.

Хіба мало конголезьких патріо-

Молоді архітектори Гвінеї. Вони будують тепер для себе, для свого народу.

Всі діти Чорного континенту підуть до школи, як ці дівчата в Гані.

ЛЮДИНА

Гвінея. Мітинг на підтримку борців за свободу Алжiru.

ПОБАЧИЛА СВОЄ МАЙБУТНЄ

В одній святковій колоні — чорні та білі дівчата, рівноправні, як сестри. На такій рівності ґрунтуватимуться взаємини майбутнього!

Єгипетський район ОАР. Вода прийшла сюди недавно...

тів віддало життя у боротьбі за визволення своєї землі від ярма ненависних бельгійських колонізаторів? Хіба можуть конголезці забути почуття, що охопило їх в дні проголошення незалежності, коли вони вперше відчули себе господарями своєї землі? Вбивці-колонізатори розперезалися, але недовго їм залишилося панувати.

«...Ще більшою мірою, ніж алжирський конфлікт, — писав нещодавно англійський письменник Джеймс Олдрідж, — події в Конго показали, на що здатна колоніальна держава, яка не бажає випускати з рук природні ресур-

си колонії, якій вона надає «незалежність».

Алжир, так би мовити, був частковою ілюстрацією цієї істини, а в результаті подій в Конго вона виявилася з усією повнотою: боротьба в Конго, по суті, змінила обличчя усієї Африки. Не буде перебільшенням сказати, що ця боротьба спричинилася майже до повного єднання африканського континенту.

У полум'ї битв африканець побачив своє майбутнє. Воно в тому, щоб вільно трудитися на своїй землі, будувати міста й гавані, прокладати шляхи, складати пісні, вчитися самим і навчати своїх

дітей, зрошувати пустелі і зводити греблі, — воно в тому, щоб повітрям свободи дихала людина.

«Мій кращий друг той, хто є кращим другом мого народу», — сказав один китайський мудрець.

Зараз кожний африканець від Алжiru до Мису Доброї Надії знає, що його кращим другом є народи Радянського Союзу та всіх країн могутнього соціалістичного табору, саме існування якого є ілюстрацією найкращого державного устрою людства.

Крах колоніалізму — неминучий!

Перші кроки — завжди найважчі. Але вони вже зроблені, і шлях до майбутнього ясний. У Гвінеї прокладають шляхи, будують гавані.

Russenstraße 48

В історичному будиночку тепер розміщений музей «Искры». Тут завжди багатолюдно. Люди різних національностей, що приїждять у Лейпціг, неодмінно завітають сюди, на Руссенштрассе 48. У книзі відгуків музею можна прочитати багато записів на десятках мов народів світу.

Руссенштрассе 48

Спізнілий перехожий, який поспішав одного грудневого вечора тихою лейпцігською вулицею додому, навряд чи здогадувався, що за щільно занавішеними вікнами маленького будинку з вишкою «Друкарня Германа Рау» кипить напружена праця.

Того вечора у тісному приміщенні складального цеху їх було лише троє — сам Рау, його найближчий помічник Поле та верстальник Йозеф Блюменфельд. Три голови схилилися над газетним аркушем, щойно з друкарського верстата, три пари очей жадібно вдивлялися в тьмяному світлі газових ламп у стрункі рядки літер, які небагато хто з громадян Лейпцігу зміг би прочитати.

Дорого дала б кайзерівська поліція, а ще більше — царська «охранка», щоб дізнатися про таємницю маленької друкарні на

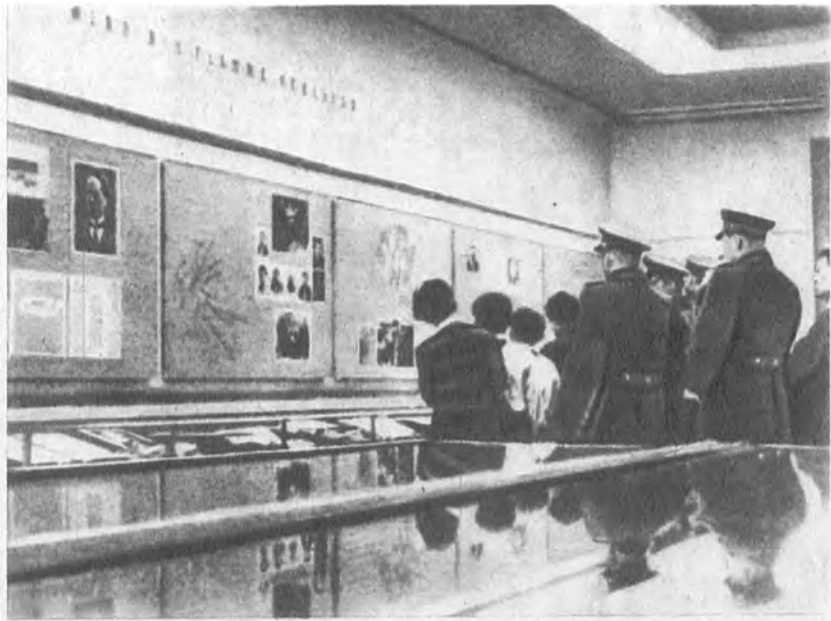
Може саме так, як ці двоє схвилюваних робітників — відвідувачів музею, стояли у той історичний грудневий вечір Герман Рау та Йозеф Блюменфельд, читаючи прощальні слова Іскрівського епіграфу: «Из искры возгорится пламя».

Руссенштрассе 48. Тепер цю адресу знає кожний лейпцігський школяр, знає тому, що того історичного грудневого вечора 1900 року тут народився перший номер лєнінської «Искры».

Чимало перешкод та труднощів довелося подолати і редакторів газети — Володимиру Іллічу Лєніну, і виконавцям його плану, перш ніж вийшов оцей перший номер. Не випадково Лєнін обрав друкарню Германа Рау — єдину в Лєйпцігу, що мала в своєму розпорядженні комплект російського шрифту. Цей шрифт Йозеф Блюменфельд спеціально для «Искры» вивіз потай з Лєйпцігського бібліографічного інституту. Зрозуміло, що при такому примітивному обладнанні робота над номером вимагала тривалого часу — перший номер «Искры» виготовлявся в друкарні Рау понад два місяці. Тим більшою була радість його творців. А що вже казати про радість російських робітників, які незабаром одержали перший номер своєї газети з передовою статтю «Насущні завдання нашого руху», написаною великим Лєніним!

Маленька друкарня Рау випустила лише чотири номери лєнінської «Искры»: в дальшому вимо-

В залі музею «Искры».

ги суворої конспірації примусили перенести видання газети у Мюнхен. Але пам'ять про цю видатну подію живе у Лєйпцігу. Немов найдорожчу святиню зберігають трудящі нової Німеччи-

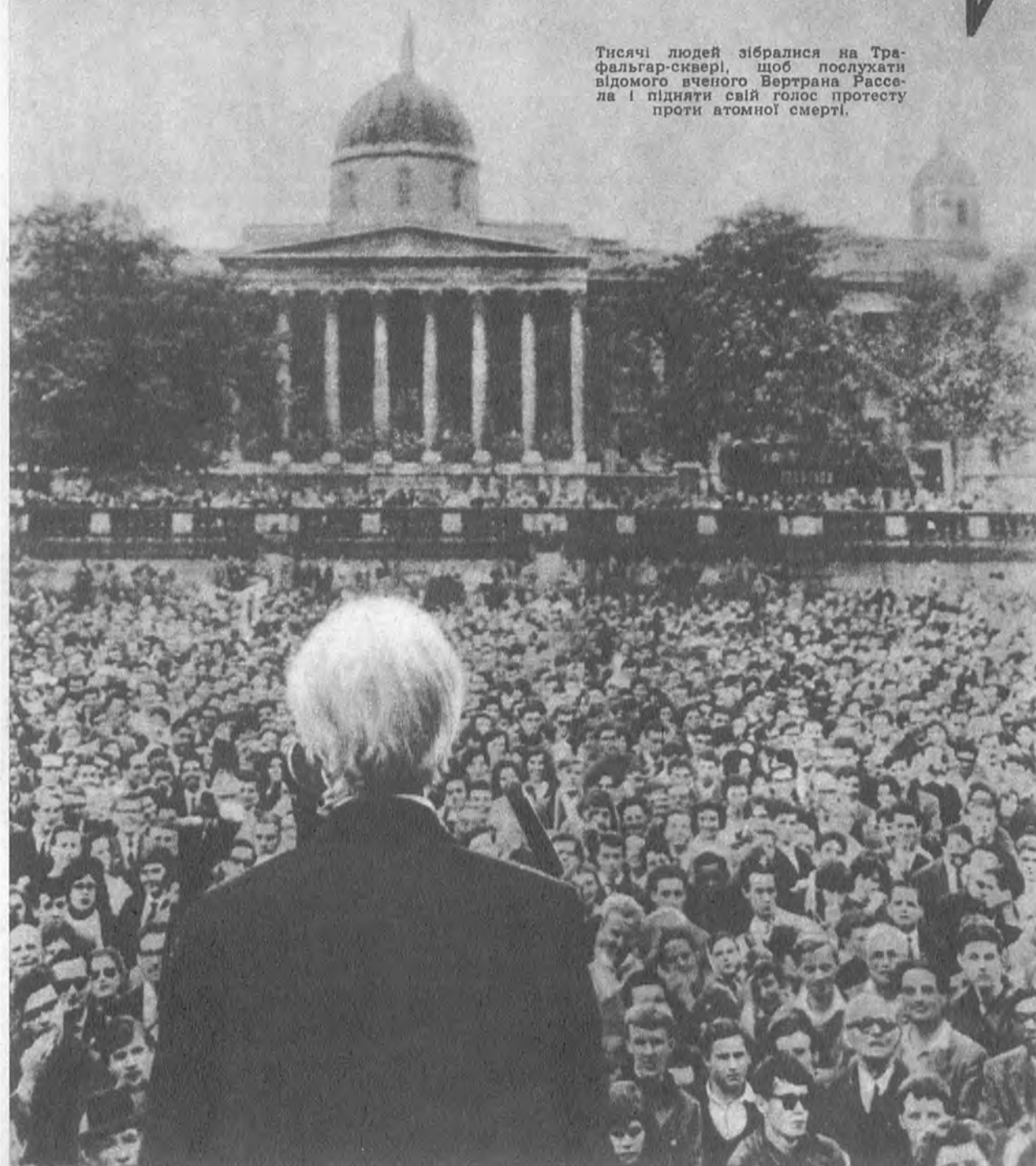
ни все, пов'язане з пам'яттю Ілліча, пишуться тим, що перший номер газети «Искра», яка відіграла видатну роль у справі підготовки соціалістичної революції в Росії, у міжнародному пролетарському русі, був виданий тут, у Лєйпцігу.

Піонери-тельманівці — часті гості музею.

ГОЛОСИ ТРАФАЛЬГАР-СКВЕРУ

Тисячі людей зібралися на Трафальгар-скаері, щоб послухати відомого вченого Вертрана Рассела і підняти свій голос протесту проти атомної смерті.

Нещодавно англійська газета «Гардіан» вмістила досить-таки уціпливу карикатуру: зодягнений в матроську форму прем'єр-міністр Великобританії, стоячи в жалюгідній позі на кормі американського підводного човна, запитує капітана — президента США: «Пробачте, сер, а мені дадуть рятувальний пояс, коли ви натиснете кнопку?»

На човні напис: «Холі-Лох». Карикатурист не розшифровує цієї назви — вона відома кожному англійцеві. Холі-Лох — це бухта в Шотландії, поблизу Глазго, бухта, яку англійський прем'єр-міністр передав американцям під базу для їх підводних човнів, озброєних атомними ракетами «Поларіс».

Мабуть, ніколи ще консервативний уряд Великобританії не був таким ізольованим від народу в питанні зовнішньої політики, як у цьому випадку. Активні борці проти атомного озброєння організували в країні цілий ряд виступів і демонстрацій проти ганебної угоди з США, і зокрема грандіозний мітинг у Лондоні, на Трафальгар-сквері. Після конгресу лейбористської партії в Скарборо, яка скінчилася сенсаційною поразкою поборників гонки озброєнь, керівники лейбористів Шотландії одностайно висловилися проти появи непроханих гостей в Холі-Лоху. Шотландські профспілки приєдналися до їх протесту. Газета «Гардіан» змушена була визнати: «Після інциденту з «У-2» антиамериканські настрої в Англії неухильно й небезпечно зростають». Навіть консервативна «Таймс» висловилася за скасування концесії на Холі-Лох в разі, якщо американці спробують використати базу для провокацій проти Радянського Союзу. Колишній британський міністр оборони Шінуелл ще чіткіше сформулював своє ставлення до цієї угоди: «Безглуздо споруджувати військову базу в країні, населення якої ставиться до вас вороже». Хвиля небезпеки, яка викотилася на Британські острови з шотландської бухти Холі-Лох, наразилася на могутній зустрічний потік народного протесту.

Як і сотні тисяч її співвітчизників, ця англійська жінка відчуває страх — але страх не перед вигаданою «червоною небезпечкою», а перед цілком реальними атомними ракетами американських «партнерів». Тому й прийшла вона на цей мітинг у центр Лондона.

І закохані мріють про мир на землі.

«Світ без війни» — гасло мільйонів борців за мир як в Англії, так і в усьому світі.

Делегати мітингу передають резолюцію протесту проти побудови американської бази послу США в Лондоні. В цій резолюції викладена справжня воля англійського народу.

ХТО

СПРАВЖНІ ВБИВЦІ

Марія-Тереза Джаннота.

В квартирі по вулиці Тусколана 36, адресу якої назвала Марія-Тереза, поліція знайшла двох осіб: Джузеппе Канта і його дружину. В обох за плечима темне минуле. Мадам має чималий

стаж проституції. Обрана ними система грабування довірливих людей вражає своєю простотою.

Вони друкували в бульварних журнальчиках і газетах таку об'яву: «Шукаємо осіб з характерни-

Куток приймальні «МоМеКФільму».

На римському вокзалі Терміні поліцей помітив пізно вночі дівчинку, яка тремтіла від холоду й ледве трималася на ногах. Вона сказала, що приїхала до своєї тітки Розарії, що живе на вулиці Тусколана 36. Її повезли туди, але ніякої тітки Розарії там не знайшли. Нарешті хвора дівчинка опинилася в лікарні, де й померла тієї ж ночі. То була 12-річна Марія-Тереза Джаннота, яка приїхала до Рима з далекого села Остуні, мріючи стати кінозіркою. В дорозі дівчина застудилася, хвороба й нервові напруження спричинилися до крововилив в мозок, який обірвав її коротке життя. Таким чином, Марія-Тереза потрапила не в «Чінечітта» — кіномістечко під Римом, — а на римське кладовище.

У цьому буденному епізоді з хроніки «вільного світу» відбулося одне з потворних явищ капіталістичної дійсності.

Власник «комбінату» Джузеппе Канта та його дружина.

ми обличчями будь-якого віку, які бажають стати акторами чи актрисами. Кар'єра гарантована. Пишіть, додавши дві фотокартки, на адресу: Рим, вул. Тусколана 36, «МоМеКФільм». В інших об'явах вони називали свій комбінат «КаПаГоФільм», і «ПаПекФільм», і «КіКаФільм». Все устаткування «комбінату» складалося з друкарської машинки й кількох дюжин фотографій кінозірок, розвішаних на стінах. І цієї немудрої механіки було досить, щоб гроші потоком текли в кишені аферистів. З усіх кінців Італії приїжджали сюди «особи з характерними обличчями», переважно дівчата-підлітки. В шухлядах було знайдено понад 500 листів однакового по суті змісту: ми ладні витерпіти все, пройти через який завгодно бруд, аби тільки потрапити в золоте царство кіно і пізнати блаженство солодкого життя...

І як же їм не летіти на вогонь наївних ілюзій, коли так нестерпно хочеться видертися з обіймів голоду і злиднів, і коли так ваблять принади «розкішного життя» кінозірок! До того ще тися-

чоголоса машина капіталістичної пропаганди день у день підігриває ці мрії, навіваючи думку, ніби кожний може увійти в золоті чертоги багатства і щастя. Стукайте в двері кіностудій, грайте в «тотокальчо» (футбольний тоталізатор), купуйте акції, і успіх забезпечений! Тільки тримайтеся осторонь згубних шляхів класової боротьби!

Зростала кількість клієнтів «МоМеКФільму» та інших подібних «підприємств». Яка ж доля спостигала цю клієнтуру? Подружжя Канта обдурювало своїх жертв брехливими обіцянками «влаштувати по лінії кіно», аж поки не витягувало з них всі гроші, а потім зачиняло перед ними двері. Чимало обдурених аферистами дівчат стали повіями. Були й випадки самогубств серед клієнтури. А для власників фірми життя ставало чимраз солодшим...

12-річна Марія-Тереза — одна з багатьох жертв шахрайських фірм. Вона добре вчилася, була першою в своєму класі. Батько її Оронцо Джаннотта працював на олійні, мати — наймичка зби-

рала оливи для цієї-таки олійні Голод, чорні злидні завжди душили сім'ю. Марію-Терезу нестерпно гнітило убоге життя в голодному обшарпаному селі. Коли ж до її рук потрапив журнальчик з об'явою «МоМеКФільму», вона одразу ж вхопилася за цей промінь золотої надії. Залишивши батькам прощального листа, в якому вона запевняла, що скоро зароблятиме мільйони і озолотить їх, — дівчина подалася назустріч «забезпеченій кар'єрі».

Цей метелик згорів у перший же день першого свого вильоту.

Тепер подружжя Канта сидить за ґратами й чекає суду. Буржуазна італійська преса висловлює лицемірне обурення з їх злочинів, називає їх вбивцями Марії-Терези, вимагає для них суворої кари. Ця преса, звичайно, мовчить про те, що в загибелі Марії-Терези винне не тільки подружжя аферистів. Справжнім її колективним вбивцею є разом з ними весь капіталістичний лад, який породжує моря отруйної брехні про солодке життя...

— Не дозволимо зрадникам і заокеанським реакціонерам хазайнувати в країні! — сказав капітан Конг Ле, вітаючи новостворені загони народної армії.

**ЕДМУНД
БРЕТТШНАЙДЕР**

З

протилеглого берега долинав глухий гуркіт потужних моторів. Мешканці селища, зібравшись біля води, схвильовано вдивлялись у той бік.

— Ось вони! — нарешті вигукнув хтось.

І всі помітили, як з-за дерев виїхали швидкі автомобілі-амфібії, зупинились на мить коло води і потім ринули в річку, піднімаючи високі сплески водяних бризок.

Діставшись на цей берег, солдати побачили, як із натовпу вийшли троє дівчат і швиденько попрямували до них. Ставши перед воїнами навколішки, вони піднесли їм велике блюдо вареного рису — знак гостинності й пошани.

Офіцер зіскочив з машини, підхопив одну з дівчат повід руки і, підводячи її, сказав з дружньою посмішкою:

— Облиште це, хіба ж ми схожі на панів?

Дівчата засоромились, але їх виручив старий селянин. Підійшовши до гостей, він пояснив:

— Сьогодні вранці з верхів'я повернулись наші рибалки. Вони сказали, що ви скоро прийдете. Вони багато розповідали про вас. Там, у горах, ви дали селянам спокійне життя. Ми стомились від розбрату в нашому краї. Один за одним сюди вдираються нові хазяї і забирають у нас останнє майно. Тому ми так радіємо, що ви нарешті прийшли до нас.

Селяни вміть оточили солдатів, і десятки рук зімкнулись у міцному потиску.

КІНЕЦЬ ЗАКОЛОТНИКІВ

Це відбувалося восени минулого року в одному з багатьох лаоських селищ, розташованих по берегах повноводого Меконгу,

В ДЖУНГЛЯХ ЛАОСУ

після того як парашутно-десантні загони капітана Конг Ле повалили реакційний уряд Лаосу.

З часу Женевської конференції США докладали всіх зусиль, щоб перешкодити утворенню в країні демократичного уряду під керівництвом прогресивного діяча принца Суванна Фуми, що здійснює політику національної незалежності й нейтралітету. В 1958 році ставленикові Сполучених Штатів Сананікону з військовою клікою вдалося захопити владу. Сананікон негайно ж вивів із складу уряду партію вільного Лаосу — Патет-Лао і заклав парламент. Відтоді в країну знову полився доларовий потік, який США свого часу обмежили, щоб створити економічні труднощі для уряду Суванна Фуми.

Сананікон відкинув Женевську угоду про Індокитай і вислав з країни міжнародну контрольну комісію. В штабі СЕАТО панував святковий настрій: нарешті Лаос облишить свою політику нейтралітету і стане важливим опорним районом поблизу китайського кордону!

Проте, як тільки Сананікон спробував роззброїти війська Патет-Лао, вони відійшли в неприступні гори, куди ведуть лише глухі стежки у джунглях.

Заколотники почують себе в безпеці лише за американською бронєю.

Звідти почався збройний опір, проти якого Сананікон виявився безсилим. Тому заокеанські імперіалісти вже не шкодували, коли цей уряд був повалений і на зміну йому прийшов кабінет принца Ку Абхая, а згодом прем'єр-міністра Сомсаніта. В уряді Сомсаніта військове міністерство очолив генерал Фумі Носаван.

Після державного перевороту 9 серпня 1960 року капітан Конг

Загони Патет-Лао на марші.

Ле оголосив програму національного примирення, припинення братовбивчої війни проти сил Патет-Лао, нейтралітету й додержання угоди про Індокитай. Ця програма була покладена в основу політики нового уряду Суванна Фуми, утвореного 17 серпня.

В генеральному штабі СЕАТО захвилювалися. Носаван, одержавши таємну радіограму з Бангкока, скочив у свій лімузин і помчав до аеродрому В'єнтьяна, де на нього вже чекав літак із заведеними моторами. У Бангкоку зраднику було гарантовано всебічну підтримку. Звідси Носаван не повернувся до В'єнтьяна, а полетів на тайландський кордон, у Саваннакет, де утворив із запеклих реакціонерів так званий «Комітет боротьби проти перевороту». В особі принца Бун Ума він знайшов собі спільника у своїх брудних справах. Той став «прем'єр-міністром» проголошеного 10 вересня путчистського «уряду».

На світанку 18 вересня загони, сформовані Носаваном на території Таїланду, перейшли кордон на Меконгу. Таїландські літаки підтримували вторгнення. Але біля прикордонного міста Пак-Сана загони Носавана були розбиті, після чого з'єднання Патет-Лао дістали наказ виступити спільно з військами уряду Фуми проти зрадника Носавана. Здавалося, з путчем покінчено...

Тимчасом кількість заморських радників у Лаосі й Бангкоку різко зросла. Посол США у В'єнтьяні направив частину своїх співробітників до резиденції в Луан-

Прабані. Вони «умовили» офіцерів міського гарнізону приєднатися до путчистів та ізолювати короля Саванг Ватхана від уряду. Через тайландський кордон знову потяглися машини з американською зброєю. З Південного В'єтнаму йшло підкріплення для Носавана. Бангкокське радіо закликала західні держави «не лишатись осторонь боротьби в Лаосі». Бракувало лише приводу, щоб розпочати агресію, і поки новий наступ Носавана не був зупинений, імперіалісти вичікували.

Після зради окремих продажних політиків з уряду Фуми та Національних зборів Лаосу, міністр інформації уряду Фуми Кінім Фольсена утворив прогресивний тимчасовий уряд, до якого увійшов як заступник голови Верховного національного комітету капітан Конг Ле.

Повсюдно в країні виникали партизанські загони. Грунт вислизав з-під ніг Носавана. Селища спустіли. Наступ заколотників, на який покладали стільки надій, захлинувся. Збройні сили вірної урядові національної армії й частин Патет-Лао разом з партизанськими з'єднаннями перейшли у великий контрнаступ. Для за-

кулісних керівників путчу склалася дуже неприємна ситуація...

МИЛЬНА БУЛЬБАШКА

Лаотянський зв'язковий в справах преси втратив спокій, коли його покликали до кімнати шефа американської групи радників. Американський офіцер нервово барабанив пальцями по столу. Нарешті він спитав:

— Чи вам відомо, що на півночі готується комуністична агресія, що Північний В'єтнам і Китай збираються напасти на Лаос?

— Я гадав, що це плітки. Адже ніяких певних доказів нема.

— Певних доказів! — вигукнув офіцер. — Для втручання досить і плітки. Як ви гадаєте, вторгнення червоних можливе?

— Одверто кажучи — ні. Брови американця полізли вгору.

— У Конг Ле є парашутисти?

— Так.

— А повітряний транспорт?

— Можливо.

— Розумієте, на що я натякаю?

— Вам потрібне вторгнення?

— Мені потрібна сенсація в пресі. Це ваше завдання!

І ось лаотянське агентство здійснює галас про вторгнення з Північного В'єтнаму. В штабі СЕАТО потирають руки: привід знайдено.

Головнокомандуючий тихоокеанських збройних сил США віддає наказ 7-му флоту вирушити в стані повної бойової готовності до узбережжя Індокитаю. Американських парашутистів на Окінаві піднято по сигналу бойової тривоги. В Бангкоку і Манілі концентруються з'єднання бомбардувальної авіації. Американські танки і артилерія тягнуться через Тайланд у Лаос. Тим часом понад 5000 американських, тайландських, південнов'єтнамських, філіппінських та чанкайшістських найманців поспішають на допомогу путчистам Носавана.

Проте минає кілька днів — і пропагандистська вигадка про «червону небезпеку» лопається, немов мильна бульбашка. Весь світ дізнається про махінації призовників цієї небезпечної авантюри.

Що ж до путчистів, то їм не допомагають ні заокеанська військова техніка, ні радники із штабу СЕАТО, ні іноземні найманці: ініціатива в боротьбі належить патріотичним силам Лаосу, на боці яких — моральна й політична підтримка всього прогресивного людства.

У селищі, щойно визволеному війсьнами Патет-Лао.

(З тижневика «Воєнност»).

ІНОЗЕМНИЙ ГУМОР

— Рятуйте, люди добрі! — раптом зарепетувала жінка з хлопчиком, зупинившись посеред вулиці. — Мій син проковтнув десять центів! Він задихнеться!

— Це якраз по моїй частині, — сказав одягнений у чорне перехожий і, перевернувши хлопчика догори ногами, почав щодуху його трясти, аж поки монета не дзвякнула об тротуар.

— Красенько вам дякую, пане лікарю, — мовила зраділа мати.

— Ви помилились, пані, я зовсім не лікар, — відповів перехожий. — Я збирач податків.

Хмари вже залишилися далеко внизу, як раптом мотор затих і літак раучко нахилився. За якусь мить із кабіни вишов пілот з парашутом.

— Не хвилюйтесь, панове, — мовив він, одчиняючи дверцята назовні. — Я їду за допомогою.

Переконавшись, що в касі кіно вже немає квитків, містер Томсон, мільйонер, підізває контролера і, пообіцявши щедро дати «на чай», попросив знайти місце поближче.

— Я страшенно люблю детективні фільми, — приказував він.

Посадивши свого вельми поважного клієнта, контролер всупереч сподіванням, одержав лише мідяка.

Мстива усмішка осяяла його обличчя. Нахилившись до мільйонера, він чомно прошепотів:

— Убивця — портьє!

Йдучи до театру, місіс Грей запросила на вечір няньку, щоб доглянула за дітьми.

— Пам'ятайте — о дев'ятій всі мусять спати, — наказала вона.

Повернувшись опівночі, місіс Грей запитала:

— Ну, як мої хлопчики?

— З молодшими все гаразд, — мовила нянька. — А от старший, руденький, довго капризував.

— Руденький?! — звернула місіс Грей. — Та це ж мій чоловік!

Коли солдат збирався святкувати христини свого новонародженого сина, до нього підійшов капелан:

— Ти підготувався до цієї події? — запитав він.

— А вжеж, пан-отче, — відповів солдат. — Будуть і консерви, і картопля, і хліб, і пундики...

— Я не про те, — зупинив його капелан. — Скажи, чи приготувався ти духовно?

— А біс його знає! — мовив солдат. — Як ви гадаєте, пан-отче, трьох літрів віскі вистачить?

Хірург довго оглядав пацієнта.

— Ви зможете заплатити за операцію, якщо я визнаю її необхідною? — запитав він.

Хворий запитливо зиркнув на хірурга.

— А ви визнаєте операцію необхідною, якщо я скажу, що не можу заплатити?

Батько: Том, ти знову тягнеш kota за хвіст?

Том: Ні, я лише тримаю. Тягне кіт.

КАЛІФОРНІЙСЬКИЙ «ВСЕСВІТУ»

ВИРОБНИЧА ТРАВМА.

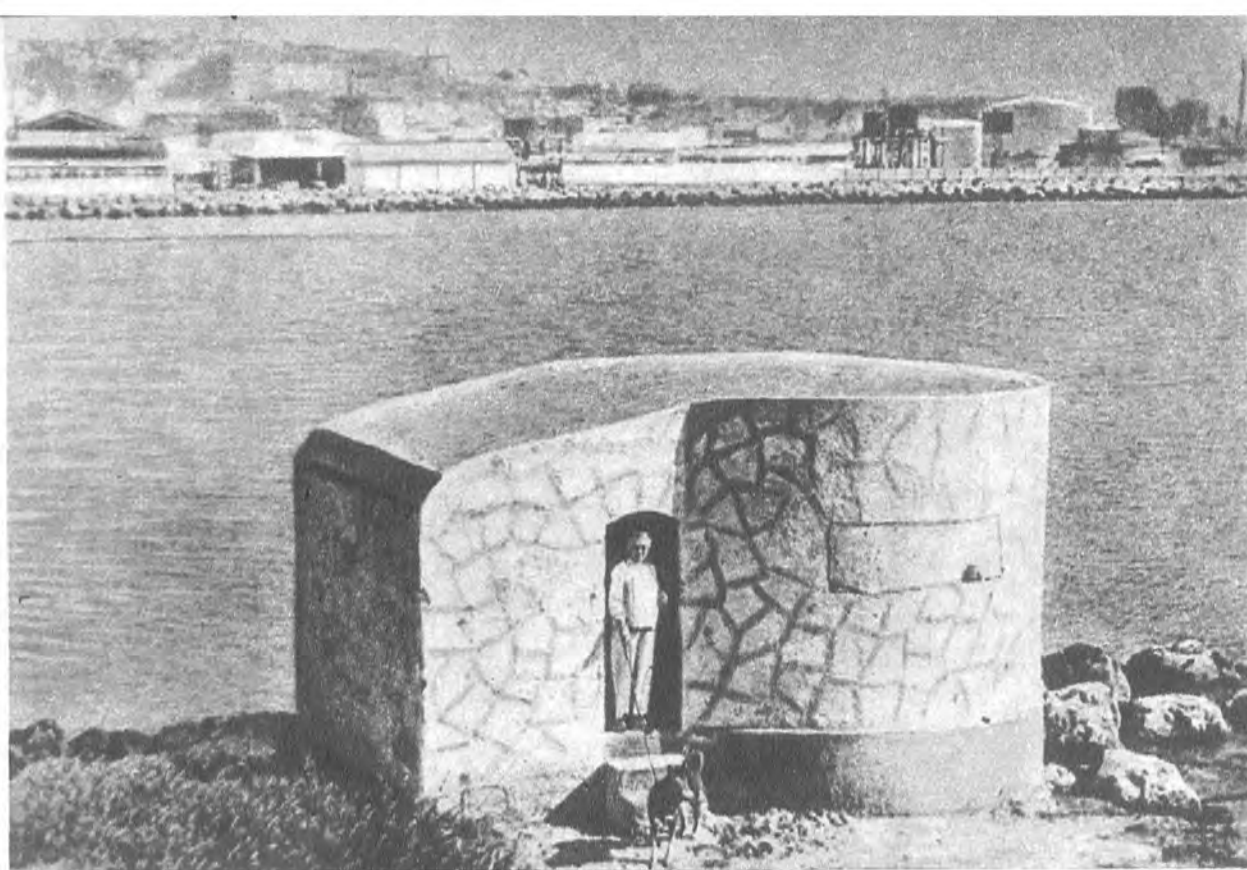
В Каліфорнії (США) продавщиця універсалу Бетсі Овенс надірвалася на роботі. Вона затягувала в корсет покупницю, що важила 125 кілограмів. Суд визнав за Бетсі Овенс право на відповідну грошову компенсацію.

ДОДОМУ. Начальника тюрми північноаргентинського міста Сент-Яго-дель-Естеро було ув'язнено в підпорядковану йому тюрму за співучасть у крадіжці автомашин.

ЦИНІЗМ ЧИ ВИХОВАННЯ? Західнонімецький тижневик «Кріст унд Вельт» наводить відповідь одного студента на запитання, які дві книжки справили найбільший вплив на його життя: «Куховарська книжка матері й чекова книжка батька».

ЗАБОРОНА. В книжці «Правила поведінки для авіапасажирів», виданій недавно в канадській столиці, сказано між іншим: «Під час польоту літака забороняється виходити з нього або намагатися зробити це».

ЦІКАВІСТЬ. Ів Ожі, портьє Луврського музею в Парижі, відзначав 25-річчя своєї діяльності на цій посаді. З цього приводу журналісти звернулися до ювіляра з запитанням, чим найбільше цікавляться туристи в Луврі. На це Ів Ожі відповів: «80 процентів усіх питань ставлять американські туристи. Вони хочуть знати, якою мастикою натирають паркет в нашому музеї».

Сардінія — вбога країна, з десятками тисяч безробітних, що живуть в напівзруйнованих халупах та печерах. На фото: бункер, який залишився після другої світової війни, тепер править за житло для кінських родин.

ЛЮФТВАФФЕ ПРИЗЕМЛЯЄТЬСЯ ВДРУГЕ

Ніколи не забудуть жителі міста Кальярі ночей 26 і 28 січня та 12 квітня 1943 р. Американські бомбардувальники майже вщент зруйнували тоді головне місто Сардинії. П'ять тисяч чоловік загинуло, десятки тисяч були поранені. Жителі острова розуміли, чому майже 200 разів «відвідували» їх столицю з'єднання американської авіації: Гітлер перетворив Сардинію на авіаційну базу Люфтваффе. Зокрема, в Деціманні, в 17 кілометрах від Кальярі, нацисти збудували величезний аеродром, перед командуванням якого було поставлено завдання будь-якою ціною перешкодити висадці американців та англійців на італійському узбережжі.

☉ На утримання одного іноземного солдата населення Сардинії витрачає щомісяця 240 тисяч лір ☉ Сардинський гірник заробляв на місяць 30 тисяч лір.

МЕРЕЖА ОПОРНИХ БАЗ НАТО

Південний край Сардинії віддалений від північної Африки лише на 200 кілометрів, а решта території дає можливість контролювати морські шляхи сполучення Фран-

ції та Іспанії. Таке стратегічне положення острова було причиною того, що командування НАТО вибрало його для розташування мережі військових баз. Тепер опор-

ні пункти НАТО розміщені на Сардинії в Каро-Теулада, де створено американський морський опорний пункт з американськими, англійськими та канадськими з'єднаннями; в Сан-Антоні-ді-Сантаді (морський опорний пункт з американськими, англійськими та канадськими з'єднаннями); в Альгеро (база США з американськими морськими з'єднаннями); в Пердасдефогу (американська ракетна база); в Поетто поблизу Кальярі (канадські з'єднання); в Деціманні (західнонімецькі й канадські повітряні загоны). Тут «тренуються» 4000 льотчиків та 27 офіцерів німецького бундесверу поруч із своїми колишніми ворогами).
На вулицях міста Кальярі можна побачити ка-

надських солдатів та офіцерів в уніформах. В Альгеро, Теуладі, Пердасе-фогу, Сан-Антоні-ді-Сан-таді можна зустріти американських та англійських військових. На вулиці Віа Рома в Кальярі

розгулюють німецькі льотчики; втім, останні зодягнені в цивільне: командуванню НАТО добре відомо, з якою «симпатією» ставляться жителі Сардинії до німецьких солдатів.

ЩО ПОТРІБНО САРДІНІЇ

Як відомо, Сардинія належить до найвідсталіших областей Італії, та й усієї Європи. Тут величезний процент неписьменності серед населення, тут і досі панує закон «кривавої помсти», десятки тисяч людей живуть у старих бараках, халупах, печерах. На острові налічується до 60 000 постійно безробітних, а часом ця цифра зростає до 100 000. Більше десяти років тому Комуністична партія Італії запропонувала план оздоровлення економіки Сардинії.

ВИРАЗНА ВІДПОВІДЬ

Її дали недавно вибори. Німецькі «джипи» й льотчики бундесверу зникли з вулиць головного міста. Німецьким пілотам на час виборів було заборонено виходити за межі табору. Проте ця «поступка» не підкупила сардинських жителів.

Після виборів в 75 округах перемогли об'єднані списки комуністів і соціалістів. Серед цих округ і Віллаторе, над будинками якого щодня кружляють німецькі реактивні літаки. Містечко Гуарту Сан Елена (24 000 жителів) розташоване поблизу військової бази в

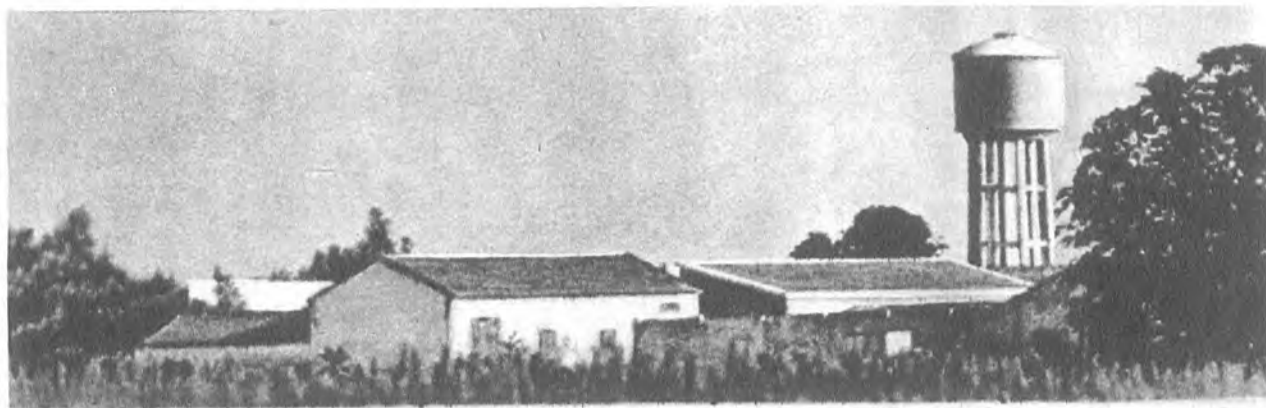
Головне місто Сардинії Кальярі.

Децімоманні. Тут ліві партії здобули перемогу вперше. А в Теуладі, де розташований американський морський пункт, християнсько-демократична партія втратила 600 голосів, а комуністи ці 600 голосів здобули. В цілому християн-

сько-демократична партія втратила під час виборів на Сардинії 54 000 голосів.

Відповідь тепер ясна. Народ Сардинії все більше і більше розуміє, що тільки комуністи ведуть боротьбу за справжню свободу.

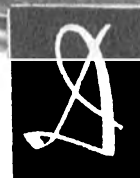
Льотна база НАТО в Децімоманні.

„ГАРІМПЕЙРО“ З ДІАМАНТІЇ

Вода гірської річки, в якій ці хлопці простоюють цілими днями, дуже холодна. Вони розмовляють між собою португальською мовою, але навряд чи зрозумів би її португалець. Їм по дванадцять, щонайбільше по чотирнадцять років, і все ж вони зароблять гроші — щось близько наших двадцяти копійок на день. Звісно, в кишенях у них не залишається нічого: все доводиться віддавати батькам. На нас дивляться сумні очі, очі дітей Діамантії, які в своєму недовгому житті знають лиш одне: шукати алмази, промивати алмази, здавати алмази.

Діамантія — це звичайне містечко з 10 тисячами жителів, розташоване на висоті 1131 метра над рівнем моря в бразильському штаті Мінас-Жерайс, і вже сама назва містечка свідчить

про те, що навколо нього розсипані поклади найдорогоціннішого благородного мінералу — алмазів. Звичайно, алмазні копальні в Південно - Африканському Союзі й Республіці Конго значно багатші від тутешніх. Але Бразілію тепер згадують дедалі частіше, коли йдеться про алмази. Їх тут називають ще «карбонадо». Карбонадо — це менш прозорі, «каламутні» алмази. Їх ступінь твердості дорівнює 10, тобто найвища серед природних копалин. Вони потрібні в усіх галузях промисловості, де застосовується свердлування, буріння, шліфування. Один карат, тобто 0,2 грама промислового алмазу, коштує на світовому ринку близько чотирьох доларів (для порівняння: необроблений ювелірний алмаз коштує 50 доларів за карат, гранований — 129 доларів). В Бразилії виробляється 400 тисяч каратів ювелірних та промислових алмазів на рік. Природні багатства Бразилії справді незліченні: кава, какао, банани, бавовна, багаті поклади заліза, золота, алмазів. Бразилія продає свою сировину всьому світові. Отже, в цій країні люди, напевно, живуть, як у раю? На жаль, зовсім навпаки. За останні роки ціни на всі види товарів першої необхідності підскочили тут на тридцять процентів. Половина бразильців не вміє ні читати, ні писати. Із ста дітей, що поступають до школи, тільки шість залишаються в ній до четвертого класу. Податки поглинають майже половину заробітної плати бразильського робітника. Великі промислові підприємства, ферми, копальні належать «грінго» — північноамериканським капіталістам.

Минулий рік був найтяжчим у житті бразильців. В країні надзвичайно загострилася економічна й фінансова криза. Про це красномовно сказав у своєму першому зверненні до народу новий президент Бразилії Жаніу Куадрос: Бразилія — це країна, що «перебуває в жахливому фінансовому становищі... Країна з знекровленою економікою, яка повинна віддати свої останні наявні кошти, аби звільнитися від боргів, зроблених від її імені». Народ Бразилії сподівається, що президент Куадрос ви-

Шукачі алмазів з Діамантиї. Їх предки приїшли сюди десь у тридцятих роках XVII століття, коли Бразилія була ще колонією Португалії. Шукачі пригод сподівалися тоді швидко й легко розбагатіти в горах Мінас-Жерайс — і ніхто не забороняв їм цього. Нащадки ж сміливих старателів позбавлені багатьох громадянських свобод. Майже всі вони — неписьменні, а неписьменні в Бразилії не мають права брати участі в виборах.

В Діамантиї люди не знають, що таке спокійна старість. Вони змушені працювати і в 60, і в 70 років, бо інакше їх чекає голодна смерть.

Контролер алмазних копалин тільки й дивиться, щоб записати робітників на кілька каратів менше. Заробітки в шукачів мізерні, тому шукати благородні камінці доводиться також їх жінкам і дітям — хоч, за законом, дітей до чотирнадцяти років наймати на роботу забороняється.

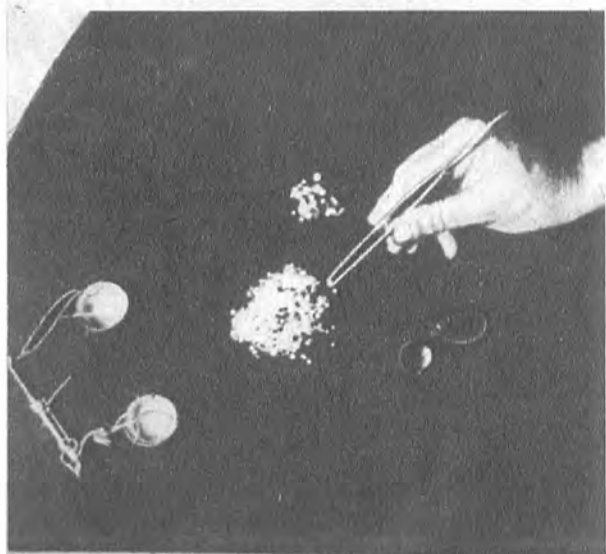

Посушливі місяці — найкращі для «гарімпейро» — шукачів алмазів: вода в річках спадає, і мул черпати легше.

конає свою передвиборну обіцянку — відновить нормальні відносини з Радянським Союзом та соціалістичними країнами, бо, зокрема, нормалізація економічних відносин може стати важливим фактором в оздоровленні бразильської промисловості й сільського господарства.

Третина бразильських алмазів обробляється для ювелірних прикрас, решта призначається для промислових цілей. Колись, за часів португальського панування, алмази, що важили більше двадцяти каратів, ставали за законом власністю короля. Тепер, незважаючи на те, що видобування алмазів націоналізоване, найкращі діаманти доводиться вивозити в США — на сплату державних боргів.

Наші інтерв'ю

Японський літературознавець
і перекладач

ХАКУЕ НАКАМУРА:

„СПРАВА МОГО ЖИТТЯ...”

— Дуже давно, за молодих літ, — розповідає професор Накамура, — коли я усвідомив, що моє покликання — література, я хотів присвятити себе белетристиці. Але доля готувала мені інший шлях. І вирішальним на цьому шляху було моє знайомство з творами Льва Толстого. Коли багато десятиріч тому я взявся самотужки за вивчення російської мови і вперше познайомився в оригіналах з творіннями Толстого, то відразу ж був зачарований його могутнім талантом. Образи, створені геніальним художником, невідступно стояли переді мною, і я відчув пристрасне бажання зробити Льва Толстого здобутком читачів Японії. В цьому я побачив своє покликання. Відтоді із 70 прожитих мною років понад півстоліття я перекладаю Толстого на японську мову...

— Чи тільки Льва Толстого ви перекладаєте?

— Ні, в різний час я перекладав також твори Ф. Достоєвського, А. Чехова та інших російських класиків. Але понад усе я люблю неперевершеного Толстого. Дозвольте розповісти в зв'язку з цим один епізод. Я готую до видання японською мовою 18-томне зібрання творів Льва Толстого. Шість томів уже вийшло. І ось недавно я одержав листа від 80-річного японця. «Я вже старий, — писав він, — і, можливо, смерть перешкодить мені побачити Вашу працю завершеною. І все ж я з задоволенням купую книги Толстого у вашому перекладі: якщо я не зможу прочитати їх усіх сам, то залишу, як великий скарб, своєму онукові...»

Зас із рік тому на Лондонській біржі розгорілась запекла битва за здобуття акцій відомого універмагу Гарродса. В ролі конкурентів виступили дві англійські фірми Фрейзер і Дебенгемс. Кожна з них хотіла купити Гарродса, що вважався одним з найбільших і найфешенебельніших лондонських універмагів.

Недавно на біржі спалахнула ще одна, подібна до цієї, битва конкурентів. Подібна, але не така ж сама. Різниця полягає в тому, що на цей раз йдеться не про універмаг, а про концерн преси. Предметом біржової операції стали не електрохолодильники й телевізори, а газети й журнали концерну «Одамс Пресс», не жіночий одяг і шкіряна галантерея, а мільйони читачів цих видань. Однак правила гри ті самі: виграє той, у кого більше грошей.

* *

Почати, мабуть, треба з опису головних героїв («війни в пресі»), що спалахнула в Лондоні і стала предметом дебатів в англійській Палаті Громад.

Першим і, безсумнівно, найцікавішим (що зовсім не означає найсимпатичнішим) «героєм» є канадський мільйонер Рой Томсон, керівник пресового концерну «Томсон Ньюспейперс». Томсон нажив собі чималий капітал у Канаді і на лондонській біржі з'явився лише кілька років тому. Свого часу він викликав сенсацію, купивши одну з найстаріших англійських газет — єдинбургського «Скотсмена».

Зараз Томсон володіє акціями майже сотні видань газет і журналів на обох берегах Атлантики. Крім того, він компаньйон цілої низки приватних радіо- та телестудій. Торік Томсон купив газетно-журнальний концерн лорда Кемслея і, зокрема, відомий консервативний тижневик «Сандей Таймс». Загальна вартість концерну Томсона оцінюється в 27 мільйонів фунтів стерлінгів.

Другим «героєм» цієї історії є Сесіль Кінг, що очолює журналь-

но-газетну групу «Дейлі Міррор» (загальною вартістю в 58 мільйонів фунтів). Його прізвище (Кінг означає король) є приводом для багатьох жартів на лондонській Фліт Стріт — резиденції англійських газет. Кінга вважають некоронованим королем найбільшого сучасного газетно-журнального концерну в Англії, який, окрім бульварної «Дейлі Міррор» (тираж

понад чотири мільйони), видає багато інших газет та журналів. Девізом цього концерну є: будь-якими засобами завойовуй читача. Отож його видання рясніють дешевими кримінальними сенсаціями й напівпорнографічною інформацією з будуарів кінозірок.

Специфічного політичного присмаку вся ця афера набула завдяки факту, що серед виставлених на продаж видань «Одамс Пресс» перше місце посідає газета «Дейлі Геральд» — неофіційний, але єдиний орган англійської лейбористської партії. Організаційна структура цієї газети така: п'ятдесят один процент акцій є власністю «Одамс Пресс», а решта належить Генеральній Центральній Раді англійських тред-юніонів. Власник більшості акцій сер Крістофер Чанселлор, гадаючи, що він може доволно розпоряджатися долею «Дейлі Геральд», виставив цю газету на продаж. Першим з претендентів зголосився відомий вже нам канадець Рой Томсон, що давно мріяв придбати «велику» газету в Лондоні, а через сорок вісім годин після нього — Сесіль Кінг, який послався на те, що його «Дейлі Міррор» протягом багатьох років підтримувала політичну лінію лейбористів; тим-то, мовляв,

він має всі підстави перейняти «Дейлі Геральд».

Але дискусія між обома претендентами на концерн «Одамс Пресс» не обмежилася політичною сферою. Генеральна баталія розгорнулася на лондонській біржі, і участь у ній беруть фінансисти й біржові маклери, а не журналісти і політики. Між тим, ніхто не питає в півтора мільйона читачів «Дейлі Геральд» їхньої думки про подальшу долю газети, так само як ніхто не цікавиться, що кажуть з цього приводу працівники газети, які не сьогодні-завтра потраплять під контроль нового власника. А тут слід зазначити, що в капіталістичній Англії — як і в інших країнах капіталу — навіть півтора мільйона читачів не можуть компенсувати витрати на видання газети, бо фінансова основа друкованого органу ґрунтується на прибутках від реклами.

В цьому нещодавно пересвідчилились за досить непоказних обставин редактори й читачі ліберальної газети «Ньюс Кронікл», яка — також внаслідок біржової операції — була несподівано об'єднана з консервативною газетою «Дейлі Мейл».

З нагоди «війни в пресі» лондонська ліберальна газета «Гардіан» опублікувала кілька днів тому зведення, що характеризує становище в англійській пресі. За цими даними майже 80 процентів, або чотири п'ятих англійських газет і журналів перебувають зараз під фінансовим контролем шести великих концернів. Крім акул, про яких ми розповіли вище, на ринку виступає ще тільки три великі фірми: «Асошієтед Ньюспейперс», концерн лорда Бівербрука та «Ньюс оф Уорлд». Загальна вартість їх коливається в межах 10—12 мільйонів фунтів стерлінгів. По закінченні «війни в пресі» — незалежно від її результатів — кількість концернів зменшиться з шести до п'яти.

В такий спосіб процес концентрації капіталу, що на протязі багатьох років відбувається в найрізноманітніших галузях англійської преси, залежатиме від волі кількох магнатів. Від них залежатиме, які виходитимуть газети, що в них висвітлюватиметься і, найголовніше, яким буде їхнє політичне обличчя.

Мабуть, не треба пояснювати, що все це разом узятє має дуже мало спільного з галасливо розрекламованим на заході поняттям «свободи преси». То ж, мабуть, не варто дивуватись, що остання «війна в пресі» викликала занепокоєння навіть у Палаті Громад, яка вже звикла до найрізноманітніших біржових махінацій.

ГРЕГОЖ ЯШУНСЬКИЙ

(3 газети «Трибуна Люду»)

ЗНАЙОМСТВО

ОТТО ЯНЕЧЕК,
австрійський журналіст.

Подорожі і враження

Літак компанії «Ер Індія» робить велику петлю, завалюється набік. У круглому віконці поруч зі мною раптово виникає плутанина червоних скелястих острівців, понакиданих у безладді в блакиті океану, оточених білими гребінцями прибою, які звідси, зверху, нагадують застигли ціточки снігових наметів.

Поволі знижуємось. Вже можна розгледіти брили білих хмарочосів, скупчення будинків, вілли, казарми. У глибоких провалах вулиць, мов великі жуки, повзуть автомобілі, біля нескінченної низки причалів погойдуються шкаралупки джонок. Океанські пароплави-велетні залишають у блакиті моря довгі сліди. Все це чітко перекреслює тіні нашого літака.

Гонконг.

Аеродром — довга дамба, висунута далеко в море: для нормального аеродрому тут не знайшлося місця. Літак націлюється на світлу посадочну стрічку, сідає, мчить бетоном.

Гонконг.

Зненацька — тропічний дощ. Важкі краплини переїщать дюраль літака, б'ють по металевих східцях, стукотять в парасольки китайців — обслуги аеропорту. Земля парує, у відчинені двері лине важке вологе повітря. «Пасажири, що летять у Бангкок, Калькутту або Бомбей, можуть не виходити».

Я ж — мушу, тому що поставив собі на меті познайомитися з містом спекулянтів, кокаїністів, шпигунів, торговців дівчатами.

Звичний митний догляд, багатозначні запитання: опіум, героїн, вогнепальна зброя? Ні, такого нема. І я можу проходити...

Біля воріт аеровокзалу сидять навпочіпки маленькі китайчата, грають у кремінчики. З-за рогу, розбризкуючи грязюку, з'являється подряпанний автобус. Якихось п'ятнадцять хвилин доводиться слухати старече хрипіння його мо-

тору — і ось я вже в центрі Коулуну, вже загубивсь поміж бетонними кубами новобудов, старими одноповерховими будинками в стилі псевдобарокко, готичними церквами, крамницями, ятками.

Гонконг.

Кілька кроків вбік від автобусної зупинки — і вже не бачу ані барокко, ані бетону. Самі лише крамниці. Здається, весь Гонконг, тобто півострів Коулун, острови та Нова територія — суцільна велика крамниця, щось на зразок гігантського універсагу, населеного виключно продавцями та покупцями. А хіба воно й справді не так? Ось тут пропонують паперові китайські квіти, поруч — німецькі друкарські машинки, далі — англійські тканини, японські фотоапарати, швейцарські годинники, бірманський рис, американську жувальну гумку. Білізна та меблі, порнографічні журнали та біблії, парасольки, наркотики, телевізори, шкарпетки, авторучки — хаотична мішанина, якийсь диявольський шабаш на честь всевладного бога Меркурія. Щоразу впадає в око знайоме коротеньке: «Made in ...» А над усім цим панує реклама: «Дешевше, ніж у країнах-експортерів!»

Довелося вдатися до складних розрахунків: перелічувати гонконгські долари на американські, на фунти, марки, рупії. Так, дешевше. Хоч воно і дивно, проте секрет тут дуже простий: у Гонконгу всі товари звільнені від мита.

Не встиг я опинитися на вулиці, як привернув до себе увагу якогось старого. «Герлс, герлс!» — таємниче шепотів він. Я збагнув, про що йде мова лише тоді, коли старий заходився демонструвати колекцію зразків. «Не треба герлс! Не треба».

Гонконг...

1 Дівчата, дівчата (англ.).

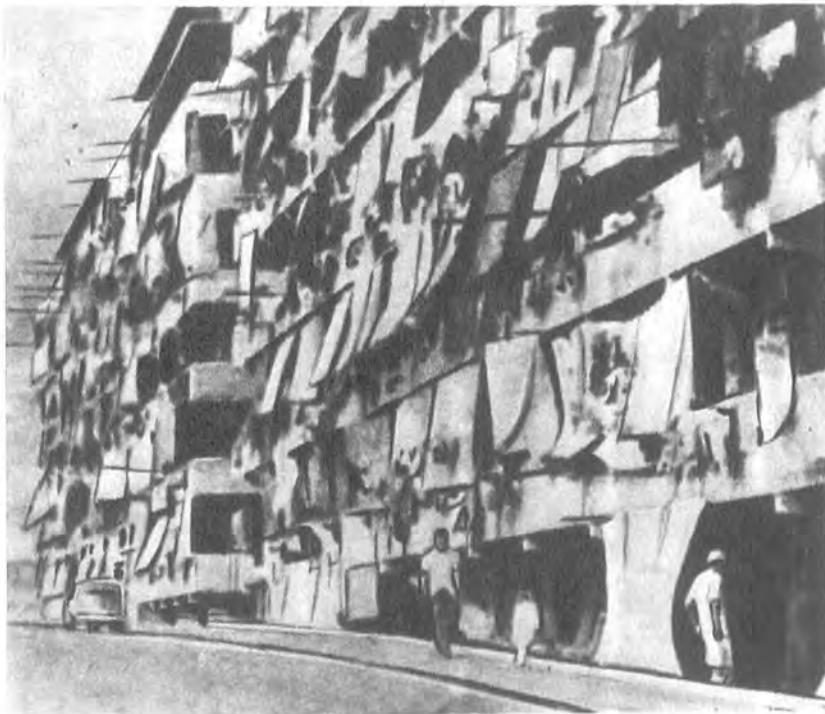

Вулиця Гонконга — водночас і майстерня ремісника, і місце дитячих розваг.

«Гонконг демонструє світові, на що здатна вільна ініціатива».

Таким двозначним висловом відкривається статистичний щорічник цієї британської колонії. Далі наведені цифри щодо імпорту, експорту, торгового обороту, промислової продукції. З книжки можна довідатися про площу окремих островів, про довжину шосейних шляхів та причалів, кількість автомобілів. Є довідка і про населення колонії — окремо по національностях. За цими даними тут налічується 15 тисяч англійців, щось близько 2 тисяч американців, 1600 португальців, 300 французів, 280 італійців, 210 японців, кільканадцять німців та філіппінців. Невідомо лише, скільки в Гонконгу китайців. Може три мільйони, може трохи менше. А то — й більше...

Місто гріха й народжене в гріху. На жаль, такий вислів у довіднику не наведений. Немає там і відомостей історичного характеру. Зазначено лише, що протягом останнього двадцятиріччя структу-

В китайському кварталі.

З ГОНКОНГОМ

ра господарства Гонконга докорінно змінилася.

Проте і це твердження не зовсім правильне. Гонконг змінював своє обличчя багато разів. За тих часів, а саме понад 100 років тому, коли англійці по-загарбницьки відірвали від континентального Китаю купку островів, йшлося лише про торгівлю опіумом. Тут доводиться перегортати чи не найсумніші сторінки історії Китаю, де розповідається про опіумну війну, внаслідок якої Англія примусила переможених вільно ввозити в країну цю отруту. Саме Гонконг став велетенським складом опіуму, центром мерзенної торгівлі. Цей невеличкий, забутий богом клаптик землі, який доти відвідували самі лише пірати, якнайкраще годився для такої чорної справи.

Між тим незабаром опіум було відсунуто на другий план. Англійці розгортали торгівлю й іншими «необхідними» речами, зокрема зброєю. Покупців не бракувало:

Китай весь час роздирали міжусобні війни.

Зростало, збагачувалося місто-гендляр, все ширше розкидував ненажера-глитай свої щупальці по скелястих кручах островів. Згодом стало мало місця. Тоді Англія орендувала ще півострів Коулун з так званою Новою територією. Тепер кордон між колонією та Китаєм відсунувся до гір Дев'яти драконів. Такий він і сьогодні.

Гонконг був виразкою на тілі хворого. Після другої світової війни хворий одужав. Виразка ж залишилась. Паразитуюче місто лише пристосувалося до нових умов, ще раз змінило своє обличчя. Сьогоднішній Гонконг лічить прибутки не тільки від щедрості американських та інших туристів, від продажу японських фотоапаратів або манільської копри. Тут вже з'явилась місцева промисловість.

І ще одне характерне для Гонконгу: він приваблює великі іноземні капіталовкладення. З Пів-

денного В'єтнаму, Сінгапура, Філіппін, Японії, США та інших країн течуть вони сюди широкою рікою, щоб за кілька років збільшитися вдвічі, втричі, а потім знову схватися у надійних американських, англійських, швейцарських банках.

Мені розповіли про американську фірму по виготовленню чоловічих сорочок, яка має свій філіал у Гонконгу. Продукція цього філіалу — близько 30 тисяч сорочок на рік — цілком пересилається до Сполучених Штатів. Проте далекі відстані транспортування не турбують хазяїв: всі ці витрати цілком виправдовуються. Чому? Через відсутність мита та низькі ціни. Останнє ж — завдяки жахливому безробіттю.

Дивно, тут, за кілька кілометрів від Народного Китаю, використовується дитяча праця, робочий день на підприємствах часто триває 12—14 годин, багато хто працює і в неділю. Кому не подобається таке — може забиратися геть, адже на вулиці завжди чекає

В тисячах таких сампанів живуть китайські рибалки. Тут вони народжуються, тут і вмирають.

людина, яка з радістю займе твоє місце.

Тому безперервно линуть у Гонконг іноземні капітали.

Характерно, що в Гонконгу немає ніяких валютних обмежень: можна продати (і, звичайно, купити) будь-які гроші на першому-ліпшому розі. Долари, рупії, гюльдени, крони — давай усе, аби більше. Щось облудне відчувається в цьому танці навколо золотого тельця. І щось фатальне. Здається, танцюристів не залишає думка, що все це триватиме недовго. З жахом дивляться вони на північ, на Драконові гори, за якими — великий і вільний Китай, гарячково лічать гроші. І, напевно, лічать також дні свого безроздільного панування на цьому клаптику китайської землі.

Гонконг...

Сонце сповзає по небосхилу, прагне сховатися за горами. Діловито, мов стара повія, причепурюється місто, готується зустріти вечір. Навстіж розчиняються две-

рі ресторанів, рестораників, барів, пивниць, спалахує неон у рекламах дансінгів та кабаре. Гордовито погойдуючись, пливають вулицями блискучі каділлаки, гнівно дивляться фарами на жебраків. З розчинених вікон линуть звуки китайських мелодій, перемішані з бугі, рок-н-роллом і мамбами. Підморгують золотаві розсипи вогнів над під'їздами кіно, вар'єте, нічних клубів. З старого сампану, що з тихим рипінням гойдається на хвилях гавані, немов заворожений, дивляться на цю недосажну розкіш чорні оченята півдюжини китайчат.

Гонконг...

Іду з Коулуну на інший бік гавані. Крокую широкою вулицею Королеви поміж монументальними спорудами банків, офісів, ювелірних крамниць. Біля їхніх дверей сидить охорона — бородаті імпазантні сікхи в білих тюрбанах з старовинними рушницями. Далі, там, де вулиця упирається у важкий граніт набережної, височить над каламутною водою американський крейсер. Він належить до складу 7-го американського флоту, що базується на Тайвані. Націлені на берег гармати крейсера справляють солідніше враження, ніж рушниці сікхів, хоч виконують однакову з ними місію: вони теж охороняють «вільне підприємництво».

Біля Британського банку вештається на нетвердих ногах американський матрос. Кілька разів він здійснює несамовите ревіння, намагаючись привернути до себе увагу водіїв таксі, потім обіймає одного з двох кам'яних левів, які лежать перед банковими дверима й робить те, що не терпить рушає з пісню далі.

Гонконг, нічний Гонконг.

* *

Через тридцять шість годин я знову на аеродромі. Ні, в мене немає опіуму, героїну та вогнепальної зброї. Митник звичним рухом ставить хрест на моєму чемодані. Приголомшений гуркотом моторів, сідаю у затишне крісло, розгортаю путівник для іноземців. З сторінки на мене дивиться елегантна біла леді, яка їде вулицею Королеви на рикші; на задньому плані — палаци банків.

«Відвідайте Гонконг!» — перетинає сторінку заклик.

«Скоріше», — мимоволі додаю я. Бо хто зна, як довго існуватиме ще оцей Гонконг — Гонконг лютих злиднів й непомірного багатства, Гонконг іноземних банкірів і місцевих жебраків, самозакоханий, злочинний, огидний.

Переклад з німецької

КАЛЕНДАРЬ « ВСЕСВІТУ »

КОРОЛІВСЬКІ ПЕНСІЇ. У П'ятій Французькій Республіці ще й досі виплачуються пенсії, призначені королями століття тому. Пенсію одержують, наприклад, усі нащадки шевальє д'Асса за виявлену хоробрість в бою за часів Людовіка XV. По шістдесят франків на рік республіканські урядовці видають правправнукам Іва де ля Буасьєр-Шамбора, випадково вбитого під час королівського полювання, і т. д. і т. п.

БОГОЛЮБНИЙ КОНКУРС. Церковна газета в місті Лінці (Австрія) зміцнює любов до всевишнього в серцях своїх читачів за допомогою конкурсу на крашу відповідь на тему: «Коли, де і як хотів би я померти». Автор найкращої відповіді одержить премію в тисячу шилінгів.

ПУДЕЛІ НА ЕКСПОРТ. Виявляється, що не тільки устриці можуть становити предмет експорту. Англія лише протягом минулого року одержала кругленький прибуток у сумі 500 тисяч фунтів стерлінгів завдяки експорту породистих собак. Особливим попитом на світовому ринку користуються британські пуделі.

ЗАКОН ВІДПУСТИВ. Цинковий король Болівії Антенор Патіно захотів розлучитися з дружиною. Та болівійські закони не давали підстав для розлучення. Що ж повинен був робити бідний нещасний мільйонер? Він позичив урядові п'ять мільйонів доларів і за цей «патріотичний вчинок» болівійський парламент вніс зміни в закон про сім'ю та шлюб. Тепер Антенор Патіно міг розлучитися на цілком законній підставі.

БУНДЕСВЕР ЗАГАРБУЄ ЗЕМЛЮ

В Західній Німеччині найбільшим поміщиком є військове міністерство. Тільки в 1960 році бундесвер заволодів 50 000 га сільськогосподарських земель, що належали селянам.

Другою причиною зменшення кількості селянських господарств є розорення дрібних землевласників у ФРН. Сума їх боргів у 1960 році досягла 13 мільярдів марок.

За останнє десятиріччя в Західній Німеччині територія великих поміщицьких господарств збільшилась на 700 000 га, і в той же час розорилося 220 000 дрібних селянських господарств.

Зображена на фото сім'я селянина Алоїса Клайбера до минулого року володіла ділянкою землі площею у 7 га. Зараз ця земля стала частиною великого армійського полігону, де вчорашні фашисти сіють нове насіння війни.

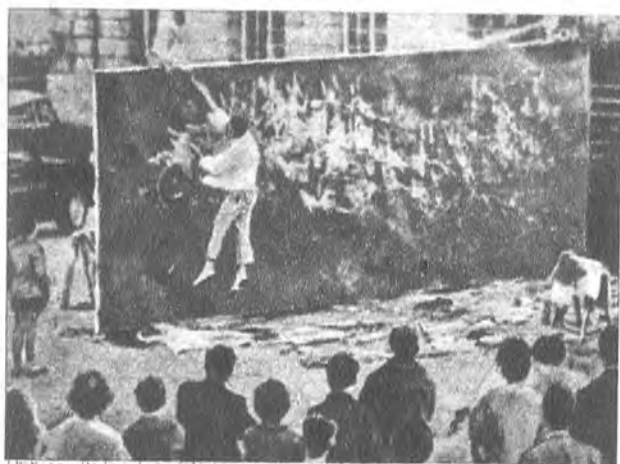
ІНЖЕНЕР І МОПС

Жив собі в Південній Африці один інженер, і був у того інженера мопс. Одного дня мопс здох. Над його могилою інженер не говорив звичайних фраз, як наприклад «Мопс житиме в моєму серці», а сказав: «Я житиму в моєму мопсі», і збудував поблизу Кейптауна цей сповнений «художнього смаку» будинок.

ЖЕРТВА БЮРОКРАТІВ

Митні правила суворо забороняють ввозити до Франції і Бельгії... ослів. Всупереч непорушному закону цей віслик уже три місяці живе на паризькому аеродромі Ле-Бурже. Його привезла сюди якась жінка. Бідолашного пестунчика не пропустили в місто, і він аж досі гуляє по бетонуваних доріжках, чекаючи, поки митні чиновники зглянуть-ся на нього.

МАЛЮВАННЯ З ПІДСКОКОМ

Новий рекорд світу! Пан Матьє, один з творців модного за кордоном «ташизму», протягом 1-єї години 23 хвилин намалював картину розміром 6 на 2,5 метри, ляпаючи з розмаху на полотно фарбу і розмазуючи її довгим пензлем. При цьому пан Матьє виконував дивні па і шалено підскакував. Картина, — як виразно видно на фото, — повинна зображати сцену історичного повернення Людовіка XII та Анни Іспанської до Парижа.

Австралійське плем'я зібралося на траурний ритуал.

Темниці смерті лякає цю наймолодшу учасницю похорону.

В 1770 році експедиція англійського мореплавця Джеймса Кука вперше висадилась на берегах Австралії. З легкої руки славетного капітана цей край дістав назву Нового Південного Уельсу. Першими білими, які почали тут незабаром оселятись, були злочинці, вислані з метрополії. Європейські невдахи скидали на прибережний пісок своє збіжжя і сумно оглядались навкруги, наче потрапили на незайманий острів.

Тимчасом тут споконвіку жили люди. Англійські колонізатори, захоплюючи родючі землі узбережжя, зганяли з них корінних австралійців. Напівдикі племена відступали вглиб країни. Дикунам не подобалось, що незвані блідолиці гості палять смердючий тютюн і, посварившись, стріляють один в одного з довгих залізних палиць... Втім, частіше стріляли в самих дикунів.

До приходу європейців господарство і культура місцевих племен були на дуже низькому рівні. Австралійці вели бродяче життя, не знали ні землеробства, ні тваринництва. Чоловіки полювали на кенгуру, ему, зміїв і птахів.

В ПЕРВІСНОМУ СВІТІ

Ритуал вимагає якнайкраще
лювати сонечця і тіло.

Тотемічний танок в розпалі.

Батька померлої на ритуальній
колоді обносять навколо могили.

а жінки збирали їстівне коріння та горіхи. Вогонь добували первісним способом — тертям двох шматків дерева.

Прийшли європейці. І що ж? Може, вони навчили аборигенів будувати кам'яні будинки? Виплавляти чавун? Друкувати книжки?

Ні, тубільці і сьогодні такі ж дикі, якими вони були 300 років тому. Важко повірити, що в самісінькому центрі цивілізованої країни, яка дає третину світового виробництва вовни, існують племена, чий спосіб життя лишається на рівні кам'яного віку. Голі й босі, виснажені й затуркані, австралійці не мають навіть своєї письменності. За роки «цивілізації» чисельність їх скоротилася з 300 до 47 тисяч. Колонізатори загнали корінних жителів у резервації, які мало чим відрізняються від концентраційних таборів. У країні лютує расизм. Нависла загроза повного вимирання цілої раси.

...Сьогодні смерть вирвала з племені ще одне життя: померла 20-річна дівчина. Плем'я в повному складі зібралася на траурну церемонію, щоб вшанувати пам'ять померлої і задобрити свого тотема — бога роду. Пістряво розмальовані чоловіки і жінки під сумні зойки батька померлої виконують на місці поховання ритуальний танок. Все швидші й швидші їх рухи, все голосніші співи, аж поки знесилені люди не впадуть на сиру землю, яка прийняла до себе їхню сестру. З цього моменту ніхто не має права хоч словом згадати померлу: це заборонено звичаєм.

А завтра — знову думки про життя, про їжу і важку працю. Адже австралійці — найдешевша в світі робоча сила: вони працюють на білих за шматок хліба — в буквальному розумінні цього слова.

КАЛЕНДАРЬ « ВСЕСВІТУ »

НЕВІДКЛАДНА ДОПОМОГА В... БЮРО ПОДАТКІВ. В Лос-Анжелосі (США) у вестибюлі фінансового управління стоїть автомат — продавець пілюль. Оголошення на автоматі рекомендує всім платникам податків, які входять до бюро, проковтнути підбадьорливу пілюлю, а тим, що виходять, — одну або дві заспокійливіх.

ЧОРТІВНЯ. В Парижі видано цілком серйозну книжку про... чортів. Видавцем цього, дещо застарілого в наш вік супутників та атома «твору» був так званий «Клуб християнської книги». І щоб не виникло ніяких сумнівів щодо серйозності дослідження, палітурка книжки намащена фосфором і світиться в темряві, а сторінки пропахчені сіркою.

ДРІБНИЧКА. На спеціальній прес-конференції відомому американському окулістові Дж. Б. Горлінгу поставили запитання: «Чи правда, що американське телебачення псує зір дітям?» Спеціаліст відповів: «Ні, я не маю жодних даних відносно того, що американське телебачення псує дітям що-небудь інше, крім характерів».

РАДІЙТЕ, КОНІ! В голландському парламенті відбулися бурхливі дебати навколо законопроекту, за яким від власників коней вимагалося майже геть відрізати своїм рисакам хвости. Міністр юстиції виступив з яскравою промовою на захист кінських хвостів. Він заявив, що хвіст — це не тільки краса, а й знаряддя для боротьби з мухами, тобто «важливий компонент системи самозахисту тварини». Зваживши на цей переконливий аргумент, більшість депутатів проголосували за те, щоб залишити голландських рисаків з хвостами.

— Що новенького!

Фото: Новака, Дуано, Лахмана, Стеффена, Горхема, Мозера, Черни.

Суб'єктив СМІЄТЬСЯ

Два мови.

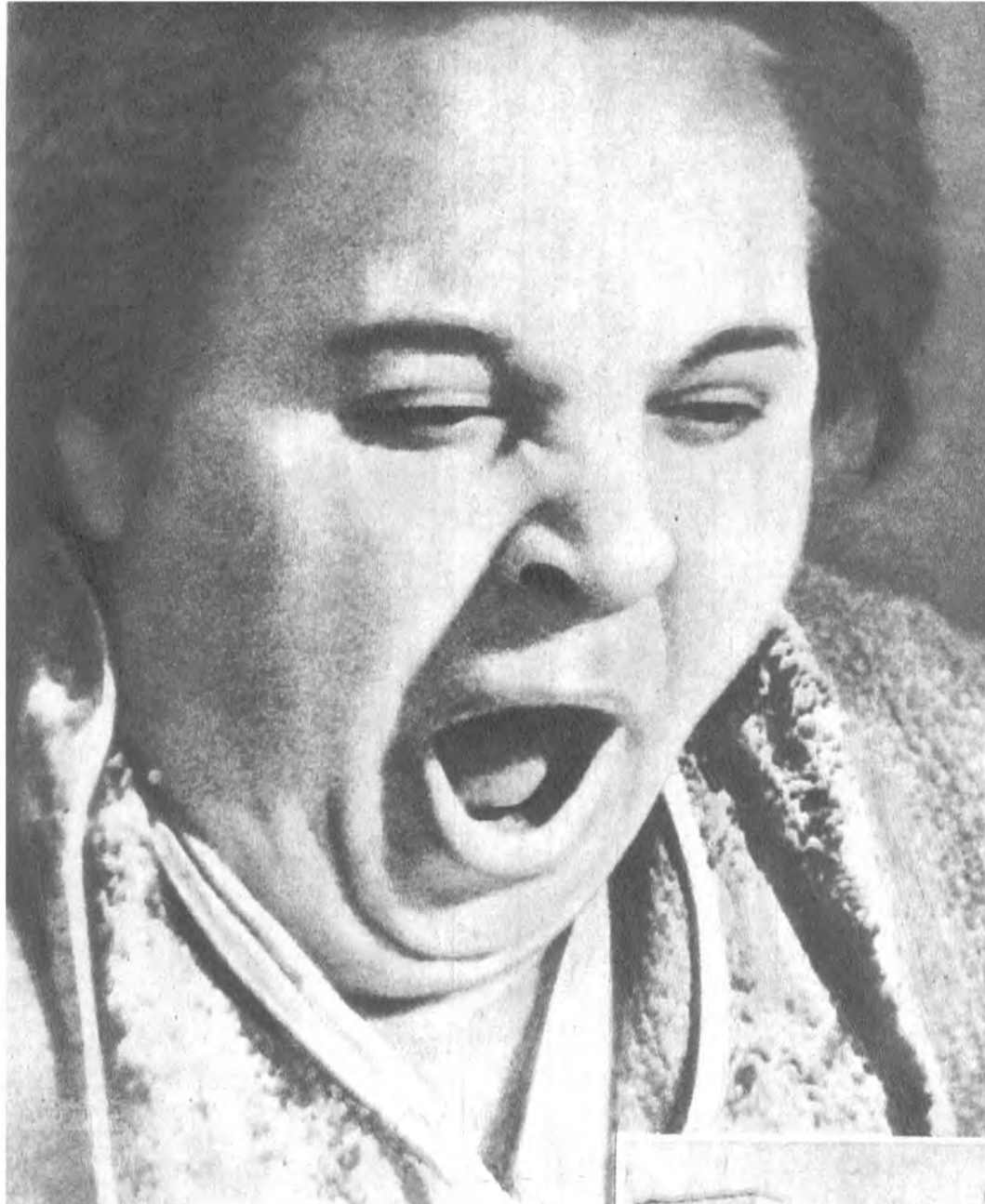

...цікаво, чого це я так стомилася!

Рідкі...

...поклони.

— Ну, це мені
під силу!

Ох-хо-хо.

Шокована.

АЛБАНІЯ

РІК ВИСОКОСНИЙ...

Минулий рік був посправжньому високосним для молодшої албанської літератури: на проведений нещодавно літературний конкурс було представлено 41 прозовий твір, 15 поем та 31 збірку віршів.

З'явилися нові імена поетів та прозаїків—Юсуф Алібалі, Каміл Бюджені, Ведат Кокона, Агім Церга, Арсіной Біда.

Багатий врожай визріває цього року на літературній ниві. Про це красномовно свідчать творчі плани письменників, інтерв'ю з якими опублікував журнал «Мічесья».

«Зараз, в роки небувало піднесення еконічного та культурного життя нашої країни, кожний албанець мріє допомагати батьківщині,— заявив Петро Марко, автор відомого роману «Останнє місто», присвяченого національно-визвольній боротьбі албанського народу проти італійських загарбників в роки другої світової війни. Незабаром П. Марко закінчить роботу над новим рома-

ном, в якому розповідається про людину, що пройшла шлях боротьби проти режиму Зюгу й окупантів, багато витерпіла в тюрмах, боролася в лавах партизанів. «Легендарна боротьба наших партизанів — це невичерпне джерело для наших письменників,— каже П. Марко.— Тому в нас кожний письменник, що пройшов кризу війну, пише про партизанів. Звичайно, треба писати й про наші дні, бо зараз теж точиться запекла боротьба між старим та новим. Я особисто напишу про це найближчим часом. Роман про сучасність задуманий мною як продовження роману про війну».

Своїми планами поділився з читачами журналу і драматург Коль Якова, який нещодавно закінчив драму «Перші промені», опублікував збірку віршів для дітей і разом з молодим письменником Алі Абдіходжа створив лібретто для оперети «Збирачка апельсинів»: «Я поставив перед собою завдання завершити сценарій художнього філь-

му «Полювання на вовків», про боротьбу з диверсантами, агентами імперіалізму. Крім того, я вже давно працюю над п'єсою про колективізацію албанського села. Водночас хочу створити героїко-епічну поему про боротьбу нашо-

го народу проти фашизму, вірші про наші новобудови».

Ряд нових літературних творів різних жанрів сподіваються завершити в 1961 році Фатмір Д'ята, Шевчет Мусарай, Разі Брахімі, Хасан Петрела.

АНГЛІЯ

ЩО ТРАПИЛОСЯ З ДЖО ЛЕМПТОНОМ!

Виступаючи нещодавно по телевізору разом з кількома іншими англійськими літераторами, письменник Джон Брейн, автор відомого роману «Шлях нагору», екранізованого й перекладеного на багато мов, в тому числі і на російську, заявив, що він зараз пише продовження книги.

«Стільки людей запитували у мене,— сказав

Джон Брейн, — що трапилося далі з Джо Лемптоном (головним героєм роману «Шлях нагору».— Прим. ред.), що мені й самому захопилося про це довідатися. Однак я мушу зауважити, що справжнім героєм твору «Шлях нагору» є зовсім не Джо Лемптон, а місто Варлі, де живуть персонажі роману».

ДАНІЯ

УРЯДОВА ПРЕСА ЗАМОВЧУЄ НОВИЙ ФІЛЬМ

На екрани Данії вийшов фільм «Остання зима», присвячений боротьбі датського народу проти гітлерівської оку-

пації. Дія фільму «Остання зима» відбувається в роки другої світової війни в маленькому датському селі. Здається,

що життя йде тут своєю розміреною ходою, нічого особливого не відбувається, люди нібито примирилися з німецькою окупацією. Але це лише перше враження. В селі активно діє підпільна група Опору. І окремі жителі села, такі як місцевий лікар, хоч і вважають себе «нейтральними», не можуть довго залишатися осторонь загальної боротьби проти гітлерівців.

Над фільмом працювали відомі датські режисери і сценаристи Йорген Ропс та Едвін Тімот.

Газета «Ланд оф фольк» дуже високо оцінює «Останню зиму». «Після цього фільму можна сподіватися нового піднесення датського кіномистецтва», — зазначає газета.

Характерно, що близька до урядових кіл преса намагається замовча-

ти новий фільм. Адже тепер, коли боннські реваншисти стають «союзниками» Данії по НАТО, тут воліють не згадувати минулу війну, злочини фашизму, боротьбу датських патріотів проти гітлерівців.

Кадр з фільму «Остання зима».

фільмів. У нинішньому році це число має ще збільшитися. В країні існує понад 4200 кінотеатрів, щотижня їх відвідує 25 мільйонів чоловік!

Однак ці дивовижні цифри викликають тривогу. Відомий кінокритик Б. Д. Гарка пише з цього приводу, що перспективи дальшого розвитку індійського кіно дуже загрозливі.

В чому ж річ?

Деякі великі індійські кіностудії ще й досі тримаються на пряму діяльності часів англійського панування. Така, наприклад, студія, як Бомбейська, колись була своєрідним індійським Голлівудом. Фінансували цю студію, звичайно, англійці. Той, хто давав гроші, той і визначав тематику, напрям, художній рівень кінопродукції. Найбільша студія півдня Індії, в Мадрасі, працювала в таких самих умовах.

Деякі індійські кінодіячі ще й досі відстоюють свою колишню точ-

ку зору щодо смаків і запитів індійського народу. Вони відстоюють фільми містичного, релігійного змісту; теми, дуже далекі від теперішнього життя індійського народу.

Але, як відзначає Б. Д. Гарка, такі фільми не можуть задовольнити сучасного глядача Індії. Величезним успіхом користувався, наприклад, фільм-трилогія «Патер Панхалі», в якому з глибоким реалізмом і великою художньою силою розповідається хвилююча історія селянської родини в сучасній Індії.

Великі перспективи для індійського кіно Б. Д. Гарка вбачає в спільній роботі з радянськими кіномитцями, в зв'язках з кінематографією НДР, Чехословаччини та інших соціалістичних країн.

І справа не в кількості випущених фільмів. Якість! ось що тепер головне для кіномистецтва Індії, — зазначає Б. Д. Гарка.

ДРВ

МОЛОДІ СИЛИ

«Поява нових імен, нових талановитих творів — радісна ознака нашого літературного життя останніх років».

Так пише в'єтнамська газета «Ван нге».

Багато сторінок присвячує літературна критика молодому письменнику Нгуен Нгока. П'ять років тому він виступив із своїм першим романом «Країна піднімається» — про боротьбу проти французьких загартників. Цей твір поклав початок сучасному в'єтнамському соціальному роману.

Критик Хієн Сі пише, що в роки війни проти колонізаторів письменники тяжіли, переважно, до короткої літературної форми — вірша, пісні, оповідання, нарису.

«В джунглях, — зауважує критик, — дуже важко написати роман на триста сторінок». Тепер два останніх роки — 1959 і 1960 — дали ряд значних прозових творів.

Привертає увагу творчість Ле Кхама — письменника, який зображує людські характери і події нового В'єтнаму.

Над романом «Вулиця в шахтарському краю» працює Во Хюї Там. Виходить роман письменника Ху Вана «Човнярка з ріки Нін» — про нове життя і працю в'єтнамського селянства.

«В'єтнамська література набуває тепер нової якості, нових великих масштабів», — так підсумовує літературні події останніх двох років газета «Ван нге».

ІТАЛІЯ

ІНТЕРВ'Ю З АЛЬБЕРТО МОРАВІА

Відомий італійський письменник Альберто Моравія нещодавно відповів на ряд запитань кореспондентів англійського журналу «Букс енд букмен», що завітали до нього в гості на Віа дель Ока — «Гусячу вулицю» в Римі, котра, як і багато інших римських вулиць, веде свою назву од тракторії, що колись містилася тут.

Альберто Моравія охоче розповів гостям про свій життєвий та творчий шлях.

«Народився я тут, у Римі, — сказав Моравія, — двадцять восьмого листопада 1907 року. Я майже ніде не вчився, отже формально — освіти у мене немає. Правда, я ходив до початкової школи, але мені довелося її кинути, бо у дев'ятирічному віці я захворів на туберкульоз кісток і пролежав у ліж-

ку нерухомо понад п'ять років. Хвороба довго не залишала мене. Свій перший роман «Байдужі» я почав писати ще у ліжку наприкінці 1925 року. Роман вийшов у 1929 році й одразу привернув увагу критиків. Мені тоді щойно сповнився двадцять один рік. Мушу признатися, що твір «Байдужі» користувався в Італії такою популярністю, якої за останні п'ятдесят років не знала в нас жодна книга. Роман вітала уся критика, одностайно й гаряче. Словом, успіх був безпрецедентний, — з того часу нічого подібного не траплялося ні зі мною, ні з жодним іншим італійським письменником».

Цікава також й історія написання роману «Чочару».

«Я почав писати «Чочару» як маленьке газетне оповідання першого

ІНДІЯ

НЕХАЙ МЕНШЕ, АЛЕ КРАЩЕ!

Перше знайомство з статистикою індійської кінематографії не мо-

же не викликати подиву. В 1960 році тут випущено 310 нових

листопада 1945 року,— говорить Моравія. — Я збирався написати всього три-чотири машинописних сторінки, але так захопила мене незвичайна історія відносин між матір'ю та дочкою, що я писав і писав... Через чотири місяці був закінчений перший варіант роману. Я ніколи не роблю нотаток, в мене навіть нема звички носити при собі блокнот, ніколи не готуюсь до роботи заздалегідь. Коли сідаю працювати,— а працюю я з дев'ятої до дванадцятої ранку,— я не маю ніякого уявлення про те, що писатиму. Я цілком покладаюсь на натхнення, яке, до речі, іноді приходить, а іноді ні. Втім, я ніколи не чекаю натхнення. Я працюю щодня.

Альберто Моравія.

Однак кожну свою книжку я переписую по кілька разів. Перший варіант — чернетка, хоча навіть у цій стадії він є композиційно закінченим твором. Але для того, щоб остаточно відшліфувати цей варіант, мені доводиться ще багато працювати. Так, наприклад, «Чочару» я переписував тричі».

Відповідаючи на запитання кореспондентів про письменників, що вплинули на його творчість, Альберто Моравія назвав імена Вольтера, Стендаля, Бальзака, Мопассана, Достоевського.

«Втім,— сказав Моравія,— ці впливи були опосередковані через творчість італійського письменника Вітторіні. Вітторіні мав надзвичайно сильний вплив не лише на мене, а й взагалі на усіх представників молодшого покоління італійських літераторів».

Наприкінці інтерв'ю Альберто Моравія розповів про те, як він працює над мовою своїх «Римських оповідань»:

«Працюючи над «Римськими оповіданнями», я мусив розв'язати кілька надзвичайно складних проблем. По-перше, це була проблема мови. Досі в усіх своїх романах, в тому числі і в останньому, який ще не вийшов друком, я дотримувався суто літературної італійської мови. У «Римських оповіданнях» я вперше вирішив користуватися специфічною мовною характеристикою персонажу. Отже, в усіх понад шістдесяті опублікованих оповіданнях,— хоча тепер в мене їх вже написано десь біля вісімдесяти,— мова італійська, але побудова речення навмисне неграмотна, невірна, іноді я навіть вживаю один-два діалектизми, щоб передати той чи інший потрібний мені нюанс. В цьому й полягають особливі труднощі написання цієї серії оповідань, не кажучи вже про те, що в книзі змальовано безліч найрізноманітніших характерів».

роман талановитого нігерійського письменника Кіпріана Екуєнсі. Після того він написав ще два твори, але видати їх зміг лише тепер, коли в нігерійській столиці Лагосі почало працювати національне видавництво.

Плани цього видавництва дуже широкі. Передусім тут заплановано надрукування творів мо-

лодих письменників країни — Амоса Тутуола, Чінуа Ачебе та інших.

Майже всі літератори Нігерії беруть активну участь у державному й громадському житті. Зараз вони успішно працюють над проблемою створення однієї державної мови, щоб швидше ліквідувати в країні неписьменність.

НІМЕЧЧИНА

НДР

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТА НАШИХ ДНІВ

Життя балтійських рибалок, їх героїчна праця послужили матеріалом для нового твору молодого німецького письменника Герберта Нахбара «Весілля на Леннені».

Герої роману Барбара і Геннінг кохають одне одного. Їхні ж родини ворогують між собою. Але дія роману відбувається не в шекспірівські часи,—це сьогоднішній день рибалок Німечкої — Демократичної Республіки.

Батька Барбари, старого рибалку Преппінга, на острові кличуть здавна «королем». Це прізвисько йому дали тут, як найзаможнішому серед рибалок. Вступивши до рибальського кооперативу, Преппінг не хоче миритися з новими порядками. Він приховує від інших членів ко-

оперативу відомі йому кращі місця лову риби, зберігаючи їх для себе. Він дивиться із зневагою на колишніх бідняків і наймитів.

Свою стару ворожнечу до рибалки Йоганнеса Грабе він переніс і на його сина — Геннінга Грабе, молодого завязаного рибалку, одного з активних членів кооперативу. Геннінг щиро дбає про інтереси цілого кооперативу, він охоче допомагає відстаючим рибальським бригадам. І ці риси характеру Геннінга особливо ненависні для Преппінга. Закохані ж Барбара і Геннінг вирішують одружитися.

На перешкоді їхньому часто стоїть батько Барбари. Проте любов молодих людей виявляється сильнішою. Вона примушує старого Преппінга відмовитися від деяких своїх старих і хибних поглядів на життя, побачити все по-новому, зрозуміти ті зміни, що сталися в житті на їхньому маленькому острові.

«Герберт Нахбар,— пише газета «Берлінер цейтунг»,— зробив великий творчий крок, крок до соціалістичного реалізму, до глибокого зображення нашої нової дійсності. В тому, що відбулося на маленькому острові Леннекен, письменник вірно побачив і показав нам найвеличніше — зростання нової людини, нової свідомості, нової моралі».

Герберт Нахбар.

НІГЕРІЯ

ПЕРШІ КРОКИ

До останнього часу нігерійські письменники могли видавати свої твори лише в Англії, бо в самій Нігерії книжкових видавництв зовсім не існувало. Англійські ж ви-

давці з великою неохотою бралися до видання книжок письменників будь-якої африканської країни.

Десять років тому в Лондоні вийшов перший

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ ЛІНУСА ФЛЕКА

Свій новий твір — роман «Лінус Флек або втрата гідності» відомий німецький письменник Ганс Вернер Ріхтер присвятив гострим питанням сучасної західнонімецької дійсності.

Лінус Флек — герой цього роману — обачливий пристосованець, непогано почував себе за гітлерівських часів. У 1945 році він добре влаштувався й у американців. Почав Лінус Флек з дуже скромної роботи: мив посуд в ресторані для американських офіцерів. Але незабаром він стає редактором журналу для німецької молоді. Однак редагує журнал, звичайно, не він. Лінус Флек наймає свого колишнього шкільного товариша, обдарованого журналіста Вашботтеля. Спочатку новий журнал справді виступав проти фашизму, за перевиховання німецької молоді. Але скоро виявилось, що американці зовсім не зацікавлені в боротьбі проти відродження фашизму в Західній Німеччині, а значить і в демократичному вихованні німецької молоді.

Вашботтель — прогресивна людина, антифашист — пише гостру статтю проти американської окупаційної політики в Німеччині. Але Лінус Флек забороняє друкувати її.

З часом Флек починає випускати бульварний кіножурнал, бере також участь у постановці фільму, в якому вихваляється ремілітаризація Західної Німеччини. Лінус Флек дуже добре пристосовується до нових умов у боннській республіці, але все ж таки не витримує конкуренції хижаків, сильніших за нього. Вони поглинають Лінуса разом з його вигідними справами.

Найскладнішою фігурою в романі є, звичайно, Вашботтель. На його прикладі Ганс Вернер Ріхтер спробував показати типового представника прогресивних сил Західної Німеччини. Журналіст Вашботтель, як і багато йому подібних, шукає так званий «третій шлях». Чесно виступаючи проти ремілітаризації та відродження фашизму, він одночасно не розуміє і не визнає боротьби робітничого класу за справжню демократію. Вашботтель розуміє, що його можуть назвати «комуністом», що він зазнає переслідувань, якщо сміливо й відкрито виступить за демократизацію своєї країни.

Ріхтер, малюючи образ Вашботтеля, зупинився на півдорозі, не скористався цікавою для письменника можливістю показати справжній шлях

чесного інтелігентів в сучасній Західній Німеччині, хоч його й дуже хвилює становище в його країні.

Громадська діяльність Ганса Вернера Ріхтера, його боротьба проти атомної небезпеки свідчать, що письменник віддає всі сили, щоб зупинити злочинців, які штовхають Німеччину і весь світ у нову катастрофу.

США

ПІСЛЯ ТРИРІЧНОЇ ПЕРЕРВИ

Видавши 1957 року свій сатиричний роман «Недовге правління Піппіна IV», американський письменник Джон Стейнбек деякий час нічого не друкував. На початку 1959 року Стейнбек заявив представникам преси, що у нього є дуже цікаві ідеї, але він сам ще не знає, в якій фор-

мі вони побачать світ — як художня проза чи документальні нариси.

Нещодавно в американських газетах з'явилися повідомлення про те, що Джон Стейнбек завершує працю над новим романом «Зима нашого невдоволення», який має вийти друком у середині 1961 року.

УГОРЩИНА

ДВА ТВОРЧИХ УСПІХИ

«Будь добрим до кінця» — новий фільм режисера Ласло Раноді, створений за одноймен-

ним романом класика угорської літератури Жігмонда Морица. Чудовий знавець угорського

МИ ЦЬОГО НЕ ВИГАДАЛИ...

Королівська наречена образилась

Десятки і навіть сотні років у Бельгії існує хороша традиція: щороку на одній з найбільших площ бельгійської столиці спалахують вогні ілюмінації, грають численні святкові оркестри, а на великий поміст виходять сотні професіональних акторів та аматорів.

В ці дні до Брюсселя приїждять численні гості з усіх кутків Бельгії, а також з різних зарубіжних країн: адже традиційні брюссельські вистави набули світової слави.

Перед глядачами постають події минулого Бельгії. Майже завжди вистави присвячені патріотичним темам — боротьбі бельгійського народу проти іноземних загарбників, народним героям, легендарним битвам.

Але ось що сталося минулої осені. Як і завжди, Брюссель старанно готувався до традиційних вистав. Як і завжди, місто одягалось у святкове вбрання, вулиці його заповнювали численні гості. Надійшов день першої вистави.

Цього разу йшла п'єса «Граф Егмонт». Це була яскрава театральна розповідь про події XVI сто-

річчя, про жорстоких іспанських гнобителів, кривавого іспанського герцога Альбу і його рицарів, про хоробрих фламандців, які в жорстокій боротьбі відстояли свою батьківщину.

Бурхливі оплески, якими тисячі глядачів нагородили учасників вистави, докотилися до королівського палацу. А в тому палаці, саме в цей час, його величність король Бельгії Водуен готувався до свого весілля. Численні слуги метушилися навколо королівської нареченої — гордовитої донни Фабіоли Кастільської, уцілілого чистокровного нащадка іспанських королів, яка прибула в Брюссель, столицю свого майбутнього королівства.

Майбутня бельгійська королева не на жарт образилась. Важко сказати точно, що саме відбувалося в королівському палаці, але у всякому разі донна Фабіола, ще не ставши бельгійською королевою, заборонила виставу.

Так, через 400 років, праправнучка іспанських загарбників взяла-таки реванш за своїх побитих предків!

Луїс Армстронг і південноафриканські расисти

Уряд Південно-Африканського Союзу видає один за одним ганебні закони.

Один з нових подібних законів, виданий нещодавно...

Кадр з фільму «Будь добрим до кінця». Виконавці головних ролей — артистка Марі Торочік і школяр Лаці Тот.

села, Ж. Моріц створив ряд романів, присвячених глибоким соціальним проблемам його часу.

У фільмі, створеному режисером Раноде, збережено всі чудові особливості твору Ж. Моріца: глибоке проникнення в духовний світ його героїв, гостру критику угорського буржуазного суспільства перших десятиліть нашого сторіччя. Історія здібного хлопчи-

ка — учня Дебреценської колегії, його важке дитинство й юність, навколишнє оточення, лицемірство буржуазного суспільства — все це відтворено у фільмі дуже виразно і переконливо.

Режисер Віктор Гертлер звернувся до твору іншого визначного представника угорської літератури Калмана Міксата — одного з кращих письменників — реалістів другої половини XIX і початку XX сторіччя. У фільмі «Пригоди молодого Ності з Марі Тот» перед глядачем проходить виразна галерея образів, відомих з твору К. Міксата.

Герой нового фільму і романів Калмана Міксата — молодий Ності. Виходець з іменитої, але зовсім збіднілої дворянської родини, він домагається руки дочки розбагатілого пекаря. Його цікавлять лише гроші майбутнього тестя.

Дві спроби екранізації популярних творів угорської класичної літератури — дві творчі вдачі угорських кіномитців.

друзі артиста, товариші по сцені, критики, кінорежисери, літератори на сторінках книги «Жерар Філіп», випущеної недавно у Франції дружиною актора Анною Філіп та письменником Клодом Руа.

Читаючи цю книгу, ми ніби самі беремо участь у дружній розмові про цю талановиту людину. Здається, неначе ми чуємо голос Жерара Філіпа — він обмінюється з нами думками, дає поради, сперечається, доводить. Крок за кроком читач приходить разом з артистом крізь усе його життя, крізь усю творчість — від ролі до ролі, від перших невдач

виступів до надзвичайного успіху, від сумнівів до тріумфу. Сід, Рюї Блаз, Фанфан-Тюльпан, герої Альфреда де Мюссе й Жіроду — ми знову і знову зустрічаємося з ними, живемо їх почуттями, знову захоплюємося чудовою майстерністю актора.

Характерною рисою Жерара Філіпа була його відданість професії. Про неї багато пише режисер Національного Народного Театру в Парижі Жан Вілар. 9 років працював актор в цьому театрі — і всі ці роки були сповнені серйозної, наполегливої, самовідданої праці. Інші друзі артиста розповідають

Жан Вілар і Жерар Філіп під час репетиції спектаклю «Сід».

ФРАНЦІЯ

КНИГА ПРО ЖЕРАРА ФІЛІПА

Про всесвітньовідомого актора Жерара Філіпа, його життя і працю,

про його яскраву індивідуальність розповідають читачам численні

давно урядом Г. Фервурда, обмежує право митців-негрів на публічні виступи.

Жертвою цього расистського закону стали також відомий американський музикант-негр Луїс Армстронг і учасники його оркестру.

Луїс Армстронг робив велику гастрольну подорож по країнах Африки. Його концерти, особливо у нових вільних африканських країнах, проходили з надзвичайним успіхом. На черзі були виступи Армстронга з оркестром в Йоганнесбургу, Кейптауні та інших великих містах Південно-Африканського Союзу. Але уряд цієї країни без усяких пояснень відмовився видати Армстронгу та його товаришам візи.

Привід? Урядові інстанції не називають його, лише міністерство закордонних справ заявило у відповідь на численні запитання, що приїзд негритського музиканта «не відповідає інтересам країни»...

слів, і якщо під кінець ви не навчитеся шпарко строчити, письменника з вас не вийде. В разі ж, якщо ви таки написали вищезгадану кількість слів, вважайте себе літератором-початківцем.

Коли я готую оповідання для журналів, я завжди пам'ятаю про особливості кожної редакції. От, приміром, оповідання, призначене для журналу «Жінка», я нізащо в світі не запропонувала б «Хатньому господарству». Адже різні журнали вимагають різного сюжету, різних моральних категорій, навіть різного віку персонажів. Так, «Жіночий журнал» зроду-віку не візьме оповідання, в якому б герої та героїні були б старші за двадцять чотири роки. Героїні оповідання для журналу «Хатнє господарство» обов'язково — шістьдесятирічна жінка. Журнал «Жінка» вимагає, щоб героїня була незайманим дівчиськом. Редакція «Домогосподарки» не заперечує, якщо героїня заміжня, однак сюжет твору мусить бути примітивним, а герої — абсолютно моральними...

Відвертість

Письменниця Дороті Еден у своїй останній книжці «Сон в лісі» дає досить незвичайні практичні поради літераторам-початківцям. Поради ці не потребують коментарів. Ось деякі з них:

«Єдина справжня порада письменникові — пишіть книгу. Добра вона буде чи погана, це нехай вас не цікавить. Слід написати вісімдесят тисяч

Турботи молодого автора

Редакція англійського журналу «Букс енд букмен» нещодавно одержала такого листа від однієї стурбованої літераторки.

«Я написала вже два романи, але мені лише тринадцять років, і тому я ніколи ще не зустрічалася з видавцями. Прошу порадити, що робити для того, щоб видавець мене не обдурив».

про його повагу до професії і колективу, до своїх колег.

Сумлінність і вимогливість до себе та інших обумовлювали надзвичайну відданість Жерара Філіпа справжньому мистецтву. Рене Клер розповідає, що цього актора цікавило на сцені все. Знімаючись у кіно, він входив у всі деталі, цікавився всім — від технічних до адміністративних питань. Але при цьому ніколи не нав'язував свою думку, свою точку зору. Він просто давав поради, керуючись бажанням домогтися найбільших успіхів, і завжди прагнув бути безпосереднім учасником загальної справи.

Серйозне і любовне ставлення Жерара Філіпа до акторського ми-

стецтва свідчило про його тверде переконання в тому, що мистецтво потрібне людям. «Справжній театр повинен бути театром для всього народу, ось чому я щасливий, що граю в Національному Народному Театрі», — писав він.

Жерар Філіп любив театр, знав його, багато читав, думав. Він був добре обізнаний з системою К. С. Станіславського.

Рене Клер, Жан Вілар, Серж Режжяні, Отан-Лара, Крістіан Жак, Ів Робер, Луї Арагон — усі вони автори книги «Жерар Філіп», і кожен з них у своїй розповіді по-своєму передає велику любов до талановитого актора, свою повагу до благородної чесної людини.

ЧЛН

ПОЕЗІЯ ГЛИБОКИХ ДУМОК І ПОЧУТТІВ

Великий інтерес в країнах Латинської Америки викликала нова поема «Пісня про подвиги» видатного чилійського поета Пабло Неруди, уривки з якої знайомі і радянському читачеві.

«Величний пам'ятник», «хвилюючий епічний твір», «поезія глибоких почуттів і думок» — такими словами характеризує іноземна критика нову поему Пабло Неруди.

Кубинська газета «Револьусйон» пише, що в новому творі ще раз

проявилось чудове обдарування Пабло Неруди, велика сила його поетичного таланту.

Новий твір готують до видання в різних латиноамериканських країнах. Кілька відомих художників висловили бажання проілюструвати поему Пабло Неруди.

Поет висловив побажання, щоб весь прибуток від видання цього твору пішов у фонд відбудування зруйнованих землетрусом чилійських міст і сіл.

ЯПОНІЯ

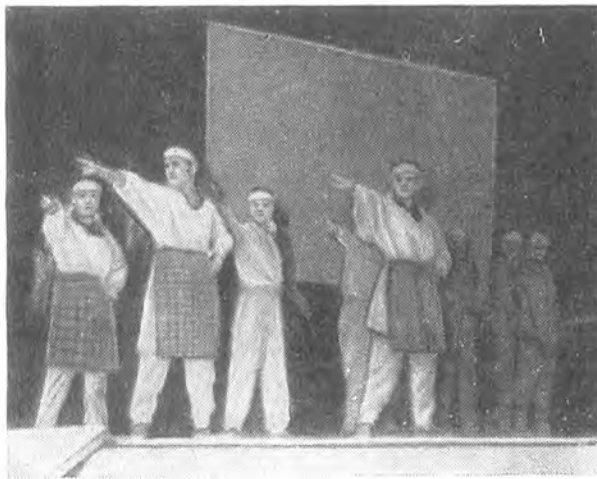
БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО ТОМОЙОСІ МУРАЯМА

...Спалахують вогні яскравих прожекторів. На сцену виходять гірники в шахтарських касках, селяни з снопами, чиновники в чорних костюмах, лікарі в білих халатах. Вони крокують в єдиному ритмі, а над їхніми головами майорить червоний прапор. Раптом в глибині сцени спалахує великий екран. Ми бачимо демонстрацію

тисяч людей на вулицях Токіо проти приїзду Ейзенхауера. Гучний голос з репродуктора розповідає про події, відображені на сцені.

Так починається одна з вистав японського «Нового драматичного ансамблю», яким керує Томойосі Мураяма.

Дуже цікава біографія цього талановитого мистця. Батько Мураями був

Сцена з вистави «Нового драматичного ансамблю»

відомим актором, але свого сина він вирішив всупереч японській традиції не залучати до театру. Томойосі Мураяма мав стати філософом. Вчитися він поїхав до Німеччини. Але молодий студент захопився живописом і за кілька років повернувся додому.

Він почав працювати як театральний художник, крім того писав романи, п'єси. В цей самий час Мураяма близько знайомиться з японськими комуністами. Коли художникові минуло 29 років, він вступив до Комуністичної партії.

«Я поклав собі за мету, — розповідає про себе Томойосі Мураяма, — створити прогресивний японський театр. Це було важке бойове завдання: мене чотири рази заарештовували, п'ять років я провів у в'язницях».

Мураяма здійснив свій намір. «Новий драматичний ансамбль» — театр його мрії — створено.

Він наслідує традиції японського театального мистецтва. Тут можна знайти окремі елементи народного театру, старовинного т. зв. літературного театру, класичного театру, а також нової театральної системи, створеної самим Мураямою.

Колектив театру налічує 100 акторів. Про життя й працю цих акторів розповідає сам Мураяма.

«Найкращий час для нас, — каже Мураяма, — літо, коли ми протягом двох-трьох місяців подо-

рожуємо по країні. Наші вистави в цей час відбуваються просто неба, в парках, на луках».

Дуже цікавий і різноманітний репертуар театру. Великим успіхом у глядачів користуються вистави «На дні» М. Горького і «Вишневий сад» А. Чехова. Театр ставить Мольєра, Шекспіра, Толстого, Сартра. «Але ми ніколи не забуваємо, — зауважує Мураяма, — що наша головна мета — відобразити життя народу, його боротьбу за свої права. Ми широко використовуємо агітаційні театральні форми. Так, ми створили масову виставу про боротьбу японського народу проти т. зв. «пакту безпеки» із Сполученими Штатами».

Кожну нову виставу театр готує не більше одного місяця. Щороку він повинен показати принаймні 8—10 нових вистав. Фінансове становище театру, звичайно, важке. Спочатку він повинен був сплатити державні податки в розмірі половини всього збору, але тепер актори домоглися великої перемоги: театр сплачує лише 15 процентів.

Серед нових вистав театру великим успіхом користується п'єса про героїчну боротьбу японських рибалок проти створення американських військових баз в Японії, проти атомної небезпеки. Цю п'єсу написав сам Мураяма, який не залишає також і літературної роботи.

РОМАН

Розділ VI

1 Клара Вольман лежала в ліжку.

З капризно надутими губами, закрита з ніг до шиї жовтою шовковою ковдрою, вона скидалась на ляльку з порцеляни.

Біля неї на стільці сидів Вальтер і голосно, але монотонно, читав англійський роман.

Час від часу Клара поглядала на слугу, але той не помічав нічого — читав. Вона навмисно одкинула з грудей ковдру. Крізь прозору сорочку просвічувались перса. Клара звела очі на слугу в надії зустріти його погляд. Хотіла бачити його спантеличеним, розм'якшим. Коли збагнула, що слуга не звертає на неї уваги, почервоніла й істерично заверещала:

— Ти не людина?!

Вальтер припинив читання і коректно, але з ноткою докору, відповів:

— Я слуга пана барона.

Знову поклав книгу на коліна, натякаючи цим на свій намір читати далі. Видно було, що сидить він тут не з своєї волі, а лише виконує не дуже приємні обов'язки. Клара образилась.

— Я скажу, щоб тебе вигнали!

— Як вам завгодно, панно Вольман.

— Не називай мене панною Вольман! — крикнула Клара і, щоб показати своє невдоволення, почала кидати в слугу чим попало.

Вальтер не захищався. Він підвівся і спокійно, як завжди, заговорив:

— Я вас розумію, панно Вольман. Ви стомилися слухати.

— Ні! Я хочу, щоб ти читав!

Слуга сів на місце і почав читати далі: розмірено, монотонно, як і спершу.

Клара тремтіла під ковдрою, зараз вона готова була на все. Тисячі чоловіків у місті вважали б за щастя поцілувати їй руку, а цей... мужчина... слуга...

Знову глянула на нього: красивий мужній профіль — великий прямий ніс ніби продовжує лінію високого лоба. З-під чорних брів світяться великі ясно-голубі очі. Коли він читає, з-під пухких губ видно білі, ніби клавіші з слонової кістки, зуби.

2

В суміжній кімнаті перед бароном Вольманом сидів одягнений за останньою модою головний інженер фабрики Емануїл Прекуп — високий чоловік з посивілими скронями. Йому можна дати років п'ятдесят, і коли б не зморшки на лобі, він здавався б молодшим. В його м'яких рухах, в манері говорити відчувалась англійська школа. Коли Прекуп піднімав келих вермуту, його рука не тремтіла. Затримавши келих біля самих губ, інженер з удаваною цікавістю спитав:

— Ви гадаєте, Албу нам буде потрібний?

— О, так. Безперечно.

Баронові це запитання здалося зайвим: адже Прекуп добре знав усі справи фабрики.

— Треба буде сказати Албу, що я вже поклав у лондонському банку певну суму і на його ім'я, — промовив барон.

— Це інша річ. Я думаю, краще спиратись на гроші, аніж на гуманні почуття... Ще хочу спитати вас, пане бароне, чи безпечно вам купувати машини?

— Тобто — вносити гроші в англійські

банки? — усміхнувся барон і зразу ж на-супився.

Ввічливому Прекупу не хотілось, щоб барон почував себе незручно. Тому він теж стримано посміхнувся:

— Звичайно! А що коли англійці візьмуть гроші і не захочуть прислати машини?

Прекуп зрозумів, що сказав дурницю, але серйозно вів далі:

— Це сміливий вчинок. Ви зважились викласти значну суму. І я уявляю, як себе почуватимуть о ті, коли довідаються, що машини ніколи не прибудуть. Тому я й спитав вас про Албу. Знаєте, я побоююсь, щоб він не запишався у себе в поліції...

Барон хотів і собі піднести до рота вино так, щоб рука не тремтіла, але не зумів. Од злості вирішив поставити келих, та зробив це надто різко, і трохи вина хлюпнулось йому на штани. Прекуп удав, ніби не помітив.

Запала ніякова мовчанка.

«Постарів»,— думав барон, і в роті йому пересохло. Захотілось залишитися одному, щоб глянути на себе в дзеркало... Минули літа, і затьмарилося все. Так тобі й треба, старий дурню, гниєш тут, в провінції, а тебе ж кликав сонячний берег Італії! А що тобі дали довгі роки коло машин, підрахунки прибутків від тисяч кілометрів полотна в затемнених кабінетах?

Колись замолоду Вольман інколи після закінчення роботи ішов уночі сам-один в цехи, ніжно гладив верстати, жадібно вдихав запахи випарів. Ще тоді він для бадьорості говорив собі, що скоро зможе спокійно слухати симфонії Бетховена в концертних залах Німеччини, зможе торкатись мрамурових колін Мойсея, підморгувати Джіоконді. Час ішов, а те «скоро» віддалялось і віддалялось, а потім зовсім зчезло. Через кілька років симфонії Бетховена вже не дуже цікавили. А тепер, коли відчув, що минули літа, і він уже не зможе обнімати жінок, якими снів, про яких мріяв замолоду, що вже не буде тішитися хвилями Середземного моря і затінком під оливами Каталонії, Вольману здавалось, що його пограбували.

Барон з ненавистю дивився на Прекупа. Той щоліта їздив на Захід, сипав франками в Монте-Карло, обнімав мулаток в Алжирі, захоплено аплодував на лондонських королівських перегонах, піднімався на вершини Альп, фотографувався біля ніг сфінкса,— і все це на гроші, які закріпив на Вольмановій фабриці! Жив чоловік! Звичайно, Прекуп не боїться старості, він може спокійно сидіти перед каміном і згадувати прогулянки по алеї Санта-Марія в Римі чи пригоди на «Квін Мері»¹... Що йому... Виконує дору-

¹ «Квін Мері» — англійський трансатлантичний лайнер.

чення і все... А я? На мені справи всієї величезної фабрики, співробітництво з профспілковими діячами, Хорват... Ех, якби можна було все почати заново...

З Клариною кімнати долинув голос слуги. Прекупові мовчанка здалась задоволюю, і він кивнув на двері:

— Хто там?

Вольман ніби прокинувся. Повів рукою по чолу і тихо, мов не своїм голосом, мовив:

— Слуга.

— А-а-а, Вальтер...

3

Після розмови з Фаркашем, Хорват знову почав придивлятися до робітників. Вони були такі, як і раніше: худі, з глибоко запалими очима. Андрій не міг не докоряти собі: «Боже, боже, я ж тут ходив, як сліпий, турбувався великими проблемами і забував про людей! Коли б мені раніше сказали, що я, працюючи на фабриці, за деревами не бачу лісу,— плюнув би у вічі. А тепер видно, що й Флоріка правду казала. Значить, вона краще за мене бачила, а я, дурень, ще й зневажав її. Хотів розв'язати великі проблеми! Безперечно, Фаркаш радить правильно.

Хорват хотів пройти поміж прядильними верстатами, але не зміг. «Я гладкий, як свиня»,— часто думав він про себе. Що тільки не робив — не міг схуднути. Старався їсти якнайменше, а втратив всього кілька сот грамів. Побачивши, що голодування не допомагає, почав їсти знову і за короткий час поправився на кілька кіло. Робітники думають, що добре живе...

Одна молода ткаля підкликала Хорвата. Вона показала на вентилятор у стелі:

— Не працює.

— Чому?

— Поламався.

Хорват знав, що це значить. Він сам працював раніше у прядильному цеху. Коли повітря не вентилюється, люди вдихають бавовняний пил, і через рік харкають кров'ю. Тоді вже нічого не допоможе. «Ось вона, одна з маленьких проблем»,— подумав Хорват. А скільки таких лишаються непоміченими! Коли б усі ці малі проблеми об'єднати — вийшла б одна величезна.

Пішов до електромонтерів і наказав негайно полагодити вентилятор. Тепер він цілком переконався, що буденна робота потребує більшої наполегливості й уваги, ніж попередня його діяльність.

Біля виходу з цеху зустрів стару робітницю — тітку Флору, яка майже двадцять років працювала на фабриці.

— Сьогодні нам знову не дали молока, товаришу Хорват,— почала вона скаржи-

тись.—Герасім мені морочить голову, щоб я записалась до комуністів... А це ти бачив? — тітка Флора показала кулак.— Я пристала до соціалістів. Вони захищатимуть наші інтереси! Півгодини тому в мене був Сімон, казав, що доб'ється від барона пайків: по кілька метрів полотна на квартал. Оце правильно! А полотно нам до зарізу потрібно, та й тобі треба, хоч ти гладкий.

Хорват зблід. «Тільки вчора вперше заговорили про пайок у партійному осередку прядильного цеху... Домагався я, а Сімон привласнює все це собі!»

4

Коли офіційно стало відомо, що англійці не пришлють замовлених Вольманом машин, повітком завирував. Прибуло кілька інструкторів з Центрального комітету, наїхали представники з міністерства внутрішніх справ, ревізори з національного банку, але ніхто не міг нічого зробити. Гроші були в Англії, підприємства, які мусили надіслати прядильні верстати, мотивували свою відмову тим, що румуни не виплатили їм ще довоєнних боргів. Державні фінансові органи не могли довести, що барон винен у чомусь, хоч усі й були впевнені, що це — афера великого розмаху. Вольман скаржився, що втратив грубі гроші, що його ошукали, і кілька днів не виходив з дому. Всіма справами заправляв Прекуп. Він заспокоював робітників, бо вони ж знали, що барон надіслав за кордон чималу суму, нажиту їх працею. Бербуц перед слідчими звалив усю вину на Хорвата, запевняючи, що саме той вимагав у барона нових машин, а з ним, секретарем повіткому, говорив про такі важливі справи мимохідь, на вулиці. Газети, особливо «Патріотул», лаяли барона. Найлютішим з газетярів виявився Хирцеу. Краще за інших інформований, він завжди наводив безліч подробиць, тільки не писав нічого суттєвого, за що могли б ухопитись державні органи.

Скандал набрав великого розмаху ще й тому, що по всій країні розгорнулась боротьба за підвищення продуктивності виробництва до рівня 1938 року. На фабриці Хорват збирав партбюро для обговорення кожної пропозиції щодо цієї справи. На одному з засідань хтось і згадав про прядильні верстати, заховані на складі фабрики. Ці верстати розібрали ще тоді, коли Вольман привіз із Німеччини цілий новий цех. Нові машини встановили, а старі одвезли на склад. Хорват запропонував створити комісію, яка б оглянула верстати і доповіла про їх стан на бюро. Це питання Хорват обговорював із Сімоном.

— Кажеш є вісімдесят розібраних вер-

статів? Не вірю,— заперечував Сімон.— Мені відомо, що там лише кілька нікуди не придатних старих частин.

— Я тих верстатів не бачив, бо тоді саме сидів у тюрмі,— відповів Хорват,— але люди запевняють, що верстати хороші, майже нові. Кажуть, тоді робітники не погоджувались їх розбирати, навіть в знак протесту не працювали кілька тижнів.

— Все це не так... Я ж сам був при тому. Зараз тільки не можу пригадати, з чого усе почалося... Там було щось серйозніше... Мене теж трохи не арештували.

— Добре, що бог допоміг тобі врятуватися.

— Ти смієшся з мене?

— Ні,— сказав Хорват і насупився, щоб бути серйозним.— Я пропоную створити мішану комісію, яка б зайнялась верстатами. І якщо вони придатні... Між іншим Герасім сам бачив їх.

— Кажу тобі, що вони поламані! Якого ж ти біса мені не віриш?

— Я рідній матері не повірю на слово, поки не пересвідчуся сам. Я— як той Хома невірний...

— Роби, як знаєш... Ми, соціал-демократи, не воюємо з вітряками, а відстоюємо інтереси робітників нашої фабрики.

Герасіма Хорват зустрів у їдальні:

— Ти кажеш, що бачив ті машини?

— Бачив... Там їх більше вісімдесяти. Вони нічим не гірші за ці, що в цехах. Правда, я їх не міг оглянути ретельно. Можливо, є й поламані, але ми будемо дурні, якщо їх не полагодимо. Я вже подумав і про місце для них — той цех, що обладнується зараз для сушарні, а стару сушарню треба тільки відремонтувати, і вона ще служитиме нам десяток років!

Розділ VII

1

Перед головним входом фабрики різко зупинилась голуба присадкувата машина. Черговий пожежник поспішив відчинити браму і низько вклонився. З машини квалливо вискочив Вольман, ледь кивнув вахтеру і попрямував до входу. На ньому було легке осіннє пальто з вузьким коміром. З нагрудної кишені піджака виглядала біла хусточка з голландського батисту. Увійшовши всередину, скинув капелюх. Швейцар відчинив двері, друкарка швидко встала і зашарілась.

— Доброго ранку,— привітався Вольман і ледь усміхнувся.

Зняв дорогу сіру рукавичку і простяг ру-

ку службовцеві, який метушливо витер свою долоню полою грубошерстого піджака. Потім барон подав руку секретарці.

— Як ся маєш, Лучіє?

— Добре... Добре, пане барон.

— На десяту годину виклич по телефону Албу.

— Гаразд, пане барон, точно на десяту.

Вольман її не слухав, він уже був у кабінеті. Там прибиральниця саме спускала штори,— знала, що панові барону більше подобається працювати при світлі нікельованої настільної лампи.

Вольман, як завжди, церемонно привітався до неї. Цього разу він був у чудовому настрої, тому й звернувся до старої.

— Як справи, тітко Іфрім?

— Дякую... Щиро дякую, добре.

Вольман подивився на неї, і раптом зник той настрій, з яким він прийшов. Ніяк не міг одвести погляду від грубого попелястого халата, що огортав її потворний стан. З-під халата визирали тонкі криві ноги з надутими жилами.

Вольман рвучко опустився в крісло, щоб не бачити тих ніг. Жінка поспішила забрати пальто барона і повісити на вішалку, потім незграбно, навшпинець, попрямувала до дверей.

— Зажди,— зупинив її Вольман.

— Що бажаєте, пане барон?

— Як твій чоловік? І досі в лікарні?

Згадав її чоловіка: худий, чорний, неголений, тому завжди здавався брудним. Перед війною він працював майстром прядильного цеху. Після повернення з фронту дуже часто хворів. Прекуп не раз радив звільнити його, але Вольман чомусь (можливо, жалюючи цю нещасну жінку) заперечував.

— І досі в лікарні, пане барон. Якби бог поміг купити ліків...

Вузькі Вольманові брови ледь помітно ворухнулися. Він уже сердився на себе за цю розмову. «Всі вони однакові... Тільки заговориш — зразу ж починають канючити».

— Піди до пана Прекупа і скажи, щоб дав ліків за рахунок фабрики. Іди! — сухо промовив він.

Стара кинулась цілувати руки. Барон гидливо скривився.

— Нехай господь-бог допоможе пану барону,— сказала жінка і, заплакавши, вийшла з кабінету.

Вольман підвівся і почав ходити по кімнаті. Клара каже, що його хода нагадує легкий танець. Щільніше запнув вікно — єдиний жмут сонячних променів щез із скла письмового стола. Барон почував себе розбитим. «Це ознака старості»,— подумав він і нервово випростався. З-за оббитих дверей долинав одноманітний гул прядильних верстатів. Останнім часом той гул почав його

дратувати, та барон намагався не зважати на нього.

Була восьма година, йти по цехах іще рано. Повільний плин часу видавався Вольману чимсь матеріальним. Здавалось, його можна помацати. Цього ранку барон не міг всидіти вдома. Клара встає нерано і завжди говорить про від'їзд за кордон, хоч він нічого їй не відповідає на це. Не раз Вольман сердився, що в її красиву голівку приходять такі химерні прагнення. Клара не повинна бути такою, адже вона з четвертого покоління сильних, винахідливих, солідних людей... Правда, Генрієтта була схожа на дочку. Така ж дивна краса, хворобливість, такі ж тьмяні іскорки в зіницях. Та й шкіра в Клари, як у Генрієтти — біла, прозора, крізь неї видно голубі жилки. Від цих думок чомусь постали перед очима ноги прибиральниці, і Вольман здригнувся.

В двері постукали.

— Зайдіть!

То був Хорват. Здавалось, він почував себе дуже впевнено. Звикаючи до темряви, він ступав по килиму твердо і прямо.

— Ви тут, пане барон?

— Ще нема чверті на дев'яту,— сухо сказав Вольман.— Я зайнятий. Ти б краще глянув на годинник.

— Нема в мене годинника! — відповів Хорват і повернувся до дверей.

— Ми, здається, призначили засідання на чверть на дев'яту, пане Хорват?

Та Хорват уже гримнув дверима.

Баронові подобалось поводити себе так з головою парткому, він відчував внутрішню радість, хоч і соромився, що вона така мізерна.

Підняв телефонну трубку і викликав головного інженера. Примружив очі — йому заболіла голова.

— Маю честь вітати вас, пане барон.

— Сідайте, пане Прекуп. Про що хоче зі мною говорити профспілка?

Прекуп присів на краєчок крісла, але непомітно для барона вмовився зручніше. Провів рукою по ріденській чорній чуприні.

— Про дитячі ясла.

— Що ж нам робити?

— Треба виділити гроші.

— І це все?

— Ні, не все. Їм не дають спокою ті розібрані верстати, що на складі. Ви пам'ятаєте?

— Як не пам'ятати. Я відхилив їхню пропозицію вже три чи чотири рази.

— Так... Але сьогодні на засіданні вони знову порушують це питання.

— І як ви думаєте?

— Одверто кажучи, я ще не обміркував. Можу тільки сказати, що це обійдеться дуже дорого. За розрахунками, які я зробив, збитки можна буде покрити тільки за два роки.

— За два роки?
— Приблизно. Може, за півтора.
— А цього питання не можна зняти з порядку денного?

— Пробували, але наскільки мені відомо, Хорват уперся, як осел.

— Знову Хорват...

Вольман хруснув пальцями, але скоро оволодів собою:

— А іще що чути, пане Прекуп?

— Нічого, пане барон. Був я вчора на тренуванні. Думаю, що ви зробили добре діло, взявши в команду цього Бонігаді. Він б'є, як ніхто. Я говорив з тренером. Номер третій ні на що не здатний, може треба підшукати нового?..

— Треба. Не завадить мати резерв з лівого краю. А як Перчік?

— Жодної звістки.

— Говорив з Будапештом?

— Так. Сказали, що він не прибув. Боюсь, щоб не вступив чого, або... Але я не хочу цьому вірити...

— Боїшся, щоб він не втік з грішми?

— Про це я і думав.

— Не турбуйся. Він не вперше ходить за кордон.

— А як щось трапилось?

— Арештований?

— Так.

— Це неможливо. Зв'язок налагоджено добре. Мене б повідомили.

Вольман глянув на годинник і здригнувся:

— А зараз хай до мене зайде комітет. Він кивнув на знак того, що розмова закінчена.

Прекуп устав і попрямував до дверей, але Вольман щось згадав:

— Будь ласка, ще одне...

— Я вас слухаю.

— Знаєш цю жінку, що в мене прибиральницею?

— Знаю.

— Мені не хочеться її тут бачити... Дуже не хочеться...

— Розумію. Звільнити?

— Ні, ні...

— Послати мазати склади?

— Вирішуй сам, друже Прекуп. Роби так, щоб усе було гаразд.

2

Вольман зручно розвалився в кріслі. Кожна зустріч з комітетом — це майже завжди жорстока битва, з якої він повинен вийти переможцем. Іноді йому здаються смішними оці перемоги над Хорватом, Жілованом чи Герасімом. Але ненависть до них переважає, — вона теж частка нещадної і складної боротьби, яка

ведеться всіма засобами. Вольман уже звик боротися. Коли він уперше збагнув, що за всякої перемоги потрібні витрати, — жахнувся. Це сталося в Парижі, на конгресі текстильників, де він був представником від Румунії. Тоді здавалось, що все повернулося проти нього. Навіть його прізвище на запрошенні видрукували неправильно. Підприємці Заходу: Браун, Массон, Ле Гард, Гольдбергер, Паллачіос — дивились на Вольмана звисока, навіть з недовір'ям. Представник німецького концерну спитав:

— Ви, молодий чоловіче, з Балканів?

Балкани були для них екзотичним напівдиким краєм — скупченням племен без певної національності, краєм невідомим і брудним.

— Так, з Балканів.

— І ви там, на своїй фабриці, робите навіть килими? Знаєте, я хотів би зробити декому сюрприз.

Едуард Вольман мав тоді двадцять чотирьох років, але був не бідніший за багатів з гучними іменами. Більшість з них були тільки акціонери, а він — самотійний власник. І все ж дивились на нього з співчуттям, коли довідались, що він живе навіть не в столиці «Балканів», а десь в провінції. Тільки як почали читати статистичні дані і стало відомо, що на фабриці Вольмана працює понад шість тисяч робітників, усі здивувались і почали озирались, шукаючи його, але Вольмана вже не було в залі конгресу. Він образився і поїхав за день до закінчення.

Ідучи додому, міркував, як помститися, і вирішив вкласти всі свої прибутки в акції текстильних трестів Заходу, щоб приїхати на наступний конгрес найбільшим акціонером, некоронованим королем бавовни. Для того, щоб узяти третину акцій з підприємства «Льєзькі текстильні заводи», він зважився одружитись з епілептичною донькою Ле Гарда Генріеттою. «Хай я буду балканським. Вони ще запозичуватимуть мої балканські методи», — думав Вольман і невтомно працював дні і ночі. Переконавшись, що страхова премія перевищує вартість прибутків від гуральні, вирішив її спалити.

В часи піднесення, коли його обирали головою міжнародного конгресу або запрошували на обід до посла якоїсь сильної західної держави, він жалкував, що так рано помер батько. Адже саме батько повів його вперше на вежу примарії, щоб показати, як сяють сонячні промені на покрівлях будинків. Ті будинки з шпильми, покритими бляхою, належали їм. З башти примарії все місто здавалось лісом шпилів. Навіть церкви належали йому. Не було жодної синагоги, на якій не красувалася б мармурова дошка з іменням благодійника. Раніше Вольман любив ходити по святих місцях, пестити поглядом мармурові колони. «І це

все моє,— думав він.— Все місто моє... Місто, країна, Балкани...

Йому було шкода, що ні підприємцям, з якими він мав стосунки, ні Кларі не міг про все це сказати. Не міг він говорити і про силу Хорвата, який не раз доймав його. Вольман був грізний і нещасний. Не боявся Брауна, Ле Гарда, Паллачіоса, а якогось злидня Хорвата... А що знає Клара? Чи розуміє, на що він пожертвував тридцять років життя? Тридцять років він жив на Балканах, у глухій провінції, щоб мати право всюди ходити з піднятою головою, щоб не червоніти за свій капітал в Румунії. Тридцять років заради цього жив відлюдно. Тридцять років... Він зберігав спокій, коли мілітаризували його підприємство, коли до влади прийшли легіонери, а ось недавно роздратувався, почав бити кришталеві келихи перед комітетчиками. Невже через келихи? Ні! Не міг бачити Хорвата. В ньому вбачав щось бридке, тваринне...

Вольман взяв трубку.

— Алло, привіт, Якобе... Як «хто»? Я, Вольман... Так, так.. Ми не зможемо говорити по телефону... Поговоримо через годину в мене... Як? А-а, пан шеф поліції дуже зайнятий... Розумію. Все ж таки я чекаю тебе за годину.

Вольман поклав трубку і, уявивши обличчя Якоба Албу, посміхнувся. Звичайно, комісар поліції зараз почуває себе погано. Як не є — представник народної влади в місті, а капіталіст — «класовий ворог» — викликає його, щоб дати доручення. Ще добре, що не відмовився.

Згадав повідомлення в місцевій газеті про Албу. Великою людиною став! В ці скажені дні непогано мати з ним зв'язки, тим більше, що впливати на повітовий партійний комітет немає можливості. Може, Албу допоможе і з прядильними верстатами?

Рівно за годину знову ввійшла секретарка.

— Прийшов Албу? — спитав барон.

— Так.

— Проти.

Албу ввійшов швидко, по-військовому. Чорний комісарський мундир міцно обтягував його тіло.

Вольман вийшов назустріч і простяг руку:

— Привіт, Якобе.

Барон навмисне назвав його по імені, щоб побачити, чи подобається ще Албу така фамільярність.

Албу ніби не чув того і привітався холодно, офіційно:

— Добрий день, пане барон.

В ньому вже нічого не було від колишнього чиновника, що перевіряв щоденні реєстри. Не було вже поклону, несміливого затуманеного погляду. Нова служба зміни-

ла його єство, жести, погляд. Албу став стрункий, як кадровий офіцер.

— Сідай. Як справи? — спитав Вольман і глянув на нього зверхньо, як багатий рідич.

— Дякую, пане барон.

Комісар поліції опустився в крісло і поклав ногу на ногу.

«Так, так, змінився Албу,— невдоволено подумав барон.— Треба будь-що налагодити з ним контакт».

— Чого ви мене кликали, пане барон? Маєте якусь скаргу?

— Так точно, Якобе... Хочу поскаржитись на шефа поліції Якоба Албу. Він нехтує мною...

— Ви для цього мене кликали? — В голосі Албу відчувалась непохитність.— Мені ніколи, пане барон. Я думав, що у вас щось серйозніше...

Він устав і поправив мундир.

Вольман скам'янів: «Оцей недоумкуватий, якому я не дав здохнути, оцей...»

Барон відчув, що кров ринула йому до скронь. Він уже не міг стриматись і пробурмотів хрипко, загрозливо:

— Ну йди!.. Йди!..

Албу широко відкрив очі, сціпив зуби, повільно поправив мундир і ступив до дверей.

— Думаю, що ми іще зустрінемося, пане барон,— промовив він на прощання.

— Йди геть, кажу тобі!

Залишившись наодинці, Вольман закрокував по кабінету. Ледве володів собою, боліла голова. Хотів догнати Албу, надавати ляпасів, сказати у вічі, як він, барон, просив за нього німецького коменданта...

Коли б не потурбувався про нього... Потім барон розсердився на самого себе, що втратив такт. Нещодавно вигнав з кабінету Хорвата, а тепер, замість того щоб посміхнутись цьому неотесаному бовдурові, поведився, як істерик. Вольман знову сів за стіл і опустив голову на холодне скло, як в ту ніч, коли застав Вальтера в спальні Генрієти, але тоді він був справжній Вольман, а зараз — людина з нікчемними нервами.

3

...Це було влітку 1938 року, в день, коли стало відомо, що Вольмана обрано головою «Спілки великих підприємців Румунії» і коли з цього приводу його запросили на банкет до королівського двору. Спочатку Вольман не хотів приймати ні звання, ні запрошення. Вважав за краще бути невідомим, непомітним, таким, про якого не говорять і не пишуть, але сказали, що сам король хоче з ним познайомитись. Вольмана переконали, що не треба цуратися запрошення і орденів, які приго-

тував йому маршал королівського двору. Вмовляла і Генрієтта:

— Мені здається, що ти живеш дуже самотньо, дорогий мій. Не можна так жити... Ти давно був у Бухаресті. Мені буде прикро, якщо ти не поїдеш.

Коли Генрієтті суперечили, припадки в неї траплялись частіше, тому Вольман здався. Впакував у чемодан найпотрібніші речі і поїхав на вокзал, але, запізнівшись на поїзд, повернувся. Щоб не турбувати Вальтера, сам відчинив ворота. А коли увійшов до спальні Генрієтти, застав її в ліжку із слугою. Зразу хотів був накинутись на них, але стримався. Ним оволодів якийсь незвичайний спокій, ніби перед смертю. Слуга скочив з ліжка і почав спокійно одягати штани і застібати гудзики піджака. Покрутився перед дзеркалом, глянув, чи все гаразд, потім підійшов до барона і низько вклонився:

— Ви щось наказували, пане барон?

Вольман непорушно стояв біля стіни і затуманеними очима дивився перед собою. Не ворухнувся й тоді, коли Генрієтта, затулівши руками обличчя, вибігла з спальні. Тільки різкий кашель Вальтера примусив його отямитись.

— Ви щось наказували, пане барон?

Вдивлявся в обличчя слуги і стояв, як скам'янілий. В очах його була порожнеча.

— Може, ви бажаєте надавати мені ляпасів, пане барон?

Вольман гірко усміхнувся і подумав: «Є речі, за які не можна відплатити ляпасами».

— В тебе зім'ятий одяг, Вальтере. Ти мені такий не подобаєшся.

— Піду переодягнусь, пане барон.

— Не треба, Вальтере. Поклич пані.

— Добре, пане барон.

За кілька хвилин Вальтер повернувся з Генрієттою. Вона і досі була в нічній сорочці, боса. Вольман зміряв її поглядом і ним оволоділо якесь дивне почуття: захотілось оволодіти нею грубо, по-тваринному. Жили в нього так налилися кров'ю, що готові були полопатись. Хотілося схопити її — цілувати обличчя, шию, оголене плече, але вчасно отямився. Постояв якусь хвилину, поки охолов, потім звернувся до слуги:

— Скажи мені, Вальтере, ти бував у будинку розпусти?

— Так, пане барон.

— І скільки ти платив повіям?

— П'ятсот леїв, пане барон.

— О-о, ти справжній джентльмен, Вальтере. А з пані ти розраховувався?

Вальтер зціпив зуби.

— Заплати пані п'ятсот леїв, Вальтере.

Слуга вийняв з нагрудної кишені гаманець, знайшов асигнацію в п'ятсот леїв і поклав на стіл.

— Можеш іти.

— На добраніч, пане барон.

Тоді й поклав Вольман оту асигнацію під скло на своєму письмовому столі.

Генрієтта стояла, ніби прикипіла до стіни. Тільки час від часу здригались її плечі. Обличчя було бліде, як у привида. Вольман багато віддав би, щоб довідатись, про що думала тоді його дружина.

Ніч була довга, як ніколи. Опівночі барон сів за письмовий стіл, потім опустив на скло голову і заснув. Прокинувшись ранком, побачив, що Генрієтта так само, як і звечора, стояла, прихилившись до холодної стіни.

А Вальтер займався своїми справами, ніби нічого не сталося.

Одного вечора, після того як Генрієтта поїхала до Франції відпочивати, Вольман покликав слугу до себе в кабінет:

— Сідай, Вальтере.

— Дякую, пане барон, я постою. Чи повинен я вважати себе звільненим?

— Ні, Вальтере. Скажи, ти любиш Генрієтту?

— Ні...

— Тоді?

— Якщо ви дозволите...

— Я хочу знати все.

— Пані наказала мені прийти до неї.

— Це всі мої запитання, Вальтере. Йди й лягай спати. Я думаю, що тивсе це забудеш.

Від дверей барон повернув його знову:

— Ти не збрехав, Вальтере?

— Я ніколи вам не брехав, пане барон.

Більше Вольман не говорив про це з Вальтером, навіть тоді, коли Генрієтта наклала на себе руки. Тільки перед закінченням війни, побачивши, що донька вже не школярка, а доросла дівчина, Вольман заговорив з ним:

— Вальтере!

— Що, пане барон?

— Як Клара складає екзамени?

— Добре, пане барон.

— Як ти гадаєш, Вальтере, вона схожа на Генрієтту?

— Схожа, пане барон, особливо лицем.

— Я маю на увазі інше.

— Схожа, пане барон.

— Так... Клара виросла. Вона вже не дівчинка. Знаєш, що я хочу тобі сказати, Вальтере?

— Ні, пане барон.

— Хочу сказати, щоб ти не виконував усіх її наказів!

— Зрозумів, пане барон.

— Дай слово честі, Вальтере.

— Як вам завгодно, пане барон. Я буду з нею поводитись як слід.

— І про Генрієтту нічого їй не кажи.

— Ніколи, пане барон... Ви мені вже раз наказували забути її.

— Добре, Вальтере. Оце я й хотів тобі сказати. Можеш іти.

Вольман здригнувся від пронизливого реву машин, що доносився з вулиці. Підійшов до вікна і задивився на валку грузовиків, навантажених сувоюми полотна. Тепер навіть це видовисько йому не подобалось: майже половину всієї продукції треба віддавати урядові.

4

В цеху мали відбутись цікаві збори. Профком звітував перед робітниками про переговори з дирекцією. Як заведено, першим виступав голова профспілки Сімон. Він вибрався на заздалегідь приготовлені ящики.

— Товариші, ми здобули нову перемогу над бароном... Дитячі ясла!.. Наші діти більше не блукатимуть по вулицях у той час, коли ми створюємо багатства. Вони не будуть так мучитись, як мучилися ми. Ми за них натерпілися!.. Але не будемо згадувати минуле, поговоримо про майбутнє. Всі ви бачили риштування за фабричним двором. Це новий стадіон. Стадіон текстильної фабрики Вольмана. Сімсот вагонів цементу! Сімсот вагонів...

— А чому новий цех не будують? — перебив Сімона хтось із прядильників. — Скажи, товаришу голово, чому не будують? Може, нема цементу?.. Я пропоную взяти один вагон для нового цеху з тих семиста.

Сімону не подобалось, коли його перебивають. Він нервував. І тепер злісно глянув на робітника, що спокійно чекав відповіді. Зліва, від прядильного верстата, гукнула жінка-робітниця:

— Хоча б один вагон, товаришу голово! Сімон, не звертаючи уваги, вів далі:

— Товариші, ми зведемо інші будівлі!..

— А про нові верстати чому не говориш? — спитав Герасім.

— Ану давай, товаришу голово, скажи, як бути з верстатами, — посміхнувся Хорват, що стояв під стіною.

Хорват любив збори в цеху, особливо, коли слово брав Сімон. Його не треба було викривати, сперечатися з ним — Сімон сам з верстатами заплутувався у власних фразах.

— Товариші, питання про верстати поки що не вирішене. Ми ведемо переговори з дирекцією та з паном Вольманом, хочемо, щоб вони погодились. Встановимо згодом і нові прядильні верстати, але ж не можна зробити все зразу. Бракує часу. Часу бракує... Я закінчив. Від Румунської комуністичної партії слово має товариш Герасім.

Герасім говорив коротко, без красивих слів, ніби просто розмовляв з товаришами. Робітники, спершись на машини, стежили

за кожним його рухом, ловили кожне слово. Позаду жінки крадькома одягались, зачісувались, укладали пляшки на молоко у торбинки, пошиті з картатого полотна, яке видавали на фабриці. Герасім бачив це, але одвів погляд в інший бік. З ними він поговорить завтра. Хорват уважно слухав товариша і задоволено кивав головою.

— ... і, якщо наш фабричний комітет не може вести переговори з дирекцією, як рівний з рівними, то це дуже погано. Та справа не тільки в переговорах, а в самому здійсненні намічених завдань. Товариш Сімон сказав, що ми домоглися відкриття дитячих ясел. Не домоглися — ми вибороли їх, ми примусили дирекцію дати необхідні кошти. Тут товариш Сімон казав про наше красиве майбутнє. Займаємось балачками, а факти до стіни нас притискають. Адже весь фабричний комітет знає, що ми не маємо жител. Не мають жител і шахтарі, а барон завіз для стадіону сімсот вагонів цементу. І це тоді, коли ми не можемо довершити будівництва потрібного нам цеху. Прядильні верстати валяються на складі. Я пропоную фабкому так вести переговори з бароном, як він вів з нами в тридцять шостому році... А ще хочу заявити, що комуністи прядильного цеху готові добровільно і безплатно працювати на встановленні верстатів...

— Правильно-о-о!

— Правильно-о!

— А про молоко чому не говориш? — крикнула одна з жінок. — Кажеш про верстати, ніби це може врятувати від сухот. Ми вже другий день не маємо краплі молока.

— Так, так, скажи про молоко, товаришу Герасім! — крикнув чорнявий, з вузьким лобом Балота. — Говори, чого замовк?..

— Ви неправильно ставите питання, — вискочив на ящик Сімон. — Товариш Герасім у цьому не винен. Дирекція ігнорує угоду, і тому ми не маємо молока. Але ми звернулись до нашого соціал-демократичного повітового комітету, до товариша Мопнара, і він сам особисто вжив заходів. Через два-три дні знову буде молоко.

«Бреше, як пес», — подумав Герасім і почервонів. Зустрів погляд Хорвата. Той кивнув, що не треба говорити. Побачивши, що Герасім сходить з імprovізованої трибуни, Сімон спалахнув від радості:

— Товариші, скільки ми не приходимо до вас, завжди чогось навчаємось. Нам не потрібні гасла, якщо вони не скріплені фактами. От говоримо про верстати, про наші потреби, а кишки марш грають.. Молоко нам потрібне чи верстати, щоб збагачувати барона? Нажився вже на нас! Наголодувалися ми! Я зобов'язуюсь, а в мой особі всі соціалісти фабрики зобов'язуються —

боротися за кожну краплину молока...

Хорват заплескав у долоні. Герасім здивовано глянув на нього. Адже Хорват так умів передбачати події. Чому ж він не порадив підняти питання про молоко? Герасім вирішив, що десь помиляється. Він ліктями проклав собі шлях до Хорвата, який захоплено аплодував Сімону.

— Ти вважаєш, що Сімон правий?

— Звичайно,— сказав Хорват.

— Чому?

— Ти дурень,— насупився Хорват.— Ми мусимо працювати з ними чесно. Хіба не бачиш, що сотні робітників на їхньому боці? Чи ти думаєш, що чесні робітники, які потрапили під вплив соціал-демократів, проти нас?

Розділ VIII

1

Хорват повільно йшов мимо заліплених плакатами цегляних стін. Він ходив оглядати місце, де було заплановано будівництво дитячих ясел. На думку спала дружина. Лікарі їй порадили залишити чесальний цех, і тепер вона працювала нянькою в дитячих яслах вагонобудівного заводу. Флоріка полюбила нову роботу. Вечорами вона розповідала про дітей, про користь вітамінів, про куховарку, що вкрала півкілограма жиру.

— Я її не видала, але серйозно поговорила з нею. Добре я зробила, Хорвате?

Флоріка здавна звикла звертатись до чоловіка на прізвище.

Він буркнув щось під ніс: мовляв, є ще такі люди, треба потерпіти.

Тепер він не міг згадати, що відповів дружині.

Минув бетоновані колони майбутнього стадіону. Споруда Вольмана. Барон хоче стати популярним. Будівник блага народного... А робить все це за рахунок трудящих.

Від фабричного муру поміж акацій і каштанів звивається вуличка Бавовняна. Хто її так охрестив — невідомо. Можливо ще тоді, коли не було залізниці, її назвали так візники, що гарбами перевозили з вокзалу тюки бавовни. Вуличка мала офіційну назву, але ніхто її не знав, навіть листоноші.

На заводі купчились хмари, під їх темною завісою прояснювався кляпот зоряного неба. З парку вагонобудівного заводу вітрець доносив міцний дух землі.

Відлуння повільних Хорватових кроків тривожило тишу, що гніздилась у підворіттях.

Перед перукарнею Хорват присів на лаву. Зліва блимав ліхтар. Хорват боявся, щоб не

заснути. Що сказала б дружина, якби побачила?

З того часу, як постало питання про нові прядильні верстати, Хорват вдень не відчував утоми, тільки ввечері, коли лягав спати, плечі його робились важкими, ніби на них хтось звалив непосильну ношу. Тоді навіть думати було важко.

Згадав про сім'ю Тріфана. Добре робить Тріфан, що водить Марту на фабрику, хай не засиджується в чотирьох стінах. Тільки чомусь вона хвороблива, коли б хоч легенькими не хворіла.

Думаючи, не помітив, як минув свій дім. Йшов сам-один серединою безлюдної вулиці.

Збагнувши, що не туди йде, швидко повернувся.

Рипнув хвірткою. Вікно світилося. «Значить не сплять, хоч і пізно»,— подумав Хорват і швидко увійшов, вибачаючись:

— Запізнився.

Він винувато примружив очі. Це зовсім не личило такому великому чоловікові з незграбною ведмежою постаттю. Поклав кашкета на стіл і опустився на стілець.

— Ти пахнеш тютюном,— докорила йому Флоріка і засміялась: знала, що він не терпів цигаркового диму.— Вечеряти будеш?

Не чекаючи відповіді, вона метнула на кухню. Коли Хорват голодний — мовчить, а ситим він буває рідко.

Сидів, охопивши голову руками. Жаром пашіли очі.

— Задрімав,— промимрив Хорват, коли Флоріка торкнулась його плеча.— Що ти робила сьогодні?

Відчув, що спитав не щиро, а з обов'язку, і Флоріка це зрозуміла. Тому й почував себе ніяково.

— В неділю поїдемо з тобою за місто. Добре відпочинемо,— згодом промовив Хорват.

— Хіба ти не знаєш, що я в неділю йду з дітьми на екскурсію?

— Я й забув, та нічого... Може візьмеш і мене.

Потім відсунув порожню миску і спитав:

— Що в тієї хворої дитини? Скарлатина?

— Ні, трохи застудилась... Тобі сподобався суп?

— Смачний...

Вулицею прогуркотіла підвода. Потім по даху забарабанили краплі дощу.

Хорват підвівся з-за столу, взяв дружину за плечі і глянув їй в очі. Вони були такі, як і колись: світлі, голубі. А в нього стомлені, підведені синцями. Хорват важко дихав.

— Знаєш, Флоріко...— почав він захриплим голосом.

— Тсс... Розбудиш Софіку.

Ліжко було таке, як він хотів: прохолод-

не, свіже. Потягся й позіхнув на весь рот. Флоріка на кухні мила посуд. Хотів почитати книгу, але букви застрибали перед очима — натомився за день. Закрив книгу і, спершись на лікоть, слухав легке дихання Софіки. Йому було приємно.

Коли Флоріка повернулась до кімнати, Хорват уже спав. Це її дуже розсердило: зовсім не думає про сім'ю, приходить тільки їсти й спати. Та злість одразу ж одійшла. «Нічого, — тихо сказала вона, — вранці буде час».

Але добре знала, що і вранці вона й слова не скаже.

2 В неділю Софіка прокинулась дуже рано. Прибігла у ліжко до тата і сіла на нього верхи. Вона любила так гратися, а Хорват міг бавитися з нею досхочу тільки в неділю. Коли його термосили в будні, він спочатку бурчав на Флоріку, що не дала поспати, а потім трохи грався з Софікою. Їх ігри завжди були хлоп'ячими. Можливо тому, що Хорват дуже хотів мати сина. Іграшки теж купував тільки хлоп'ячі — футбольний м'яч, дудку, коника на паличці або шаблю. Флоріка лаялась, Софіка плакала, що хоче ляльку, як у всіх її подружок, та Хорват садив дочку на коліно і вчив, як треба їхати на коні або сам ставав конем і лазив рачки по кімнаті. Коли й це не допомагало — реготав. Тоді вже Софіка не могла втриматись, щоб не засміятись і собі. Часто без всякої причини Софіка просила тата сміятись. Якось Хорват спитав, навіщо. Вона одразу ж відповіла:

— Бо мені так подобається, татку.

Це була серйозна підстава, і з того часу Хорват, щоб розвеселити доньку, реготав.

— Вставайте, ледарі! — гукнула з кухні Флоріка. — Кава готова.

Софіка не хотіла кави, їй кортіло ще побавитися з батьком. Хорват вмовляв доньку вставати, але це не допомагало, тоді він сказав:

— Гайда. Вставаймо, бо мама нас битиме...

— Хіба ти боїшся мами?

Хорват не боявся мами. Але недільними ранками вона хотіла, щоб Хорват сидів біля неї на стільчику в кухні і помагав чистити картоплю або щоб просто був поруч. Флоріка любила в такі години мріяти про нову квартиру — окрему, з трьох кімнат, з садочком і городом, повним овочів. Коли Флоріка говорила про овочі, вона згадувала базарні ціни і починала скаржитись на дорожнечу. Хорватові це страшенно набридало; хотілось вийти у двір і в затінку розгорнути газету (неділя — єдиний день,

коли можна спокійно почитати), довідатися, що робиться в світі.

Взявши газету, Хорват попрямував у двір та Флоріка зупинила його.

— Це куди?

Хорват зупинився і тільки хотів повернутися назад, як у хвіртку зайшов Фаркаш. «Слава богу, що послав гостя», — подумав він, весело привітався і гукнув до Флоріки:

— Фаркаш прийшов, пройдуся з ним у садок.

Сердита Флоріка вийшла з кухні, та, переконавшись, що Фаркаш таки прийшов, забурчала щось собі під ніс, а вголос тільки додала:

— Ніби в робочі дні не могли наговоритись про свою політику!..

— В нас дуже важлива розмова, Флоріко, — запевнив Фаркаш, — ми не довго.

В садку Хорват спитав:

— Щось трапилось, Міраю?

— Егеж.

— Мабуть, щось серйозне, бо і про рибальство забув. Що саме?

— Учора я був на зборах у себе, на вагонобудівному. Говорили про підвищення продуктивності праці, а потім мене побили...

— Побили?!

— Так.

— Хулігани? Ясно! Останнім часом і у нас на фабриці чути такі вигуки, як колись. Отже, почали діяти маністи.

— Не про них мова. Мене побили самі робітники.

— Оце так! Жартуєш?

— Не жартую. За ваш пайок полотном. Нашим робітникам не подобається, що ви отримуєте пайок від барона.

— Яке безглуздя!

— Не знаю, безглуздя це чи ні, а що робітники сердиті — факт. Та й не тільки наші, з вагонобудівного, але й залізничники.

Підійшла Флоріка:

— Ви ще не закінчили?

— Вже, вже, Флоріко, зараз іду, — відповів Фаркаш.

Провівши Фаркаша, Хорват повернувся на кухню. Флоріка зраділа, що друзі не говорили до вечора і в нагороду дозволила почитати газету, але Хорватові вже не хотілося. Ввійшов до спальні і почав крокувати од вікна до дверей. Чотири кроки вперед, чотири — назад. Так само було в камері. Він сподівався щось надумати, але думки не приходили в голову. З кимсь треба поговорити про цей пайок. Шкода, що Флоріка не розуміється в економіці. Знову політична економія... Дуже погано він її знає. Хорват сердився на себе, що досі не взявся за навчання.

З кухні заговорила Флоріка:

— Хорвате, після обіду підемо в парк.

Там зацвіли каштани.

— Добре, Флоріко, підемо.

— Там так гарно! А поки що іди сюди допоможеш мені процідити суп.

3

Восьмого листопада у відповідь на вчорашню демонстрацію робітників міські цараністи¹ влаштували перед префектурою свою демонстрацію. З промовами виступали директор банку пан Петреску, власник книгарні Мога і якийсь адвокат з Брада Антоніу. Він прославляв могутність союзників, а потім нагадав, що румуни походять від даків та римлян, і процитував кінець третього листа Емінеску, вигукуючи щосили:

— ...Чому не приходиш ти, володарю Ціпеш, щоб покласти на них руку!..

Промови тривали майже до вечора. Верховоди-маністи закінчили мітинг факельним походом. Мобілізовані комуністичною партією трудящі всіх підприємств міста намагалися перетворити націоналістичну демонстрацію в демонстрацію народну. Не обійшлося без інцидентів. Націоналісти почали бити вікна в громадських будинках. Якись двоє пошматували червоні прапори, що висіли при вході до префектури, і почали співати «Прокинься, румуне»². Кілька гімназистів підхопили пісню і рушили до будинку комітету комуністичної партії. На вулиці якимсь чудом з'явилися листівки з прізвищами й адресами партійних активістів. Одним з перших було надруковано прізвище Хорвата з припискою «вбивця Єремії Іона». Фаркаш ледве втримав Хорвата, щоб той не розправився з розповсюджувачем листівок:

— Стій, чорте гладкий! Зараз тобі краще сховатись.

— Мені сховатись?!

— Тобі. Ти гладкий — зразу впізнають. Краще йди в повітком і чергуй!..

Одного літнього залізничника, що зіткнувся з агітатором-маністом, так побили, що він помер до приїзду швидкої допомоги. Тоді робітники сформували сторожові пікети. Звістка про вбивство залізничника швидко розлетілась по робітничих кварталах Гредіште, Пернява, Бужак, Шега. Не чекаючи на запрошення, почали прибувати групи робітників, озброєні залізними ломачами.

Хорват повернувся додому аж удосвіта, коли все затихло, — з подряпанним обличчям, в порваному одязі. Підійшов до дому й скам'янів. Вікна були побиті, квітник столочений. Як же це він не подумав про сім'ю? Стривожений увійшов до кімнати. В

¹ Цараністи — члени селянської монархо-націоналістичної партії.

² Націоналістичний гімн.

кутку спала Софіка, одягнена Флоріка схилилась над нею. Хорват нічого не сказав, тільки поглядом попросив прощення за все, що трапилось. Враз пропала втома — пішов на кухню, розпалив у плиті і, повернувшись до кімнати з мискою в руках, почав збирати побите скло. Флоріка не ворухнулась. Вона дивилась кудись у простір. Хорват не знав, як почати розмову, а мовчанка здавалась дуже довгою. Він хотів про щось думати, хоч про що-небудь, але в голові тільки гуло. Навіть не відчув, як порізав собі руку, не помітив, як Флоріка підійшла, щоб допомогти йому. Тільки тоді отямився, як побачив, що вона схилилась над скалками. Обняв, хотів заговорити, але зміг вимовити тільки:

— Флоріко...

— Не треба нічого казати...

— Важко жити зі мною. Правда?

— Так. Дуже важко, Хорвате... Не так я уявляла своє життя.

Я мріяла про тиху квартирку, таку тиху, щоб було чути, як цвіркочуть у саду цвіркунчики. Я гадала, що матиму багато дітей. І всі такі непосидючі... Непосидючі і злі. Як я була в дитинстві. Уявляла, що сидітиму біля вікна і виглядатиму їх зі школи, щоб полатати за кожною погану оцінку. Отак я уявляла своє майбутнє, Хорвате... Більше нічого не хотіла... О, ні, уявляла, як я оборонятимусь, коли ти будеш мене бити ремнем. Батько часто бив нас ремнем. Ми ховались по кутках і кликали маму, щоб нас захистила. Хіба я багато хотіла, Хорвате? Скажи. Невже я багато хотіла в житті?

— Ні,— відповів Хорват, знаючи, що це не те слово, яке слід би сказати зараз.

— Ти мені обіцяв більше. Пригадуєш?

— Так, Флоріко... І ти ще побачиш...

— Не треба, не говори... Мовчи, бо розбудиш Софіку.

Розділ IX

1

— Здрастуйте, пане шеф. Дозвольте доповісти. Цієї ночі о другій годині в Мікалаці на місці злочину вбито злодія. Ніяких документів при ньому не було. Вчинено допит свідків і складено акт. Судовий лікар наказав одвезти труп у морг. Прикордонний пост передав нам двох перебіжчиків: старого бухгалтера текстильної фабрики Вольмана — Самі Перчіка і цього джанджика Васіліке Бальша. Останній заявив, що знає вас особисто і був з вами у дружніх стосунках. Зараз обидва сидять у підвалі. Як їх не допитували, досі ні в чому не зізнаються.

Албу давно набридли довгі монотонні ра-

порти, і він їх майже не слухав. Однак, почувши про двох затриманих на кордоні, він здригнувся. Невже комісар Бузату навмисне підкреслив, що один із затриманих мав з ним тісні стосунки? Албу зміряв поглядом підлеглого. Бузату — низенький, вилицюватий, із стомленим худим обличчям.

— Ти говорив з ними? — спитав Албу.

— Ще ні. Я дуже стомився. Робив облаву на базарі. Знайшов дівчину, пане шеф, — цукерочка! Здається, циганка. Хочете, щоб я поговорив з тим, що каже, ніби знає вас?

— Ні, дорогий Бузату... Я сам поговорю з ним.

— Як вам завгодно, пане шеф. Привести? «Хоче пересвідчитись, чи він мій приятель», — подумав Албу.

— Приведи.

Коли Албу залишився сам, він застібнув комір мундира. Йому дуже подобалось носити мундири. Цивільний костюм він одягав тільки у виняткових випадках або тоді, коли знав, що не зустріне знайомих. На партійні збори приходив причепурившись, подавав усім руку і всміхався — знав, що всі трохи побоюються його. Тільки Хорват не поважав мундира — говорив сміливо, голосно питав, чи й тепер Албу грає в карти і шахрує, як і раніше.

— Це несправедливо, — заперечував Албу. А Хорват плескав його по спині і реготав.

Хорвата і більшість своїх старих знайомих Албу обходив десятою дорогою. Йому подобались нові люди, які нічого про нього не знали, які захоплювались ним.

Коли його покликав барон, Албу думав, що вони говоритимуть, як рівний з рівним, хоча й розумів, що барон сильніший: адже барон викликає його, а не він барона. Ідучи назад, лаяв себе за сварку. Звичайно, краще було б заприятелювати... Але хто зна, як усе обернеться далі. Того вечора, виступаючи на зборах поліції, він так лаяв усіх буржуїв і барона, що навіть Суру здивувався, а потім поздоровив його. Тоді Албу сам переконався, що ненавидить барона, однак після зборів боявся, як би той не довідався про його виступ, і вирішив надалі бути обережнішим.

Відчинилися двері, і на порозі з'явився Васіліке Бальш. За ним стояв комісар Бузату.

— Ось він, пане шеф.

Албу підійшов до Бальша. Шеф поліції в уніформі здавався вищим, грізнішим. Якусь мить Васіліке з цікавістю розглядав його, потім усміхнувся, приголомшений і трохи наляканий.

«Він зовсім не змінився, — подумав Албу про Васіліке, — так само він посміхався тоді, на горищі собору. Примхи долі! Ми разом виходили з фортеці і ось тепер знову зустрілись у цій кімнаті, тільки в різних ролях».

— Впізнаєш мене, Якобе? — Васіліке навмисне назвав його по імені, щоб довести, в яких вони були добрих стосунках.

Албу спохмурнів і скося глянув на Бузату. Той багатозначно посміхався.

— Хто ця людина? — червоніючи спитав Албу.

Бузату виструнчився:

— Васіліке Бальш, товаришу шеф. Затриманий на кордоні. Той самий, про якого я зам доповідав уранці. Це він заявив, що знає вас.

— Я його вперше бачу.

Бальш іще раз уважно поглянув на Албу. Так, це був той самий боязкий Албу. Три дні сиділи в одній камері.

— Ми ж разом сиділи в фортеці...

— Мене не цікавить, де ти коли був, — перебив його Албу, — я тільки хочу знати про твій останній шлях. Кажеш, знаєш мене... Так, так, а це ти знаєш?

І вдарив його кулаком у скроню.

Васіліке злякано притисся до стіни. Йому здалося, що Бузату засміявся десь далеко за стіною.

«Як же це він мене не впізнав?» — думав Бальш і хотів щось сказати, але в цю мить Албу вдарив його ногою в живіт — різкий біль пронизав усе тіло. Албу вдарив його ще раз. Васіліке скрикнув.

— Замовкни, — поспішив до нього Бузату, — в кабінеті кричати не можна... Хочеш скомпрометувати товариша начальника? Замовкни! — і вдарив його кулаком у зуби.

Васіліке Бальш сковзнув уздовж стіни і скулився від болю.

Отямившись, він розгублено огледівся навколо. Потім побачив за письмовим столом Албу і одразу все згадав. Хотів підвестись — і не зміг. Язик у роті розпух, став великий, наче яблуко.

— А-а-а, ти прокинувся, пане Бальш? — почув він голос Албу і здригнувся.

Шеф підійшов до нього і сів навпочіпки:

— Я хочу тобі порадити, дорогий Васіліке, щоб ти нікому не говорив про наше знайомство... собі ж гірше зробиш. Навіщо ти хотів перейти кордон?

— Бо мені набридло жити тут з такими, як ти, — глузливо сказав Бальш, — набридло...

— А твій попутник Перчік чого переходив? І йому набридло тут?

— Не знаю.

— Послухай, Васіліке. Ми знайомі і якоюсь мірою навіть друзі. Я випущу тебе, якщо ти розкажеш усе. Перчік — людина барона. З якою метою він переходив кордон? Скажи — і ти вільний.

— І ти даси мені тридцять банів?

Албу не зрозумів натяку і насупився:

— Питаю востаннє. Май на увазі, любий Васіліке, що тебе вважають шпигуном. У

нас є багато серйозних доказів цього. Сам чорт тебе не врятує. Даю на роздуми три хвилини.

— А чим ти гарантуєш, що коли я розповім усе, мене не вважатимуть за шпигуна?

— Своєю дружбою.

— Ти справжня свиня, але нічого не вдієш... Треба сказати. Нащо мені відповідати ще й за нього. Перчік переносив баронові долари.

Албу встав, підійшов до вікна і посміхнувся.

Васіліке теж підвівся, сперся на стінку і повільно промовив:

— Я сподіваюсь, що ти, Якобе, людина чесна і свого слова дотримаєш.

— Так. Вмийся і можеш йти. Ти вільний,— сказав Албу.

2 Кілька хвилин Вольман сидів непорушно, потім спересердя почав переставляти на столі речі. Глянув на статуетку Будди. Її купила Генрієтта. І звідки вона знала, що йому подобаються такі речі? Мабуть, хотіла нагадати Каїр... Скільки років минуло з того часу? Двадцять п'ять?.. Скоро тридцять. Університет Ель Азхара... Дивно, магометанський університет, а в ньому навчалося лише кілька арабів і єгиптян... На континенті лютувала війна, закривалися університети, а йому не можна було гаяти часу. І надумав старий Вольман послати Едуарда вчитися на Схід; тим більше, що Єгипет — країна бавовни. Та й незле б знати молодому Вольманові східні мови.

Там Вольман познайомився з мусульманами, талмудистами, буддистами. Але коран не полонив ані його дум, ані душі: скрізь обмеження, погрози — точнісінько, як в талмуді чи біблії. От Конфуцій — зовсім інша річ. Він проповідує спокій, примирення.

Усміхнений Будда з круглим животом заспокоює, як дзюркіт ручаю. Барон узяв Будду в руки: скільки лагідності, спокою! Цього бога вбила цивілізація. Баронові подобались руки Будди — вони розходились в усі боки, як промені. Руки-символи. Це релігійний маскарад, але в ньому є щось грандіозне і водночас бентежне. Що сказав би Хорват, побачивши статуетку? Барон нервово низав плечима. Чого це знову наринили думки про Хорвата?

В цю мить відчинилися двері і ввійшов Вальтер.

— Що там, Вальтере? — спитав барон.

— Пан Албу.

— Албу?.. Проси.

Вольман не міг зрозуміти, чого від нього хоче Албу. Чи це звичайний візит, чи, може,

шеф поліції прийшов до висновку, що їм краще порозумітися, аніж сваритися? В усякому разі хвилюватись нічого — через дві-три хвилини все з'ясується.

Знову узяв у руки статуетку. Стукнули двері.

— Добрий вечір.

Вольман підвів голову й одразу побачив, що Албу має якийсь козир, але намагається це приховати. Барон ледь усміхнувся і, простягнувши руку, пішов назустріч.

— Що вас привело до мене, пане Албу?

— Просто хотів вас побачити,— відповів шеф поліції і вимушено всміхнувся, ніби й сам не вірив своїм словам. Присунув до себе стільця, потім з підозрілим спокоєм поправив білі паплінові манжети.

Вольман високо підняв брови, наче хотів сказати: «Ну, я чекаю, пане, чекаю»,— але промовив:

— Сідайте, очевидно розмова буде довга...

— Можливо, що й так...

Албу сів, потім дістав з кишені важку срібну табакерку з віночком і незакінченою монограмою.

— Будь ласка,— простяг йому Вольман скриньку з червоного дерева, повну сигарет.

— Дякую,— відмовився Албу.

Запалив свою, затягся і вдоволено кахикнув. Якусь мить дивився в стелю, потім на письмовий стіл, на статуетку Будди.

— Це оригінальна річ,— пояснив Вольман,— з часів Махаяни.

— Я на цьому не розуміюсь.

— Шкода. Це цікаво. Махаяна — другий період буддизму, що почався за сто років до нашої ери і позначався «Великим возом».

— Ви з мене знущаетесь?

— Ні. «Малий віз» зображався так: у маленькому візку запряжена коза. Вміщає той візок тільки одного віруючого. Це означало, що шлях до спасіння знайдеш лише сам — один. Махаяна — «Великий віз» — це щось схоже на автобус. Багато віруючих їдуть до Нірвани. Культ Хінаяна був поширений за двісті п'ятдесят років до народження Христа. Міфи, релігії, дурниці...

Албу не знав, що робити. Навіть зніяковів. Барон приголомшував його своєю вченістю. Албу, намагаючись приховати свою неосвіченість, промовив:

— А, може, не такі вже й дурниці...

Вольман не міг стримати посмішки.

Албу це помітив і нахилився до барона:

— Ви знаєте Перчіка?

«Так ось чого він прийшов. Заарештували Перчіка... Віддячує мені». Хотів був признатись, але зрозумів, що тоді вже не можна буде оборонятися.

— Перчік... Перчік...— звів брови Воль-

ман, ніби пригадуючи,—це спеціаліст по буддизму?

— Ні,—засміявся Албу,—це один з ваших безголових людей.

Барон спокійно припалив сигарету і сказав холодно, з іронією:

— Не розумію, дорогий Якобе... Не за тим же ти прийшов, щоб зводити наклеп на особу, якої я не знаю.

Албу закусив нижню губу й уважно поглянув на Вольмана. Очі в Албу були чорні-чорні, і баронові здавалось, що то зіниці в нього раптом збільшились, стали великі, як гудзики, і зовсім закрили роговицю.

— Його спіймали,—різко сказав Албу.

Вольман ледь помітно здригнувся. Потім поклав долоні на холодне настільне скло і глянув на них: не тремтять. Заспокоївся.

— Можливо, це дуже добре,—ввічливо сказав він після паузи.—Тільки не знаю, любий Якобе, навіщо ти про все це говориш мені.

Від байдужого погляду Вольмана Албу на якусь мить розгубився.

— Може, ви не знаєте точно, хто я такий?—різкіше, ніж треба, спитав шеф поліції.

— Ні, знаю...

— Я дуже радий, пане Вольман, бо прийшов до вас, виконуючи службовий обов'язок.

— Мене в чомусь звинувачують? — серйозно спитав Вольман.

— Ні,—розсміявся Албу,—ні-і-і, не вас... Перчіка. Ми схопили Перчіка за спробу перейти кордон і перенести валюту... Сорок тисяч доларів...

— То й добре, що затримали,—невпевнено сказав барон.

«Цей знає все. Чому ж він прийшов сам, а не викликав мене? Зараз потрібно триматися твердо, і все можна буде налагодити. Ні в якому разі не слід сперечатись»,—подумав Вольман і спитав:

— Отже, йдеться про Перчіка — бухгалтера фабрики? Де ж він узяв таку суму? Ніколи не думав, що в Перчіка є долари...

— Ви розумієте, що від мене залежить все,—промовив шеф поліції прямо в обличчя баронові.—Перчік зізнався, що ви його послали покласти долари в цюрихський банк на Кларине ім'я. Он як... Не будемо гратися в піжмурки! Я ж говорив, що ми іще зустрінємось!

— І чого ти тепер хочеш, пане Албу? — несподівано спитав Вольман.

Албу зніяковів, він уже жалкував, що не стримався.

— Розумієте... я...,—він почав шукати щось у кишенях.

— Прошу,—сказав Вольман, простягаючи йому коробку з сигаретами.

— Гм... «Лакі страйк»... Надто легкі... Дякую.

Вольман поглянув йому в очі:

— Хочеш, щоб Перчік поклав у банк половину цієї суми на твоє ім'я?

— Ні,—грубо й задоволено зареготав Албу,—вважаю за краще...—і він ударив вказівним пальцем по правій долоні.—Румунськими, якщо можна.

— Бачу, ми розуміємо один одного,—вперше за цей час усміхнувся барон.—А як з Перчіком?

— Завтра увечері спатиме вдома... Коли посылатимете його знову, треба, щоб і я дещо знав.

Албу дістав з кишені пальта великий голубий конверт і подав його баронові. Той взяв і заховав у шухляду.

— Вибач, я на хвилину...

— Прошу, прошу, пане Вольман, будь ласка...

«Все йде дуже добре»,—подумав Албу, коли той вийшов з кабінету.

Незабаром Вольман приніс інший конверт і поклав на письмовому столі перед Албу.

Трохи помовчали. Потім шеф поліції стримано кашлянув, узяв конверта і засунув його в кишеню мундира. Вольман байдуже спитав:

— Доц і досі періщить? — і, не чекаючи відповіді, заговорив про інше: — Скажи, якщо можеш... В твоїх руках було сорок тисяч... Навіщо ти все це влаштував?

— Можливо... колись я ще попрошу вас зробити мені якусь послугу,—відказав Албу і засміявся.—Та й не подобається мені чужа валюта — ніби динаміт кладеш у кишеню.

— Розумію... Ти боїшся,—вдоволено зробив висновок барон.

— Я? Та я самого бога не боюсь — образився Албу.

— Тоді, любий Якобе...

Раптом відчинилися двері і на порозі з'явилася Клара.

— Добрий вечір,—чемно привітався Албу і встав.

— Моя донька Клара,—тихо сказав барон.—Ви, здається, знайомі.

Розділ X

1

Клара бовтає ногами у воді. Вона сидить на краю дерев'яного помосту і дивиться вдалину на човники, що линуть по грайливому Мурешу. Передвечірнє сонце бліде, лагідне, і його тепло ледь відчутне. Здається зовсім спокійно тече річка; тільки хвилі з округлими гривками раз у раз наздоганяють одна одну. Коли б не голубив Клару теплий вітерець і не було так хороше навкруг, вона б уже пішла звідси. Пів-

години тому її залишив Джіджі — розсердився, що йому не вдалося стрибок з найбільшої вишки: погано розбігся і впав на воду животом.

З пляжу було видно на другому березі Мурешу вкриту поржавілою бляхою фортецю, вона схожа на середньовічний собор десь біля підніжжя Альп. Клара вже так звикла з думкою про від'їзд, що все нагадувало їй про Швейцарію.

Вона дивилась у далечинь, коли усвідомила, що позад неї раптом ущухли всі звуки. Оглянувшись і побачила в променях призахідного сонця блискучу, ніби бронзову, постать, яка спритно підіймалася на найвищу площадку вишки. Стрибати йшов хлопець років двадцяти п'яти. От він зупинився на верхівці, став навшпиньки, розвів руки. Груді в нього ширші, ніж у Джіджі. Смагливий, як мулат. Кілька разів підстрибнув для проби — площадка під ним здригалась. Клара придивилась уважно — і їй здалося, ніби вона вже десь бачила його. Іще б придивлялась, та він простяг уперед руки і еластично, як м'яч, злетів у повітря. Якийсь час здається, що хлопець піднімається в небо, потім він граціозно перевертається в повітрі і, наче планер, летить у воду.

Шкода, що Джіджі пішов, — позеленів би з досади.

Хлопець вийшов із води і пройшов мимо Клари. Коли він витер обличчя і відкинув чуб з лоба, Клара, нарешті, впізнала його. Це той хлопець, якого їй показував колись Еді на подвір'ї фабрики. Він ішов тоді з товстим комуністом. І як це вона забула його ім'я?!

Боячись загубити хлопця, Клара швидко підвелася з місця і підійшла до нього.

— Ви дуже красиво стрибнули.

— Правда? — Герасім розгубився. Він ніколи не бачив такої гарної дівчини.

Хотів був сказати, що він може стрибнути ще раз, коли це їй подобається, але Клара його випередила:

— Ви, звичайно, і плавати вмієте добре?

Збагнула, що запитання недоречне, але вже було пізно.

Герасім опустил очі:

— Вмію.

— Я ніколи не перепливала Мурешу. Сама боюсь. Коли б ви попливли зі мною...

Клара не дивилась на хлопця, великим пальцем ноги вона креслила на помості невидимі лінії.

— Попливу. Чом не попливти? — поспішив згодитись Герасім. Швидко вхопив її за руку і потяг до води:

— Стрибаймо?

Влітку Муреш перепливати зовсім неваж-

ко. Якщо встоїш проти течії — можна і вброд перейти.

Там, де стоїть фортеця, берег піщаний і гарячіший, ніж помостини. Як приємно полежати на м'якій природній постелі, коли тебе pestить теплий вітерець!

Вечоріє. Хвилі несуть легкий запах латаття. Погойдуючись, ледь чутно шумлять верби. Сидячи з Кларою на березі, Герасім, як дитина, цідить крізь пальці пісок.

— Як тебе звати? — питає він, дивлячись у землю.

Струмочки піску виблискують, як срібло. Хлопець не здогадується, чому його супутниця так довго не відповідає.

— Ана.

Герасім повторює ім'я, ніби хоче звикнути до нього:

— Ана... Ана...

Герасімові здається, що він надто довго мовчить, він силкується вигадати щось розумне або смішне, щоб розвеселити дівчину, але говорить те, що в нього на серці.

— Знаєш, ти дуже красива.

— Знаю, — задирливо посміхається Клара. Герасім хоче взяти її за руку, але боїться, щоб сильно не стиснути.

— Що ти робитимеш увечері?

— Нічого, — відповідає Клара і дивиться йому в очі. Їй не одразу спадає на думку, що хлопець хоче кудись її запросити. Дивний світ! Хлопець не питає, хто ти, що думаєш. Сказала ім'я і йому досить. Йому однаково, Ана, Клара чи Валерія... Зрештою, що йому ім'я? В мене непоганий стан, груди, ноги... Досі мала справу з людьми, які передусім шанували саме ім'я — Вольман...

Знову глянула на Герасіма. В нього кругле обличчя, опукле чоло, м'язи на щелепах аж грають.

— Ти не хотіла б кудись піти? — питає він.

Аж не віриться, що дужий, міцний хлопець може так неспіло говорити. Клара дивиться на його широкі груди і зволікає з відповіддю. Їй хочеться довше побути тут.

— Хочеш куди-небудь піти? — знову питає Герасім.

Клара відчула, як кров припливає їй до обличчя. Хотілось, щоб Герасім сам признав десь побачення. Щоб просто сказав: «О восьмій годині прихось до мене додому». Байдуже, який у нього дім. Можливо, в хлопця є молодші брати, він їх вижене з кімнати — і вони залишаться тільки вдвох. Від цієї думки у Клари стало гаряче на душі, вона спитала:

— Куди?

Справді, куди? Сьогодні субота — в кіно дістати квитки неможливо. У ресторан?.. В який?.. У центральні ресторани в хлопця не вистачить грошей. Хіба що в дешевенький, десь на околиці... А чом би й ні? Печеня

скрізь однакова, а вино, мабуть, ще краще. Соромливо запропонувала:

— До корчми.

Сказала і здригнулась; очі її сяяли, як на-мистинки...

— До маленької, непримітної... корчми...

— Гарзд,—швидко погодився Герасім.— Зустрінемось о восьмій годині перед примарією, біля газетного кіоска.

2

По дорозі до примарії Герасім вирішив зайти спочатку до корчми і замовити на вечір стилик.

В цей час у «Золотому змієві» ще майже порожньо, лише біля прилавка стояло кілька залізничників та два торговці намагалися напоїти селянина, що привіз товар із Пинкоти. Оце й усі відвідувачі... Та ні! Коло стіни за круглим столом Герасім побачив шестеро робітників з вагонобудівного заводу. Серед них був Петру Бозган, обраний до профспілкового комітету. Герасім мимохідь привітався і попрямував до худорлявого хазяїна корчми.

Бозган не відповів на привітання, але Герасім не звернув на це уваги.

— Пане,—звернувся він до хазяїна,—мені потрібен на вечір один стилик... Отам.

Герасім показав на сусіднє приміщення.

Хазяїн узняв крейду і записав на дощечці замовлення.

Хлопець хотів уже йти, як раптом його гукнули робітники:

— Гей, Герасіме, іди вип'єш з нами!

— Не можу, хлопці, я поспішаю.

— Ага, ти поспішаєш! — глумливо вигукнув Бозган.— Йдеш баронові п'яти лизати...

«А це звідки?» — подумав Герасім і круто звів брови.

— Чого вирячився, підлабузнику!—крикнув один робітник із зморшкуватим лицем, Герасім не знав його.— Ходи замовляй стіл, замовляй! Може, Вольман тобі і грошей дасть, не тільки полотна!

«Так ось про що йдеться»,—збагнув Герасім. Він знав, що робітники вагонобудівного заводу і депо незадоволені тим, що текстильники отримують пайок. Поглянув на п'яних, розвів руками і попрямував до дверей.

— Стій! Чого тікаєш? Скажи нам, поскільки метрів вам дає барон за те, що цілує його в зад?

— Поцілуй туди свою маму! — не зупиняючись, огризнувся Герасім.

— Тікаєш? Боїшся? — крикнув Бозган і схопив пляшку. — Стривай хвилиночку, дай роздивлюся тебе!

Герасім оглянувся, але захиститися від стільця, що летів на нього, не встиг. Тількино він підняв руку, як Бозган підскочив до

нього і вдарив пляшкою в потилицю. Решта робітників теж повискакували з-за столу і оточили Герасіма. Робітник із зморшкуватим лицем підставив хлопцеві ногу. Хтось ударив Герасіма черевиком у спину. Гострий біль пронизав ліве плече. Хлопець хотів був повернутись, але не зміг — знову хтось ударив його. В голові загуло. Червоний туман заслав очі, і струмочок крові потік по лобі. Герасім знепритомнів.

Отямився він під муром. Не знав, скільки часу минуло, але на стовпах вже горіли ліхтарі. Ввижалося, що вони десь дуже далеко.

— Поглянь, напивсь, як свиня! — сказала над ним якась жінка.

Герасім хотів повернути голову, щоб вибачитись, але навіть найменший рух викликав нестерпний біль. Та перед ким і за що тут просити пробачення?

Згадав про Ану. Вона десь чекає біля кіоска. Спитав перехожого, що зупинився над ним, котра година.

— Дев'ята...

Хлопець спробував звестися на ноги, але тіло так боліло, наче його напхали колючками. Так і залишився лежати. Підкликав до себе хлопчину, що ганяв по вулиці металевий обруч:

— Допоможеш мені в одній справі?

Хлопчина здивовано поглянув на нього.

— Піди до примарії, там біля газетного кіоска стоїть дівчина... Висока, з каштановим волоссям. Звати її Ана. Скажи, що Герасім дуже зайнятий і прийти не зможе... За це я тобі дам сто леїв...

Хлопчина попросив плату наперед. Герасім дав і дивився услід своєму посланцеві, коли той побіг, підганяючи обруч то однією, то другою ногою. Не вірилось, що хлопчина повернеться.

Та через півгодини він повернувся з Аною. Герасім від сорому ладен був крізь землю провалитись. Обтер рукавом обличчя і знову спробував підвестись, але не було сил.

Побачивши Герасіма, Клара сторопіла. Якусь мить постояла нерухомо, а потім нахилилась до нього. Хлопець угадав, про що вона хоче запитати, і квапливо пояснив:

— Я не п'яний... Мене побили...

— За що?

— За те, що отримую пайок від барона Вольмана.

Клара здригнулась. Потім спокійно спитала:

— Прислати візника?

Герасім кивнув головою і заплющив очі.

3

Увечері Клара не могла знайти собі місця: шкодувала, що не поїхала з Герасімом додому, не подивилася, як він жи-

ве. А може, його треба доглянути? В неї ніколи не було такого побачення. Вона завжди думала, що справжнє життя десь за стінами їхнього дому, що там зовсім інший світ, цікавіший за її будні, які минали серед шовку та яскравого світла.

Покликала Вальтера.

Слуга з'явився через кілька секунд. Він був чисто поголений, пахтів одеколоном.

— Скажи мені, Вальтере, ти знаєш людей, що живуть на околиці міста?

— Так, панночко.

— Вони цікаві?

— Як вам сказати...

— Говори прямо.

— Дивлячись, що вас цікавить...

— Ти завжди говориш манівцями. Порадь, як мені розважитись.

— Може, пограє в шахи?

— Ні! Скажи, Вальтере, ти коли-небудь впорскував собі морфій?

— Так, панно Вольман.

— І як ти себе почував?

— Свербіло.

— І більше нічого?

— Це спочатку... Потім спав і бачив якісь туманні сні.

— Які саме?

— Не можу сказати точно. Все було, наче в рожевому тумані. Коли порівняти сні морфініста з чимось конкретним, то вони схожі хіба що на дитячу радість... А втім, я звичайно кажу, мабуть, дурниці, панночко.

— Я хочу морфію, Вальтере.

— А коли дізнається пан барон?

— Треба, щоб не дізнався.

— Розумію. Ви зараз хочете?

— Так.

Вальтер вийшов з кімнати, а Клара захвилювалась: адже вона чинить недозволене. Впала на ліжко і заплющила очі. Згодом почувала, як відчинилися двері, як підійшов до її ліжка Вальтер. Побачивши в його руках шприц, вона злякалась:

— Будеш колоти?

— Так.

Клара підняла плаття, оголивши застмаглі литки.

Вальтер уколів.

— Ой! — скрикнула Клара.

Слуга витер голку і одвернувся до вікна. Розкинувшись на ліжку, Клара стежила за кожним його рухом. Вальтер не оглядався, хоча вона навмисне не закривала ніг.

Позвала:

— Вальтере, я хочу тобі дати ляпаса.

Слуга всміхнувся і наблизив лице:

— Будь ласка.

Клара щосили вдарила його. Вальтер впіймав Кларину руку і боляче стис, на його обличчі затремтіли м'язи.

— Пробачте мені, панно, — сказав він і вийшов, не попрощавшись.

Клара почекала півгодини, але не було ні відчуття свербіння, ані дивного погойдування, про яке говорив Вальтер. «Дистильована вода», — прочитала вона на порожній ампулі і, страшенно розсердившись, покликала Вальтера:

— Що ти мені ввів?!!

— Морфій, панно.

— А що написано на ампулі?

— Дистильована вода. Так продають ці ампули, бо торгівля наркотиками заборонена. Може, ви чогось бажаєте?

— Так. Хочу все знати про Герасіма, який працює в нас на фабриці, здається, монтером...

Клара ще щось хотіла сказати, але її опанувала якась дивна веселість. Засміялась. Вирішивши, що почав діяти морфій, вона ліниво потяглася і втупилась у Вальтера, ніби він був прозорий. Стеля то віддалялась, то наближалась, прикриваючи її, як ковдрою. Клара простягла руки і дзвінко сміялась. У неї паморочилося в голові, ніби од вина.

— Вальтере!

— Що, панно?

Клара забула, що хотіла сказати. Знову засміялась, їй здалося, що вона дивиться в кольорове дзеркало, в якому погойдується рожеві хвилі твердого моря. По тому морю ходять прозорі люди. В них довгі, гнучкі, як гадюки, ноги.

Укривши Клару, Вальтер якийсь час стежив за нею, а потім навшпиньках вийшов.

Клара прокинулась опівдні наступного дня, голова тріщала від болю. Дівчина покликала слугу. Вальтер з'явився і доповів, що ванна готова:

— Двадцять три градуси, панночко, і я дозволив собі влити трішки соснової есенції.

— Облиш зараз про свою ванну. Ти розпитав?

— Так, панно Вольман, — сказав Вальтер і витяг з кишені маленьку записну книжечку в шкіряній палітурці. — Мешкає він по вулиці Бринков'яну тридцять сім з матір'ю і братом. Йому двадцять п'ять років, не одружений. Працює монтером на текстильній фабриці.

Вальтер виразно вимовляв кожне слово, ніби читав якесь важливе офіційне повідомлення.

— Ви цікавитесь подробицями? — і не дочекавшись відповіді, почав читати:

— Народився другого квітня тисяча дев'ятсот двадцять першого року. Два роки ходив у третій клас, бо перед екзаменами йому оперували апендицит.

Клара не могла стримати посмішки.

— Не сплатив квартирної плати, — продовжував Вальтер, — за чотири місяці. Мати хоче оженити його на дівчині з Інеу. Вчора провів ніч у лікарні. Його поранили в корч-

мі «Золотий змії», що неподалік од вокзалу.

— Досить, Вальтере.

Клару охопило відчуття приниженості. Їй було б значно приємніше, коли б Вальтер забув поцікавитись Герасімом або щоб він був погано поінформований і було за що його вилаяти.

— Можеш іти, Вальтере.

— Дякую, панно Вольман. На все добре,— сказав він і тихо причинив за собою двері. Зі злості Кларі хотілось чимось жбурнути в нього. Хотіла розплакатись, закричати, але передумала. Навіщо плакати? Треба щось придумати... Може, наказати, щоб він приготував ванну і помив їй спину? Усмінулася: він виконає і цей наказ. Треба викликати в нього ревності... Але як? Коли б той Герасім не встряв у бійку там, у корчмі, можна було б послати по нього. Стояв би тоді Вальтер під дверима і згорав од злості!

Кинулась у крісло, набрала номер телефону:

— Алло, покличете мені, будь ласка, пана Албу. Що? Зайнятий? Скажіть, що його викликають у дуже важливій справі... Ні, ні... Мені потрібен він особисто...

Розсердилась, що треба чекати, хотіла покласти трубку, коли раптом почувся хрипкий, прокурений голос Албу:

— Так, це я... Хто? А-а, панно Клара! Дуже приємно... Ти вибач, я саме хотів до тебе дзвонити... Піду переодягнуся... Отак, в уніформі?... За десять хвилин буду. Цілую ручку...

Клара поклала трубку і одразу ж повеселішала. Для виконання задуманого плану їй потрібен був мужчина. Вона уявила біле ніжне обличчя начальника поліції і не здивувалась, що воно не викликало в неї ніякого почуття. Ніяк не могла придумати, про що говоритиме з Албу. Проте так було навіть цікавіше. Запалила сигарету і відразу ж погасила — тепер курити недоречно. Подзвонила, увійшов Вальтер.

— Зараз прийде один пан. Проведеш його до моєї кімнати. Потім потурбуєшся, щоб нам ніхто не заважав. Можливо, пан залишиться в мене на ніч.

Вальтер чемно вклонився і вийшов. Клара була переконана, що він страждає. Це тішило її. Хотілося б побачити, який в нього буде вираз обличчя, коли він зустрінє начальника поліції. Але Вальтер зовсім не здивувався:

— Будь ласка, пане Албу, ліворуч.

Допоміг йому роздягти пальто і відчинив двері.

Клара сиділа в кріслі біля вікна. Лампа, що стояла на столику, кидала на Кларине обличчя кобальтове світло і вона була схожа на білу, ніжну, холодну мармурову ста-

тую, вирізьблену грецьким скульптором у давні часи.

— Я прийшов, Клара. Ти кликала мене?

Вона мовчала. По паузі, не знаючи, що б іще сказати, Албу додав:

— Сьогодні ти ще краща, ніж звичайно.

— Квітів мені не приніс?

Албу зніяковів. Про себе він вилаявся,

— Піду куплю... Вибач мені. Я поспішав, боявся запізнитись. Я завжди приходив з квітами. Іншим разом обов'язково принесу... Задля тебе я відклав дуже важливе засідання. Пробач мені...

Клара засміялася. Потім простягла руку до Албу. Він стис її пальці в своїй долоні і почав цілувати кожний окремо.

— Я не знав, що ти так любиш квіти... А які квіти тобі найбільше до вподоби?

Клара знову засміялась. Тепер засміявся і Албу — дзвінко, нестримано. Раптом Кларі від того сміху стало страшно. Пильно поглянула на його опукле чоло, на якому блистіли краплини поту. Хотіла відвернутися од Албу, але не мала сили. Здавалось, вишнева оббивка стіни за його спиною полиняла — на ній не можна було навіть розгледіти листочків інжиру, переплетених з виноградною лозою. І картини полиняли. Клара не бачила нічого, крім отих краплин поту і чорних, пронизливих очей.

Албу вимушено всміхнувся і розстебнув коміречко.

— Тут жарко.

— Ти одружений, Якобе?

— Ні, я ще молодий... Ще маю час. Хіба не так?

Клара ствердно кивнула, а потім подумала, як завтра розповісти Труді про витівку з поліцейським комуністом. Звичайно, Труда їй не повірить, але дарма. Цей вечір, принаймні, не схожий на інші. Хоч не так нудно. Чи стане ця холодна суха людина перед нею навколішки? Хто зна... Їй чомусь захотілося, щоб Албу став грубий, обняв її, притиснув до себе, навіть щоб кричав на неї. Албу ж ніяковів, не знав, що робити з своїми ногами: то простягав їх, то підгинав під себе. Коли палив сигарету, попіл упав на килим. Албу сердито погасив сигарету. Дихав він часто, гучно, і Клару від того проймав дроз.

— Ти знаєш Покера? — спитала вона.

— Як його, чорта, не знати... А що ти думаєш про мене? Думаєш, що всі комуністи — дурні?..

— А хіба ти комуніст?

Албу здригнувся:

— Не треба про це. Давай краще поговоримо про тебе. Ти гарна, Клара, слово честі, гарна... Пана Вольмана немає вдома?

— Ні. Я одна.

— Одна-однісінька?

— Є ще слуга, але він спить,— Клара нав-

мисне сказала це голосно, щоб почув Вальтер. Вона знала, що слуга десь поблизу, що він прислухається до кожного слова.—А навіщо ти питаєш?

Клара встала і прихилилась до стіни. Албу наближався, уп'явшись у неї очима. Дівчина хотіла було відступити, але руки Албу схопили її.

В ту ж мить грюкнули двері, і на порозі з'явився Вальтер:

— Ви кликали мене, панно Вольман?

— Так, Вальтере. Ванна готова?

— Готова.

— Дякую. Проведи пана Албу.

Начальник поліції розгубився. Він спантеличено застібнув кітель, потім вклонився.

Коли за ним зачинилася брама, Клара знову поклікала Вальтера:

— Якщо я ще раз помічу, що ти підслухуєш під дверима — вижену геть! Зрозумів?

— Так, панно Вольман. Дозволите йти?

— Іди к бісу!

— Дякую.

4

Герасім, насупившись, зупинився біля прядильного верстата. Дівчина, що зв'язувала порвані нитки, здивовано глянула на нього.

А юнак якийсь час уважно прислухався, потім збагнув: у загальному гуркоті машин чогось бракувало... Ага, низького гудіння дванадцятого верстата. Отже, верстат не працює! Поспішив туди. На верстаті пасма пряжі сплутались, як павутиння.

— Балота кудись вийшов. Пасма сплутались, і я зупинила машину. В мене теж рвались нитки і я не могла працювати на двох машинах,— сказала робітниця, що стояла біля сусіднього верстата.

Балота останнім часом багато прогулював. Герасім міцно стулив губи, поставив на підлогу ящик з інструментами і вийшов у коридор. Проходячи проз туалетну кімнату, він почув гучний сміх і знайомий голос Зіманда із столярного цеху.

«Що він тут робить?» — подумав Герасім і прочинив двері до туалетної. Звідти шугнув їдкий цигарковий дим. Кілька молодих робітників, що палили попід стінами, обернулися. Не встиг Герасім спитати, чого вони байдикують, як робітники покидали недопалки і пішли в цех, ніби нічого й не сталося.

Балота страшенно лаявся над переплутаними нитками, коли Герасім наблизився до нього.

— Товаришу Балота...

— Чого тобі, товаришу Герасім? Хочеш мені мораль прочитати? Хіба я не маю права піти до вбиральні?

— Ходи, скільки хочеш, але верстат ти зіпсував навмисне. А він був один з кращих. Хіба не знаєш, що машину треба зупиняти перед тим, як іти кудись?

— Якщо верстат хороший, то нитки не будуть плутатись. Ти б краще потурбувався про ці «хороші», ніж про ті ржаві, що стоять на складі.

— Ага, розумію,— усміхнувся Герасім.— Так ось про що ви говорили на засіданні у вбиральні.

— А ти проти засідань? — зухвало спитав Балота.

— Я проти дурнів.

— Про нас не турбуйся,— сердито відказав Балота.— Тобі аби продуктивність, бо ти за це гроші отримуєш. Агітуй своїх комуністів, а нам дай спокій. Подумав би краще зі своїм надто розумним Хорватом, що нове устаткування коштуватиме грошей і від того подорожчають тканини. Селяни теж піднімуть ціни на хліб. Все це не так просто, як ви думаєте. Слова кидаєте на вітер... а робітники пожнуть бурю.

Герасім спокійно, але чітко відповів:

— Досі я думав, що ти соціал-демократ, а тепер бачу, що ти просто баронів прихвостень.

Балота сплюнув і повернувся до Герасіма спиною.

— Дай мені змогу займатися своєю справою. Бо в суботу я не зможу за свою получку навіть хліба купити.

Герасім знизав плечима. Оддалік біля верстата він побачив Зіманда, що говорив з жінками. Зціпивши зуби, Герасім поспішив туди.

5

Бербуц зітхав і потягувався в обшарпаному шкіряному кріслі. Хоча він і стомився, обличчя його сяяло від самовдоволення. Не міг би, мабуть, і сам сказати, що більше його тішило: чотиригодинне засідання, з якого тільки що прийшов, чи ніжна турбота секретарки.

— Говорити, що вас немає? — спитала вона.

— Так, товаришко Сільвіє, кажіть усім, що поїхав... Я страшенно стомився. Тільки коли щось дуже важливе...

— Кожному здається, що його справа важлива, а вам треба відпочити,— сказала Сільвія і вийшла, щільно причинивши за собою оббиті дерматином двері.

«Секретар повіткому теж має право кілька хвилин відпочити»,—подумав Бербуц. Переглянув газети, потім вийняв з шухляди загорнутий у пергамент шматок хліба з маслом. Згадав про минуле засідання і записав у блокнотику: «Агітатори були погано підготовлені. Надто багато оплесків...»

Спочатку навіть скандували його прізвище:

— Бер-буц! Бер-буц!

Все-таки це добре, коли в Центральному Комітеті, у Бухаресті, довідаються, як його люблять маси. Він записав собі, щоб не забути поговорити з Партошем із відділу агітації, може, той у своїй доповіді згадає і його прізвище.

Підвівся і натиснув білу кнопку дзвоника на письмовому столі.

На порозі з'явилася секретарка. Бербуц побачив у її очах докір, але сказав:

— Зв'яжи мене з головним редактором газети «Патріотул» товаришем Хирцеу.

— Зараз.

Бербуц підійшов до вікна, опустил завіску і повернувся до столу. Бренькнув телефон. Бербуц узяв трубку:

— Алло... так... З товаришем Хирцеу... Це ти? Так, так, про завтрашню статтю. Хто напише? Гаразд... Дуже добре... Так... Звичайно, на першій сторінці. Що? З портретом? Мені здається, не треба цього робити, але я не можу втручатися у справи редакції. Там відповідальний ти, а не я. Добре, добре... До побачення... Не знаю, я дуже зайнятий... Справа за справою. Бувай здоровий, брате.

Поклав трубку, сів у крісло і надкусив бутерброд. Не встиг проковтнути, як увійшла Сільвія. Вона була бліда від обурення:

— Прийшов товариш Хорват з текстильної фабрики Вольмана.

Бербуц незадоволено підвівся з крісла, але сказати нічого не встиг — Хорват уже стояв на порозі.

— Слава богу, що я тебе застав...

А потім звернувся до Сільвії:

— Дивись, щоб ніхто не заходив.

Бербуц подав руку і стомлено пробурмотів:

— Не розуміють нічого, як ті турки...

Хорват усміхнувся і повалився в крісло, що аж заскрипіло під його вагою:

— Що новенького, товаришу Бербуц?

— Нового немає нічого, товаришу Хорват, нічого...

Хорват, простягнувши ноги, загорнув край килима. З легким стогоном нагнувся, щоб розправити його.

— Облиш, товаришу Хорват.

Той випростався і вступився в секретаря.

— Чого мене не покликали в четвер на засідання?

Бербуц, видно, не чекав, що Хорват одразу про це запитає, тому трохи помовчав, перш ніж відповісти:

— Нічого важливого ми там не обговорювали. Я просто не хотів тебе турбувати.

— Коли з'явилася ця нова тактика — обговорювати дрібниці і не турбувати людей?..

Бербуц підвівся і суворо спитав:

— Як ти говориш про партію, товаришу Хорват?

— Я говорю про тебе, а не про партію. Але облишмо цю казку про білого бичка. Ти знаєш, що кажуть робітники?

— Що?

— Кажуть, що ми нездари — і ми на фабриці, і ви в повіткомі.

— Годі жартувати.

— Я не жартую. Скільки часу ми силкуємося примусити барона встановити верстати, і все даремно. Барон на цьому створив собі авторитет. Треба нарешті зрозуміти, що...

— Я й не знав, що з тебе непоганий агітатор, — засміявся Бербуц. А коли побачив, що Хорват насупився, швиденько додав: — Ну, давай далі.

— Я закінчив.

— Не будь дитиною!

— Гаразд... Я чув, що барон хоче збільшити пайок.

— А це непогано, — знову перебив його Бербуц. — Питання економіки... Економічний фактор...

— Ви про це говорили на засіданні? — знову насупився Хорват.

— А що ж тут поганого? Ти ж знаєш, як важко у вас, на текстильній фабриці... А от робітники вагонобудівного заводу...

— І туди доскотилося. Тиждень тому вони побили Герасіма.

— У корчмі «Золотий змії».

— Важливо не де, а за що.

— Може, він був п'яний.

— Герасім не п'є. Його били за те, що робітники текстильної фабрики отримують пайок. Барон тепер хоче подвоїти пайок. Він, бач, збагнув, у якому важкому становищі перебувають робітники, і в нього розм'якло серце...

— Ти завжди все перебільшуєш, це твоя хвороба, — сердито перебив його Бербуц.

— Ну, то скажи ти правду.

— Ти так само добре знаєш її, як і я, але ти впертий. — Бербуц намагався говорити спокійно: — Робітникам живеться важко, це правда. Вороги кажуть: важко, бо комуністи не вміють хазяйнувати. На жаль, це дуже поширена думка.

— А тепер скажуть, що комуністи неспроможні керувати, і його світлість барон по своїй доброті та милості рятує робітничий клас від голоду?

— Товаришу Хорват, бога ради! — крикнув Бербуц, але одразу ж змінив тон: — Я тобі висловив свою думку. А зараз прошу, залиш мене і не мороч голову всякими дрібницями.

— Я прийшов у дуже важливій справі.

— У тебе завжди важливі справи.

— Це не в мене, а у текстильників. Ти знаєш, що прибув поїзд з бавовною?

— Це я організував.

— Організував не ти, але це не має значення. Саме зараз треба вже монтувати нові машини. Якщо повітком постановить, тоді нам буде легше. Розумієш?..

— Розумію. Бачиш, я вже записав собі і на першому ж бюро вирішимо. Добре?

— Добре, товаришу Бербуц.

Розділ XI

1 Бербуцу було млясо, він зняв і заховав у кишеню берет. Мрячив дощ, і в тремтливому світлі ліхтарів асфальт блищав, як розтоплена смола. Фари машин мітлами променів мели бульвари. Біля собору зібрався натовп послухати вечерню. Бербуц зверхньо поглянув на людей, усміхнувся і, лунко стукаючи каблучками, пройшов мимо. Він не любив ходити пішки — боявся загубитися в сірому натовпі, стати непомітним, але сьогодні так боліла голова, що до всього було байдуже. А голова боліла через те, що на бюро, де обговорювали Хорватове питання, всі без упину смалили цигарки. В Савойї йшла кінокартина «Райдуга». Хотів було піти, але поглянув на годинника і прискорив ходу. Треба ж застати вдома Албу. Перебігаючи вулицю, мало не потрапив під машину.

Албу жив по вулиці Кагелнічану в комфортабельній сучасній квартирі на другому поверсі довоєнного будинку. Бербуц тричі коротко подзвонив, як дзвонять Албу тільки близькі люди.

— Це ти? — по-дружньому зустрів його Албу. — Я вже цілу годину вдома, а ти, як завжди, запізнюєшся.

Начальник поліції був свіжовиголений, підстрижений, пахтів одеколоном. Він накинув на себе коричневий халат із шовковим коміром кольору гнилої вишні. Бербуц вирішив, що Албу жде якусь коханку і тому спитав:

— Що поробляєш?

— Працюю.

Увійшли в напівкруглу кімнату з великими вікнами, завішеними плюшовими шторами. Там горіла тільки одна невелика лампа на заваленому папками столі. Албу засвітив світло і кивнув Бербуцу, щоб той сідав. А сам повернувся до столу, поспіхом напи-

сав кілька рядків, і папірець заклеїв у конверт.

— На сьогодні досить.

На маленькому столику, поруч з кришталевою голубуватою вазою, в якій стояли вже трохи прив'ялі квіти. Бербуц побачив любительське фото. На ньому був сфотографований Албу із стрункою дівчиною. Волосся її спадало на плечі. Фотограф влучив хвилину, коли вони йшли, і платтячком дівчини грався вітер, оголивши їй коліно. Дівчині, здавалось, було не більше п'ятнадцяти років.

— Хто це?

— Хе-хе, одна дівчинка... Бузату мені знайшов, — зніяковіло відповів Албу і кинув фото в шухляду. Потім сів перед Бербуцом:

— В мене є французькі сигарети... Дуже міцні. Я затримав одного на кордоні з повним чемоданом.

Бербуц позіхнув. Обличчя його осунулось, на щоках обвисло мішками, очі позападали.

— Що з тобою? — спитав Албу. — Тобі негаразд?

— Ну його к бісу... Стомився, голова болить, серце, шлунок, руки і ноги...

— Від цієї важкої хвороби я маю чудові ліки.

Він швидко дістав пляшку і налив у склянку густої рідини.

— Пий!

Бербуц відсORBнуv, поморщився. Він уже жалкував, що прийшов до Албу, бо взагалі не любив його, а тепер не знав, з чого почати розмову.

— Що нового? — спитав він ніби мимохідь.

— Та нічого особливого, — відповів Албу і підвівся. — Знаєш, ходімо до «Колорадо». Там людно, є віскі, голі жінки. Хочеться напиться, бо й мені несолодко.

Не чекаючи відповіді, він пішов до суміжної кімнати одягатись.

Бербуц перекинув склянку. Він був голодний і коньяк одразу ж вдарив у голову. Почував себе так, ніби його кожної хвилини можуть схопити. Поглянув на купу паперів, що лежали на письмовому столі. Підійшов і тремтячими руками почав перегортати папери. Літери стрибали в нього перед очима:

«Заява... Вельмишановний пане комісар... Нижчепідписаний... Він мені сказав, але я ні в чому не винний... Благаю вас... В мене троє дітей.. На розі вулиці Тримбіца... Ніж був у... Думітру Флоріу...»

Бербуц гарячково рився в папки, коли раптом відчув, що хтось дивиться йому в спину.

— Гей, ти, чортяко, — засміявся в нього за плечима Албу, — хіба я вже зовсім дурний... Там немає.

Начальник поліції одягся в голубий костюм, пов'язав червону краватку.

— Вже пізно,— почав було Бербуц.

— Не турбуйся. Для мене завжди знайдеться вільний столик. Я хочу бачити гарних жінок у прозорих панчохах. Може, у нас цього вечора щось і вийде.

— В тебе тільки дурощі в голові.

— Без коментарів,— байдуже кинув Албу.— Ходім!

На сходах старенький панок скинув перед Албу капелюха і пробелькотів:

— Маю честь вітати вас, пане Албу.

Начальник поліції щось буркнув собі під ніс, а коли панок віддалився, сказав:

— Знаєш, хто це? Професор університету. Кажуть, дуже вчений, знаменитість. А мене боїться, як чорта... Втім, мене всі бояться. Інакше й бути не може.

«Цей Албу не може без натяків»,— подумав Бербуц.

Місто жило своїм нічним життям — яскравим, галасливим, загадковим. Бербуца охопив неспокій, як замолоду, коли він відвідував школу танців і мовчазно просиджував цілими годинами в кутку, не наважуючись запросити дівчину танцювати. На якусь мить він згадав свою дружину: мабуть, підтримує в плиті вогонь і чекає на нього, щоб разом повечеряти. Згадав Сільвію, в якій три місяці тому позичив гроші.

— Підемо пішки? — спитав Албу.

— Як хочеш.

Годинник на примарії показував чверть на дванадцяту. З корчми вийшла компанія п'яних молодиків. Вони галасували, лаялись. Один з них відділювався і, сховавши руки за спиною, притулювався до стіни.

— Увага,— прошепотів Албу,— це реакціонери.

Коли хлопець відійшов, на стіні залишився білий папірець. Бербуц підійшов і прочитав: «Хай живе Маніу! Геть комуністів!»

Тим часом Албу наздогнав хлопця і схопив його за комір. Кароокий кучерявий злочинець був елегантний одягнений: жовтий галстук, довгий піджак.

— Ти що тут робив, хулігане? — крикнув Албу.

— Нічого,— залементував, вирываючись хлопець.

Албу дав йому міцного ляпаса і повернувся до Бербуца:

— Ходім.

— Чом же ти його не заарештуєш?

— Та він ще зовсім дитина... Його батько має друкарню на вулиці Емінеску. Я не хочу псувати з ним стосунків.

Звернули на темну вузьку вуличку, обабіч якої височіли сірі будинки.

— Тут і вбити можуть.

— Звичайно, але ми вже прийшли.

Албу з Бербуцом опинились у брудному дворі. З погано освітленого підвалу низького будинку долинали сміх і джазова музика. Бербуц хотів було увійти слідом за Албу, але той узяв його під руку:

— Ходім.

В коридорі пахло стравами, парфумами і цигарковим димом.

— Після сьогоднішніх справ мені тільки цього бракувало,— сказав Бербуц, та Албу не слухав його.

В приміщенні вздовж вологих стін стояли рядами столи. Стіни були яскраво розмальовані: серед пальмового лісу одягнені в біле негри дмуть у якісь дивні музичні інструменти, поруч — голі довгоногі жінки і безліч нот.

Хазяїн — молодий високий чоловік з білою гвоздиком в петельці — підбіг до прибулих. По його рухах було видно, що він неабиякий танцюрист.

— Вітаю вас, вітаю вас, пане шеф... Вам столик? Де бажаєте?

— Біля музик,— сказав Албу.

— Прошу, прошу. Я миттю...

Він послав кельнера все влаштувати, а сам зашепотів на вухо Албу:

— У нас сьогодні колосальний номер: співає Гео Морежон... Сенсація. Ви когось чекаєте?

— Ні,— швидко відповів Бербуц.

Кельнер приніс столик, Бербуц навіть не помітив, як перед ним з'явилися тарілки. Низенький мовчазний кельнер приніс відерце з пляшками.

— Що візьмемо для початку? Щось... космополітичне? Віскі? — спитав Албу.

— Та ні-і,— промовив Бербуц. Його драгувала глумлива усмішка шефа поліції.

Розрізавши печеню, Бербуц оглянув зал. З низької стелі звисали різнокольорові серпанкові смужки. Від подуву вентилятора, встановленого в кутку кімнати, вони гоїдались і звивалися, як гадюки.

Бербуц ніколи не бачив такого. Він трохи заздрив Албу, котрий хитро і вдоволено посміхався, почувавши себе тут, як удома. Бербуцу все частіше здавалось, що начальник поліції знущується з нього.

— Давай вип'ємо,— запропонував Албу,— мені хочеться повеселитись.

Випили. Кельнер поспішив налити знову. Від гіркуватого, з присмаком горіхового листя вина Бербуц одразу сп'янів. Він голосно реготав і, здавалось, йому було весело.

— Тобі подобається? — допитувався Албу.— Ну, за твоє здоров'я!

Бербуц високо підняв келих.

— Саме цього я й хотів, дорогий,— сміявся йому в обличчя Албу.— Я навчу тебе багато чого, а зараз — будемо здорові!

За сусіднім кривим столиком, під коротшу ніжку якого кельнер підклав складену вчетверо асигнацію в двадцять леїв, плакала нафарбована жінка з безбарвним від перекису водню волоссям. Чоловік, що сидів з нею, явно нудьгував. Вона слідувала за ним крізь розчепірені пальці і без упину примовляла:

— Ти свиня... Свиня... Я ненавиджу тебе.

— Облиш, не влаштовуй сцен.

— Гнила буржуазія,— заскреготів зубами Бербуц.

Раптом світло погасло, тільки сніп фіалкового проміння заколихався на паркеті, де звичайно танцювали гості. Хазяїн, як цирковий акробат, зробив кілька реверансів на право і наліво:

— Дами і панове... Вітаю вас, вітаю вас... Коронний номер вечора. Знаменитий боксер з Чілі Гео Морежон співатиме модні мелодії. Піаніно, прошу...

Подекуди почулися сухі оплески. Дебелий негр із сумним обличчям був одягнений у білий фрак. Це виразніше підкреслювало колір шкіри. Він подав знак низенькому кремезному саксофоністові, який одночасно був і керівником цього так званого оркестру. Потім посміхнувся, показавши рожеві ясна, і почав гортанним голосом співати:

Амор, амор, амор...

Бербуц примружив очі. Ставало соромно за думки, які лізли в голову. Албу підморгнув йому:

— Добре співа!

А навколо точилися різні розмови — спочатку тихо, потім усе голосніше:

— Ти мені дістанеш аспіріну?

— Скільки?

— Тисяч десять.

— Багато.

— Він боїться стрибати з вишки... Чули? Джіджі більше ніколи не стрибатиме.

— Ти свиня... Ти підсвинок, і я не можу тебе терпіти.

— Замовкни, кажу тобі!

— Маю леза... Шведська сталь. Цілий чемодан.

Ввалила компанія молоді.

— Хазяїн! Стіл... Гей, Йошко!..— галасували хлопці.

Заплющивши очі, негр співав:

Амор, амор, амор...

З-за віддаленого столика підвівся високий чоловік. Він розчервонівся, на лоб йому спадали пасма сивого волосся. Чоловік розмахував келихом і кричав:

— По-румунському співай!..

Його посадили, але він не вмовкав:

— По-румунському! Співай по-румунському!

Гео Морежон відкрив свої великі очі і здивовано оглянув зал. Він закінчив пісню імпровізацією і, боячись скандалу, швидко почав нову — «Єкатеріно, Єкатеріно...».

— Дивуюся, як тобі не соромно відвідувати такі місця,— насупився Бербуц. Потім додав, ніби сам до себе:

— Ми швидко виметемо це сміття... Повії, шовіністи, гendлярі...

Йдучи додому, Бербуц відчув, що його перемогли ці дивні стосунки з Албу, з Вольманом. Йому хотілося опинитись у скромному кабінетіку й читати папери або повернутись на електростанцію до пульта управління; жити в невеличкій квартирі з двох кімнаток десь на околиці міста; бавитися там з п'ятьма галасливими дітлахами.

Хотів був бігти додому, до них, але, збагнувши, що спати не зможе, роздумав. Він боявся запитань дружини і думок про всю цю плутанину. Жінка питатиме, що сталося, голубитиме, заспокоюватиме. А навіщо все це?

Небо вже ясніло. З Мурешу віяло прохолодою. Краще піти в повітком. Там багато ще непроглянутих паперів — швидше мине ніч. Лаяв себе за те, що пішов до Албу і дуже боявся завтрашньої зустрічі з Вольманом.

Йшов швидко. Вулиці були безлюдні. Місто ніби завмерло у важкому неприродному мовчанні.

Завернувши до повіткому. Йому вклонилися здивовані сторожі.

— Здрастуйте,— привітався Бербуц.— У мене тут є деякі справи.

Воротар подав ключі. Бербуц тихо піднявся по застелених килимами мармурових сходах. Увійшов до кабінету і сів у крісло. Повітря тут було важке, пахло кислуватим застоєм цигарковим димом. Розчинив навістіж вікно. Вдихав свіжу прохолоду ночі і думав, що не вирватись вже йому з цих чотирьох стін, отак і сидітиме тут.

«Боже, як хочеться чесно, спокійно працювати! Нащо мені ці плутані стежки, увесь цей бруд і безпорадність?»

Мав тяжку злість на Хорвата, на Албу, але останньому трохи заздрив. Начальник поліції не боявся нікого.

Боліла голова, очі пекло і чомусь раптом майнула думка, що почалася осінь... як і тоді...

Бербуц з безсилим відчаєм слабкої людини опирався своїм думкам. Він поволі підійшов до письмового столу і сів у крісло.

2 ...Тисяча дев'ятсот тридцять шостого року на текстильній фабриці Вольмана звільнили з роботи кількох робітників. Це викликало страйк.

Бербуц працював тоді електриком на міській електростанції. Як делегат від електриків, він виступав у примарії з деякими вимогами. Робітники знали, що у вісімнадцятому році Бербуц був у Червоній Гвардії, тому й говорили з ним відверто.

Три місяці працювали на електростанції двоє електриків з Плоєшті, Йонеску і Дрегіч, — люди тихі, мирні, чесні. Дрегіч знав напам'ять «Монарх і пролетар»¹, читав «Комуністичний маніфест». Вечорами після роботи приїжджі електрики інколи ходили з робітниками до корчми «Золотий змій». Бербуц догадувався, що вони комуністи, але нікому нічого не казав. Він і сам почав з ними ходити до корчми. Там за склянкою вина розмовляли про війну в Іспанії, про Гітлера і часто про Росію.

Коли на текстильній фабриці почався страйк, Бербуц саме ходив з матір'ю у відділ соціального забезпечення замовляти їй окуляри і спізнився на роботу. Прийшовши, побачив, що робітники зібрались біля динамомашин і не працюють. Було серед них і кілька monterів, що працювали на лінії. Стоячи на металевому ящику, говорив Йонеску:

— Товариші, йдеться про тих, в кого сім'я, діти. Чому їх виганяють? Ми працюємо, як худоба, вибиваємося з останніх сил, а як тільки у капіталістів щось не ладиться, нас викидають на вулицю.

— Це справжнє свинство! — крикнув молодий зизоокий робітник з рідкими й довгими вусами.

— Якщо страйкарів із текстильної фабрики Вольмана, — говорив Йонеску, — ніхто не підтримає, якщо ми, їх брати, не допоможемо їм у боротьбі, то їх переможуть.

— Допоможемо, — запевнив один з робітників, — допоможемо.

— Як саме? — спитав Дрегіч.

Робітник не знав, що сказати.

— Зрозуміло як, — заговорив Йонеску. — Нас тут шістнадцять. Якщо ми підтримаємо текстильників, місто залишиться без світла.

Йонеску закінчив і зіліз з ящика.

— А ти що скажеш? — спитав зизоокий робітник у Бербуца.

— Він каже правильно. Так і треба діяти.

— А потім і нас викинуть на вулицю?..

— К бісу боягузів, — скипів молодий робітник.

— То як скажете? — спитав Йонеску.

— Страйкуємо!

Увечері по темному місту крокували патрулі дев'яносто третього піхотного полку.

Робітники електростанції принесли з дому гасові лампи і цілу ніч палили цигарки біля динамомашин.

— Виходить, — говорив Дрегіч, — коли робітники об'єднуються — вони сильні. Тому дехто й намагається нас роз'єднати...

Говорили багато, а Бербуц пригадував вечори в траншеях біля Гіо. Він тоді теж багато говорив, вірив у щасливе майбутнє, але прийшли білогвардійці Хорті, і революція була придушена. Часто він думав, що то вже забулося, але годі було почути прості слова про солідарність робітничого класу, і він знову бачив себе в драному брудному одязі і з червоною зіркою на шапці.

Дирекція текстильної фабрики послала Вольману ще одну телеграму і тієї ж ночі отримала відповідь:

«Це справа влади. Вольман».

У префектурі дзвонили телефони. Говорив сам міністр внутрішніх справ. Він наказував:

— Негайно арештувати підбурювачів, що продалися Москві.

Поліцейські машини спершу поїхали до електростанції. Поліцаї на чолі з комісаром поліції Бузату заарештували всіх робітників, залишивши тільки майстра-електрика Тапоша, щоб той пустив динамомашини. До поліції привезли і текстильників. Усіх заарештованих зігнали до великої зали з цементованою підлогою.

Наступного дня по обіді почалися допити.

Бербуцова черга настала аж після півночі. Чекаючи в коридорі, він бачив, як тягли Дрегіча. В нього було синє обличчя, на лобі кров. Бербуц здригнувся, а Дрегіч підбадьорливо посміхнувся і показав йому стиснутий кулак.

Бербуца ввели в просторий, майже порожній кабінет — тільки на підлозі килим та в кутку плювальниця. Одні двері вели в коридор, а другі — на подвір'я. «Це тут, мабуть, допитують, але ж килим чистий, ще й китиці розчесані», — подумав Бербуц і трохи заспокоївся.

За столом сидів префект поліції Варта — худорлявий, з кущиками волосся на скронях і з темними мішками під очима. Біля нього стояв Бузату і ще один комісар у чорному мундирі з розстебнутим коміром. Всі троє спітнілі і важко дихали.

— Прізвище?

— Бербуц Петре, робітник електростан...

— Я тебе не питаю, де ти працюєш! — крикнув Бузату.

Кілька хвилин стояла тиша.

— Вас підбурювали страйкувати. Правда ж, Бербуце? — згодом стомлено спитав префект.

Бербуц мовчав.

— Чому не відповідаєш?

¹ Поема Емінеску.

— Я не розумію, що означає слово «підбурювати», пане префект.

— Ага-а,—вишкірив зуби Бузату,—і цей дурником прикидається.

— Навіщо ви страйкували, Бербуце?

— Не знаю, пане префект. Я простий...

— Послухай, Бербуце,—знову стомлено заговорив префект,—я гадаю, ти людина розсудлива. Ти ж знаєш, що ми не жалуємо комуністів. Скажи, хто вас підбурював страйкувати?

— Не знаю,—відповів Бербуц.

Сильний удар в щоку. Перед очима попливли червоні кола. Позаду кричав комісар:

— Плювальницю, швидше! Хіба не бачиш, що він плює на килим?

Від другого удару в підборіддя у Бербуца в очах потемніло. Він прикусив язика.

Префект стояв біля вікна і дивився надвір.

— Мовчиш? — гаркнув Бузату і вдарив Бербуца по губах.

— Не плюй, мерзотнику! — крикнув інший комісар і штовхнув його ногою в спину.

Префект повернувся до них:

— Зачекайте хвилину...

Підійшов до Бербуца:

— Ну його к бісу... Бербуце, ви ж доросла людина. Навіщо вам усе це? Скажете ви, чи ні, ми однаково визнаємо імена підбурювачів. Якщо не скажете — ми допитаємо ще п'ятьох, і один з них обов'язково скаже. Чому ви не хочете позбавити своїх товаришів від зайвих мук?

Бербуцові на очі навернулися сльози. Тільки тепер він відчув себе приниженим, затоптаним. Від різкого болю розколювалась голова. Бербуц боявся, що розплачеться перед катами.

Префект відійшов до вікна. Комісари знову накинuliся на Бербуца.

Отямився Бербуц нескоро, лежачи під стіною. Мокрою ганчіркою йому витирали обличчя. Над ним схилився префект:

— Ти герой, Бербуце. Хоробро поводи́вся.—І раптом простяг йому руку.—Я захоплений тобою. Палиш? Втім, тобі це зараз тільки пошкодило б. Ти поранив собі ясна.

Префект простяг йому склянку води і говорив далі:

— А підбурювали вас Йонеску і Дрегіч. Хіба не так? Їх послали комуністи Плоєшті. Бачиш, ми все знаємо.

Знесилений Бербуц мовчав. Йому здавалось, що кімната крутиться, а голова префекта велика-велика.

Прокинувся він на твердому ліжку, застеленому шорсткою солдатською ковдрою. Не знав, скільки минуло часу. Все тіло палало. Відчував, що за ним слідкують префект і комісари.

— Йонеску і Дрегіч? Кажі! — спитав Бузату. Він звів кулак, у якому блиснув кастет. Боліла кожна кісточка. Бербуцу здавалось, що разом з ним тремтить і ліжко.

Кастет зі свистом опустився на його нижню щелепу.

— Вони,—проказав Бербуц ротом, повним крові.

— Добре, дорогий мій, більше тебе ніхто не турбуватиме,—вдоволено кинув префект.

Бербуц кілька днів пролежав у лікарні. Потім його знову потягли на допит і примусили підписати свідчення. Спочатку відмовлявся, а потім... Чого опиратися, адже вони знають все. В Тімішоарі присудили йому рік тюрми. Повернувся звідти змарнілий, з хронічним кашлем. Зневірився в усьому. Знову пішов працювати на електростанцію. Ночами довго не міг заснути, вставав увесь мокрий від поту. У снах бачив воєнних суддів, в'язнів. Він знав, що Йонеску і Дрегіча засудили на вісім років.

Відтоді почав цуратися людей. Заглибився в книги, які брав з міської бібліотеки. Шукав марксистської літератури, але в «соціальній бібліотеці» знайшов тільки брошури Каутського та Богданова.

Тихо, спокійно прожив до тисяча дев'яťсот тридцять восьмого року, поки не пішли чутки, що члени комітету праці злигалися з бароном і зраджують інтереси робітників. Говорили, що наближається нова криза і, якщо легіонери візьмуть владу в свої руки, барон збанкрутує.

На стінах почали з'являтися надруковані на шапірографі відозви.

Електрики, що мали Бербуца за підпільника, намагалися залучити його до боротьби. Він уже збирався погодитись, як його викликали в поліцію.

Новий префект, молодий дебелий полковник з червоним обличчям, поглянув на нього холодно, гостро:

— Ти був у більшовицькій гвардії?

— Так, пане префект.

— Гаразд. І сидів рік у тюрмі за те, що підбурював робітників на страйк?

— За участь у страйкові, пане префект.

— Замовкни! Я говорю. Ти людина розсудлива. Знаєш, чому тебе засудили тільки на один рік?

— Знаю, пане префект.

— Ти будеш нам повідомляти, хто, де і коли збирається. Ти чистокровний румун, від тебе батьківщина чекає дій. Я дуже радий, що мав нагоду познайомитися з тобою. Підпиши оцей папірець.

Коли заарештували робітничих ватажків на чолі з Хорватом, Бербуц боявся, що від нього іще чогось вимагатимуть, але його більше ніхто не займав. Префекта він бачив тільки здалеку, на параді: той чимось від-

значився у боях під Севастополем і дістав чин генерала. Йонеску і Дрегича розстріляли в Дофтані.

Бербуц працював електротехніком. Робітники його шанували, бо він їх підбадьорював, радив чекати кращих часів.

Потім настали важкі дні; Бербуцу довелося оберігати електростанцію під час бомбардувань, коли місто двигтіло від гуркоту зеніток.

Війна принесла Бербуцу чимало горя: два його брати загинули під Сталінградом, а третій, годинникар, повернувся з фронту хворим на сухоти. Коли Бербуц почув про події двадцять третього серпня¹, він вирішив переїхати до Радни, але не поспішав, щоб краще розібратись в обстановці. А потім зовсім залишився в Араді, зв'язався з Фаркашем і Суру. Сподівався, що архіви поліції знищено і ніхто ніколи не побачить його свідчень і розписки. На мітингу перед примарією, під час розмови Суру з Хорватом, він з радістю почув, що Суру про нього високої думки. Сидячи в фортеці, Бербуц багато думав про своє життя і вирішив, що він уже спокутував свою провину.

Отже, коли після звільнення його обрали у повітком, він анітрохи не здивувався. Працював день і ніч,— думав, що, власне, тільки починає жити.

Потім Албу був призначений комісаром поліції.

Він відзначився тим, що викрив саботажників на вокзалі, переловив банди, що грабували квартири на околицях. Але відтоді, як Бербуц побачив його в буфеті разом з Бузату, він перестав з ним приятелювати і почав боятися. Спочатку Албу був дуже ввічливий, до Бербуца звертався на «ви» і в дверях завжди пропускав його вперед. Та одного дня раптом заговорив на «ти» і без дозволу увійшов до кабінету, хоч прийому чекало багато людей. Бербуц спитав:

— Ви в якому питанні, товаришу? Я дуже зайнятий.

— О, питання важливе, пов'язане з біографією одного з членів бюро повіткому,— сказав Албу.

— Що сталося? — нервово спитав Бербуц.

— Я натрапив на папери колишньої сигуранци. Серед них є папка, на якій стоїть твоє прізвище.

Бербуц зблід.

— Що ти хочеш цим сказати? — спитав він.

— Майже нічого, не хвилюйся,— Албу поплескав Бербуца по плечу.— Поки що це тільки папірці. Ти подумай, яке щастя, що

на них не натрапив шеф поліції. Ти ж знаєш Туркуша... У старого є гріхи і він завжди радий вислужитись за наш рахунок. От втішався б, якби ці папери потрапили до нього.

В очах Бербуца потемніло.

— Я його зніму, а тебе призначу на це місце.

— Мені подобається, що ти йдеш прямо до мети,— всміхнувся Албу.— Так буде краще — і для мене, і для тебе.

— А папери? — пошепки спитав Бербуц.

— Коли ти висунеш мене?

Бербуц засовався на стільці:

— А за що звільнити Туркуша?

— Хоча б тому, що він маніст. Про це всі знають. Чому він зволікає цілий рік із справою про вбивство угорського вчителя з Інеу?

— А папери?

— Я їх заведу в рамку,— сказав Албу і засміявся — спочатку тихо, а потім усе голосніше...

Ранок заливав місто молочним світлом. Бербуц сидів у кабінеті; зітхнувши, він глянув на годинник. Була п'ята година. Підійшов до телефону і набрав номер.

— Хто? — грубо спитав сонний голос.

— Я, Бербуц... Скажи, Албу, ти спалив ті папери?

Албу довго мовчав, потім крикнув у трубку:

— І для цього ти мене збудив о п'ятій годині? Дурень!

Розділ XII

1

Вольман підняв важкі плюшові штори і ніби завмер біля вікна. Звичайно, Бербуц уже не прийде. Брала злість, що цей паскудний Албу примусив його ждати якогось Бербуца. А той дурень чи злякався побачення, чи роздумав — і біс його знає, що тепер робити. Від отих мугирів можна ждати всього. Краще було б відмовитися — не чекав би оце, як покинута дівка, не ганьбив би себе перед Кларою. «Дожився»,— гірко подумав Вольман і відійшов од вікна.

Клара розляглася в кріслі, ніби потонула в ньому. Чорне волосся розсипалось їй по обличчю, і це надало їй вульгарного вигляду. Вона нервово бавилась своїми блідими пальцями.

Вольману здалося, що дочка глузує з нього. Він роздратовано сів на стілець з високою, як щит, спинкою. Клара, не зводячи з нього здивованих очей, ліниво потяглась до коробки з сигаретами:

— Ти вже заспокоївся, тату?

¹ 23 серпня 1944 року патріотичні сили Румунії під керівництвом КПР повалили фашистську диктатуру Антонеску.

Хоча Вольман і чекав цього запитання, він здригнувся.

— Ти вже заспокоївся? — знову спитала Клара.

Вольман шукав у її погляді щирого співчуття, але побачив, що воно фальшиве.

— Мені здається, Кларо, що ти мене вже не розумієш.

— Скільки я тобі казала, що треба тікати з цієї безглуздої країни. Жили б спокійно в Швейцарії, в Англії, в Америці... Хочеш, я покажу фотографії Ріо-де-Жанейро?.. Найкраще місто в світі. У нас є гроші, і ми ще не старі. Чому ж ти не хочеш їхати?

І цього чекав Вольман. Підвівся і сказав їй прямо в обличчя:

— Ти, Кларо, добре знаєш, що ми маємо тут, що тут треба врятувати... І знаєш, що тобі не слід втручатись у ті справи, на яких ти не розумієшся, у яких розбираєшся не головою, а...

— Може, по-твоєму, і в коханні треба розбиратися головою?

— Звичайно.

— Значить, так ти й робив... Я тепер розумію маму.

— Неправда! — крикнув Вольман. — Ти нічого не розумієш!

— Чого ти кричиш, тату?

— Хіба я кричав? — раптом увічливо спитав барон. — Даруй мені... Я стомився... А може, залишиш мене самого?

— Проганяєш?

— Думай, що завгодно. У мене дуже болять голова.

Клара вийшла, не попрощавшись. Вольман навіть не глянув їй услід. Почекав, поки зачиняться двері, відімкнув шухляду і вийняв щоденник Генрієтти. Читаючи щоденник, він ніби карав сам себе. Коли він згадував про свій злочин, то завжди зачинявся в кабінеті і перегортав сторінки.

Тепер відкрив навімання:

«22 серпня

Як завжди, сиджу самотня, забута. Плакала цілу ніч.

27 серпня

Випадково прочитала лист Еді до мого батька. Тоді, коли батько мені сказав, що я мушу вийти заміж о четвертій годині, я не збагнула, що мене продано. Тільки тепер, читаючи листа, зрозуміла все. Я ніколи такого не думала про Еді. Переписую листа, коли Еді до рук потрапить цей щоденник, то, може, він зрозуміє, яка він погана людина.

«Шановний пане Ле Гарді!

Писатиму коротко. Сподіваюсь, Ви вже звикли до цього.

1. Я довідався, що стан Генрієтти тяжчий, ніж Ви мені казали. Подумайте про те, що я змушений буду терпіти всі її приступи. Не вважайте, що це для мене вигідно. Навпаки, я не згоден на ті 14% і на фарбувальні в Берні, про які писав у попередньому листі.

2. Прошу не оголошувати про наше весілля, щоб це не зашкодило репутації Вашого зятя.

3. За два тижні продайте нерухоме майно, яке Ви заповіли Генрієтті, і купіть акції Вікерса.

Едуард Вольман».

2 січня

Тільки Вальтер привітав мене з Новим роком. Еді сказав, що це звичай міських околиць.

7 січня

Сьогодні він знову привів якусь жінку. Я мовчати. Каже, ніби боїться, що зі мною у ліжку буде приступ. Я дуже нещасна. Якби не Клара, не варто було б жити.

18 березня

Еді сказав, що побудує мені віллу в Монако. Звичайно, хоче позбутись мене. Вальтер приніс живі квіти. Пробувала з ним поговорити, але він попросив пробачення і пішов. Дивний хлопець — цей Вальтер.

19 березня

Пробувала говорити з Еді про Вальтера. Він звів на інше. Чомусь збентежився. Здається, Еді боїться слуги. Треба розвідати секрети Вальтера.

27 травня

Батько і дід Вальтера були слугами Вольманів. А раніше дід був капітаном австро-угорської армії, служив десь у верхах. Як мені здається, він здійснював контроль двору над Вольманами...»

Раптом у двері постукали. На порозі з'явився Вальтер.

Барон заховав щоденник.

— Чого тобі, Вальтере?

— Прийшов пан Албу.

— Проси.

Албу майже вбіг. Почекав, поки вийде слуга, і важко сів у крісло, де недавно сиділа Клара.

— Щось трапилось? — гамуючи хвилювання, спитав Вольман.

— Як сказати: і трапилось і не трапилось. Бербуца тут не було?

— Ні.

— Я переконався, що він боягуз. Боїться Хорвата. Сьогодні все-таки вирішили встановлювати прядильні верстати. Я гадаю, ви не погодитесь.

— Я не бродячий комерсант, пане Албу, і давно висловив свою думку.

— І це остаточно?

— Так.

— Цікаво. У Бербуца немає іншого виходу, як скасувати рішення повіткому.

— Я не розумію, навіщо все це.

— Дурнувятий Хорват...

— Чого, нарешті, домагається Хорват?

— Не знаю. Може, посади в повіткомі, тому і пнеться з шкіри...

— А що було б, якби ви доручили мені упоратись із Хорватом?

— Було б дуже... Але що ви маєте на увазі?

— Нічого... Послухай, Якобе, давай погодимо відверто.

— Відвертіше, ніж ми говорили досі, вже не можна.

— Звичайно. Твій рахунок у Женеві відкрито. З Хорватом я сам упораюсь. Тут справа не тільки у верстатах — йдеться про мій авторитет. Мабуть, ніде в Румунії робітники так не задерли носа, як на моїй фабриці. Я хотів би...

— Гаразд, я закриваю очі. Доля Хорвата мене не цікавить.

— Дякую, любий Якобе. Чи не хочеш завітати до Клари? Вона одна і сумує...

— А чого! Охоче! Ви робите мені честь, пане бароне... Де вона?

Вольман кивнув на двері Клариної кімнати.

Коли Албу пішов, барон подзвонив Вальтеру.

— Ви мене кликали, пане барон?

— Так, Вальтере. Сідай. Що ти думаєш про вступ у нашу країну росіян?

Вальтер звів брови:

— Я не розумію вашого запитання.

— Добре нам стало, чи ні?

— Погано, пане барон.

— І я так думаю. В мене є до тебе велике прохання...

— Наказуйте, пане барон.

— Ти мусиш найняти до мене на фабрику.

— Гаразд.

— Тобі пан Прекуп підбере хорошу посаду... А далі побачимо. Отож, піди до Албу, він підготує відповідні документи.

— Добре, пане барон, можна йти?

— Так. Запам'ятай, що від завтрашнього

дня ми з тобою незнайомі,— спокійно сказав Вольман і простяг на прощання руку.

2

Вальтер зупинився перед фабрикою. У новому костюмі він скидався на селянина, який вперше надів міський одяг. Просте полотно на його широкій спині натягнулось і, здавалось, от-от трісне.

Воротар, побачивши, який він безпорадний, спитав:

— Звідки ти, братику?

— З Гурахонц...

— Ти мунтян?..¹ Що тут поробляєш? Хочеш найнятись?

— Авжеж.

— На біржі праці був?

— Був,— відказав Вальтер і показав проштампований папірець.

— Арадський пашпорт маєш?

— Маю.

— Тоді йди у відділ кадрів... Тільки не погоджуйся у прядильний: там важко.

Вальтер подякував, запалив цигарку і звійшов у двір фабрики. Однак не завернув у відділ кадрів, а рушив до головного корпусу, де містився кабінет головного інженера Прекупа.

Секретарка не пускала його, та Вальтер наполягав.

— Як твоє прізвище? — спитала вона.

Вальтеру хотілося пристукнути каблуками і випалити: «Гауптман Вальтер Глюк», але замість того, він тільки дурнувато посміхнувся і відповів:

— Самоїла Пирву.

Секретарка страшенно здивувалась, коли Прекуп негайно запросив прибулого до кабінету:

— Здрастуйте, пане Вальтер.

— Моє прізвище Пирву, пане Прекуп.

— І де б ви хотіли працювати?

— У пожежній охороні.

— Ага, тоді можна бувати всюди... Дуже добре. Зверніться до профспілкового комітету і особисто до товариша Сімона.

3

— Чому Хорват виступає проти пайка? Мабуть, він уже накрив собі вдосталь. Адже він член фабричного партійного комітету, на воротах його ніхто не перевіряє! Хіба не бачите, як розжирів? Звідки це? Хіба він більше за нас заробляє? Звісно, барон йому платить. Ми повсихали, аж ребра знати, наші діти жовті, як віск, і голі, як пташенята, а Хорват галасує проти пайка! Комуністи кажуть, що вони борються за добробут трудящих, то

¹ Мунтян — житель гір (рум.).

чому ж він проти пайка? Я не хочу критикувати комуністичну партію, бо я робітник. Скажу вам одверто: не дуже я люблю Молнара, але вчора він теж виступав за пайок. Дарма кривився, товаришу Петре, ми обговорюємо болючі питання, а наш товариш Молнар довів, що, беручи пайок, ми тим самим ослаблюємо буржуазію. Воно й справді так. Нас, робітників, на фабриці біля шести тисяч, і коли кожному дати хоч на двадцять метрів тканини більше, ніж ми зараз отримуємо, то скільки це буде всього? Дуже багато... Тисячі метрів... Гроші за це полотно не попливуть до рук хазяїна, болячка йому в бік, а підуть нам у кишеню.

— Але ж тоді не подешевшає полотно! — перебили Балоту з сусіднього столика.

— Не перебивай, товаришу Петре. Ми не на фабриці, а в корчмі. Дай мені сказати все, що я думаю про пайок і про Хорвата... Та й не тільки про Хорвата, а й про твого брата Герасіма і про інших голодранців, які чорт зна чого виступають проти інтересів робітничого класу... Якщо на зборах ми всі стоятимемо на своєму, вони нічого не вдіють. Зараз демократія... Хіба в легіонах були не такі самі голодранці? І вони виступали проти правди.

— Ти дуже добре знаєш, що робили легіонери.

— Не перебивай!

— Вірно, нехай говорить. В нас немає чого дітям постелити, в нас кишки марш грають, а ти...

— Якщо тобі, Петре, тут не подобається, то йди собі к бісовій матері! — сказав низенький лисий робітник з червоним носом п'янички.

— Хай мене бог поб'є, якщо соціалісти не більше за наших дбають про інтереси робітників.

— Хто це ваші? Ти ж безпартійний.

— Я за робітників.

— Дайте сказати. Наш Молнар довів, що треба забирати в буржуазії якомога більше полотна. Це в наших інтересах — в інтересах робітничого класу.

— І в інтересах залізничників?

— Хай вони самі влаштовують свої справи... Якщо тобі треба кудись поїхати, залізничники не дадуть тобі дурно квитка. Отож не турбуйтеся про залізничників... Вони теж мають свій пайок... І робітники вагонобудівного заводу... Ви з Хорватом піклуєтесь про залізничників, а не про нас... Куди це годиться, товариші?! Я кажу, що треба виступити на зборах. Барон дає нам полотно, а ми, дурні, відмовляємось...

— Диви, який барон добрий став!

— Добрий він не став, але полотно нехай дає. З ним говорив Молнар, розповів про становище робітничого класу... Чи, може, ти хочеш, щоб ми голяка ходили на робо-

ту?.. Буржуазія зла, це ясно, а все-таки в нашого барона добра душа... Та кінець кінцем, хіба він винен, що успадкував фабрику? На його місці кожен з нас став би хазяїном! Я не захищаю барона, хоч він влаштував дитячі ясла, будує за свій кошт стадіон, збудував сербську церкву в Гаї, єврейську лікарню, притулок для старих... Я барона не захищаю, ні!.. Але коли соціал-демократична партія постановила, що робітникам потрібен пайок, він почав давати його... Я пропоную випити за пайок! — закінчив Балота.

— І за здоров'я Молнара, — додав Зіманд. Наповнили склянки, встали.

— Пийте, пийте! — гукнув від сусіднього стола Петре і сплюнув. — Маєте за що пити! Можете підняти келихи й за здоров'я барона.

— Не плюйся, Петре, бо я тобі як плюну! — накинувся на нього лисий робітник. — Думаєш, коли ти партійний, то можеш на мене плювати?

— Я на тебе не плював.

— Брешеш! Я сам бачив, — устряв Балота і звернувся до лисого: — Невже ти подаруєш йому?

— Хіба він справді мене обплював? — злякано спитав той і почав оглядати свої штани.

Хтось відштовхнув його і він ударився об стіл. Впала й розбилася склянка. Лисий схопив пляшку.

Корчмар хотів було припинити бійку, але злякався і заховався за шинквас.

— Кажеш, не треба пайка? Так?!

— Бий його! Бий!

Погасла лампа. Хтось перекинув стола. Потім усі збилися у дверях. Якусь хвилину було чути, як булькотить вино, виливаючись із пляшки. Потім знову ляпаса, лайка. Перекинули ще одного стола.

— Чого це ти свого б'єш? Здурів, чи що?

— Це ти, Балото? Чого ж ти мовчиш?

— Та він, мабуть, уже готовий...

Раптом запала тиша. Крізь відчинені двері до трактиру влилася вечірня прохолода. Чулися жалібні крики корчмаря і приглушений тупіт утікачів.

4

— Нічого не змінилось.

Різкий голос Флоріки наповнив кімнату. Хорват слухав мовчки. Він стомився і сперечатися не міг.

— Як і колись — удосвіта йдеш, а вночі приходиш! Живемо так само скрутно! Де ж ті два роки, про які ти так багато говорив? Де вони?.. Настроїв проти себе всіх робітників на фабриці. Чого ти, як божевільний, воюєш за ті верстати?! Що тобі з них? Краще подумав би, у що Софіку вдягти.

— Ти багато чого не розумієш, Флоріко.
— Я все розумію. Досі ми жили погано, бо не були при владі. Зараз при владі—і теж бідуємо. Що ж тут незрозумілого? Проходжу вулицю і не знаю, де дітись від сорому. Жінки шепочуть мені вслід: «Глянь-те, це пішла дружина того Хорвата, що галасує проти пайка». Скажи, тобі самому хіба не треба полотна?

— Треба.

— Ти не бачиш, що люди сміються з тебе. Спочатку тебе посилали просити полотна, а тепер примушують відмовлятися від нього. Самі ховаються по кабінетах, а з тебе знущаються!

— Флоріко! Як ти можеш таке говорити про моїх товаришів?

— А як ти поводишся з сім'єю? Товариші тобі дорожчі за сім'ю! Навіщо ти одружувався? Кажі?

— Колись поясню, а зараз хочу спати.

— Ти вдома завжди хочеш тільки спати.

— Годі, Флоріко!

— Ні, не годі. Я чула, що сьогодні три години не працювали через той пайок. Чому не прийде Суру чи Бербуц на фабрику?

— Бо мене робітники краще знають. Я можу їм пояснити, чому треба відмовитись од пайка.

— Як же це так? Знижуєте робітників платню і кажете, що це йому на користь...

— Так воно й є. Коли хочеш, я тобі поясню...

— Не лізь до мене із своєю діалектикою, чи як там вона в чорта зветься...

— Ні, ти послухай, Флоріко. Я тільки одне тобі скажу, бо дуже стомився і страшенно хочу спати. Коли ми відкладали гроші на радіоприймач, то гірше харчувалися, правда?

Не знаючи, до чого веде Андрій, Флоріка ствердно кивнула головою.

— Ми брали з тих грошей, що звичайно йшли на харчі... Так?

— Ну, так.

— Нам було важче, зате через шість місяців ми купили приймача!

Флоріка щось буркнула собі під ніс, а потім невдоволено сказала:

— У тебе завжди все виходить правильно. А в мене ніколи!..

Вона тихо заплакала. Хорват підійшов і обняв її:

— Не плач, Флоріко... Я знаю, що важко, але ж я за те і борюсь, щоб було легше! Лягаймо спати... Завтра рано в мене останні збори у слюсарів... Якщо й вони дадуть згоду відмовитись од пайка, буде все гаразд. Тоді Сімон нічого не вдіє... Давай спати, Флоріко...

Коли Хорват ліг у прохолодну постіль і глибоко зітхнув, йому здалося, що разом з повітрям він видихнув і свою душу. Тільки

в ліжку по-справжньому відчув, як стомився. Всі ці дні бігав, ніби він — найздоровша людина на землі. Увечері, вдома, коли ногам уже не треба було носити понад сто кілограмів, Хорвату здавалось, що все тіло спухло, страшенно роздулося і було наче чуже. В такі хвилини він особливо заздрих худим.

5

Коли Флоріка прокинулась, Хорвата в хаті вже не було. Прибираючи в кімнаті, вона сердито бурмотіла: «Для фабрики ти ніколи не стомлений... Тільки вдома... Тобі потрібна не дружина, а служниця... Я була служницею... Софіко, не ходи боса, лізь на ліжко, бо застудишся... Бачиш, ми навіть килимка не можемо купити... Лізь на ліжко...»

— Мамо, а чому до нас не приходять дядя Руді?

Флоріка здригнулась. Давно в хаті не згадувалось це ім'я. І чого воно спало Софіці на думку саме тепер?

Флоріка підійшла до доньки:

— Скажи, Софіко, тобі подобався дядя Руді?

— Подобався...

Трохи згодом знову спитала:

— А ти хочеш бути з ним?

— Хочу.

Флоріка подумала і почала одягатись.

— Куди ти, мамо?

— Зараз не питай мене нічого. Посидь удома, тільки не злазь з ліжка! Я скоро повернусь.

На вулиці Флоріку пронизав холод. Як їй іти до того Руді? Що йому казати? А може, він уже передумав?

Замислившись, не помітила, як наткнулась на сусідку, що йшла з базару.

— Що трапилось? — спитала та стурбовано.— Софіка захворіла?

— Нічого не трапилось,— тихо відповіла Флоріка.

Біля кафе Флоріка поглянула в дзеркало вітрини. «Боже, як я постаріла»,— подумала вона. Хотіла було поправити волосся, але випросталась і рішуче пішла далі. Перед майстернею повагалась якусь хвилину, потім натисла на клямку.

Руді сидів за столом. Він не повірив своїм очам:

— Це ти?

— Так, Руді... Я прийшла до тебе...

— Нічого не розумію, Флоріко.

Флоріка гірко всміхнулась і сама здивувалась, що вже не хвилюється. На якусь мить вона відчула себе тільки жінкою.

— Я прийшла тебе спитати... Пригадуєш, колись ти мене питав, чи не перейшла б я жити до тебе... Зараз перейшла б... Не

знаю, чи зможу тебе коли-небудь любити інакше, як друга... Але... Тут мова про Софіку... Про її майбутнє...

— Що трапилось з Хорватом?

— Нічого не трапилось, тільки він зовсім не такий, як я думала... Більше не скажу тобі нічого...

— Флоріко... Звичайно, я хочу, щоб ти перейшла до мене... Я так довго чекав!.. Одверто кажучи, уже навіть не сподівався...

— Отже, я перейду сьогодні. Зараз піду по речі.

— Нічого не треба брати!..

— Тільки мої речі і Софіки... Більше нічого.

— Я піду з тобою — допоможу... Щоб не передумала...

— Не передумую... Я вирішила твердо.

Вдома вона одягла Софіку, зібрала речі, потім узяла аркуш паперу і сіла за стіл. Майже чверть години старанно виводила:

«Андрію, я довго думала, перш ніж зваяжилась. Гадаю, так буде краще і для тебе, і для мене. Я перебираюсь до Руді. Прошу по мене не приходити. У справі розлучення тебе знайде Руді.

Флоріка».

Розділ XIII

1 Настав вечір, тиша оповила будинки, вулиці і струнки димарі. Повіяв свіжий вітерець. Він ліниво котив пушинки бавовни, висмоктані вентиляторам з прядильного цеху.

Під невеличкими лампочками, які погойдувались од вітру, бігали жовті круги.

Хорват, прихилившись до стіни, замислено оглядав довгий двір. Він знав тут кожен камінь, знав, де бувають звичайно калюжі і як треба розкидати цеглини, щоб робітники не забруднили взуття.

З-за вокзалу насувалася важка чорна хмара.

«Буде дощ»,— подумав Хорват, потім глянуv на свої руки й усміхнувся. Він тримав гумову ляльку, яку купив для Софіки. Сьогодні він довго не лягатиме спати, і Флоріка буде задоволена. В глибині душі Хорват визнав, що дружина казала правду. Вже десять років, як вони побралися, та навіть десяти днів не провели разом.

Підійшов до будки воротаря:

— Нехай полежить у тебе, товаришу Маріане, оця іграшка, а я обійду двір.

— Поклади її он там. Ніхто до ранку не торкнеться.

Хорват ішов, не поспішаючи. У квадраті світла, що падало з вікна красильного цеху, на землі жовтів пісок. «Люди посипали доріжки після роботи. У робочий час ніко-

ли»,— подумав Хорват. Останніми днями навалилось особливо багато справ і він до болю в голові обдумував їх. Кадри, кадри, кадри. Як добре, що чотирнадцять робітників послано вчитися на техніків. Серед них і рудий син Комбаша. Радіє старий, що си-на послали вчитися. Хорват усміхнувся, згадавши його слова:

— Мій синок Александру — інженер.

Коли хтось каже, що він тільки технік, Комбаш страшенно ображається і кричить.

— Я йому кістки переламаю! Або буде інженером, або стане назад до мітли!

Старий часто хвалився:

— Прислав мені мій Александру грошей.

Йому, звісно, ніхто не вірив, навіть Хорват, якого взагалі легко обманути.

Герасім, правда, бачив переказ на сто лейв, але то батько посилав синові... Аякже! Хіба може майбутній інженер жити в Бухаресті без грошей?

Чорна хмара поділилась на довгасті смуги, ніби її покраяли високі димарі вагонобудівного заводу. Далеко в полатаному хмаринами небі з'явилась зірка. «Венера»,— подумав Хорват. Кожна зірка в нього була Венерою, бо йому подобалась ця назва, що легко запам'ятовувалась. Колись у школі він учив вірша з такою назвою. Добре тим, що пишуть вірші. Нещодавно він сам узявся написати вірша, але не знайшов рими до «23 серпня». Вирішив, що писати революційних віршів він не вміє. Більше й не брався — навіщо марнувати час?..

У сторожкій вечірній тиші Хорват відчув себе самотнім. Підійшов до прядильного цеху. Тиша гнітила його більше, ніж гуркіт. «Працюють тільки у дві зміни... І все через барона... Важко з сировиною. З Голландії прибула неякісна бавовна. Мабуть, навмисне надіслали таку, бо голландці розуміються на ткацтві... А може, зовсім не барон винен, а ми самі? Треба, зрештою, того барона взяти за комір і викинути к бісовій матері... Так, так, ми самі винні...»

Повернуv за ріг будинку і тільки тоді згадав, чому він хотів обійти подвір'я фабрики. Вдень ніколи було глянути, як будується цех — гордість усіх робітників.

Будова здалеку темніла на фоні неба. Хорват радів: «Виросла за вчора, побий мене бог, виросла!..» Почувши позаду кроки, Хорват зупинився і голосно спитав:

— Хто там?

— Черговий пожежник... Це ви, товаришу Хорват? Я думав, що ви сьогодні вже не прийдете.

Хорват упізнав Пирву. Він не хотів брати Пирву на роботу, хоча ніяких підстав для цього в нього не було. Просто йому не подобалась настирливість Прекупа, з якою той захищав Пирву. Хорват навіть не міг переві-

риту в нього документи, оскільки особиста справа нового пожежника ще не була укомплектована.

— Ну, як тобі працюється, товаришу Пирву?

— Добре, товаришу Хорват. Дякую... Сьогодні поклали двадцять три ряди цегли,— відповів Пирву і показав на будову.

— Двадцять три ряди... Чудово. Скоро закінчать.

Пішли поруч, обминаючи дошки та балки, що лежали на дорозі.

— Сюди, там гасили вапно,— застеріг Пирву.— Малувато вапна,— додав він згодом.

— Чого це так? Тільки вчора прибув повний вагон. Я розписався, що прийняли. Хіба воно не потрапило на фабрику? Не може такого бути, Ілеш розповідав, як його гасили. Казав, що все гаразд.

«А може, Пирву просто не знає?» — подумав Хорват і попрямував до ями з вапном. Пирву пішов слідом. Раптом зупинився, щоб відкинути з дороги цеглину.

Хорват підійшов до ями. Вона була щерть повна.

— От бачиш...

Замовк, бо відчув за собою важке дихання. Оглянутись Хорват не встиг: сильний удар в потилицю звалив його на землю.

Порив вітру заглушив короткий зойк.

Пирву відскочив, щоб на нього не бризнула кров, потім узяв задалегідь зроблений зашморг, накинув на Хорвата і стягнув його в яму. Густе, як сметана, вапно, булькаючи, огорнуло важке тіло.

Пирву глянув у яму, витер піт з чола і боязко озирнувся. Його нудило.

Високі темні стіни, оточені риштуванням, здіймались у небо. Вдалині, ніби якісь таємничі знаки, ніби іскри, розсіяні в темряві, миготіли вогні міста. Довкола стояли будівлі фабрики. Вони здавалися вищими і міцнішими, ніж завжди. Пирву відчув на плечах краплі дощу, побачив у світлі лампочок навскісні водяні стріли.

Від різкого гудка Пирву здригнувся. На вагонобудівному заводі заступала третя зміна.

2 Флоріка цілий день нудилась у квартирі Руді. Складала в шафу одяг, потім виймала, розвішувала на вішалці. Софіка спочатку цікавилась усім, а потім занудьгувала і попросилась додому.

— Мовчи, Софіко.

— Вже пізно, мамо, прийде тато, а вечері нема.

Флоріка про це й не подумала. Справді, Андрій прийде з фабрики стомлений і знай-

де записку... Вона уявила собі, як Хорват ходить по кухні. Він навіть супу не вміє звари́ти — або недосолить, або пересолить.

— Не підемо, мамо?

— Ні!

Флоріка шукала, чим би зайнятися, і не знаходила. Вдома не було й хвилини вільної. Тільки на церування Андрійових шкарпеток скільки часу треба! Руді багатий, але всі речі якісь мертві: ніби вони на виставці. Флоріка раділа, що Руді весь день сидів у своїй майстерні. Підійшла до вікна. Дивилась на вулицю і дивувалась — скільки людей ходить по місту. Вдома ніколи було дивитись на вулицю — завжди біля плити, навіть тоді, коли Андрій удома. Він іноді підходив до неї і плескав по спині. Флоріка вдавала, що сердиться і проганяла Хорвата в кімнату, а потім бігала глянути, чи не образився він. Дивна людина Андрій! Флоріка й досі не знає, за що він їй сподобався — навіть приголубити не вміє. Руки в нього великі, важкі і поводить він якось дивно. Гладить її по голові, ніби вона немовля яке.

Того дня Руді тільки раз заглянув додому. Спитав Флоріку, як вона себе почуває.

— Звикнеш, Флоріко, звикнеш... Про вечерю не турбуйся, я принесу з ресторану.

І Андрій мав звичку приносити вечерю.

— Сьогодні побенкетуємо,— казав він і витягав з кишені ковбасу. Цим обмежувалась його фантазія. Коли б не попросила Флоріка принести щось поїсти, він завжди приносив ковбасу.

— Нічого іншого не знайшов... А це і ї смачно, і дешево.

Надвечір Флоріка зовсім розхвилювалась. Не йшла з голови думка: «Зараз Андрій повернувся з роботи, знайшов записку...»

Вона нетерпляче чекала, що чоловік прийде сюди, до Руді, і накаже їй: «Збирайся, підемо додому! Не роби дурниць!» Коли б Андрій прийшов, не треба було б нічого пояснювати Руді. Чого вона в цій чужій квартирі? Що сказати Руді, як він захоче з нею спати? Як позбутися його?

Руді прийшов о десятій годині і застав Флоріку з чемоманом у руці.

Вона сказала:

— Вибач мені, Руді... Знаю, що я легковажна... Не обдумала як слід... Я мушу повернутись... Тут не зможу я почувати себе, як удома. У тебе добра душа... Вибач мені...

Руді поклав пакуночок на стіл і опустил руки. Тільки тепер Флоріка побачила, який він старий. Хотіла сказати йому добре слово, але такого слова не знайшлося. Пішла до дверей. Руді відступився з дороги і ніби скам'янів, навіть не глянув їм услід.

На вулиці Софіка, побачивши, що мати плаче, і собі заплакала.

Флоріка не боялась — знала, що в неї стане сили сміливо глянути Андрієві в очі.

Її здивувало, що в квартирі не світилося. Невже спить?.. Це добре... Підійшла до вікна і тихенько постукала. Знала, що Андрій спить чуйно — прокидається від найменшого шурхоту. Ще раз постукала. Потім пішла до причілку будиночка: ключ лежав там, де вона сховала. Увійшовши в кімнату, побачила, що Андрій іще не приходив. Хотіла порвати записку, але передумала: це було б нечесно. Вона покаже йому записку, коли розповідатиме про все, що трапилось. Поклала Софіку спати і заходилась варити вечерю.

Не прийшов Андрій і опівночі. «Може, він зовсім не прийде додому?» Відігнала цю думку. «В нього, напевне, дуже важливе засідання...» Постелила і лягла спати.

З Щоб не слухати нарікань матері, Герасім рушив до міста. Поблукав вулицями, а потім вирішив піти на фабрику, поглянути, як там справи: він мав підготувати вибори керівника профгрупи другої зміни.

На вулиці Марашешті раптом з крамниці вийшла Клара. Гукнув її, але вона не оглянулась.

Герасім побіг навздогін і схопив її за руку. Клара хотіла вирватись, та раптом впізнала юнака і завмерла, вражена.

— Герасім?

— Так, Ано. А я тебе шукав... Де ти була?

— Я хворіла,— сказала Клара перше, що спало на думку.

Тільки тепер Герасім як слід оглянув її. Вона видалася йому надто елегантною.

— Хто ти така, Ано?

— Як хто?

— Де працюєш?

— А чого ти питаєш?

— Тому що... Тому що...

— А-а... Тому що я гарно одягнена?

— Умгу...

— Це не мій одяг, це хазяйчин. Я покоївка... Служу в одного багача... Пішли...— Клара потягла Герасіма в бічну вуличку: — А ти де працюєш?

— Я монтажник на текстильній фабриці Вольмана. До котрої години ти сьогодні вільна?

— Сьогодні?.. Сьогодні я весь день вільна... Навіть до завтра. Мої поїхали в Бухарест... Інакше хіба я могла б узяти цей одяг?.. Ти не сердитися, Герасіме?

— Ні. За що мені сердитись?..

Клара зупинилась і сказала:

— Давай заїдемо до нас.

Якийсь час ішли мовчки. Перед своїм будинком Клара сповільнила крок. Герасім кивнув на темні вікна:

— Отут живе барон Вольман — власник текстильної фабрики.

«Добре, що я не пішла з ним до воріт»,— подумала Клара і повела Герасіма за ріг будинку, де був службовийхід.

— Ось ми й прийшли.

Клара витягла ключа і довго відмикала ворота, якими звичайно ходив тільки Вальтер.

— Заходь.

Розкішним парком пройшли до головного будинку.

— Добре твої живуть...

— Вони дуже багаті.

Клара провела Герасіма до своєї кімнати і сказала:

— Це кімната пані. Зажди, не вмикай світла, спершу опусти штори.

Коли штори з шумом опустились, Герасіму стало не по собі.

— Я тут почуваю себе, як злодій,— сказав він.

Клара засміялась і засвітила настільну лампу, що була захована поміж голубуватих кришталевих прикрас.

— Сідай,— запросила Клара.

Герасім сів на стільчик біля дзеркала і почав оглядати килим, стіни, кришталеву люстру. Клара сіла на подушечку проти нього і розпустила коси.

— Гарно тут? Правда?

— Непогано. Вміють буржуї жити. Нас ніхто тут не застане?

— Боїшся?

— Я не боюсь, але щоб тобі не було неприємностей. Краще б ми пішли в кіно або ще кудись. Тут мені важко рухатись.

— А нащо рухатись? Сиди собі і розповідай.

— Що тобі розповідати?

— Про себе...

— Що я можу тобі сказати про себе? Якийсь я нецікавий. Двадцять п'ять років, здоровий і...

Кларі все це подобалось: хвилювання Герасіма, її незвичайна витівка. Якби підстроїла все навмисне, краще б не вийшло. Згадала, що її чекає Труді і проклинає за зіпсований вечір, подумала про Джіджі і зраділа, що зустрілася з Герасімом. Джіджі розказував би щось, давно всім відоме, коментував би міжнародні події, лаяв росіян, захоплювався вулицями Венеції. Оце і все, що він може. Правда, ще вміє танцювати.

— Скажи, Герасіме, ти комуніст?

— А навіщо ти питаєш?

— Так просто... Скажи, чи зміг би ти покохати дівчину-буржуйку, дочку великого капіталіста?

— Облиш говорити дурниці, Ано.

— Зовсім не дурниці,— сказала Клара і

дала йому щигля.— Я Клара Вольман. Поцілуй мене!

Герасім швидко встав. Кларі здалося, що він зробився раптом вищий. Хлопець насупився:

— Навіщо ці недоречні жарти?

— Не жарти... Я Клара Вольман,— повторила Клара і показала фотографію на стіні. Герасім побачив на портреті Ану з оголеними плечима.

«Значить, це її кімната»,— подумав хлопець і сказав:

— Я піду.

— Так скоро? — іронічно спитала Клара.— Ти ж, здається, казав, що я тобі подобаюсь...

— Я тоді не знав, що ти дуриш мене...

— О-о-о, ти принциповий... А що скажуть люди, коли довідаються, що «товариш» Герасім був у мене?..

Він ступив до Клари.

— Хочеш мене злякати? — спитала вона.

— Ні. Твоє щастя, що ти жінка.

— А коли б я була мужчиною? — задирливо спитала Клара.

Герасім підняв штору і поглянув на вулицю. Жодного сумніву — він у будинку Вольмана.

— Чому ти не хочеш zostатися? Хіба любов не може бути поза політикою?

— Не може.

— Ти дивишся на мене, як убивця. Мурло... Може, хочеш мене вдарити?..

— Хочу.

— Не посмієш... Правда ж, товаришу Герасім, не посмієш? — спитала Клара і нещиро засміялась.

Герасім замахнувся, але передумав. Рвучко відчинив вікно, зміряв поглядом висоту і стрибнув униз.

Розділ XV

1 З того дня, як муляри знайшли тіло Хорвата, Герасім став похмурий, мовчазний. Добре, хоч розвіялись плітки, що їх розпустили прибічники Сімона. Вони говорили, ніби Хорват продався баронові і, взявши повний чемодан грошей, втік за кордон. Казали, що він залишив дружину з донькою і десь у Молдові пристав до багатой молодиці, з якою познайомився на конференції в Бухаресті.

Герасім не міг примиритися з думкою, що Хорвата вже нема. Йому ввижались Хорватові очі на верстатах, де снуються тисячі білих ниток; на старих стінах, де висіли рештки об'яв. З болем у серці Герасім спинався над ямою з гашеним вапном. Хорват мав звичку ходити на будівельну площадку

нового цеху. Там він завжди радів, як дитина. З ним часто ходив Герасім. Знаючи запальний характер Хорвата, любив дразнити його: казав, що стіни з учорашнього вечора зовсім не вирости. Хорват сердився, кричав щось про дрібнобуржуазну короткозорість.

Повільно ступаючи Хорватовими стежками, Герасім відчував, що сам щиро хвилюється за будівництво. Йому здавалося, що життя кипить тільки на фабриці, а все місто — інертне, сонливе, переможене і мертво.

Тепер все довкола було грізним, понурим. Герасім сердився сам на себе за те, що стільки часу згаяв марно, що за старою ладу не йшов сміливо в ногу з підпільниками. Правда, він весь час тримався їх, але сам був лише їхньою тінню, відлунням їхніх слів. І досі не знав, в чому він поміг партії, а в чому ні.

Часто вечорами згадував минуле і жалкував, що раніше був такий сліпий. Важко стало Герасіму після смерті Хорвата. Коли вперше спало на думку, що Хорвата вбито,— здригнувся. Убито?.. За що?.. Намагався не думати про це, але не міг.

Інколи заходив до Хорватової дружини й доньки. Флоріці не вистачало пенсії, яку їй виплачували, і вона заробляла тим, що шила дівчатам плаття. Вона змарніла, але ніхто ніколи не бачив її сліз, тільки Герасім помічав смуток у її очах, розумів її сумніви і гнітючі думки. Почав заходити частіше. Візьме Софіку на руки і розповідає їй різні дивні пригоди.

Коли Герасім збирався йти,— Софіка просила його ще посидіти і посміятись так, як сміявся тато.

— Не так, дядьку Герасім, ширше розкривай рота! Отак!

А Герасіму зовсім не хотілося сміятись, іноді він ледве гамував сльози.

Найбільше обурювало Герасіма те, що більшість робітників ніби забула про Хорвата. Одного разу він сказав про це Тріфану. Той думав так само.

2 Герасім узяв із шафи скриньку з інструментами і пішов цехом. Цементовані стіни були мокрі, ніби спітнілі. До них поприлипали пущинки бавовни. Герасіму здавалось, що час летить надзвичайно швидко — аж дивувався, коли гудок сповіщав про закінчення зміни. Вдома мати докоряла йому, що він завжди мовчить. Хвилювалась, чи не захворів, бува, син і плакала, коли він ляжав лікарів та їх ліки. Останнім часом мати плакала з найменшого приводу. Петре одружився з Корнелією і виїхав до Анеу. Співчутливі за-

питання сусідів з цього приводу, їх цікаві погляди і шепотіння враз викликали у матері слюзи. Даремно Герасім намагався якось заспокоїти її.

Встановлення нових прядильних верстатів і досі лишалося найважчою справою. Вона ніби завмерла разом із смертю Хорвата. Коли Герасім нагадував про верстати, секретар партійного осередку Жілован сердився:

— Чого ти агітуєш? Усе залежить од повітку. Адже рішення прийняли.

— Так чому ж нічого не роблять?

Жілован знижував плечима і звертав розмову на іншу тему.

«Ні, не можна забувати про це»,— подумав Герасім після одного випадку з Балотою.

...Вони сиділи тоді в їдальні і згадували Хорвата.

— Він був меланхолік і сам наклав на себе руки,— сміючись, сказав Балота.

Герасіму потемніло в очах, і він, не тямлячи себе, щосили вдарив Балоту в обличчя. За це дисциплінарна комісія утримала з нього платню за три дні.

Герасім не боявся погроз Балоти, ані його приятелів з Гаї, і твердо поклав собі, що піде на кожного, хто плямуватиме пам'ять Хорвата.

З Бербуц, як завжди, говорив довго. Спочатку тихо, монотонно, а потім виразніше, наголошуючи на кожному слові:

— Товариші, що б там про Хорвата не плескали різні людиці, нас не залякає його смерть,— і він підняв угору стиснутий кулак.

Тріфан, що сидів неподалік, здригнувся, він хотів було щось додати, але тільки прошепотів на вухо своєму сусідові — прядильнику в зеленому костюмі, а той, вислухавши його, крикнув високим голосом:

— Ось вірно Тріфан каже: то не люди говорять, а класові вороги!

Із зали хтось гукнув:

— А ти що,— Тріфанів адвокат? Хіба в нього язик відсох?

Бербуц, боячись, що його переб'ють, заговорив швидше:

— Правду каже товариш Тріфан. Нам потрібно боротися проти класового ворога, товариші! Ворог казиться від кожного нашого успіху. Ми ні на хвилину не повинні забувати, що все залежить тільки від нас, від того, як ми працюватимемо, а головне — як ми виконаємо ті великі завдання, що стоять перед нами. Адже від цього залежатиме добробут усіх трудящих.

Бербуц оглянув зал. Очі йому застилав легкий туман. Так бувало завжди, коли він

проголошував промови,— бачив тільки обличчя людей, що сліdkували за його словами. Закінчив лозунгом:

— Хай живе Комуністична партія Румунії — авангард робітничого класу!

Хвиля оплесків сколихнула зал. Бербуц сів на ящик і почав оглядати робітників. У цю хвилину він вірив, що ладен зробити для них все що завгодно. В скронях стукотіло. Раптом йому здалося, що збори закінчилися занадто швидко, що не відчувається загального ентузіазму, що немає у всіх одностайної думки, спільного бажання.

Хтось почав скандувати його прізвище:

— Бер-буц! Бер-буц! Бер-буц!

Залою прокотилася луна.

Бербуц почав знову:

— Товариші! Ми ні на мить не повинні вірити солодким словам барона. Його інтереси суперечать нашим, бо він експлуатор, а ми боремось проти експлуатації людини людиною. І ми знищимо експлуатацію!

Знову заплескали в долоні. Бербуц зааплодував теж і зійшов з ящика.

Голова зборів Жілован запитав, хто просить слова, і кивнув Блідаріу, що вже приготувався до виступу. Потім огледівся і побачив, що в різних кінцях залу піднеслися десятки рук. На його смаглявому обличчі з'явилася посмішка. Дав слово старому робітникові у засмалцьованій спецівці.

— Товариші,— почав той.— Все це мені сподобалось. Красиво... Але ж товариш секретар повітку жодного слова не сказав про встановлення прядильних верстатів, а нас саме це хвилює.

Його підтримали:

— Правильно! Як бути з верстатами?

— Коли почнемо?

Старий робітник говорив далі:

— Чому не монтуємо верстати? Чому секретар мовчить про це?

Бербуц знову став на ящик і сказав:

— Тому, що ми, комуністи,— борці, а не баби, які патякають про те, що вже давно вирішено.

— Тільки й того, що вирішено...— крикнув Герасім, прямуючи до ящика.

— Товариші,— втрутився Жілован,— дуже добре, що ви порушили це питання, тільки я закликаю до порядку. Ти хочеш говорити, товаришу Герасім?

— Так.

— Будь ласка.

Герасім виліз на ящик, і цех затих, тільки монотонно гули вентилятори. Бербуц підбадьорливо усміхнувся хлопцеві.

— Товариш секретар повітку сказав правильно,— почав Герасім.— Ми, комуністи, не повинні гаяти часу на балачки. Так і Хорват говорив.

Тріфан поглядом підтримав хлопця.

— Незважаючи на те,— сміливіше загово-

рив той,— що є постанова повіткому, встановлення верстатів затягується. І за це мусять відповідати якраз товариш Бербуц.

Бербуц здригнувся і поглянув у зал, шукаючи підтримки, та робітники були згодні з Герасімом:

— Я теж так думаю!

— Правильно!

— Чому не монтують, якщо постановили? Щоб не розгнівати пана барона?

Бербуц збагнув, що необхідно виступити, бо інакше доведеться йти із зборів з надщербленим авторитетом. А цього він боявся найбільше.

Стрибнув на ящик:

— Я думаю, товаришу Герасім, це тивже занадто. Якщо не погоджуєшся з рішенням повітового комітету, то говори відверто. Мені здається, товариші, тут усе ясно.

— І зовсім не ясно,— сказав Герасім.— Я спитав, чому не монтуються верстати, а ви...

— Тут мова не про мене, а про партію! Я не дозволю таким тоном говорити про партію! Чого ви хочете? Що пропонуєте?

— Те саме, що й товариш Хорват. Якщо повітком вирішив установити верстати, то немає чого зволікати. Рішення є, барон насміхається з нього, а ми сперечаємось. І якщо в цьому винний повітком, нехай він і відповідає. Ми, прядильники, коли це буде потрібно, готові працювати на устаткуванні безплатно по дві години на день.

В цеху почулися оплески.

4 Клара з подивом глянула на батька:

— Якщо я вірно тебе зрозуміла...

— Коли раніше я просив тебе бути ввічливою з Албу, то тепер заради наших інтересів вимагаю цього. Зрозумій, Кларо. Зараз не такий час, як раніше. Одверто кажучи, я боюся.

— Ти боїшся, тату? — здивовано спитала Клара.

— Так. Я гадав, смерть Хорвата злякає робітників, і вони притихнуть, а вийшло навпаки. От їх я й боюся, Кларо. Мені соромно, але обманювати тебе вже не можна. Коли б я був молодший... Шкода, що в мене немає сина... Тому я мушу розповідати про все тобі. Я хотів зробити тебе сильною людиною, хотів навчити тебе жити для...

— Для чого, тату?

Власна відвертість трохи заспокоїла Вольмана.

— Щоб ти, принаймні, не була красивою лялькою, коханці якої розтринькували б моє майно, бо сенс життя полягає не тільки

в тому, щоб спати та їсти. Згадай нашого діда...

— Цю історію я давно знаю,— зневажливо кинула Клара.— Продавець сопілок в Галичині. Позички. Купівля титула, циліндр, маленький млин, гуральня, настирливість, акції, капіталовкладення, знаменитість і багатство... Все це добре, але заради цих спогадів і того, що знайшовся дурень, який вимагає встановлення верстатів, я мушу бути ввічливою з Албу? Інша річ, коли б це треба було зробити, щоб розважити тебе. Зрештою, ти теж інколи жертвував своїми інтересами заради мене... Але ти повинен зрозуміти мене... Албу вульгарний, нудний тип...

— Все життя вульгарне й нудне, Кларо. Ми скоро виїдемо звідси, ти ж цього хотіла, тільки потрібно, щоб мені хтось допоміг...

Увійшла покоївка — молода дівчина, яку найняли два тижні тому, і сказала:

— Прийшов пан Албу.

Коли дівчина вийшла, Вольман поглянув на Клару.

Дочка дивилась убік і мовчала.

— Кларо,— жалібно промовив барон.

— Не хвилюйся,— спокійно сказала вона,— я спатиму з ним...

Розділ XV

1 Бербуц сповістив Герасіма, що хоче з ним поговорити. Герасім розумів — секретар вичитуватиме йому за поведінку, звичайно, згадає і Балоту. Добре, хоч викликають до повіткому. Там він зможе, принаймні, поцікавитись, чому й досі не встановлюються верстати.

До п'ятої години — часу, призначеного Бербуцом — залишалось кілька хвилин. Він одяг чисту сорочку. В матері заблищали очі:

— Ти йдеш на побачення?

— Ні, мамо. На засідання.

По зморщеному обличчю матері пробігла тінь розчарування.

— Ти не хвилюйся, мамо. Я теж скоро одружуся.— І щоб мати не розпитувала, швидко додав: — Я ще не знаю з ким. Ти знайди мені... хорошу, працювиту і слухняну дівчину.

Згадав Петре, його Корнелію і пожалкував, що сказав таке. Тим більше, що мати була задоволена одруженням Петре. «Він вірно зробив,— сказала вона,— живе добре, все у нього є...»

Кілька днів тому Петре приїздив додому. Він був одягнений за останньою модою: в

красивому картатому пальті, лакованих чоботях. За кілька місяців після одруження він так погладшав, що все на ньому тріщало.

— Як? У вас немає грошей? — зневажливо спитав Петре. — То чому не кажете мені? — і дістав шкіряний гаманець з грошима. — Бери, мамо, скільки хочеш...

— Нам не треба грошей, брате... Я саме сьогодні отримав платню, — збрехав Герасім.

— Одне слово, не хочете моєї допомоги. Гаразд... — розсердився Петре і заховав гаманця. — Але коли тепер і попросите — не дам жодного баня...

Герасім грюкнув дверима і пішов до повіткому. Біля примарії побачив якогось товстуна і знову згадав Хорвата. Той мав звичку бродити містом, зупинятись біля вітрин, просто дивитися на людей. Одного разу Хорват звернув увагу на страшенно худого чоловіка в брудній спецівці: той жадібно дивився на вітрину з наїдками.

— Може, він голодний, — сказав тоді Хорват Герасіму. — В тебе є гроші?

Герасім дав йому сорок леїв. Худий поглянув на гроші, простягнуті Хорватом, сплюнув і відрубав:

— Я не беру в буржуїв.

Хорват розсміявся. А коли відійшли од вітрини, сказав:

— Шкода, не вдалося познайомитись із цим бідолахою, але я певен, що через кілька років десь його зустріну, можливо, він проводитиме важливе засідання, або що... Скажи, Герасіме, ти призначив би цього сіромаху примарем?..

Біля повіткому Герасім зіптив зуби: «Хорват завжди був оптимістом, а я — кваша. Ні! Верстати мусять стояти в цехах! Коли б жив Хорват, їх би вже встановлювали».

Ця думка захопила Герасіма, і він вирішив поговорити з Бербуцом.

— Сідай, товаришу Герасім, — запросив Бербуц. Говорив він спокійно, виразно, тихим голосом. Останнім часом секретар мав завжди елегантний вигляд, носив тільки сірі костюми. Своєю стриманістю Бербуц ніби хотів нагадати відвідувачам, яку визначну посаду він займає.

Герасім обережно сів у крісло, але коли побачив, що надто глибоко тоне у ньому — підвівся і стомлено сів на звичайного стільця.

У просторому, яскраво-білому кабінеті було тихо, тільки гули три вентилятори, від яких злегка коливалося листя квітів на віках. Бербуц відкрив бронзовий портсигар — подарунок робітників вагобудівного заводу, — дістав сигарету і трохи манірно запалив.

Герасім мало не сплюнув і невдоволено запитав:

— Ви мене кликали, товаришу Бербуц? Я прийшов.

Бербуц затаївся димом, та враз нервово погасив сигарету, встав, і, спершись на масивний дубовий стіл, заговорив:

— Скажи чесно, тільки облиш слова «ми—комуністи» чи подібні до них, бо ми (він наголосив на «ми») не вважаємо тебе комуністом.

Герасім здригнувся, широко розплющив очі і, запинаючись, сказав:

— Я вас не розумію, товаришу Бербуц? — він відчув, як до обличчя йому прилила кров.

— Я знав, що ти з цього почнеш, — сказав Бербуц, махаючи пальцем перед Герасімовими очима. — Тобі відомо, що партія не визнає фракцій?

— Знову не розумію вас, товаришу Бербуц, — вже спокійніше промовив Герасім. — Про які фракції ви говорите?

— Про твою діяльність на фабриці. Бачу, відколи тебе помилково обрали до фабричного комітету, ти задер носа. Тобі ж відомо, скільки повітком зробив для встановлення верстатів. Навіщо ж тоді твоя агітація в чотирьох партійних осередках? Яка в тебе мета? Верстати? Але ж це вже вирішено. Не виправдуйся! Я тобі все скажу: ти хочеш підірвати авторитет повітового партійного комітету, шукаєш слави для себе. І для цього, товаришу Герасім, ти вдаєшся до методів правих соціал-демократів.

— Я агітую тому, що дирекція на чолі з Прекупом займається саботажем і сміється з нас. Я хотів почати роботу по монтуванню, а дирекція замкнула верстати і поставила сторожів. А може, методом правих соціал-демократів ви вважаєте мою критику повіткому і вас зокрема?

— Обережніше, пане Герасім, — раптом закричав Бербуц. І рідке пасмо старанно розчесаного волосся впало йому на лоб.

Герасім підвівся і стис кулаки:

— Не пане, а товаришу Герасім. Цього я вимагаю саме від вас.

— Прошу тебе, сідай, — важко дихаючи, сказав Бербуц. — Я покликав тебе, щоб розпитати про дещо.

— Говоріть прямо: це допит?

— Сідай.

Зараз обличчя Бербуца вже сяяло доброзичливою усмішкою.

Спохмурнілий Герасім сів.

— Знаєш, — мовив Бербуц, — оця ліва поведінка може повести тебе шляхом товстуна Хорвата.

— Це значить, що й мене вб'ють?

— Ти що, збожеволів?! — вигукнув Бербуц, блідий від злості. — Що ти сказав?!

— Так воно виходить... Адже йдеться про героя робітничого класу, а не про «товстуна

Хорвата». Для чого ж ви все-таки мене кликали, товаришу Бербуц?

— Для того, щоб попередити... Так вирішив комітет. Отже, потім не говори, ніби ти нічого не знав і я тебе не попереджав.

— Аж тепер я, товаришу Бербуц, зрозумів, що ваше попередження передувало моєму виключенню з партії, і все це залежало від вас...

— Не від мене, а від партії — запам'ятай це!..

— Якщо від партії, то я не боюся... Якщо навіть і ви прикладете свою руку. Ще скажу вам, що боротимусь з усіх сил за справу покійного Хорвата.

— Послухай, товаришу Герасім, — знову дружньо почав Бербуц, — ти людина з високим політичним рівнем, але можеш погано скінчити, якщо по-дурному наполягатимеш на своєму. Мені жаль тебе. Зараз перед нами стоять важливіші завдання, аніж устаткування старих, спрацьованих верстатів.

— Машини не старі.

— Гаразд... Нехай вони будуть нові, але ж їм не вистачає безлічі запасних деталей, які можна виготовити тільки на Заході.

— Неправда! Їх можна зробити і в нас. А немає тих деталей тільки тому, що в нас бракує пильності. Тільки за останні два тижні їх немало розкрали.

— Не про це мова. Адже ти можеш стати цінною людиною. Я тебе викликав, власне, з іншого приводу... Партії необхідна людина на дуже відповідальний пост. І, я гадаю, ти справишся. В Шірійському районі потрібен секретар. Сам знаєш, яка це відповідальна посада. Ми в повіткомі говорили за тебе.

— Я не поїду в Шірію.

— Значить, відмовляєшся од партійного доручення?

— Так.

— Гаразд, товаришу Герасім. Я запам'ятаю і це.

— А я хочу вас запитати ще раз, вирішив повітком встановлювати верстати чи ні?

— Звичайно, вирішив.

— То чому ж і досі нічого не робиться?

— Тут я запитую! — крикнув Бербуц. — Наша розмова закінчена, товаришу Герасім! Комуніст, який відмовляється од партійних доручень, мене більше не цікавить.

Герасім обережно поставив стільця на місце і рушив до виходу. Взявся був за ручку дверей, але, щось згадавши, обернувся:

— Так ви, товаришу Бербуц, радите мені не агітувати робітників за верстати?

— Я тобі вже сказав усе.

— Я так і думаю, — сказав Герасім і, не прощаючись, вийшов.

2

Наступного дня Герасіму все здавалося понурим — і цех, і верстати, і пряжа. Він не знаходив собі місця. Не захотів сидіти на нескінченному засіданні профспілкового комітету. Радів, що його обрали просто членом комітету, інакше він збожеволів би, слухаючи щоразу розповіді Сімона про новий вид соціалізму, який нібито вже здійснений в Латинській Америці, про те, як буде через сто років, коли люди працюватимуть тільки дві години на добу, і не за гроші, а для власного задоволення.

Проходячи поміж верстатами, Герасім неуважно, абияк відповідав на привітання. Навіть не помітив, з ким він привітався.

— Не виспався, — казали про нього робітники, — мабуть, з жінкою полаявся.

— Хіба ви не знаєте, що він нежонатий? — спитала руда, як полум'я, дівчина, ніби це всі мусили знати, як таблицю множення. — Він розгнівався за шафу, — згодом додала руда і в якійсь мірі мала рацію.

Хтось із другої зміни зламав замок біля Герасімової шафки. Правда, нічого не вкрав. Тільки й того, що був зламаний замок. Та коли б Герасім піймав винного, добре нам'яв би йому боки.

Але зараз Герасім не думав про це, усі його думки були пов'язані з Бербуцом. Вчора до самого вечора блукав по місту, щоб заспокоїтись. Увечері спало на думку піти до Суру й розповісти про все, що сталося.

Знайшов його в повіткомі. Саме була коротка перерва в засіданні. Суру, побачивши Герасіма, поманив його пальцем і спитав:

— Це правда, Герасіме, що ти відмовився їхати в Шірію?

— Правда, але розумієте...

— Дивись, до чого ми докотилися, коли вже навіть надійні товариші починають... Не викручуйся. Говори відверто. Ти відмовився од партійного доручення?

— Так.

— Погано, Герасіме. Якщо ти відмовляєшся від такого почесного завдання, що ж тоді казати про товаришів менш свідомих?..

— Я хочу встановити прядильні верстати, товаришу Суру.

— Ти думаєш, устаткування верстатів — важливіша справа, ніж праця секретаря райкому? Ми зможемо знайти сотні людей, здатних поставити верстати...

— Так чому ж цього не робите?

— Досить. Товариш Бербуц має рацію. Ти завжди говориш про що завгодно, тільки не про свою вину. Я хотів би, щоб ти збоку подивився на себе. Бербуц казав, що хоче твою поведінку поставити на обговорення в осередку. І вірно зробить...

Герасім опустил голову.

— Більше нічого не маєш мені сказати?

— Ні, не маю...

Герасім так міцно стис у руках викрутку, що аж пальці побіліли в суглобах. Йому хотілося лаятись, здавалося, що всі люди схожі на Бербуца, що всі ставлять якісь непотрібні запитання, що ніхто не хоче з ним дійти згоди.

Проходячи коло одного верстата, напався на ткалю:

— Знову запорол, тітко Штефаню! Чому не бережеш старої машини? Хіба не бачиш, що шпулі треба змінити?

— Видно, добре платить тобі Вольман, коли так вболіваєш за його верстати!

Герасім скипів, але вирішив, що краще не лаятись, і мовчки взявся лагодити верстат. Як закінчив, підійшов до ткалі.

— Чого ти така сердита, тітко Штефаню?

— Бо ви вже мені набридли... Чуєш? Набридли. На зборах лаєте барона, а на роботі тягнете в його бік. Що це за фабричний комітет?! Перед людьми малюєте Вольмана бандитом, а вдома, коли він кине вам якийсь шматок, цілуєте його в зад.

Герасім не знав, що сказати. Відколи Сімон зайняв місце Хорвата, фабричний профспілковий комітет справді кілька разів засідав у барона. Герасім виступав проти цього, але його не послухали.

Гуркіт машин заглушав усі інші звуки. Здавалося, він виникає десь біля скронь: він зростає, набирає сили і скидався на ту музику, що передавався на коротких хвилях по радіо.

Герасім узяв свою скриньку і попрямував до прядильного цеху.

Тут гуркіт був тихший і разом з тим дикіший — схожий то на ревіння звіра, то на важке приглушене дихання. Герасіму найбільше подобався прядильний цех, особливо тепер, коли крізь забруднені шибки пробивалося сонячне проміння. Тут — серце фабрики. Тисячі пасів, як артерії, приводили в рух бобіни, сотали нитки.

Біля одного верстата Герасім упізнав Марту Месарош. Вона ніби схудла відтоді, як Герасім побачив її вперше. Картатий халат щільно облягав її стан. Герасім мимохіть зупинився, і Марта, наче відчувши його погляд, оглянулася. На її блідих щоках з'явилися дві ямки. Герасіму стало дивно, що досі тих ямок не помічав.

— Як живеш, Марто? Як працює верстат?

— Добре, а ти як живеш?

Герасіма здивувало її «ти», але вдав, що не помітив цього:

— Добре...

Знайшовши порвану нитку, Марта нахилилась над верстатом. Герасім не зводив з неї очей.

«Шкода тільки, що вона надто молода! А

врешті, що ж тут поганого?» — подумав Герасім, усміхнувся і рушив далі. Він не міг зібратися з думками. Чомусь перед очима постав начальник поліції, потім обличчя Бербуца, тітки Штефані, Сімона, згадав ямки на щоках Марти, довгі вії, її вологі губи, гнучкий стан. Повторив ім'я: «Марта... Марта...» Навіть в імені її було щось привабливе, молоде.

З

— Послухай,— сказав після довгої мовчанки Жілован,— говорив і я з товаришем Бербуцом. Що його робити? Я тебе знаю давно. Якщо вважаєш, що розмова з Суру нічого не дасть, напиши в Центральний Комітет, нехай розберуться...

— Ніби там не мають іншого клопоту, як розглядати непорозуміння між членами партії.

— Але це єдиний вихід,— задумливо додав Тріфан.

— Все ж таки поясни, чому ти не хочеш поїхати до Шірії? — спитав Герасіма Жілован.— Мені здається, що хтось хоче здихатись тебе. А я гадаю, не таке ти вже велике цабе.

— Я тобі кажу, що йдеться не про мене, а про верстати.

— Чому ти думаєш, що один тільки ти цікавишся цим питанням? Яку користь матиме Бербуц, якщо їх не встановлять?

— Ти помиляєшся,— перебив його Герасім,— йдеться не про Бербуцову, а про Вольманову користь. Скажи мені ти: чому зволікають з цією справою?

— Не знаю,— сказав Жілован,— це єдине, чого я не розумію.

— Бачиш? І Бербуц завжди обходить це питання. Він говорить мені про Шірію і про все на світі, аби тільки не про верстати. Тому я й не хочу переїздити. Якщо ми все це так залишимо, машини іржавітимуть на складі іще рік або й два.

— Я на твоєму місці однаково написав би в ЦК.

— Ні... Не треба марно турбувати людей.

— Це дурне! — кинув сердито Тріфан.— Кажеш, не треба турбувати? На те вони там і сидять! І нам зараз конче потрібна їх допомога. Мені не подобається, що вже тебе виживають, звинувачують у чомусь. Чи не здається вам дивним, що Хорват, який займався верстатами, загинув, невідомо як, а Герасіма хочать відіслати в село? В чіх інтересах все це робиться? Тільки Вольману буде вигідно, якщо Герасім виїде або нічого не доможеться. Тому нам, Жіловане, треба про це потурбуватися. Зрозумій, його хочуть виключити з партії.

— Цього не може бути,— розгубився Ге-

расім.— Мене знають люди. А зрештою, нехай виключають, тільки б установили верстати. Так говорив Хорват. Пригадуєш?

— Тебе хочуть змусити мовчати...

— Я стою за правду і бажаю добра фабриці.

— Я переконаний, що Бербуц теж хоче добра.

— Можливо,— сказав Тріфан,— тільки мені здається, що його добро зовсім не таке, як Герасімово. Хто тут правий? Потім побачимо. Діалектика. Час покаже, хто правий. А поки що... Тому я й кажу, що треба написати у центр.

Герасім пообіцяв написати в Бухарест, хоча й не був переконаний, що в цьому є необхідність.

Після цієї розмови хлопцеві полегшало на душі. Ясно, що правда на його боці.

Неквапливо йдучи додому, він думав про ямки на Мартиних щоках.

Розділ XVI

1 Єлена Тріфан тихо причинила двері спальні і вийшла на кухню. Була тільки п'ята година, але Єлена ще з дитинства звикла рано вставати і пізно лягати. Вона не любила, коли Марта або Георге втручалися в її кухонні справи. Жінка задоволено поглянула на сніжно-білі, ніби щойно куплені, скатерки. Сусідки часто питали, чого це вони в неї завжди, як нові, але ніякої таємниці тут не було: треба тільки як слід їх випрати та добре випрасувати. Щоб Георге не причепився до чогось, уважно оглянула серветки. Останнім часом він має звичку совати носа у всі жіночі справи, ніби Єлена сама не знає, що до чого.

Почулись важкі кроки і на дверях з'явився Георге.

— Готовий сніданок для Марти?

— Готовий. А ти чого встав? Учора ж пізно повернувся, після одинадцятої...

— Був на засіданні,— відрубав він.— Ти дбай про молоко, а не про мій сон.

Єлена підбігла до плити і почала дмухати на молоко. Георге сів на сосновий ослінчик. У спідній сорочці, із скуйовдженим волоссям, він здавався старішим, ніж був насправді. Єлена поглянула на його посивіле волосся, що колись було чорне, як смола. Георге витяг тютюн і скрутив товсту цигарку.

— Знову смалиш натщесерце?

— А що мені?

Затягся, як тільки може затягнутись широкोगрудий кочегар, що тридцять два роки кидав вугілля у чотири топки Вольманової фабрики.

— Гляди, ще застудишся,— сказала Єлена і підстелила йому під ноги килимок.

Георге потягся і зітхнув.

— Я покурю, а ти збуди дівчину, щоб не запізнилась.

— Не бійся.

— Хай краще зарані прийде та огляне машину, бо машина, як людина. Не доглянеш її — поламається! Іди!

Єлена пішла і повернулась задоволена:

— Вже встала. Працьовита, має з кого брати приклад.

— Має,— гордо підтвердив Георге.

Єлена зібралась вийти у двір.

— Куди ти? — нахмурився Георге.

— По дрова.

— Зачекай, я сам піду! Тільки от штани нові одягну!

Коли Єлена оглянулась, Георге на кухні вже не було. Він у кімнаті одягав свої святкові, випрасувані штани.

— Що за чоловік,— подумала вона,— до дров одягається як на гулянку. А врешті, можна й удома вбратись по-святковому...

Підійшла до дверей і нагадала Марті, що молоко охолоне.

— Та не барися, бо на мене Георге розсердиться.

До кухні увійшла Марта. У грубці весело палахкотів вогонь. Єлена була задоволена своєю роботою. Обтерла рушником буфет і здмухнула ледь помітні порошинки зі спинки стільця. У дворі Георге щось наспівував. Потім, гекхаючи, рубав велику колоду.

— Все! — підвелася з-за столу Марта.

Мати задивилась на доньку. Гарна. І не думалось, що виросте такою, було ж худеньке, бліде.

— Обережніш на трамваї,— повчала Єлена.— Якщо переповнений, почекай другого. Ніколи не поспішай. Я пам'ятаю, як у сорок п'ятому відрізало ноги одному пенсіонерові. Тітка Ліна казала, що і вона колись була під трамваем. На щастя, її швидко витягли, а то хтозна що б з нею, нещасною, сталось! Правда, Георге каже, що таке щастя, як Ліна, не пропаде. Та йому аби щось сказати...

— Знаю, знаю,— усміхнулась Марта, поцілувала матір і побігла.

— Гляди ж там! — гукнула їй услід Єлена і сумно похитала головою: — Знову я сама зосталась!..

Тим часом Георге вніс дрова, кинув їх біля грубки і, сівши до столу, розгорнув газету. Йому подобався шелест паперу і запах свіжої друкарської фарби.

Почав читати, але рядки стрибали в нього перед очима.

«Він, мабуть, чимось занепокоєний...» — вирішила Єлена, поглянувши на чоловіка. Трохи згодом Георге обернувся і сказав:

— Жінко, принеси мені папір і чорнило.

— Нащо? Хочеш написати листа Крішану? То не забудь спитати, як ся має його дружина.

Єлена швидко майнула в кімнату і повернулася з кількома аркушами паперу та чорнильницею.

Георге скрутив три цигарки, щоб мати готові під рукою. Залишив місце для звертання: Єлена заглядала через плече. Хотіла довідатись, кому лист, але так і не довідалась. Георге писав:

«Я знаю, що ви дуже зайняті і важко вам буде читати мого листа, бо я звик до кочегарської лопати, а не до пера. Власне, повинен був би вам писати не я, а Герасім Нікіта, але він дуже гордий, самовпевнений і переконаний, що діє правильно. Я мушу сказати, що він, справді, все правильно робить. Знаю його ще з дитинства. Батько Герасіма теж працював на текстильній фабриці. Помер від сухот. Від цієї хвороби в нас, знаєте, вмирає багато людей, бо голодують. У дитинстві Герасім був пустуном, але виріс він між трудівниками і став чесним робітником. Пригадую, колись, вийшовши з тюрми, він жив по сусідству зі мною. Сидів він за те, що носив харчі страйкарям, коли вони патрулювали на вулицях. Дехто за ним наглядав, і я знав, хто це робить. Одного вересневого вечора, в дощ, ідучи з роботи, я побачив на розі вулиці Дімітріє Кантемір порожню бричку. Довкола неї стояло кілька чоловік в уніформі. Прикинувшись, що нічого не бачу, я, тихо навшестуючи, пішов далі. І раптом зустрівся з Герасімом. Він змок до нитки. Ледве вмовив його вернутись додому. Наступної ночі до мене прийшов поліцей і примусив іти з ним до Герасіма. Я пішов. Герасімова мати лежала в ліжку, а Герасім у самій сорочці стояв біля стіни. Комісар Бузату, який і зараз служить у поліції, гримнув на стару: «Пані Герасім, звели хлопцеві сказати, де шапірограф!»

Марія, так звати Герасімову матір, підвелась і попросила сина: «Скажи їм правду, пани не хочуть нам зла». На те Герасім спокійно відповів: «Я вже казав, мамо. Правду, казав. Не знаю, де шапірограф. Я навіть не знаю, що це таке».

«Панове поліцаї, можете бути певні,— мовила Марія,— мій син не знає нічого про те, що ви шукаєте. Він ніколи не обманює».

А шапірограф був у неї в ліжку і наступного дня вона віддала його на деякий час мені. Потім його знову кудись забрав Герасім.

Герасім чудова людина і хороший робітник. Якщо ви мені не вірите, спитайте Жілована, секретаря партійного осередку фабрики. Найкраще знав Герасіма Хорват, але його, бідолахи, вже нема серед живих. Герасім запевняє, що Хорвата вбили. За що вбили, ми не знаємо, та й вам це невідомо, бо наші газети про це чомусь не надрукували жодного слова. А Хорват хотів організувати ще одну, нічну

зміну на текстильній фабриці, та про це я вам напишу іншим разом.

І ще одне, чого я, власне, надумав писати цього листа: розмовляв я в осередку з Герасімом і товаришем Жілованом. Вирішили, що Герасім вам докладно напише про прядильні верстати. Але я не певний, що він напише, а якщо й напише, то дуже коротко. Він говорить теж коротко, і ви нічого не зрозумієте, а ви повинні зацікавитись тим, що в нас робиться. Бандит Вольман проти устаткування. Бербуц з повіткому тільки говорить без кінця про верстати, але майже нічого не робить. Я думаю, що Хорвата кинули у яму з валом за те, що він намагався встановити верстати. Правда, довести цього я не можу. І от на Хорватове місце став Герасім. Він теж почав агітувати за устаткування. Це дуже важка справа. Мушу вам сказати відверто, що деякі соціал-демократи, особливо керівники, просто бандити. Про Бербуца я такого не скажу, але й сам не знаю, що він за людина. Він дуже лаяв Герасіма, ніби той винен, що було стільки помилок. Поставив питання про його поведінку на обговорення осередку. Ми, звичайно, захистили його, але кілька днів тому приїжджає інструктор з відділу кадрів і каже, ніби Герасім бандит. Коли він таке сказав, робітники хотіли його відлупцювати. Потім Герасіма знову викликав Бербуц і сказав, нібито він підбурює робітників. Це неправда!!! Потім хотіли перевести Герасіма до Шірії, але він не поїхав. Він таки хоче встановити прядильні верстати. Даю вам чесне партійне слово, що все це правда. Я працюю на фабриці вже тридцять два роки, то можете мені вірити. Засідання в цьому питанні призначене на дванадцяте листопада, і було б дуже добре, коли б ви прислали серйозного, політично грамотного товариша, щоб він зміг розібратись у наших справах.

Вибачте, що написав так багато, але ж я боюся, що й так не сказав усього, що треба. Бажаю вам доброго здоров'я і успіхів у роботі.

Тріфан Георге, кочегар, член партії.
Вулиця Квітів № 14».

Тріфан склав учетверо листа і заклеїв його. Щоб не помилитись, на конверті написав великими друкованими літерами:

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ РУМУНСЬКОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ.

Бухарест.

2 — Ти написав? — спитав Герасіма Тріфан, тільки-но той увійшов до зали засідань.

— Ні,— відповів Герасім,— нема потреби. Навіщо їх турбувати, в них і так роботи досить. Усе й так ясно, як божий день. А ти написав?

— Я теж ні,— збрехав Тріфан.— Я так само вирішив.

Йому було соромно признатися, бо з Бухареста ніхто не приїхав. Очевидно, не ви-

знали за потрібне. До обіду Тріфан ще надіявся. Як навіжений біг додому.

— До мене ніхто не приходив?

Почувши, як важко дихає чоловік, Єлена жажнулася:

— Що з тобою? Роздягайся і швидше в ліжку!.. Ти так спітнів, ніби застудився... Боронь боже нас від усякої напасті. В твоїх літах...

— Дістань мені святковий чорний костюм. Поспішаю на засідання.

Щоб не слухати жіночих докорів, швидко пішов до кімнати.

Ідучи на фабрику, проковтнув шматок хліба з маслом.

У залі скрутив товстелезну цигарку і дивився на Герасіма, що спокійно перегортав списані аркуші паперу. Згодом з'явився старий Дудеу. Було знати, що робітник прямо з перукарні. Зеленкуватий парусиновий костюм був завеликий для нього. «Він ніби постарів останнім часом... Що ж, років не спинити»,— подумав Тріфан.

Дудеу ступав упевнено, важко, а в очах по-дитячому іскрилась прихована радість. Побачивши Тріфана, він чемно вклонився і швидко пішов до столу.

Тріфан штовхнув Герасіма ліктем і підморгнув йому. Герасім у цей час намагався уявити собі, що на його місці зробив би Хорват.

«Чому ж так довго не починається засідання?»— думав Герасім.

В коридорі стояв Бербуц з інструктором повіткому Думітрію. Розмовляли тихо. Проходячи до зали, комуністи шанобливо, дехто навіть боязко, віталися з ними. Знайомим Бербуц простягав руку і задоволено посміхався.

Прибували делегати з інших осередків. Бербуц нахилився до інструктора:

— Не забувай, товаришу Думітрію, що партійний підхід не допускає ніяких потурань. Потурання в партійних питаннях розглядається, як дрібнобуржуазний пережиток. У тебе вистачить доказів?

— Добре, товаришу Бербуц, діятиму за вашими вказівками.

— Це не мої вказівки, а партійні! А ти член партії і мусиш захищати партійні інтереси. Скромність і соромливість тут зайві. Ми належно оцінимо твій викривальний виступ.

Довготелесий прилизаний Думітрію уважно слухав.

— Ти підготував кількох товаришів?

— Так, але не знаю, чи вони скажуть те, що треба... Було дуже важко. В Герасіма багато друзів.

— А ти думав, що класова боротьба — це жарти? — суворо спитав Бербуц, потім додав: — А зараз іди в зал.

Коли інструктор пішов, Бербуц запалив

сигарету і замислено поглянув у вікно. В промінні гарячого, але стомленого сонця яскраво блищали скляні покрівлі корпусів. З острахом, як у дитинстві, дивився на громаддя фабричних будівель, на високі затінені колони католицького собору. Церкві йому не подобалися ніколи, бо поруч з ними він почував себе маленьким, безсилим.

Нетерпляче чекав початку засідання. Думітрію він нічого не сказав про Герасімового брата. Беріг останню карту, щоб раз і назавжди викрити свого ворога. Робітники остовпіють, коли почують, що брат Герасіма — куркуль, а родич сидить в тюрмі за спекуляцію, що обидва вони вороги нового ладу.

Бербуц самовпевнено озирнувся.

Вийшов Жілован і запросив усіх до зали. Пішов і Бербуц. Сів поміж робітниками. Дудеу невдоволено поглянув на нього. «Навіщо запрошуєте чужих?» — говорив його погляд. Поруч з ним сидів якийсь низенький мовчазний чоловік у хорошому сірому костюмі. Зразу видно, що він ніколи й не нюхав фабрики.

Чужий йому посміхнувся, і це спантеличило Дудеу. Що він тут робить? Дудеу одвернувся від сусіда, але той смикнув його за рукав і спитав:

— Котрий тут товариш Герасім?

Дудеу показав очима.

— Таким я і уявляв його. А то біля нього товариш Тріфан, що живе по вулиці Квітів 14?

Дудеу ствердно кивнув і обачливо глянув на сусіда. У того були веселі голубі очі. Він намагався приховати втому, але Дудеу не обдуриш. «Хто ж це може бути?» — міркував він, а тим часом підвівся Жілован.

— Позачергові збори осередку прядильників оголошую відкритими. На збори запрошені члени партії і з інших осередків. Привітаємо присутнього тут члена бюро повіткому товариша Бербуца!

Всі в залі встали, щоб краще його бачити.

— Котрий він? — спитав сусід Дудеу. — Отой, що на першій лаві?

— Так.

Коли оплески затихли, Жілован вів далі:

— Привітаємо також інструктора повіткому товариша Думітрію!

Знову заплескали в долоні. Потім Жілован узяв зі столу аркуш паперу і прочитав порядок денний:

— Перше питання,— промовив він твердим голосом,— обговорення поведінки товариша Герасіма. Друге питання: висновки. Їх зробить товариш Бербуц. Даю слово інструктору Думітрію.

Думітрію налив склянку води і почав:

— Товариші! (в нього була м'яка, трохи шепелява вимова, і він ледь помітно заїкав-

ся). Не випадково це засідання ми проводимо у вас на фабриці. Кажу: не випадково, бо тут іще в сорок п'ятому році встановилась нездорова атмосфера вузького місцевого патріотизму. І, на жаль, це явище набирає розмаху. Сьогодні я зможу навести конкретні приклади, але не треба поспішати.

Думітріу глибоко вдихнув повітря і казав далі:

— Ми знаємо, що для члена партії немає нічого святішого за партію — це наш маяк і дороговказ. В нашому статуті ясно написано: меншість підкоряється більшості. То чому ж ти, товаришу Герасім, не підкоряєшся? — голосно вигукнув Думітріу. — Товариші, звертаюсь до фактів. Повітовий комітет шістнадцятого травня ухвалив установити прядильні верстати. Що ж робить товариш Герасім? Він прикидається, ніби не знає про це рішення, і починає вести серед робітників нікому не потрібну агітацію за встановлення верстатів. Навіщо ти, товаришу Герасім, агітуєш людей за те, що комітет давно вже вирішив? Це означає, що ти не довіряєш партії. І що найстрашніше — своєю чисто ворожою поведінкою ллєш воду на млин класового ворога. Але ж, товариші, Герасім чесний робітник, він не ворожий прихвостень.

— Слава богу! — підхопився з місця червоний від люті Дудеу і побачив, що сусід його усміхнувся. — Чого ви хочете від Герасіма?.. — він закашлявся від хвилювання.

Думітріу сердито глянув у його бік.

— Говори ясніше! — відкашлявшись, крикнув Дудеу і одразу ж сів.

— Вірно зауваження, — тихо підтримав його сусід.

— Не перебивайте, товариші, — сказав Жілован.

А Думітріу говорив далі:

— Чому так поводить ся Герасім? Я вам поясню, товариші: хто не довіряє відповідним партійним працівникам, той не здатний ні на що добре. Той — кар'єрист! Ви знаєте, куди веде така позиція? Прямо в табір класових ворогів, прямо до барона Вольмана.

При цих словах повільно підвівся Тріфан:

— Пробачте мені, товаришу інструктор, але я не розумію. Вольман з самого початку проти встановлення верстатів, а Герасім бореться за верстати, і ви його лаєте за це. Чим же це Герасім вислужується перед бароном? Говоріть ясніше, товаришу інструктор, бо ми нічого не розуміємо.

— Вірно каже товариш Тріфан! — крикнув з місця Поп і так скривився, ніби його хтось вилаяв.

— Тут усе ясно, — холодно відповів Думітріу, — якщо ви мене будете весь час перебивати, ми ніколи не порозуміємось.

Інструктор крадькома поглянув на Бербуца. Той усміхнувся і кивнув йому.

Дудеу помітив ту посмішку і, нахилившись до сусіда, голосно й сердито сказав:

— Усе, що тут діється, — справжнє свинство.

— Ні, товаришу. Так зміцнюється наша партія.

«Ці репліки не випадкові, за ними криється щось небезпечне», — подумав Думітріу і непевним голосом промовив:

— Товариші, я вас іще раз прошу не перебивати мене. Якщо ви вважаєте, що своєю поведінкою зміцнюєте партію, можете кричати, але наслідки беріть на себе.

— Ви давно знаєте Герасіма? — спитав Тріфан.

— Це, товаришу Тріфан, має значення тільки для вас, але відповідаю на ваше запитання: Герасім не приятель мені.

— Воно й видно, — кинув Тріфан.

— Товаришу Тріфан, — сердито гукнув Герасім. — Я прошу тебе, не переривай засідання.

— А ти помовч! — насупився Тріфан. — Йдеться не про тебе, а про верстати.

— Облишмо поки що верстати! — крикнув Думітріу. В цей час підвівся чоловік, що сидів біля Дудеу:

— Ні, цього робити не можна, тут усе пов'язане одне з одним.

— А ви хто такий, товаришу? — спитав Бербуц і теж підвівся. Він ніколи не бачив цього чоловіка.

— Це товариш Константін Бачіу — представник Центрального Комітету, — відрекомендував чужого Жілован. — Він прибув спеціально на наші збори.

В залі запала раптова тиша. Думітріу насупився і, заїкаючись, почав:

— Привітаємо...

Представник ЦК махнув рукою:

— Годі, годі...

Не знаючи, що робити, Думітріу звернувся до Тріфана:

— Далі, товаришу Тріфан.

— Я вже своє сказав, — відмахнувся той і сів. Твердий стілець здався йому м'яким, як пухова подушка.

— Ні, ти не закінчив, товаришу Тріфан, — сказав Константін Бачіу, — бо в листі до Центрального Комітету було сказано більше і ясніше.

Дудеу зірвався на рівні ноги і крикнув щосили:

— Хай живе Центральний Комітет!

Хвиля оплесків сколихнула зал. Тріфан опустил голову, він не знаходив слів:

— Бачите... Я гадаю... Я гадаю, нехай краще про все розповість сам Герасім.

Герасім устав. В ньому ніби вогонь спалахнув, ніби кров швидше потекла в жилах. Голос його тремтів:

— Нам... нам важко... Барон, дирекція, різні пережитки. Ми не маємо часу для читання. Деякі, як наприклад товариш Дудеу, вже й склади позабували.

«І як йому не соромно? — подумав Дудеу, — одразу до мене чіпляється».

— А знати треба дуже багато, і тому ми часто помиляємось. От, наприклад, я. В той час, як ми мусимо перетягувати на свій бік чесних соціал-демократів, я побив Балоту. Може здатися, ніби я невинний, бо йому справді варто голову одірвати. Але ж я винний! А щодо прядильних верстатів, товариші, тут я правий. Товариш Думітріу говорив красиво, сказав багато цікавого. Цікаво те, що бюро повіткому шістнадцятого травня ухвалило встановити прядильні верстати. Сьогодні дванадцяте грудня. Якби ми не організували нашої робітничої варті біля складу з верстатами, то я певен, що там залишилося б тільки поржавіле залізо. Товариші, мені немає чого таїти перед партією і я завжди готовий відповідати за свої вчинки. І за те, що відмовився їхати в Шірію, і за те, що мій брат став куркулем. Всі ви знаєте, яке значення має встановлення прядильних верстатів. Я зобов'язуюсь докласти всіх сил, щоб рішення повітового комітету перетворити в життя. Оце і все, що я хотів сказати.

— Може, в когось є запитання? — спитав Жілован.

— А коли ж будуть встановлені верстати? — запитав хтось із зали.

— Про це ми всі питаємо! — гукнув Дудеу і, насупившись, поглянув на Герасіма.

— Може, товариш Константін Бачіу, представник Центрального Комітету, хоче сказати кілька слів?.. — спитав Жілован.

— Так. Але я зовсім коротко. Я теж ставлю це саме запитання: коли будуть встановлені верстати? І ще я хочу внести пропозицію розслідувати обставини смерті товариша Хорвата. В мене поки-що все...

— Може, хтось іще хоче виступити? Будь ласка, — заохочував Жілован. — Ніхто? Тоді слово має товариш Бербуц.

— Товариші, — почав Бербуц. — Грізну силу має наша партія. Ніщо не зупинить нас на шляху до перемоги робітничого класу. Ми всі почерпнули для себе дуже багато корисного з цих зборів. Ми бачили необдуману, необ'єктивну поведінку інструктора повіткому, чули його поверховий виступ.

Великі краплини поту стікали по обличчю Думітріу, він нічого не розумів, шукав хусточку і не міг знайти.

— Товариші, кожний, хто перешкоджатиме нам, буде знищений без жалю. Такий хід історії, бо основа нашої партії — це робітники, сміливі підпільники, які своєю кров'ю скріпили фундамент майбутнього для всього людства. Такими товаришами може

пишатися партія і весь трудящий клас. А товариш Герасім чудова людина... — закінчив Бербуц.

3 Тільки-но Думітріу щез за рогом вулиці, Бербуц polegшено зітхнув. Витер з лоба піт і зупинився, щоб трохи охолонути під дощем. Потім, згадавши, що його можуть наздогнати ті, що залишились у залі, рушив додому. В якійсь мірі він був задоволений: адже він обвів усіх круг пальця. Навіть Герасім під кінець говорив з ним спокійно, хоча спочатку підвищував голос. «Зрозуміло, вся вина впала на Думітріу», — думав Бербуц.

Не подобалось йому тільки, що представник з Бухаресту не висловив своєї думки. Він тільки посміхався, ніби слухав якусь жартівливу історію, кивав головою і ставив безліч недоречних запитань. Бербуц відповідав, як міг.

Бербуц був задоволений ще й тому, що Герасім визнав себе політично неграмотним, а про барона сказав, що той розумний і в нього варто дечого повчитися. Коли Герасім говорив це, Бербуц поблажливо посміхався і намагався зустрітись поглядом з товаришем із ЦК, але той усе кивав головою на згоду з Герасімом. Бербуц дивувався, а потім вирішив, що досить марно гаяти час, послався на перевантаженість роботою, попросив пробачення і пішов із зали. Та й добре зробив, бо так йому пощастило поговорити з Думітріу без свідків.

Йдучи додому, спитав себе, чи не краще було б залишитися з ними, тоді ніхто не зміг би звести на нього якихось наклепів. У Бербуца завжди так: коли він ішов звідкись, боявся, що люди погано говоритимуть про нього. Одного разу, вийшовши з кабінету Суру, він залишився біля дверей, щоб підслухати, чи не лають його там, та нічого не було чути. Тоді він нагнувся до шпарки. В такій позі його й застала прибиральниця. Бербуц почервонів і, боючись, що всі дізнаються про його ганебний вчинок, написав донос, у якому говорилося, нібито прибиральниця підслуховувала біля дверей кабінету. Жінку перевели на роботу в якийсь цех. Одного разу Бербуц побачив її на зборах. Жінка нахилилась до літнього робітника і щось шепнула йому на вухо. Бербуц, який саме виступав з промовою, насупився і почав заїкатись. Він був переконаний, що жінка розповіла, як застала його під дверима. Після зборів Бербуц пішов у відділ кадрів фабрики і наговорив на колишню прибиральницю:

— Це дуже небезпечна жінка, товариші... Придивіться краще до неї...

Вже смеркалось, коли Бербуц прийшов

додому. Його дружина — низенька товста жіночка з маленькими голубими очіцями — допомогла йому скинути пальто і посадила біля грубки.

— Гляди, Петре, ще застудишся. Тепер така неприємна погода... Ти ще кудись підеш?

— Ні.

Вдома Бербуц був необмеженим володарем.

— Мірча вже спить?

— Так,— сказала дружина, стала перед чоловіком і, заховавши руку в кишеню фартуха, грайливо спитала: — Вгадай, Петре, що в мене є.

— Не знаю. Обридли мені твої безглузді запитання. Досить того, що я мушу вгадувати думки робітників... Ну, що там?

— На,— образилась дружина і простягла папірець.

— Що це?

— Поглянь. Чек на швейну машину. Я вже частково заплатила.

— А гроші де взяла?

— Сьогодні приходив якийсь чоловік, що назвав себе Перчіком, і залишив тобі пакет. Я спитала, що в пакеті, але він тільки сказав: «Пан Бербуц знає» і всміхнувся. Коли він пішов, я розірвала пакет і, як ти думаєш, що я там знайшла?!

— Знову загадки?

— Гроші.

— Гроші?

— Так.

— Які гроші?

— Він сказав, що ти все знаєш. Поглянь.

Вона висунула шухляду стола і показала великий голубий конверт, набитий асигнаціями по тисячі леїв.

— Ось записочка: «З вдячністю. Е. В.».

Бербуц скочив на ноги, схопив конверт і заметушився по кімнаті. Глянув на гроші, потім на дружину, потім знову на конверт.

— Дай мені пальто!

— Ти ж казав, що нікуди не підеш.

— Треба йти! Це гроші від барона!.. Він хоче мене купити! Я мушу повідомити повітком. Давай швидше пальто!..

Він уявив собі, як стоятиме в кабінеті Суру і показуватиме пакет. Може, там буде і товариш з Бухареста. Нехай побачить, який Бербуц чесний.

— Але ж тут не всі гроші,— запнулась дружина,— я зробила внесок за машину...

— Що?..

— Я кажу...

— Дурепа...— він вдарив її кулаком в обличчя.

— Не бий,— ледь чути благала дружина.

Бербуц скрутив їй руки за спину і дав ще одного міцного стусана:

— Не сунь свого носа в мої справи.

Жінка вдарилася об стіну і повільно опустилась на підлогу.

Бербуц поглянув на дружину, знову сів на стільчик біля грубки і почав розглядати конверт... «Боже, за що ти мене караєш? Навіщо мені оце горе? Інші живуть спокійно, а в мене одні турботи, весь час якісь прикrostі».

Дружина підвелася, теж сіла на стілець і почала мокрою ганчіркою витирати обличчя.

Бербуцу стало жаль її. Хотілось підійти і попросити пробачення, бо грошей у повітком він однаково не понесе. Адже там зацікавляється: чому це Вольман прислав гроші саме йому? Чому не Суру, скажімо?.. Навіть добре, що вона взяла трохи грошей, бо він міг би понести їх у повітком і цим видати себе... І що скаже барон, коли взнає, що на засіданні все вийшло не так, як він того хотів?.. Може, вимагатиме гроші назад?.. Де тоді їх узяти?.. Все-таки добре, що він набив дружину—трошки набереться розуму і не встряватиме куди не слід...

— Пішли спати,— сказав він.

Дружина схопилась, побігла в суміжну кімнату і внесла йому довгу нічну сорочку. Погріла її над плитою, поки Бербуц роздягався.

Надіваючи сорочку, почув стук у двері. Похапцем сховав пакет у шухляду і підійшов до дверей:

Впізнавши Суру, Бербуц злякався.

— Ти мене розбудив, товаришу Суру.

— Нічого...— відповів той і увійшов до кімнати.— Я в дуже важливій справі.

«Довідався про гроші,— майнула думка.— Може, Вольман і йому, в повітком, послав пакет... Ні, ні, цього не може бути. А може, Суру вже довідався про сьогоднішнє засідання? Може, йому розповів той, з Бухареста...»

— Слухай, Бербуц,— почав Суру,— в мене був Думітріу.

Як завжди, Суру говорив прямо. Побачивши Бербуцову дружину, він запнувся:

— Що з вами?.. Ви вся у синцях. Що трапилось?

— Впала... У нашому дворі так темно, хоч в око стрель. Спіткнулась на сходах.

«Обманює»,— догадався Суру. На правій щоці було видно сліди пальців.

Бербуц кивнув жінці, щоб та вийшла.

— Я піду, товаришу Суру, може, у вас важлива розмова. До побачення!

Суру почекав, поки за нею зачинилися двері і, глянувши Бербуцу в очі, сказав:

— У мене був Думітріу...

«От дурень, пішов скаржитись. Зажди-но, я тобі покажу»,— в думці пригрозив йому Бербуц, і спитав Суру:

— І з цим ти прийшов до мене серед ночі? Що трапилось?

— Він був у мене і розповів дуже неприємну історію. Тому я прийшов.

— Не знаю, що він там мовив... Я, правда, якоюсь мірою винен, але про це я вже казав товаришу з Бухареста. Це щодо Герасіма. Мушу визнати, я необ'єктивно поставився до нього...

— Вийшовши із залу, ти сказав Думітріу, щоб він не з'являвся в повітком протягом п'яти днів?

— Щоб хто не з'являвся? — здивовано спитав Бербуц.

— Думітріу. Хіба ти не казав цього?

— Я? Бреше, як пес!.. Я не потерплю наклепів! Як би я міг таке сказати?.. Що я, перший день у партії? Я, звичайно, теж помиляюсь, але маю сміливість визнати свої помилки...

— І ти це йому скажеш у вічі?

— Аякже!..

— Гаразд, Петре. Я подзвоню, щоб він прийшов сюди.

— Зараз?

— Так, зараз. Я хочу знати правду. Ти знаєш номер його телефону?

— Ні.

— Повинен бути в телефонній книзі. Дай мені книгу.

Бербуц пішов у сусідню кімнату, але не за телефонною книгою. Йому треба було трохи побути на самоті, виграти час. Вирішив усе заперечувати. Суру мусить повірити йому, старому підпільнику, а не Думітріу. Та й товариш з Бухареста чув, як він критикував Думітріу за лівий ухил. Треба сказати, що Думітріу хоче помститись, от і зводить наклеп.

— Де телефонна книга? — спитав він дружину.

— У шухляді.

Увійшовши в кухню, Бербуц пополотнів: Суру відкривав шухляду столу.

«Там же Вольманові гроші. Тікати!» Однак згадав, що на ньому тільки нічна сорочка. Куди у ній втечеш — перший-ліпший перехожий затримає. Одяг лежав на стільці. А Суру все ще стояв, схилившись над шухлядою. Ясно — він побачив пакет, гроші і записочку Вольмана. Бербуцу здалося, що Суру от-от оглянеться. Схопивши одяг, він утік до вбиральні. Якусь хвилину стояв нерухомо, відчуючи, як по спині в нього стікали струмки поту. У скронях стукотіло, наче барабани вибивали марш.

— Дайте мені кабінет товариша Албу, — долинув до нього голос Суру.

«Знайшов конверт. Усе пропало», — подумав Бербуц. Він притулювався лобом до холодної стіни і затремтів. Захотілося до Мірчі, приголубити його, відкинути з чола кучерик. Потім Бербуц згадав чомусь різдвяну ніч, коли батько лаяв його за те, що він покрав з ялинки ласощі. Він плакав тоді, пе-

ред сном попросив у бога прощення і спокійно заснув. О, як добре було б зараз спокійно заснути, щоб не боятися Думітріу, Суру — нікого. Хотів був одягтися, але побачив, що тримає тільки штани... Руки опустилися...

«Боже, чому при мені немає пістолета?»

— Петре, де ти?

Ніхто не відповів. Суру постукав у двері кімнати.

— Ти тут, Петре?

На порозі з'явилася дружина Бербуца.

— Він же тут був, тут, — здивовано сказала вона. Відчинивши двері вбиральні, з жахом скрикнула і, як підкошена, впала на підлогу.

Суру кинувся до неї, схопив її за плечі і ненароком поглянув у розчинені двері вбиральні: в повітрі звисали босі ноги Бербуца.

Розділ XVII

1 Надворі, як мертві метелики, рясно і тихо падали лапаті сніжинки, вкриваючи все навколо. В каміні затишно палахкотів вогонь. Язички полум'я стрибали, як у веселому танці, і кидали червоний відблиск на обличчя трьох чоловіків, що сиділи у кріслах біля каміна. Бриніли тихі акорди менуета. Душа у Вольмана була сповнена, як колись у юності, ностальгією, втомою і спокоєм. Молнар дивився на полум'я. Воно золотило його сиве волосся і, здавалось, що це сидить у глибокій задумі письменник з якоїсь північної країни. Тільки Прекуп спокійно палив у темряві.

— Йде сніг, — прошепотів Молнар і посміхнувся.

Восени померла його дружина, і він жив самотньо. Треба б уже йти додому, розтопити великі кахляні груби, але порожні кімнати останнім часом лякали його. Можливо, тому він став випивати, коротаючи ночі в кав'ярнях. Молнар залишив партійну роботу, пішов з префектури, посилаючись на свою старість і втому. А насправді він просто зневірився у всьому. Дивився на вродливе обличчя Вольмана, що чітко вимальовувалося проти вогню, і йому здавалось, що довкола баронової голови сяє таємничий німб.

Молнара стомлювали спогади про даремні надії та пориви молодості. Його тепер нічого не цікавило, він замкнув у шафі всі книги і читав тільки латинську біблію. Йому часто снилась усміхнена Маргарета. Навіщо вона померла? Коли люди розгадують таємниці потойбічного світу? Хотів пози-

чити у Вольмана грошей, щоб поставити другий надмогильний камінь, але боявся, що барон подумає, ніби він просить хабара.

Ненароком зупинив свій погляд на статуї Будди. Вольман, помітивши це, пояснив:

— Каїр... Тоді я був молодий і вірив, що наука розкриє мені великі таємниці... Тепер аж смішно... Хіба не так?..

Прекуп не розчув Вольманових слів. Він здригнувся і зрадів, коли відповів Молнар:

— Ні, не смішно.

— Смішно,— наполягав Вольман.— Мені соромно, коли я згадую, як ми, сидючи за партами, протягом тижнів дискутували про те, чи справжній слід від ноги на горі Адамів Пік на Цейлоні.

— Який слід? — спитав Прекуп, більше для того, аби підтримати розмову, аніж з цікавості.

— Там є заглибина в півтора метра завдовжки. Вона нагадує відбиток підшви. Магометани кажуть, що то слід ноги Адама, якого ангел заніс на цю гору, індуси твердять, що то слід Шіви, християни — святого Фоми, який мандрував у тих краях, а буддисти доводять, що то відбиток ноги Будди... Тоді у Каїрі я мріяв організувати експедицію...

— Все це маскарад, релігійний карнавал. Усі щось дсводять, але ніхто по-справжньому не вірить,— сумно мовив Прекуп.

— А люди мають з цього зиск,— зауважив Вольман.— Тільки в Тибеті понад три тисячі монастирів і більше ста тисяч монахів...

— Великий народ,— захоплено сказав Молнар.

— Здається, те саме ви говорили про Латинську Америку.

— Вірно... Я цього не заперечую. Адже культура китайців така ж давня, як і культура інків... Можливо, вони навіть одного походження... Я десь читав про розміри мозку. Ви знаєте, в азіатських народів, а особливо в китайців, на сто чоловік припадає тридцять три, в яких поверхня мозку становить півтори тисячі квадратних сантиметрів, а серед європейців на сто чоловік припадає тільки двадцять сім.

— Бути надто розумним шкідливо,— іронічно зауважив Вольман.— В період Візантійської імперії люди сперечалися про стать ангелів. Так і ми... Видно, наближається кінець... Я постарів.

— Що ти кажеш, тату? — заходячи до кімнати, спитала Клара.— Чому це ти постарів? Ти молодший за багатьох. Я прийшла запросити вас до столу. Негарно якось... Сьогодні мій день, а ви сумуєте. Гайда, вище голови і — кроком руш уперед!

У добре освітленій ідальні всі відчували

себе ніяково. Стіл був накритий ніжною шовковою скатертиною, світло лампочок виграло в кришталевих келихах.

Іли мовчки. Задуманий Молнар бруднив підливою скатерку, і Вольман дивувався, що доктор так раптово постарів.

— Що нового на фабриці, пане Прекуп? — несподівано спитала Клара.

— Ви мене ображаєте, панно Кларо,— галантно усміхнувся головний інженер.

— Я? Чому?

— Ви гадаєте, що я вже зовсім ні до чого не здатний, нічого не знаю, крім прядильних верстатів та іншого індустриально-мотлоху?

Вольман, здавалося, весь поринув у свої думки. Швидко їв, а келиха навіть не торкнувся. Молнар навпаки — пив із всіх трьох, що стояли перед ним, і в його очах уже грали веселі вогники:

— Облиште про фабрику. Тепер тільки й чуєш: фабрика, продукція... А в газетах: теорія, свобода, соціалізм...

Він голосно розсміявся і закашлявся.

Вольман звернувся до Прекупа:

— Амстердам більше не присилатиме бавовни!

— Чому? Що трапилось? — стривожився інженер.

— Нічого не трапилось. Я не хочу, щоб прислали. Я справді багато втрачаю, але нехай краще я втрачаю, аніж мають заробляти вони.

Вольмана прорвало. Перед Прекупом тепер сидів не могутній хазяїн, а людина, надломлена подіями.

Барон замовк і втупився в тарілку. Подумавши якусь хвилину, він надпив вина.

— Парадоксально,— почав він знову.— Ми працюємо, а прибутки забирають ті, хто одного чудового дня вижене нас, як старих собак.

Клара відчула себе тут зайвою і присунулась до Молнара, що засипав її хитромудрими компліментами.

— Отже,— з розпачем сказав Вольман,— бавовни більше не буде. Вони встановлюють прядильні верстати. Тільки не знаю, що вони прядимуть.

— Що це значить? — спитав Прекуп.

— А те, що ми мусимо відповісти ударом на удар. Війна — є війна. Нехай це зрозуміють і ті дурні, отам, на заході. Конференції, ввічливість... З ким? Із варварами, що відчували силу і від неї сп'яніли? Перед нами факт... Нас перемогли.

— Все це дрібниці,— зауважив Молнар.— Старий Геракліт сказав: одночасно все існує і не існує.

— Облиште єзуїтство,— відмахнувся Вольман.

— Тоді я доповню,— засміявся інженер.— У нас на складах для красивого цеху є

значні запаси синьої фарби з «Фарбеніндустрі».

— Чудово,— зрадів барон.— З Німеччини мають прийти ще два вагони з барвниками. Нічого, протелефонуємо, щоб продали десь у Чехословаччині...

— А як бути з тим матеріалом, що на складі?

— Треба домовитись із Ціммерманом. Заховаємо у мене вдома. Тут не шукати-муть,— спокійно закінчив барон.

— Ви маєте рацію, пане барон. Так і зробимо.

Знову всі перейшли до великої зали, де палав камін, і розмовляли там до пізньої ночі. Говорили про молодість, що вже давно минула, про Париж, картини і музику. Потім Вольман своєю машиною одвіз усіх додому.

Повернувшись, він спитав Клару:

— Чому не прийшов Албу?

— Він прислав подарунок.

— Який?

— Той, що я просила. Поглянь! — І ви-йняла з сумочки маленький браунінг з перламутровою ручкою.

— Це банально, Кларо... Яка ти все-таки дитина... А чого він не прийшов?

— Я сказала, що хвора, але насправді я просто не хочу його бачити. Остогид...

— Мені теж, Кларо,— тихо мовив Вольман.— Мені теж... Але його треба приймати, як і раніш, навіть частіше. Хтозна, може, він ще стане нам у пригоді.

2 Пролунав свисток.

— Поїзд іде! — крикнув робітник-поденщик з голубою хусточкою на скуйовдженій чуприні. Робітники, що палили на дошках, одразу посхоплювалися і кинулись до тачок. Тим часом із-за повороту з'явився поїзд. Залізничник змахнув червоним прапорцем.

— Стережись там, гей! — крикнув хтось. Заскреготивши гальмами, поїзд сповільнив хід. Із складу швидко вийшов начальник з записною книжкою в руці. Він урочисто посміхнувся, бо те, що відбувалося зараз на станції, мало неабияке значення.

— Погасить цигарки, товариші! Хочете пожежі? — звернувся він до робітників.

Ще раз оглянувся — ніби все гаразд. У відчинені двері вагонів було видно тюки бавовни; вони нагадували великі грудки цукру. На тюках червоною фарбою написано: СРСР.

Вантажники почали розвантажувати бавовну, і начальник складу замилювався їхньою роботою. Одна за одною перед очима пробігали тачки, з вагонів чулось дружне:

— Ге-е-ей! рр-раз!.. Ге-е-ей! рр-раз!..

Прийшли робітники з прядильного цеху і теж полізли у вагони.

Начальник складу бігав від вагона до вагона, від складу до поїзда, ретельно записував у свою книжечку кожен тюк. За цією роботою і застав його Герасім, що прийшов поглянути, як іде вивантаження.

— Оце так бавовна, старий... Ну й бавовна!..— гукнув на ходу начальник.

Дудеу підійшов до тюка і собі висмикнув пасемце. Злегка потер у руці: волокна були міцні, шовковисті.

Через цю бавовну Дудеу навіть посварився де з ким на фабриці. Він казав, що бавовна пахне. Пахне широким ланом, гарячим сонцем і літом. І сердився, коли йому доводили, що бавовна не має запаху.

Робітники, а особливо Герасім, трохи кепкували з Дудеу. І він знав, що Герасім має рацію, але йому страшенно подобалась чиста, сяюча бавовна. Коли Дудеу хворів, він купував у аптеці вату і без упину нюхав її. А кажуть, що бавовна не має запаху!

Вийшовши з теплого складу на холодний вітерець, Дудеу насунув на вуха шапку. Біля вагона старий побачив Герасіма і молодого інженера Даміана в білому халаті. Вони про щось пристрасно розмовляли.

«Ото ще велика птиця,— подумав про інженера Дудеу,— навіть не розкаже, які він школи пройшов».

Герасім побачив, як старий витяг з кишені пучок бавовни, і спитав:

— Що, дядьку Дудеу, пахне бавовна?

— Пахне, аякже... Добра радянська бавовна...

Тепла хвиля радості огорнула Герасіма.

3 Сім високих димарів текстильної фабрики, неначе спрямовані в небо пальці, курили густим чорним димом. Той дим, схожий на волокна чорної бавовни, клубочився, розсіювався і зникав у далині. Тіні від нього, ніби великі кораблі, пливли по скляних покрівлях, по двору фабрики, по обличчях людей, що не порушно стояли довкола високого постаменту. На ньому ще біліло покривало. Герасім стояв поруч із Суру і дивився на робітників. Він знав в обличчя всіх, хоч не всіх — на ймення. Он той високий, що стоїть біля Дудеу, кілька днів тому лаяв партію за те, що видавали розведене водою молоко; а зараз він на весь голос співає «Інтернаціонал». Он молодий інженер Даміан, ще червоний і схвилюваний після виступу. Мабуть, йому здається, що всі думають про його промову. Учора ввечері приходив до Герасіма показати текст своєї промови. Хвилюючись, запитав:

— Як ви гадаєте, чи можна почати так:
«Слухай нас, товаришу Хорват...»

Хоча Герасім теж був схвильований, він усміхнувся своїм думкам.

Марта стояла між прядильниками і теж співала. Але видно, вона як слід не знала румунських слів гімна.

Пожежники в новій уніформі стояли в почесному караулі довкола постаменту. Один з них, кремезний і повний, Самоїла Пирву, тримав у руці вінок, на білій стрічці якого було написано: «Від дирекції текстильної фабрики Вольмана».

Вольман стояв поряд з Прекупом: він весь час поглядав на ручного годинника.

«Поспішає, щоб його грім побив»,— подумав Герасім.

Серед робітників побачив дружину Хорвата. Поруч неї стояла Софіка.

«Про що вона зараз думає?».

Герасім пробрався до неї крізь натовп,

Флоріка привіталась ледь помітним кивком і прикипіла поглядом до постаменту.

Тріфан потяг за шнур: полотно заворушилось, легко колихнулось від подуву вітру і впало додолу. Відкрився мармуровий бюст Хорвата. Скульптор вирізьбив його трохи худішим, ніж він був у житті, але відтворив найхарактерніше — його погляд і усмішку.

У тиші пролунав тоненький голос Софіки.

— Татко...

За постаментом хтось підняв прапор. Софіка спитала матір:

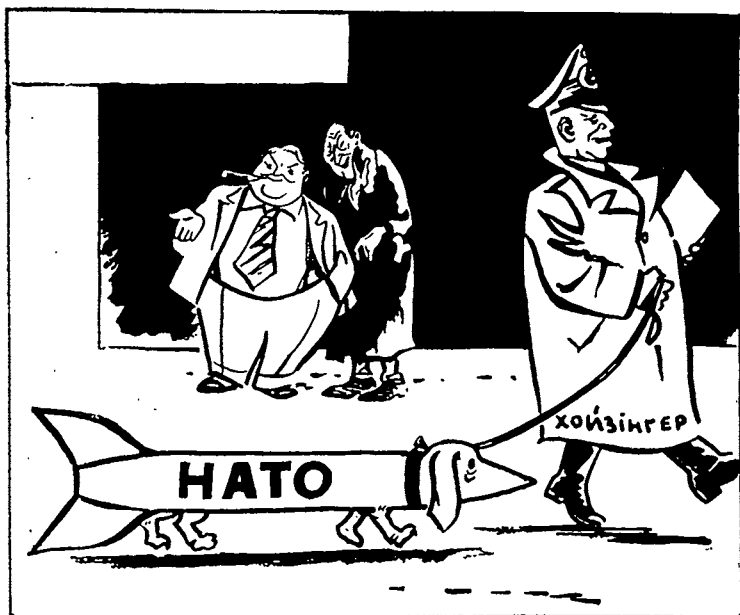
— Мамо, хіба ж статуї сміються?

— Ні, Софіко, статуї ніколи не сміються...

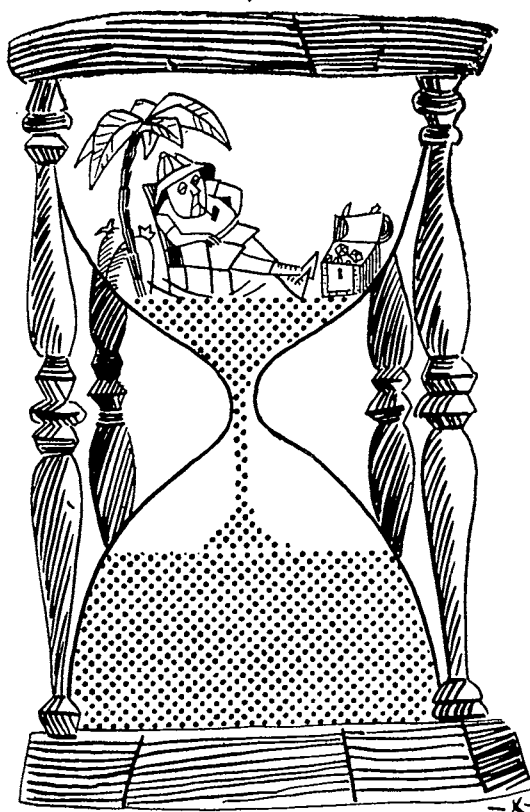
Герасім стис щелепи. На якусь мить здалося, що Хорват дивиться тільки на нього і усміхається. Герасім теж усміхнувся і в урочистому салюті підніс два пальці до скроні.

З румунської переклав Андрій М'ЯСТКІВСЬКИЙ

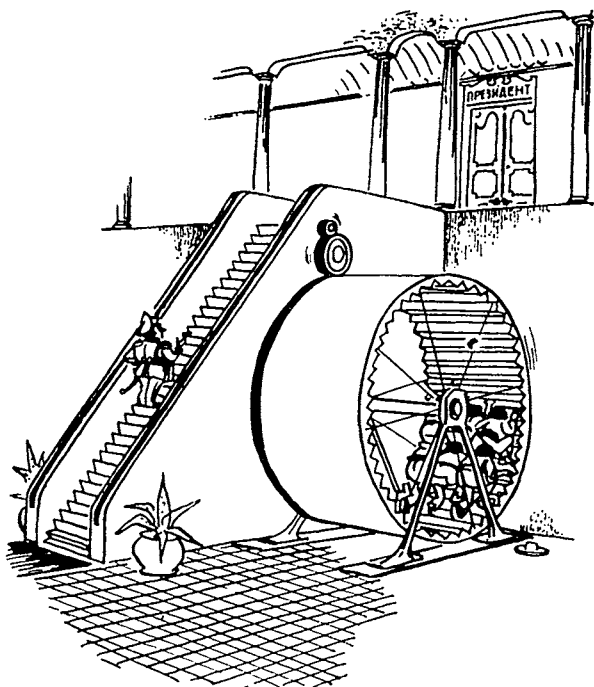

Аденауер — Штраусу: — Так, дуже приємно, що на німецькі породи знову з'явився попит!

Перспектива колонізатора.

В Латинській Америці — там, де при владі ще збереглися диктатори.

Без слів.

В одному західному парламенті.
— ...крім того, якщо ми не використаємо нашої атомної зброї, то цим самим змарнуємо гроші наших платників податків!

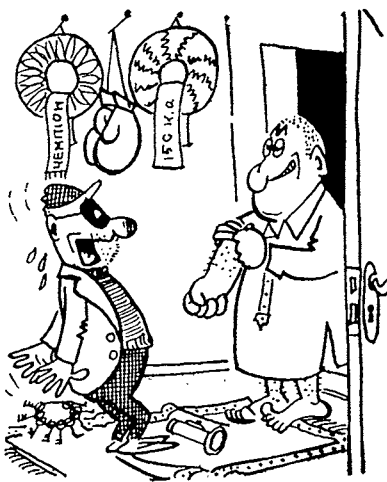
— Чому ти завжди говориш «Слава богу» і ніколи — «На добраніч»?

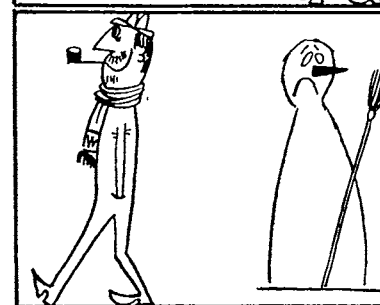
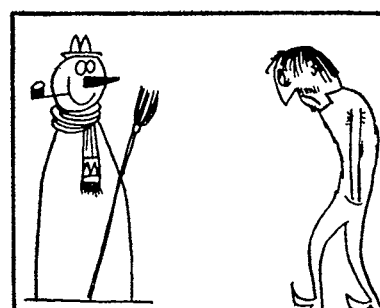
— Він випробовує нову техніку живопису. А якщо й цього разу нічого не вийде, то займеться літературою.

— Раджу вам триматися подальше від вогню: у вашій крові — 97 процентів алкоголю!

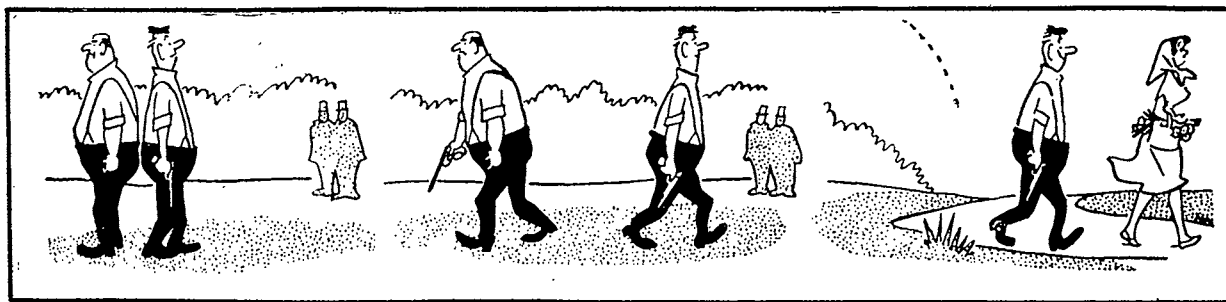
— О, я тільки хотів попросити у вас автограф!

Без слів.

Без слів.

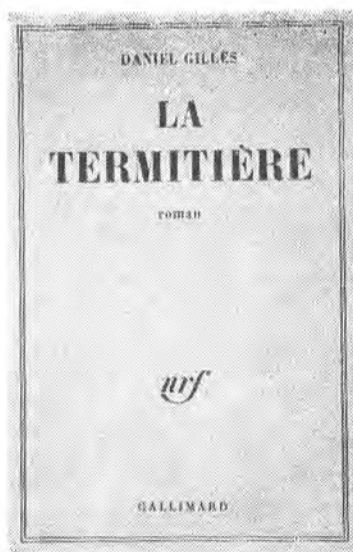
Без слів.

• Сатира і Гумор • Сатира і Гумор • Сатира і Гумор •

РОМАН ПРО ВЧОРАШНІЙ ДЕНЬ КОНГО

За останні півроку жодний номер жодної газети не вийшов без повідомлень із Конго. Трагедія юної африканської держави, що народилась на руїнах «зразкової» бельгійської колонії і з перших же днів свого існування стала об'єктом найпідступніших імперіалістичних провокацій, хвилює серця й розум мільйонів і мільйонів людей на всіх континентах. У світі дуже мало знали про Бельгійське Конго, яке колонізатори ретельно відгороджували від будь-яких стосунків з іншими країнами. Зрозуміло, що рекламнопропагандистська література, яку ви-

Daniel Gillès. La Termitière. Paris, NRF, 1960.

давали колонізатори, аж ніяк не давала уявлення про справжнє становище в «зразковій колонії» бельгійського імперіалізму. А втім усе, що кілька років тому відбувалось за колючим дротом колоніалізму на берегах великої африканської ріки, має безпосереднє відношення до сьогоденних подій в Республіці Конго. Бо саме тоді, в темряві колоніального режиму, бельгійські правлячі кола готували кадри майбутніх Мобуту, Касавубу, Чомбе та Ілео — «кишенькових пройдисвітів», зрад-

ників і квіслінгів, чиїми брудними руками можна було б зберегти чужоземне панування в Конго навіть після проголошення незалежності.

Про недавнє минуле Конго розповідає новий твір бельгійського письменника Данієля Жіллеса — роман «Гніздо термітів», — котрий вийшов друком у Парижі минулої осені. Ім'я Жіллеса вже добре знайоме радянському читачеві по ділогії «Плата за присутність» та «Купон 44», присвяченій рокам другої світової війни та рухові Опору. Роман «Гніздо термітів» переносить нас на інший континент, в саме серце Чорної Африки. Дія роману розгортається в середині 50-х років XX сторіччя. Вже саме місце дії цього справді епічного твору, не кажучи про такий близький до наших днів час відтворюваних подій, свідчить про його актуальність. Але чи не найбільшу цінність для читача має велика художня сила твору, автор якого майстерно володіє пензлем реаліста, широкими, хоч і скупими, мазками відтворює події, малює портрети і ліпить характери своїх героїв, що наче живі, у плоті й крові постають на сторінках роману.

Може, автор навмисне обмежив

місце дії свого твору малесеньким «постом» — селищем рудокопів, загубленим у хащах нижнього Конго. «Аристократію», «еліту» посту становлять, зрозуміло, білі — десятеро чи дванадцятьеро валлонів, фламандців та поляків, що відчують себе повновладними господарями конголезького селища, золотої копальні і навіть долі й життя темношкірих підлеглих бельгійської корони. Дивовижні, а часом і просто огидні звичаї панують у середовищі білих «аристократів». Директор золотої копальні інженер Бломар, якому не чужі людяність, розуміння ганьби й прогнилості колоніальних порядків, співчуття знедоленим, все ж таки вважає не лише «законним», а й неминучим застосування тілесного покарання до «недисциплінованих» робітників — звичайно, не білих, а чорних. Сам Бломар вважає недоречним називати корінних жителів африканцями чи конголезцями — він звик вживати зневажливе визначення — «чорні». Його заступник Франк зневагою до робітників-тубільців прикриває свій страх перед ними. Навіть простодушний, чесний і наївний католицький місіонер отець Максенс, який охоче афішує свою «християнську любов» до негрів, ніяк не може звикнути до думки, що вони такі ж самі люди, що в них така сама душа, честь і сумління, як і в білих.

Ще один член бельгійської колонії — лікар Жабінський. Багато років прожив він у конголезьких хащах і хотів доживати там віку, віддаючи свої знання, досвід і безперечну фахову обдарованість турботам про здоров'я негрів. Але й він отруєний расизмом. Лікар Жабінський вважає цілком природним робити смертельно небезпечні експерименти над темношкірими пацієнтами, які призводять до загибелі п'ятих жителів селища. А коли отець Максенс обурюється з цього, лікар іронічно зауважує: «Що ж, батечку, за роки моєї роботи тут дитяча смертність у кілька разів зменши-

лась. А якщо мої експерименти увінчаються успіхом — а я певен, що так і буде,— ви матимете ще зайву сотню маленьких святих для католицької церкви».

Сумлінний і досвідчений спеціаліст інженер Кроеке теж старожил Конго. Він найбільше зблизився з місцевим населенням, знає його мову, симпатизує йому і допомагає, чим може, конголезьким робітникам. Він вже кільканадцять років живе з тубільною жінкою Н'Доле, має десяток дітей і не виявляє особливого бажання повертатися на батьківщину. Але й він, ширий і людяний Кроеке, у критичний момент не зупиняється перед тим, щоб застосувати тортури голодом до своєї дружини Н'Доле і змусити її дати потрібне свідчення.

У своїх взаємовідносинах білі «цивілізатори» теж нечисті й нечесні. Взаємне недовір'я, взаємні «підкопи» й нещирість, моральне падіння й ідейна убогість — так виглядає «біла колонія» в «чорній колонії».

Проте найхарактернішим для всієї задущливої атмосфери колонії є ставлення колонізаторів до корінного населення. Злиденна плата за виснажливу працю в копальнях, зневага, знущання білого начальства, одверта відмова в праві на людську гідність і взагалі в будь-яких людських правах, нециту, темнота й неписьменність — така доля справжніх хазяїв Конго — конголезців. Усіх їх білі колонізатори розглядають як суцільну чорну масу, як безправних виконувачів волі «богом даного» начальства, відокремлюючи і надаючи певних привілеїв лише зрадникам і пройдисвітам, необхідним для підтримання «порядку» в колонії. Такі Кізімба і Макембо — староста села і чаклун. Щоб зміцнити свою владу над єдиноплеменниками, вони вдаються до вбивства двох підлітків-робітників. Це ритуальне вбивство, не позбавлене елементів канібалізму, має «освятити» владу Кізімби, зробити його «справжнім старостою» села.

Даніель Жіллес будує на розслідуванні цього злочину захоплюючий і стрункий сюжет, розкриває роль кожного персонажа в запутаній кримінальній справі (бо всі білі виявляються так чи інакше замішані в цю темну історію), веде нас в убогі халупи конголезців, у розкішні покої архієпископа Конго, в кулуари бульварної журналістики, в кабінети слідчих і келії місіонерів, у будувари світських розпусниць і фешенебельні ресторани Леопольдвілля, показує «чорні» околиці великого міста і брудні вчинки недавніх господарів Конго. Колоніалізм постає перед читачем не лише як прокляття, як ганьба, але й як величезне соціальне лихо, як пошесть, страшніша за віспу, що нівечить не обличчя, а душі людські. Саме тому цей роман, побутований, на перший погляд, на детективному сюжеті, і густо (чи навіть надто густо) насичений екзотичною екскурсією, є передусім *соціальним* романом, романом про *соціальне* лихо колоніального режиму. Вся колонія постає перед нами як символічне гніздо термітів біля будинку одного з білих адміністраторів у селищі. Мов ненажерливі терміти, колонізатори руйнують і знищують все, що можна зруйнувати і знищити.

Роман Д. Жіллеса має, однак, ту ваду, що в ньому відсутня будь-яка вольова, мужня постать конголезця, свідомого борця проти чужоземного гніту. Автор побачив мініатюрних чомбе й мобуту, про яких живо нагадують Кізімба й Макембо, але він не помітив серед конголезців тих численних борців за свободу, що ведуть нині самовіддану боротьбу проти імперіалістів та їхніх наймитів. І боротьба конголезьких патріотів, боротьба всієї Африки за визволення увінчаються перемогою. Ми знаємо: скоро вже не буде на великому африканському континенті жодного «гнізда термітів», жодної фортеці колоніалізму, повної і остаточної ліквідації якої вимагають всі чесні люди землі.

А. КИСІЛЬ

ДО ОСТАННЬОГО ПОДИХУ

В цій книзі ви не знайдете описів мальовничої природи, квітіння фіалок і спалахів троянд, ви не почуєте співу птахів і шелесту трав, хоч її дія відбувається в чудесному краї між Дністром і Бугом, де природа щедрою рукою сипле свої дарн. І не через те, звичайно, що в душі автора книги краса природи не породила добрих ніжних почуттів. Просто вся побудова твору, його ритмодинаміка не дозволили письменникові відволікати увагу читача од лаконічного викладу подій, — не переводячи подиху, Матей Галл неначе поспішає нагадати людству про одну з його трагедій.

В літературі післявоєнних років з'явилося чимало хвилюючих книг про злочини фашистських катів у роки другої світової війни. В багатьох з них з надзвичайною силою і пристрасною розкривається людиноненавистницька суть фашизму, розповідається про злочини, перед якими меркне середньовічна інквізиція. Невелика за своїм обсягом повість Матея Галла «Злочини» відзначається скупкою документальністю. Прочитавши кілька розділів повісті, читач одразу розуміє: написати такий твір може лише той, хто сам пройшов через нелюдські тортури, той, чий голос совісті закликає показати фашизм у всій його наготі.

І дійсно, серед приречених на загибель був і сам автор книги, якого від неминучої смерті врятували радянські солдати.

В повісті Матея Галла розповідається про те, як, тікаючи під ударами радянських військ, німе-

цькі кати по-звірячому знищили 400 українців, росіян, євреїв, молдаван і серед них групу румунських комуністів — в'язнів концтабору.

Ми пам'ятаємо про Освенцім і Дахау, Майданек, Орадур і Бабин Яр. Однак повість «Злочини» також читаєш з відчуттям жаху, події, що розгортаються в ній, примушують серце стискатися від болю.

Гітлерівські верховоди прагнули затопити людство у крові, чинили найтяжчі злочини, демонструючи всю підлість моралі «надлюдщини». Втім, грізна година розплати наближалася. Вирок історії вже чути було в гуркоті радянських гармат. Воїн-герой ніс визволення поневоленим народам Європи, радянський воїн ніс волю і сотням в'язнів, кинутим у тюрму десь між Дністром і Бугом. Сюди привезли і шістдесят румунських комуністів, привезли для того, щоб ліквідувати разом з усіма приреченими.

Грім переможного наступу радянських військ налякав начальника повітової жандармерії капітана Михайлеску. Широ кажучи, йому кортіло швидше покінчити з в'язнями і зняти цей тягар з плеч. Отже, Михайлеску з полегшенням зітхає, коли есеєвіці Шварцкальбе і Вебер прибувають приймати в нього тюрму.

Скупими, але влучними штрихами малює автор кожного з цих катів, безжалісних і жорстоких. Тюрма живе тривожним і неспо-

кійним чеканням. Комуністи, розуміючи, що ворог, який відчуває свою загибель, жорстоко помститься в'язням, підбадьорюють товаришів, сповнюючи їх вірою в близьку перемогу. Адже навіть крізь глухі застілки долинають торжествуючі мелодії грому свободи, могутній крок радянських воїнів. Для таких комуністів, як Петре, Пауль, Василе, перша соціалістична держава стала осередком їх думок, джерелом багаторості і віри в можливість здійснення вікової мрії людства про справедливе і щасливе суспільство.

І коли, сіючи смерть з автоматів, карателі йдуть по камерах, комуністи подають в'язням приклад мужності, до останньої хвилини зберігаючи презирство до смерті. Тюрма в крові. Сотні людей вбито, але в камерах ще чути стогони. До останнього подиху треба битися за життя. Намагається виповзти з камери поранений Василе, пробирається до виходу. Пауль, допомагає товаришам Петре — він промиває рану Василе, повертається в камеру за товаришем Ісаком. Так з в'язниці мертвих піднімаються живі борці, які все ще рвуться до волі, і здається, що ось-ось вони вже переступлять поріг свободи. Та в останню хвилину карателі повертаються знов, щоб знищити сліди своїх злочинів. Вони кидають в камери солому і підпалюють її.

Кожна сторінка повісті знов і знов каже людям: ні, ніхто не стає сильнішим од усвідомлення власної мерзоти, а влада, побудована на свавіллі, жорстокості й насильстві, приречена на загибель. І хоч привид смерті ширяє над героями твору, вони підносяться до вершин людського духу.

Жахлива картина пожежі в тюрмі описана з такою вражаючою виразністю, що довго, дуже довго її не можна забути: весь час перед очима читача неначе палахкотить живе негасне полум'я людських страждань.

Не могли ж Петре і його друзі загинути вдруге, якщо вже раз вирвалися з пазурів смерті. І тут, в тюрмі, у грізну годину пожежі, комуніст Петре всіма своїми благородними вчинками, неначе ка-

жє читачеві: «Людина повинна прагнути не довгого, а гідного життя».

Перед Петре відкривається шлях на волю, але він повертається назад до в'язниці, щоб врятувати поранених Ісака і Василе. Для цього потрібні нелюдські зусилля. Адже камери охоплені вогнем. А сам Петре зголоднілий і виснажений. Та він не може залишити стікаючих кров'ю товаришів.

Матей Галл — справжній майстер лаконічного штриха, з допомогою якого він виразно й опукло виписує характери і внутрішній світ героїв. Вони відразу стають нам близькі й дорогі як сподвижники по боротьбі, як люди особливого гарту. Дуже коротко розповідає Матей Галл про Василе, але перед нами у всій своїй принадності вимальовується образ цієї чудесної людини. Помираючи, друкар Василе, який мужньо виніс нелюдські тортури в сігуранці, просить друга не казати матері правду, бо в неї хворе серце і вона не витримає такого удару. Мати Василе завжди дивувалась, чому її син весь час співає, хоч постійно живе в злиднях. Не наважуючись сказати навіть рідній матері, що він став комуністом, Василе відповідав їй так: «Я бідняк, це правда, але в моєму серці є велике багатство».

Це книга про людей мужніх і ніжних, про люблячі серця і незламні характери, це книга страждань і боротьби.

З усієї групи, якій пощастило втекти з тюрми, залишаються живими Петре та Ісак. Пауль теж втік, але він не знає, що друзі врятувалися. Петре вперто несе на плечах пораненого Ісака. Обое вважають своїм обов'язком повідомити партію про жакливу страту товаришів. І навіть в разі своєї смерті Петре та Ісак хочуть бути свідками на суді народів. Тому, сховавшись у хліві, Петре пише на цигарковому папері правду про розстріл у в'язниці. Пише у двох примірниках — для себе і для Ісака; хтось з них повинен залишитися живим і зв'язатися з партією.

З допомогою радянських друзів, долаючи на своєму шляху всі

перешкоди, Петре нарешті добувається до товаришів.

«...Сповістіть партію! Я прийшов, щоб сказати... Це мені, помираючи, доручили товариші!»

Так закінчує свою повість Матей Галл, пробуджуючи в серці читача почуття невимовної гордості за мужніх, сильних людей, готових на все заради високої і немеркнучої ідеї. Ні, ніхто з чесних людей не може лишатися байдужим до долі Петре, не захоплюватися його волею, незламною

ТВОРЧА УДАЧА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Книга Михайлини Коцюбинської про образну мову в літературно-художньому творі одразу привернула увагу нашої читацької громадськості і критики, цілком заслужено дістала позитивну оцінку в пресі. Отже, ми хочемо наголосити лише на одному моменті, який досі ще не привернув уваги рецензентів — на спрямованості книги проти буржуазно-ідеалістичних концепцій поетично-образної мови, що набули досить широкого розповсюдження в писаннях наших ідеологічних ворогів.

Власне, вже сама вірна постановка питань естетичної природи поетичної мови, її конкретних функцій, правильне розв'язання цих питань з засад матеріалістичної естетики, — вже це є ефективним виступом автора проти бур-

вірою в священну справу, за яку він бореться.

Маленька повість М. Галла приваблює своєю правдивістю, пристрасним прагненням її героїв боротися до останнього подиху, вона приваблює тією величезною життєвою енергією, яка вирує в них.

Цілком справедливо румунська літературна критика вважає повість Матея Галла одним з кращих творів, спрямованих проти фашизму і війни.

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ

жуазної естетичної теорії, в якій і щодо зазначеної проблеми панує суб'єктивістське свавілля, культ підсвідомого та ірраціонального.

Отже, дослідниця цілком слушно загострює увагу на викритті і критиці ідеалістичних поглядів в тій конкретній формі, в якій вони виявились в працях окремих буржуазних вчених, присвячених вивченню естетичної природи поезії і, зокрема, ролі поетичної мови в творах мистецтва.

М. Коцюбинська спрямовує полемічне вістря проти таких схоластичних, наскрізь формалістичних праць сучасних буржуазних теоретиків, як Словник поетичних термінів Бабетти Дейч (Нью-Йорк, 1957), книга В. Гоака «Поетичне наближення до мови» (Оксфорд, 1952), роботи Р. Крейна «Мова критики і структура по-

М. Коцюбинська. Образне слово в літературному творі. К., Вид. АН УРСР, 1960.

езії» (Торонто, 1953), Харді «По-езія оформлення слів» (Нью-Йорк, 1956), М. Верлі «Загальне літературознавство» та ін. М. Коцюбинська гостро і обґрунтовано критикує безглузде твердження, який у різних формах виступає у всіх цих працях: образне слово — комплекс умовних знаків символів, штучний засіб для оформлення твору.

Автор приділяє, зокрема, увагу невірній інтерпретації в буржуазній естетичній теорії питань про залежність стилю художнього твору од інших літературних факторів. Цілком справедливо засуджується ідеалістичне твердження про те, що стиль художнього твору є якоюсь «річчю в собі», тобто аж ніяк не залежить од інших складових частин певного художнього цілого. З подібного твердження цілком логічно випливає та притаманна авторам багатьох естетико-теоретичних розвідок «гра з текстом», «гра», що характеризується порушенням єдиного художнього цілого, наданням домінуючого значення якійсь незначній деталі, жонглюванням етимологією слова тощо. Саме за ці та інші подібні хибні положення критикує автор роботу відомого буржуазного вченого Лео Шпітцера «Лінгвістика і літературна історія».

Рішучі заперечення викликають у М. Коцюбинської ідеалістичні погляди ряду сучасних буржуазних вчених на естетично-пізнавальну роль тропів у художньому тво-

рі. Дослідниця відкидає як глибоко хибні й такі, що не відповідають об'єктивній художній істині, висловлювання О'Нейла і Ф. Кермода про те, що нібито метафоричної мови — заводити читача у завуальований, парадоксальний, темний світ підсвідомого.

Не проходить автор «Образного слова» і повз брехливе твердження буржуазно-реакційної літературної науки нібито реалістична література відзначається бідністю кольорів і фарб образно-поетичного слова. Саме такі думки містить робота буржуазного літературознавця Скарда «Використання кольорів у літературі». З марксистсько-ленінських естетичних позицій викриває М. Коцюбинська подібні ідеї, на конкретних прикладах доводячи всю їх безпідставність.

Слід, однак, зазначити, що робота М. Коцюбинської ще більше виграла б, полеміка, яку вона веде, зробилась би ще ефективнішою, якби увагу дослідниці привернули нещодавно опубліковані праці ряду інших буржуазних літературознавців, в яких надзвичайно виразно висловлені характерні для всієї сучасної ідеалістичної естетики погляди.

І справді, незрозуміло, чому М. Коцюбинська обминула таку роботу, як книга Дм. Чижевського «Про романтизм в слов'янських літературах», видану в 1957 р. в Нідерландах. Адже саме в цій книзі, як у фокусі, скон-

центровані усі хибні риси дуже популярної в капіталістичних країнах теорії символічності будь-якого виду мистецтва.

Певним недоліком вважаємо також і той факт, що дослідниця не звернулася до такої праці, як книга англійських вчених К. Гілберта і Г. Куна «Історія естетики», що вийшла останнього часу. Саме в цій книзі, яка містить великий фактичний матеріал з сучасної буржуазної естетики, М. Коцюбинська знайшла б чимало цікавих і характерних об'єктів для своєї полеміки. Це, зокрема, стосується досить повно схарактеризованих в згаданій книзі поглядів Річардса та інших представників формалістичної структуралістської школи, яка, виходячи з позицій ідеалістичної методології, відриває аналіз елементів стилю, образно-поетичної мови од змісту, од його ідейно-естетичних функцій.

І ще одне невелике зауваження. Згадуючи прізвища тих чи інших буржуазних вчених, М. Коцюбинська не завжди зазначає їх національну приналежність (Кайзер, Вольф та ін.). Іноді відсутні навіть ініціали цих вчених. А це конче потрібно, адже не всім читачам добре відомі дані про цих дослідників.

Загалом же твір Михайлини Коцюбинської є безперечною творчою удачею молоді дослідниці.

Т. РІЗНИЧЕНКО
Б. МІНЧИН

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи 3-20-82.

БФ 17537. Підписано до друку 10/III-1961 р. Формат паперу 60+92/8 Друк арк. 20. Зам. 133.

Держлітвидав України.

Книжково-журнальна ф-ка Головополіграфвидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, вул. Воровського, 24.

Ціна 60 коп.

1961